

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

TANULMÁNYOK

BUDAPEST MDCCCXII
VIII., ÜLLŐI-ÓT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL

AZ EÖTVÖS-ALAP TULAJDONA
Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői út 18.

TÁRSADALMI TANULMÁNYOK.

VÉLEMÉNY A FOGHÁZJAVÍTÁS ÜGYÉBEN.

A hol társaság létezik, ott büntető törvényeket is találunk, a művelődés első fokától, hol még minden törvény büntetést foglal magában, a legmagasabbikig, hol határa mindig szűkebb körökbe szorul. — A theokratiától a demokratiáig mindenütt tetteleg előismerve találjuk a büntetés jogát.

De a mily régi a dolog maga, oly új annak tbeoriája, s alig múlt egy század, hogy a büntető-jog való alapjairól egyesek gondolkozni kezdenek, habár ezredekgig gyakorolta is azt az emberi nem, mintegy a természettől oktatva, mely mint az állatoknak, úgy neki is a léte-
iére szükséges ösztönöket megadá, hogy tudatlanul institutiókat alkothasson, melyek nélkül társaság fel nem állhat. — Nincs semmi új a nap alatt, így szólnak sokan, — s ez való, főkép az alkotmányi világban, hol nagy, szünetlen barcz vívatik uralkodás és szabadság között; való az anyagiban, hol szüntelen változásban ugyanazon tettek váltják fel egymást, s az ember, az anyagi, — mint minden állat vagy növény, — változhatatlanúl ugyanaz marad; de nem való a nemesebb, a szellemi tekintetben, mert ebben korunk egyhez sem hasonló, mely előtte lefolyt. A gondolkodás kora ez, hol minden tettek oka kerestetik, minden építménynek alapja, minden jelenésnek egy törvény; — melyben talán a tett kevesebb, melyben kevesebbet alkotunk, de melyben először vetettük tekinteteinket az okokra,

s mintha álomból ébredett volna az emberi nem, visszatekintve először kérdé: Mit jelent mindez? Est aliquid rerum cognoscere causas; — egyszóval, korunk theoriákat alkotott.

Csekély érdem, így gondol talán sok, mert vannak emberek, s nálunk sokan, kik a theoriát a praxissal ellenkezőnek vélvén, a tehetetlenség synonymáját látják benne s elfelejtik, hogy az, a mi közönségesen praxisnak neveztetik, nem egyéb oly egyes esetekre alapult tbeoriánál, mely ismét csak kevés esetekre alkalmaztatható, azaz nem mindig practicabilis. — De én részemről úgy hiszem, hogy nagy érdem ez, s hogy olyan, mely életünk minden viszonyaira a legnagyobb befolyással bír, s nemünket a vak esetek hatalma alól felmentve, egy biztos, előre kimért pályára vezetendi, melyen bátrabban haladhat; s hogy a mi a kérdésben lévő jobbításokat illeti, e theoriáknak majdnem épen annyit köszönhetünk, mint korunk emberszerető irányainak. — Csak miután Beccaria s követői a büntetés egyik céljának ösmerék a gonosztevők megjobbítását, lehete világos a tömlöczök céliránytalansága.

Institutióink nagyobb része a középkor szüleménye, valamint azokat a homályos hajdan szükségstől vagy egyes indulatok-, s szenvedélyektől vezéreltetve alkotó, úgy hagyák azt a következő századok, s úgy bírjuk mi. — Csalatkozik, ki egy rossz elv következményeit keresi bennök; hibájok épen az, hogy semmi elven nem alapulnak, s nagyrészt csak a véletlen eset szüleményei, s nem egyebek. Mert nézzünk be börtöneinkbe, vessünk egy tekintetet azon sötét, rossz levegővel eltelt, százados mocsokkal befertőztetett tömlöczökbe, melyekben ezerek, s talán sokan ártatlanok vagy legalább még el nem ítélték, sínlódnak, — ne forduljunk el félénken, mint azok, kiknek emberszeretete egy sóhaj-tattal gondolja leróni hasonlóhoz való tartozását, s részéről azt véli, eleget tett, mert itt-ott monda, hogy szánja embertársait; de nézzünk be bátran mint férfiak, kiknél az érzés feltétellé érik, s az óhajtás akarrattá erősbül, — s vajon mit látunk? — Mindezen írtóztatóság elvek következése-e? Elven alapul, hogy

kit a törvény rövid időre elitéit, azt a rossz levegő s elhagyottság ölje meg? Elven, hogy a megrögzött gonosztevő, s az, kinek vétke egy szerencsétlen pillanat gerjedelme volt, s a még ártatlan, s a gyermek, s a tanú egy szenvedésnek, egy romiadásnak tétessék ki, mint kiken egy nagy átok, a törvény súlya nyugszik? — S elven, hogy a büntető törvény, mely a társaság védpaizsának alkottatott, most gonosztevők iskolájává lett s egyesületté, melyben a vétek legnagyobb mesterei a társaságtól nekik erővel általadott tanítványaikat nevelik, s melyből, mint egy közműhelyből, a rég forralt vétek a naponkint szabadultak által elárad? — Elven, hogy midőn egy megyében a tömlöczök tisztasága s egészsége tűnik szemünkbe, a másikban a homály, mely a börtönön elárad, mintegy jó tettek látszik, mert mindazon undokságokat elrejtí előlünk, melyek benne léteznek, s melyektől eliszonyodnánk, s hogy így a gonosztevő nem azért büntettetik oly keményen, mert vétke súlya nagyobb, mert kevesebb reményt ad jobbulásra, hanem azért, mert szerencsétlenül egy megye tömlöczébe került s nem a másikéba.

Elven alapúl-e mindez, vagy nem inkább a vak eset szüleménye s tanúsága annak, mi a társasági életben legvétkesebb: hogy egy ily nagyszerű tárgyban eddig elvet nem követtünk s azt a legrosszabb önkénynek, a gondatlanságnak engedték által. Hála tehát századunknak, mely theoriáival átláttatá velünk, hogy nincsen ember, kit az Isten csak rosszra teremtett volna, s hogy a társaságnak súlyedett embertársa iránt van egy szebb joga, mint a büntetés, az t. i., hogy reményelheti jobbulását s mindent elkövethet ennek elérésére. — E nemes megye karainak évekig mutatott buzgósága a tömlöczök javítása iránt legjobb biztosítás arról, hogy a theoria nem fog theoria maradni.

A tömlöczök javítása jó és kívánatos, így szólnak bizonyára sokan azon úri emberek közül, kikből talán, ha szókönyvökből e szócskát: de, elvehetnéd, még jó polgárokat csinálnál, — de nem idején van; hazánk ily jobbításokra még nem érett, s balgatagság épen ezen kezdeni, holott még mások vannak, az iskolák például, s az utak s mindenek. — Nem történt újítás

e hazában, mely ellen ezek nem hoztak volna föl; alapíts academiát, s normális iskolákról szólandanak, építs elemi iskolát s praeparandia kell, hol iskolames-terek neveltessenek, s ha ezt, ismét felsőbb intézetek e mesterek mestereinek neveltetésére, s így megint az academiához jutsz; kezdj akármit, nem itt kellene kezdened. Hát hol? Megmondom én a titkot: — sehol.

Ne hallgassunk ezekre, hanem a mi jó, bármi legyen az, alapítsuk, alkossuk, terjeszszük; a kezdésnek legjobb módja valamit kezdeni, s e földön semmi nincsen termékenyebb, mint a jó, mely egyszer behozva, ezer következtetést szül, s ha nem rendszeres utón is, végre oda vezet, hová érni akarunk — a jobbhoz.

*

* *

Ha tömlöczeink mostani állapotát tekintjük, kétféle hiányokra találunk: olyanokra, melyek a rabok testi jólétét veszélyeztetik, s olyanokra, melyek erkölesiségük végromlásának kútfejei lehetnek.

A mi az elsőt illeti, fájdalom, annyi példa van hazánkban, hogy bővebb fejtegetést bátran elmellőzhetnék. Megyénk tömlöczében alig múlt két esztendeje, hogy a tömlöczi láz megszűnt, ugyanakkor uralkodott Szaboles-vármegyében, hol átutaztam, s ki tudja, még hány más helyen; úgy, hogy bátran ki merem mondani: nem múlik egy esztendő, hol egy vagy más megyében e nyavalyának sokan nem esnének áldozatul, s hol nem történhetnék egy vagy más törvényszékkel nálunk is az, a mi 1557-ben az oxfordi úgynevezett fekete assisekkel történt, hol a raboktól közlött ragály következtében mind, a kik az ülésen jelen voltak, bírák, tanúk s hallgatók, ugyanazon betegségben meghaltak. Gilbert Blanc szerint¹ legalább 600 köblábnyi hely szükséges arra, hogy egy ember egészségének kára nélkül élhessen. Niemann² 730 lábat mond; s vajon teli tömött tömlöczeinkben jut-e ennyi, azaz 3 köb öl egy-egy személyre, ha nem veszszük is tekintetbe azt,

¹ *Medico Chirurgical transactions.*

² *Handbuch der Staatsarzneiwissenschaft.*

hogy szellőztetésről gondoskodva nincs, s hogy a romlott levegő soha meg nem újulhat, mi hogy mennyire káros, például szolgálhat, hogy 1753-ban — a mint Howard említi — hét ember, ki magát a newgati tömlöcz szellőztetése alkalmával vigyázatlanul a tömlöczből jött levegőfolyamnak kitette, mind megbetegedett.

Milyen az évenkénti halandóság tömlöczeinkben, nem tudom, minthogy ily statisztikus adatok Magyarországon csak ritkán s tökéletlenül találtnak, de annyi bizonyos, hogy az nagy, s rendkívül nagyobb, mint lennie kellene, ha tömlöczeink úgy rendeztetnének be, miként Amerikában s Európa némely országában már léteznek, hol a halandóság a tömlöczben néha kisebb, mint a szabadlábbon élők között.¹ De még károsabb, még ezerszerte inkább figyelmünket érdemlő mostani tömlöczeink második következése, azon lelki megromlás értem, melynek annyi gonosztevő vegyüléséből szükségképen eredni kell. Három az ok — így szól Bentham, e nagy gondolkozó, egy helyütt, — melyek a tömlöczök által való romlásnak fő kútfejei:

1. Megerősítése azon okoknak, melyek a vétekre buzdítanak.

2. Gyengítése azon tekinteteknek, melyek attól visszatartanak.

3. A vétek véghezvitelére nyert oktatás és könnyebbség.

Már nézzük megyei tömlöczeinket. A mi az elsőt illeti, minden gonosztettnek kútfeje a szükség, a munkátlanság s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztevőnek vétkét nem annyira undoknak, mint következései végett kívánatosnak festi. Már kérdem, tömlöczeink a vétek okait gyengítik-e, vagy nem erősítik

¹ Nincs semmi szembetűnőbb, mint azon különbség, mely az egészségi állapot s főkép a halál eseteire nézve az ó s új rendszer között Amerikában létez, midőn t. i. a philadelphiai walnutstreeti tömlöczben a halálesetek száma úgy állott, mint 1 a 16-hoz, a newyorki newgateiben mint 1 a 19-hez (mely tömlöczök a róluk adott leírás szerint a miénket még a mellett mind tisztaság, mind rendességre nézve felülhaladták). A mostani elvek szerint alakított fogházakban a halál esetei így állnak: Singingben 1, 37-ből; Wetherfieldben 1, 44-ből; Baltimoreban 1, 49-ből; Auburnban 1, 56-ból s Bostonban 1, 58-ból. Beaumont et Tocqueville — *Système pénitentiaire aux États-Unis*: 1, 80.

inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe mint koldus, a nélkül, hogy élelméről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, a legkínosabb szükség között, kitéve ezer csábításnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult, a nélkül, hogy ellentem-állása által megfertőztetett nevét kitisztíthatná; mert az élet kényelmei között ki tudná átlátni, hogy vágynak pillanatok, melyekben nem lopni nagy tett. S tegyük fel most, hogy a szabadult hosszú büntetést szenvedén, dolgozni elfelejtett, vagy épen minden munkára tehetlenné vált — mi botozás által igen könnyen megtörténhetik; — tegyük fel, hogy csekély tömlőczi szerzeményét, a mi nálunk közönségesen történik, erősebb italok megszerzésére fordítá s így minden szenvedései között oly kényelemhez szokott, melynek szükséggé vált kielégítésére becsületes módon nem juthat; s most gondoljunk mindezekhez egy embert, ki évekig gonoszok társaságában élve, a bűn képzeletével megbarátkozott, kinek e földön más társa nincs, mint gonosztevő, kit e világhoz semmi sem köt, mint szükségsei, a kit a törvények csak sújtanak, — s vajon reménylhetjük-e, hogy a szükségtől szorongatva, becsületes fog maradni, reménylhetjük-e főkép, ha a második okra figyelünk s meggondoljuk:

Hogy mindazon indító okok, melyek a közönséges embert az erény ösvényén fentartják, a tömlőcözöttetetre nézve hatásukat elvesztik, — mert ne hasonlítsa magát össze senki azon szerencsétlenekkel, kiket a törvény súlya ért. Mással, habár szegény is, a törvény csak védelmét, csak önbiztosságát érezteti; neki barátjai vannak, ösmerősei, száz édes kötelék, mely őt az övéihez csatolja; mellette intve áll a hit szent oktatásaival, s egy egész társaság, melyben bámi romlottnak mondják sokan, becsületes embereket csak az nem talál, ki találni nem akar; — őt becsültre maga inti azon név, melyet visel, melyet ő apától tisztán veve át, s így eresztend gyermekeire; melyet rossz hír átka még nem sújt, s mely habár a boldogulás kapuit nem nyitja fel előtte, mint más hangosabbak, legalább semmit el nem zár; — azon név, mely mindeniknek annyira kedves,

mint személye s mely szüntelen védfalként áll közte s a vétek között. S mit bir mindebből a rab? Ne szóljon törvényről neki senki, csak súlyait érzé, csak lánczokat ada néki; ne szóljon emberekről, a kötelékek, melyek hozzájuk köték őt egykor, elszakadtak mind, s közte s a társaság között nincs egyéb láncz, mint azon gyűlölés, mely az elnyomatottat elnyomóihoz fűzi; — mert ne gondoljuk, hogy igazságosnak ösmerendi büntetését; ha volna is valami e lealázott szívben, mi mint lelkiösméret megbánásra s jobbulásra intené a magánost: mellette állnak társai, gonoszabbjai, s gúnycaczajuk előtt a jobb érzemény előbb félénken elhallgat, később elenyézik, mint minden, a mit soha ki nem mondhatunk; bűnének nem ő oka, így szólanak pajtásai, hanem azon társaság, mely őt az élet minden vagyonából kegyetlenül kizárá, mely őt semmi jóra nem oktató, nem neveié, mely első, talán meggondolatlanságból követett kis hibáit kegyetlenül bünteté, s megbélyegezve nevét, minden jobbra való utat elzára előtte. S mi kösse a hazához őt, kire határain csak egy jövődő vár, a gyalázat; rokonai már nem azok, kiket a természet ada neki, s kik most tőle szégyennel visszavonulnak: ezentúl nincs senki, kiben bizhatnék, csupán azok, kiket vele egy vétek, egy gyalázat, egy szenvedés köte össze; s ezekhez csatolja nemcsak önválasztása — mely őt talán másfelé vezetné, — hanem azon szükség, mely minden embert társaságba vezet, s inkább a legrosszabbak közt, mint magánosan hagyja állani.

S íme egy új társaság alakul a börtön homályai között, esküdütt ellensége annak, melynek őreitől őriztetik; alapja a vétek, társai gonosztevők, czélja a törvényeknek megszegése; s ki e körben legmerészebb, kinek beszédei a törvények ellen leglázasztóbbak, ki a hit parancsai s fenyítékei ellen gúnyolódva legélénkebb, kinek múltját a legundokabb tettek fertőztetik, az az első, a csodált, a példa, melynek követését száz, a magányban felhevült képzelet czélul tüzi ki magának a jövődőre.

Közös megbecsülés tart fenn minden társaságot s érények kellenek ennek, mint minden egyébnak; de ez érények nem azok, melyek jó polgárt nevelnek, hanem

azon makacs eltökélés, melylyel az egyes a büntető társaság ellenébe szegül, azon elszánás, mely őt szenvedni tanítja, a nélkül, hogy panaszra fakadna vagy az erősebb előtt meghajolna; azon hívség, melylyel czimborái titkait őrzi s az igazság kiszolgáltatását gátolni igyekszik, egy szóval azon szolgálai tökély, mely a vesztett szabadság után minden egyebekből egyetlenül fenmarad, türelem s boszú. De a fogság csak egy ideig tartó, a rab szabadulni fog, neki is vannak még reményei: jobb étkek, munkátlan szabadság, bor, pénz s undok ölelések; ezek, mik őt e helyre vezették, nem örökké veszték el még, van neki is még egy reménye: a vétek.

S most jő a harmadik ok; ott ülnek lánczaik közt a vad czimborák, a jövőről foly beszélők, víg napokat említenek, dús vagyont s dicsőséget; emelkedik minden kebel, hévül minden képzelet, s a mit az egyes nem tud, arra száz társa tanítja; mitől az egyes vissza ijedne, az most biztosnak s könnyűnek látszik, mert annyi társ között, kiknek segédére kiszabadulva majdan számot tarthat, hogyne érezné magát erősnek mindenki!

Ezek következtetéseit a vegyes bezárásnak, melyek tömlöczeinkből vétek-iskolát csinálnak; s ne gondolja senki, hogy kelletténél homályosabb színekkel festék; a mit mondtam, azt számtalan tapasztalás igazolja, s nem ez az egyetlen való Magyarországon, mi hihetetlennek látszik. Magános ember egészen jó vagy egészen rossz nincsen, a társaság azzá teheti. A haza pillanatokra Istenné, a tömlöcz ördöggé.

Bővebben szoltam a dolgról, mint talán czélom kívánná, de csak azért, mert épen e két hiba elkerülése az, mi az új tömlöczi rendszernek fő czélja s tökélye, ez, miben egész alapja fekszik, ez végre mi tömlöczeink jobbítását egyik legszebb, de miután annak szükségét átláttuk, egyszersmind egyik legszorosabb köteletségünké teszi. Mert vajon a rab nem marad-e embertársunk? Nem marad-e polgára azon hazának, melynek törvényei őt sújtják, de csak a mennyire vétkezett, midőn azokat megszegi, egyébként az ő, valamint mindenki védelmére létezvén, s nem tartozunk-e a törvények védelmét fentartani még

annak is, ki azokat megbántá? S ha 1792-iki szeptember első napjaiban, mikor a fellázadt francia pór a rabokat meggyilkold, egy iszonykiáltás batá át egész Európát, s ha maiglan méltán átkozva emlékezik az emberi nem e tette, melynek szennyét annyi győzelmi babér el nem takarható, vajon felejtethjük-e, hogy rabokat gondatlanság által halni hagyni nem egy pillanatnyi kínnal, de az elhagyottság évekig tartó szenvedései után, semmivel nem jobb? Felejtethjük e, hogy nemcsak egy neme van a gyilkolásnak, s hogy nincs nagyobb kegyetlenség, mint melyet gondatlanság szül, mert ezt még az egyes lelkiismerete sem korlátozhatja. Mit Apert oly szépen mond el a francia tömlöczökről írt munkájában, azt hazánkról ezentúl ne mondhassa senki: »A királyi kegyelem, mely életre akarná fentartani a szerencsétlent, csak vesztését halasztja, míg az embereknel kegyesebb halál föl nem oldja bilincseit. Es ha meggondoljuk, hogy nemcsak gonosztevők« töltik tömlöczeit, hanem hogy, bármennyire tökéletesüljenek is büntető törvényeink, soha annyira nem haladhatnak, hogy egy ártatlannak büntetése általok egészen lehetetlenné válnék, s hogy gyanúsok, sőt néha tanuk is elzártnak, vajon nem borzasztó a gondolat, hogy ezeket ily társaságba hozta a törvény, s hogy egykor rajtuk büntetni fogja, mit talán csak önmaga okozott? Rossz véget jósolunk oly ifjúnak (így szól ismét Apert ugyanazon munkájában), ki rossz társaságba jár, s vajon mi leend annak következése, ha hozzá lánczoltatik?

Biztosítani a rab személyét, hogy azt nagyobb s más szenvedések ne érijék, mint melyeket a törvény vétkének büntetéséül szabott, s biztosítani erkölcsiségét, hogy az legalább a büntetés által ne romoljon még inkább, ezek az új rendszer céljai.

A jobbulás mindig csak remény, mely szép, s fontos, de bizonytalan, mint azt Beaumont és Tocqueville az amerikai javításokról írt munkájokban legjobban kifejezik e szavakkal: »Ne veszítsük soha szemeink elől azon szomorú igazságokat, hogy az erkölcsi megjobbulás még a hallgatás és magánosság mellett is mindig bizonytalan, míg a megromlás, ha a rabok

társalkodnak, soha nem az, hogy tehát a tudomány tökéletesülése után a legjobb rendszer az leend, mely a gonoszokat megjobbitandja. De hogy most a dolog jelen s valódi állapotában a legtökéletesebb mód talán az, mely a gonoszokat gátolja, nehogy még gonoszabbakká váljanak.

Azonban habár e második rendbeli hiányok (azaz melyek a rabok erkölcsiségét veszélyeztetik) magukra a raboskodókra is, de leginkább a társaságra nézve sokszor fontosabbak: mégis az elsők azok, melyeknek talán minden jobbitást, mely e részben történt, köszönhetünk. — Ritkák azok, kik morális szenvedéseket értenének, s még ritkébbak, kik valódi részvételt tekintenék vagy orvosolni akarnák azt, mit nem kénytelenek látni; de a testi kín világos mindenkinek, mintha könyörületességre akarta volna vezetni az embert maga a természet; érzékei felriadnak látására, s kik talán hidegvérűen ölnének ezeket egy pennavonással, kik nyugodt lélekkel alkotnának törvényeket, melyek által egy ország népessége foszthatnék meg vagyonától s személyes bátorságától, azokat egy csekély seb elhalványítja. — Az önöst gyengének teremté az Isten, mert lelkének egy része hibázik, mely őt részvételre vezetné; oly testet ada neki, melynek jóvoltához szükséges, hogy kínokat ne lásson, s mely a hallgató lelkiösmeret helyett felszólal s emberi könyörületességre inti.

Mindaz, a mi a középkorban a tömlöczök javítása körül történt, csak ezen anyagi szenvedések könnyebítésére irányoztatott. — Ezért tevék a keleti császárok kötelességökké a püspököknek és bírának a tömlöczök évenkinti megvizsgáltatását.¹ Ezért történt ugyanaz Milanóban, Genuában, több olasz tartományban s végre Franciaországban, hol I. Ferenezől XIV. Lajosig majdnem minden király alatt új törvények által parancsolatik a tömlöczökre való felvigyázat; ezért fáradtak végre mindazon egyesek, kik durva századukat meghaladva, s csak szent hitvallásunk parancsait követve, mely naponként imádkozik a rabokért, nagylelkűen

¹ *Codex Theodosianus* Lib. LX-o de custodia reorum. *Codex Juitinianeus* Lib. I. Tit. IV-o de episcopali audientia.

feláldozás éltüket s minden örömeit, hogy egyes szerencsétleneknek letörölhessék kényeiket s egy vigasztalással derítsék a sötét börtön homályait; ezért Paulai SZ. Vincze, Boromaei sz. Károly, Claude Bemard, ezért végre nagyrészt Howard, korunknak azon nagy szentje, kinek neve szebben fog hangzani századok után, mint bármi más, melyet mindenki ismer, senki nem áld. Mert ha szép embertársainknak áldozni életet, ha dicső, évekig fáradni homályban oly cél után, melytől dicsőséget nem várhatunk, csak hogy szerencsétlen embertársaink sorsán könnyíthessünk: bizonyára az övé a legszebb babér, ki 1756-tól, a francia fogságból megszabadulva (hol a hétéves háború alatt katonai fogságban tartatott) egész életét, mint a bedfordi grófság sheriffje s független egyes, csak e célnak szentelé, s körüljárva hazája tömlöczeit s körülutazva Európát, veszélyekkel s kellemetlenségekkel küzködve feláldozza mindent, mit az élet a vagyonosnak kellemettest nyújthat, csak azon egy reményért, hogy a rabok sorsa (melyet munkájában a világgal ő ösmertetett meg először egész szörnyűségében) enyhülni fog. De Howard maga a rabok anyagi jóléte gyarapításában fáradott leginkább, s habár munkásságával a tömlöczökre nézve egy új aera kezdődik s habár munkái a leghasznosabb gondolatokat foglalják is magukban, még távol vala attól, mire a tömlöczi tudomány félszázadnyi tapasztalás után végre haladott. — Megtartani tisztaság, rend s az által, hogy egy tömlöczbe nem szerfelett sok rab záratik, az egészséget, munkásság által biztosítani a rabok jövődjét s egyszersmind kisebbíteni a tartási költséget: ez vala majdnem az, mit Howard, s idejében azok, kik példáját követték, tömlöczjavítás alatt közönségesen értettek, s mi akkor a genti tömlöczben, mely 1772-ben Mária Terézia helybenhagyásával építetett, már létezett.

A valódi jobbító rendszer, mely csak a rabok teljes elkülönülésében áll, még távol vala, s hogy Európában még annyira halasztatott behozatása, csak azoknak tulajdoníthatjuk, kik mint a tömlöczjavításnak legbuzgóbb, legbeszédesebb pártolói álltak elő. — Van egy neme az embereknek, minden újításnál a legveszedel-

mesebb, mely jó és rossz helyett csak divatost ismerve, mihelyest valami új gondolat feltámad, azt határtalan tlnságoskodások által nevetségessé teszi. — Miként Voltaire istentagadókká, Rousseau embergyülölké tévé e szegényeket, úgy Howard munkája után egyszerre véghetlen emberszeretet hatá meg szívöket s tömlöczjavítás lón a jelszó, melylyel egyszerre mindé közép-szerűségek a térre szálltak, hogy maguknak kis hirecskét szerezzenek. — Ez a lánczok terhességét emlité, amaz a börtön homályosságát, a magány szörnyeit vagy az étkek durvaságát; mindenik jobbít, mindenik javasol, rígy annyira, hogy ha az érzelgők kívánatainak a kormányok hódolnak, bizonyára olyanná vált volna rövid idő után a rabok sorsa, mely a szabad munkás előtt kívánatosnak látszik.

Ellenzegülés támada tehát, közönséges következése minden újításnak, melynek, mint az akkori jobbító rendszernek, elve csak tagadó, s a jelen állapot rossz állása; s alig vehetjük rossz néven azoknak, kik a tömlöczjavításokat csak zelotáikból ösmervén, nyílt megtagadást s gúnyt használtak annak népszerűtlenítésére; — azon utón, melyen indulni kezde ez ügy, úgy sem lelete jót várni.

A tömlöczök jobbítása nem abban áll, hogy a rabok anyagi jóléte s kényelmei növekedjenek, hanem abban, hogy gondatlanság által semmivel többet ne szenvedjen senki, mint a mire ítéltetett, de hogy azt mindig s mindenütt egyformán szenvedje; — távol legyen tőle minden kényelem, minden öröm, melyet jobb étkek, erősebb italok s más anyagi gyönyörűségek neki szerezhethének, de távol legyen egyszersmind minden, mi életét veszélyeztetheti vagy őt oly sanyargatásoknak teszi ki, melyeket sem ő, midőn vétkezett, sem a bíró, midőn Ítélt, előre nem láthatának, s melyek a börtön homályába temetve senkinek például nem szolgálván, haszontalanok.

A tömlöcz büntetés maradjon mindig, de ne váljék soha kínzássá, melynek nagysága nem a rab gonoszságától, hanem őrzője embertelenségétől függ.

Nem Európának vala szánva e szép intézet dicsősége, s habár Bentham Panopticum (melyről később,

midőn az építés formájához érek, bővebben szólandok) jeles előlépésnek nézethetik, mivel rendszere sem testi, sem morális elkülönözést, azaz hallgatást nem foglal magában: még ez is a poenitentiarius tömlöczökhöz való előkészületnek nevezhető inkább, mint elkezdésének. Egy más boldogabb éghajlat alatt tenyészett az, mint annyi más szép s jó, minek magvait mindig Európa hinti el, de a mi mindig csak ott hajtja kalászait, mintha az Isten éghajlatunknak napszámul adta volna e másiknak művelését, nekünk csak a küzködést adva végzetül; s szerény quackereknek köszönheti a világ, hogy a hibák, melyeket a XVIII. század tudósai észrevették, de a nélkül, hogy orvoslásukra valamit javasoltak volna s melyek jobbítására a büszke francia törvényhozó test, kinek 1791-ben Bentham Panoptieuma tervét megküldé, egy bizottság kinevezésénél egyebet nem tett, — végre megszűntek, s józanabb s emberiebb tömlöczötetés lépe helyükbe.

Azonban itt is hosszú, majdnem negyven esztendei tapasztalás vala szükséges, míg végre a mostani tökéletesülés annyi próbákból kifejlődhetett.

Minekutána a gyarmati összeköttetés megszűntével az anyaország vérengző törvénykezése megszűnt s az elébb annyi esetben használt halálos büntetés helyében mind inkább hosszas elzárás használtatott, az előbbi tömlöczök szűke végett Pensilvániában egy új s Howard nézeteihez alkalmazott fogház építettett ugyan 1786-ban Philadelphia városában, mely helyéről a walnut streeti tömlöcz neve alatt ismeretes, de minekutána itt csak a nagyobb gonosztevők zárattak el magánosán, csendről pedig vagy valódi elkülönözésről szó sem vala még, főkép miután a hely szűke miatt két-két gonosztevő záratott egy szobába: e tömlöcz, bár akkori időben a legtökéletesebbnek hirdetve s 1797-ben New-York s később más tartományoktól utánoztatva, poenitentiarius tömlöcznek nem nevezhető, s a szabadult rabok sokszori visszatérése csakhamar hibásnak gyaníttatá e módot s minthogy mindenki átlátá, hogy leginkább a rabok összekeverése és társalkodása az ok, mely miatt az eddigi tömlöczök a közvárákozásnak meg nem feleltek vala: a new-yorki státus 1816-ban az auburni,

Pensilvânia 1816 a pittsburgi, s 1821 a város s a keleti grófságok számára a cheryhilli tömlöczöket építvén, alapelvül az egészen magános elzárást hozák be ez új intézetekbe. — E próbával a tömlöczjavításban új érat kezdve, melyet, Howard iparkodásait az elsőnek nézve, másodiknak nevezhetünk.

De minekutána a magános munkátlan elzárás az auburni fogházban megpróbáltatott s kitűnt, hogy 80 e ezélra elkülönözött rab közül nemcsak 5 meghalt s egy megbolondult, hanem valamennyi oly testi- s lelki-kép elgyengült állapotba sülyedett, mely azoknak további tartását a legnagyobb veszedelem nélkül nem engedé, s midőn ugyanaz tűnt ki minden más ehhez hasonló tömlöczökben is, hol a rabok munkátlan magányban tartattak, az egészen magános s munkátlan elzárás rendszerét Pensilvániában megváltoztatták, New-York- s más tartományokban pedig 1823-ban végkép elhagyták, hol helyébe az úgynevezett auburni rendszer hozatott be 1824-ben, mely az éjjeli magános elzárást megtartván, nappal közös munkát rendel, de a legszorosabb hallgatás által feltartván azon morális elkülönözést, mely nélkül a rabot társai rossz befolyásától megőrizni nem lehet.

S innen kezdődik a tömlöcz-javítások harmadik, mostani epochája, mely szerint azon amerikai tartományok, melyeknek tömlöczei javítóházak,¹ két különböző rendszert követnek, miknek egyike, mely közös munka és hallgatás, az auburninak neve alatt hét tartományban gyakoroltatik, — másika, melynek alapja munkával össze kötött tökéletes magánosság, Pensilvánián kívül még csak New-Jerseyben létezik, Európa tartományai nagy részint az előbbihez ragaszkodván.

Ugyanazon alapelveken épülnek ezek, s teljességes elkülönözés és munka az, mitől mindkettőben a jobbítás váratik, csak a módok különbözők.

A philadelphiai rendszer szerint az elkülönözés anyagi s azért biztosabb, az auburni szerint csak mintegy lelki, de épen azon következesekhez vezető; — hall-

¹ Mindössze csak kilencz ilyent állítanak Beaumont és Tocqueville jeles munkájuk 1837-iki kiadásában.

gatók közül bármennyien álljanak is egymás mellett — viszonyok nem támadhatnak, s magánosan áll mindenki a tömeg között, s gyengén elkülönözése által.

Mutatja ezt leginkább a singsingi büntető intézet, hol több 1000 rabnál 30 felvigyázó által őriztetik, hol, bár lánczok nélkül dolgoznak a rabok s munkájok végett fegyverekkel ellátva, — kővágásra használtatnak, — soha eddig tetemes ellenszegülés vagy épen lázadás nem támadott. — A 30 felvigyázót társasággá egyesíti a beszéd, mely által minden pillanatban akaratukat közölhetik, s az ezer rab nyájként, de elkülönözve áll, mint épen annyi egyes, az örök általellenében, — ez titka az egésznek.

A mi a munkát illeti, a philadelphiai rendszerben mindenkinek egyes akaratától függ, dolgozni akar-e egyes szobájában vagy henyélni, — az auburniban a munka kényszerített, itt is azonban, a mi a következtetéseket illeti, hasonlókká teszi azokat az, hogy magánosság s unalom a munkát mindeniknek inkább kívánatossá teszi, mint nem s hogy így a philadelphiai rendszernél talán még nagyobb s szakadatlanabb iparkodás várható, mint az auburni által.

Mióta jobbító fogházak léteznek, sok mondatott s íratott e két különböző rendszer nagyobb vagy kisebb célirányosságáról, s míg például Pensilvániában az auburni, mint a melyet testi büntetések nélkül feltartani nem lehet, minden jobbulásra egyáltalában alkalmatlannak állítatott eddig, a confoederatio más tartományi a philadelphiait mint sokkal költségesebbet s ritkábban célzt érőt egészen elhagyák. — Beaumont s Tocqueville, kik az amerikai büntető-házakról irt munkájok által oly nagy rúgást adának az európai börtönök megjobbítására e részben, az amerikai büntető rendszer hasznairól szólva, így Ítélnék:

Háromfelé oszthatni az amerikai büntető rendszer hasznait.

Az első: lehetetlensége a rabok megromlásának a tömlöczben.

Második: nagy hihetősége annak, hogy munkássághoz s engedelemhez szokva, tömlöczöztetésük által belőlük még jó polgárok válhatnak.

Harmadik: lehetősége egy teljes erkölcsi megjobbulásnak.

Noha mindazon intézet, melyet láttunk, e három cél felé törekszik, mégis vannak némelyek e részben, melyek által különbség létezik az auburni s philadelphiai rendszer között.

Mindenek előtt a mi az elsőt illeti, a philadelphiai tökéletesebb, mert minden esetre olyan rabok, kiket vastag falak választanak el, még kevésbé közlekedhetnek, mint kiket csak a hallgatás szigetel el egymástól. Az auburni rendszer biztosít ugyan arról, hogy e hallgatás szakadatlanul megtartatik, de e biztosság csak morális, melyen kételkedni lehet, míg a philadelphiainál a rabok közlekedése anyagilag lehetetlen.

A philadelphiai rendszer lévén egyszersmind az, mely a rab lelkére legnagyobb hatással bír, általa eszközölhető bizonyára a legtöbb valódi erkölcsi megjobbulás. De talán az auburni az, mely rendszere által a társas élet viszonyaihoz inkább hasonlítván, több oly megjobbulást eszközöl, melyet törvényesnek nevezhetnénk, mert az egyest csak arra vezetik, hogy törvényes kötelességét teljesítse.

Ha ez így van, a philadelphiai több becsületes embert, az auburni több a törvényeknek hódoló polgárt nevelne.

A mi személyes meggyőződésemet illeti (a mennyire ember, kinek tapasztalása egészben nincsen, s ki ez annyira praetikus tudománynak csak könyveiben járatos, ilyenről szólhat), véleményem szerint a legjobb fogház bizonyára az volna, mely sem az egyik, sem a másik rendszert nem követné egészen, de elosztva kétfelé, rabjainak egy részét az auburni, másikat a philadelphiai rendszer szerint tartaná. A tömlöcz, a mennyiben általa nem csak büntetés, hanem még azonfelül a rabnak megjobbítása czéloztatik, egyszersmind nevelő intézet, s azért bizonyára annyival czélt érőbb, mennyivel inkább alkalmaztathatik az egyes lelki tulajdonaihoz. Azonban az ok, miért én e két rendszer egyesítését kívánom, nem ez; teljes és belső megjobbulás oly ritkán reménylhető, hogy azt politikus intézetek céljául kitűzni nem lehet, csak a hit eszközöl-

heti ezt szent befolyásával, s nincs ember, ki annak létesítetését bebizonyíthatná.

Okom az, hogy tömlöczeinkben nagy számmal oly személyek találhatók, kire az auburni rendszer igazságtalanság nélkül, mások, kikre az való sikerrel nem alkalmazható. A gyanúsokat értem s azokat, kik rövidebb elzárásra Ítéltetnek.

Noha azt hiszem, hogy előleges eljárásunk által az Ítélet előtt elzárt ártatlanok száma nálunk csekélyebb, mint például Franciaországban, hol e szám statisztikai számolások szerint 40 száztól: mégis bizonyos, hogy e neme a raboknak nálunk is nagy számmal találhatók, s hogy habár csak egy volna is, reá nézve az auburni rendszer, mely mind a közös és kényszerített munkára, mind a csend fentartására szükséges erősebb disciplinális fenyték miatt százszorta lealázóbb, mint bármi más tömlöcöztetés, nem volna alkalmazható; ha nem vennők is tekintetbe azt, hogy egynéhány hónap alatt gyári munkák elkészítésére senkit úgy oktatni nem lehet, hogy azokat haszonnal gyakorolhatná.

Ez utóbbi ok nehezíti az auburni rendszer alkalmaztatását azokra nézve is, kik csak rövid időre Ítéltettek s innen van, hogy mind Angliában, mind az amerikai szövetség nagy részében, még ott is, hol a jobbitó tömlöczök elvei már rég gyakoroltatnak, ez elvek a gyanúsokra s rövidebb időre ítéltekre épen nem alkalmaztattak.¹

Mennyire káros e büntetésmód, általiáthatja mindenki, meggondolván, hogy valódi jobbulást csak olyanoktól reménylhetni, kik a gonosz pályáján még messze nem haladtak, s hogy leginkább azokat tartozik megőrzeni minden romlástól a társaság, kiket, mint csak gyanúsokat, büntetni joga nincs, s kikből, habár mint olyanok léptek is a tömlöczbe, kik az elzárást nem érdemlették, olyanok válhatnak veszedelmes társaság által, kik nem érdemlik többé a szabadságot.

Nem használni a poenitentiarius rendszert rövidebb

¹ Tudtom szerint csak a Blachwel islandi tömlöcz New-Yorkban formál e részben kivételt, hol a poenitentiarius rendszer kisebb gonosztevőkre is használtatik.

időre ítelt raboknál s gyanúsoknál, valóban nem más, mint róluk ott lemondani, hol sikere talán egyedül vagy legalább sokkal inkább reménylhető, s ott, hol annak elmulasztása a legnagyobb jogsértést foglalja magában.

Én tehát mind a gyanúsokra, mind a rövidebb időre ítelt rabokra a poenitentiarius rendszert minden esetre alkalmaztatni kívánom, egyébiránt e részben épen úgy a philadelphiai rendszerhez ragaszkodván, mint különben egészen az auburnira szavazok, meg lévén győződve, hogy az, nemcsak mert építési költségei csekélyebbek, a rabok szerzeménye pedig, mely nagy részint tartásukra fordítatik, nagyobb, már olcsósága végett ajánlhatóbb, de hogy az egyszersmind hazánkra nézve sokkal célirányosabb, minthogy henyéléshöz szokott pásztoraink, kik nagyrészt tömlőczeinket töltik, a kényszerített munkában nagyobb büntetést találандnak, mint a philadelphiai magányban, melyet, habár Isten szabad ege alatt, régen megszoktak. Okaim, miért kívánom e rabokra nézve a philadelphiai rendszert behozatni, ezek:

1. Mert az auburni, mint inkább megszegyenítő, s a magános elzáratásnál sokkal inkább a büntetés színetét hordozva magán, a gyanúsra nézve igazságtalan, a kisebb gonosztevőre veszedelmes, mert azon erkölcsi védelmet, melyet becsületérzés ad, benne elgyengítvén, őt oly emberek ösmeretségébe hozza, kik egykor jövőendő életére nézve káros befolyást gyakorolhatnak.¹

2. Mert arra, hogy az auburni rendszer szerint, melyben a munka nagyrészint gyári, egy rabból hasznos munkás válhassék, sokkal több idő szükséges, mint a philadelphiainál, hol a rabok nagy része egyszerű fonásra használható; noha itt sem kell soha elfelejtenünk azt, hogy a munka mindig csak segédeszköz és soha nem ezél, s hogy bármi tökéletlen legyen is az, a társaságra nézve mindig nagyobb hasznot fog hajtani, mint ha mind azok, kiktől tökéletes munkát nem reményihetünk, henyélnének.

3. Mert a magános elzárás az ártatlan gyanúsra nézve,

¹ Diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest; nemo dignitati perditac parcit. Impunitatis genus est jam non habere poenae locum. Senec. de clementia.

kit magányában lelkiösmerete s ártatlanságán alapult reménye biztat, kisebb szenvedés, mint ha közös munkára kényszerítették, s habár szó nélkül is, társalkodnék azokkal, kiket megvet; a rövidebb időre elzart gonosztévőnek pedig talán kínosabb s azért jobbulására nézve hasznosabb.

4. Mert a gyanúst, minekelőtte póre bevégeződött, társaságban veszedelem nélkül hagyni nem lehet, mert jelek vagy egyes szavak által is oly közlések történhetnek, melyek az igazság kiszolgáltatásának gátakat állíthatnának elébe. A kisebb időre elzart rabra pedig az auburni rendszer, mely leginkább a szokás hatalma által jobbit, csak kevés hatással lehet.

5. Mert a mi a raboknak e két nemét illeti, mind e hasznokat elérhetjük a nélkül, hogy a rendszer legkisebb káros következéseitől kellene félnünk, melyek, a mint említém, Amerikában mindjárt a magános elzárás megpróbálása után tapasztaltattak, de csak oly esetekben, hol a magános elzárás munka nélkül vagy felette hosszú időre használtatott.

6. Végre mivel e két rendszer egyesítése által az építési költségek tetemesen kisebbek, a mi nálunk, kiknek híres conservativ elveik sok esetben csak pénzhiányon alapulnak, bizonyára nem megvethető jobbitás. Minekutána t. i. a philadelphiai rendszer szerint egyes — az egészség fentartása végett 600—730 köblábnyi terjedésű — szobáknál egyéb nem szükséges, s alig képzelhetni házat, melyben némely változatok után ilyenek nem csináltattathatnának, ily módon most létező fogházunk, mely az auburni rendszerhez egyáltalában alkalmatlan, haszonvehetővé válnék; — egy emelett elfelemelve azt s belsejét az említett nagyságú egyes szobákra osztva, bizonyos vagyok, hogy abban per alatt lévő rabjaink nagyrésze, — azok t. i. kik kezességre nem eresztettek, s a kisebb időre Ítélt rabok 1—6 hónapig, — megférnének, s így az általam a javallat folytában ajánlott 144 rabra építendő dolgozóház szükségünknek megfelelne, miu e segédintézet nélkül kételkedem, nem is említve itt azon hasznot s könnyebbséget, mely abból háramlanék, hogy a per alatt lévő rabok a törvényszékek közelében tartatnának.

Jól ösmerem mindazon ellenvetéseket, melyek e terv ellen tétethetnek, s csupán azért, mert új s tudtommal sehol nincs még gyakorlatban, tétetni fognak. Tudom, hogy tökéletes poenitentiarius tömlöczöt régi épületből majdnem lehetetlen készíteni, s hogy bizonyára az, melyet régi börtönünkből készíthetünk, távol leend a philadelphiai poenitentiaria tökélyétől; de a kérdés itt csak az, megfelel-e céljának, remélhetjük-e hogy mostani körülményeinkben ennél tökéletesebbet készíthetünk? Mire én az elsöre igenezve felelek, meg lévén arról győződve, hogy ha a szobák az említett nagyságra építtetnek, egyes udvarokra szükség nem leend, főkép oly rabok egészsége fentartására, kik csak legfeljebb hat hónapig tartatnak tömlöczben, s hogy a belső rend fentartására elég egy közfolyosón végig járó ór, ki az ajtókba beeresztett kis lyukas pléhen minden rabot szobájában láthat, a nélkül, hogy tőle láttatnék.

A másokra kételkedve felelek, nem igen bízván abban, hogy még e nemes megye rendei is, minden nagylelkűségök mellett, miután már tetemes költségekkel egy poenitentiariát építtettek a nagyobb gonosztevők számára, egy új, bármily szép s tökéletes illetén vállalathoz fognának, ha az sokba kerülne.

Tervem e szerint tökéletlen, mit önként elismerek, de könnyen létesíthető s azért lehetséges, — mi véleményem szerint hasonlókép egy neme a tökélynek. Helyes e az, vagy helytelen, — a tettes vármegye fogja megítélni; csak azon egy kérést legyen szabad lelkes közönségének elibe terjesztenem, hogy ha valahogy pénzbeli csekély erőnk végett nem építhetnénk oly tömlöczöt, melyben minden rabjaink megférnének, inkább a hosszabb időre ítétek zárattassanak ki ezen intézetből, mint azok, kik egy első hibáért szenvedve, jobbulásra még reményt nyújtanak s így e törvényes jótéményre érdemesebbek.

Minekelőtte a tettes küldöttségnek azon épület tervét elébe terjeszteném, melyet hosszú megfontolás után legjobbnak találtam, s mely Vaucher Cremieux építőmester által készült s Aubanel 1837-ben Genfben kiadott

munkájában található,¹ szükségesnek tartom némely közönséges elveket előre bocsájtani, melyekből a terv célirányossága, a mint reményilem, legjobban kitűnhetik.

Hogy egy fogház célirányosságáról Ítélhessünk, szükséges kétféle tekintetet szemünk előtt tartanunk: a büntető társaságot, s a rabot, a ki büntettetik.

Az elsőre nézve a fogháznak ezéjja a társaságnak biztosítása s törvényei sértőjének büntetése.

A másakra: hogy a rab testi egészsége, jóléte többet, mint a mire őt a törvények ítélték, ne szenvedjen, hogy rossz társaságtól, s így még nagyobb lelki megromlás veszélyétől megőriztessék, végre, hogy józan fenyték s erkölcsi oktatások által, a mennyire lehet, az erény ösvényére vissza hozattassék.

A mennyivel többet érhetünk el az egyes célokból egy tömlöczi rendszer által, a mennyivel inkább egyesíthetjük a társaság biztosítását a rab testi s lelki jólétével, annyival tökéletesebb az, annyival inkább érdemli pártolásunkat, — nem feledkeztvén meg egyéb-iránt soha arról, hogy minden büntetésnél a főczél mindig a társaság marad, s hogy minden philanthropia csak addig érdemli e nevet, míg az érzemény, melylyel az egyes iránt viseltetünk, nem felejteti velünk kötelességeinket, melyekkel a társaságnak tartozunk. — Legyen a büntetés bármi szigorú, sőt vérengző, ha a vétkes azt mint rendesen kihirdetettet ismerheti, s ha az eset példás fenytéket kíván: igazságos, mert a társaságnak joga vagyon mindenhez, mi fentartására szükséges, — de csak ehhez, s azért minden, mi e szükségét felülhaladja, minden, mi a rabnak szenvedéseket okoz a nélkül, hogy a társaságnak használna, kegyetlenség s nem egyéb.

Már a javallatba hozott poenitentiarius rendszer megfelel-e ezen kívánatoknak s mi eszközök által? Nézzük pontonkint.

I ször. A mi a társaságot illeti, jelesen a biztosságot: a ki csak egyszer valamely poenitentiarius házat látott,

¹ *Mimoiire sur le système penitentiare adressé à mr. le Ministre de l'Intérieur de France.* E munka 6 méltósága, e megye főispáni helytartója által közöltetett velem, mindjárt a külföldről való hazajövelelem után.

vagy magát a tervet vigyázva átnézi, könnyen meggyőződhetik, hogy minden tömlöczök közt s bármily vastag falakból építették is azokat eldödeink, s bármennyi zárat rakjunk kapuikra s rabjaikra bármily nehéz bilincseket, nincs egy sem, melyből a megszökés nehezebb, sőt majdnem lehetetlen volna, mint ezekből. Körülvéve magas kettős falától, szüntelen felvigyázat alatt elkülönözve, nappal hallgatás által társaitól, éjszaka magános szobájában, ruhája által szökevénynek ismerve, mihelyest börtönéből kilép: miként álmodhatnék szabadulásról itt a rab, s ha ilyenén terv támadna is képzetében, vajon nem valószínű-e, hogy az sikerülni nem fog.

Megengedjük azt, így szólnak erre a rendszer elleni, de a büntetésnek főczélja a példa, s ki ijedne meg e büntető házak előtt, — s megvallom, ha ezen ellenvetés áll, akkor nem tehetünk mást, mint lemondani tervünkről, mert a mint mondtam, az első mindig a társaság, s csak a mennyire ennek jóléte engedi, lehetünk kegyesek a rabok iránt.

De tekintsük ezen ellenvetést közelebbről s kérdezzük, vajon mostani tömlöczek e célznak megfelelnek-e; vajon általok s azon lealázó pálezabüntetések által a vétkek száma kevesbedett-e? Vagy nem látunk-e naponkint több-több gonosztevőt törvényszékünk előtt? — Fájdalom, úgy van, — akármerre fordítsuk szemeinket, az ország akármely törvényhatóságánál kérdezzük, mindenütt szomorú módon növekedik a rabok száma, s nem elég bizonyosság-e ez legalább arra, hogy a mostan követett út céliránytalan.

Ne titkoljuk el magunk előtt: a legközönségesebb vétkeknek fő oka nemzetünk szegényebb rendéinek szokásaiban s hogy úgy mondjam, characterében fekszik. Nálunk, hol a kézi munka oly keresett, hogy éptagú élelem nélkül csak önakaratjából maradhat, a legtöbb birtokelleni hántásnak oka nem a szegénység, hanem az úgynevezett betyárság: a tolvaj a legtöbbek előtt nem az, ki alávaló módon más birtokához nyúl; ő sokaknak bátor férfiú, ki az egész világ üldözéseit ügyessége által kikerüli vagy azoknak ellent áll; mintegy regényes nimbus veszi körül személyét, s ha csak-

ugyan szánás és részvétel nem követi is őt tömlöczébe, legalább bizonyára nem azon gyűlés, nem azon megvetés, melyekkel más nemzetek a tolvaj iránt viseltettek. Vannak számtalanok e hazában, kiknél a zsvány-ság inkább valami bámulásra, mint utálásra méltó, s kik a szegény legényt elárulni nagyobb hívtelenségnek tartanak talán, mint azon társaságot, melynek polgárai.

Míg ez így marad, míg a közvélemény a törvényt nem segíti, míg a kóborlás mindenütt tanyát talál, hol tettét elmesélve csak csudálókra akad: e valóban rémitően növekedő baj jobbulni nem fog, s bármilyen nevetésesnek látszassák is, nálunk első kötelessége büntető törvényeinknek a gonosztevőket depopularisálni.

Jól tudom, hogy erre a leghathatósabb, talán az egyetlen valódi mód a nevelés, de meg vagyok győződve egyszersmind arról is, hogy a büntetés módja a cél elérésére ha nem is oly hatalmas, legalább bizonyára nem haszontalan eszközzé válhatik. — Szükséges tehát, hogy mivel e közrészvétel leginkább merészségben s egy vad erő kifejtésében gyökeredzik, a büntetés épen olyan legyen, mely e tulajdonokkal egyenesen ellenkezik. — A pálcáztatás, mely alatt a szenvedő kínjait eltitkolva, mintegy új erőt fejthet ki s a csudálkozásnak új tárgyává válhatik, ezért véleményem szerint bizonyára a legalkalmatlanabb büntetési mód; a kopálás, asszonyi munka, leberetvált bajusz, tömlöczi öltözet, azaz, egyszóval, a poenitentiarius rendszer véleményem szerint hazánkban ezerte nagyobb visszajeszítő erővel birand, mint bármely kegyetlen tömlöczünk.

A mi 2-szor a poenitentiarius rendszernek befolyását a rabokra nézve illeti, elég arra emlékeztetni, mit a halandóság változásáról az amerikai tömlöczökről feljebb említettem, s elég e tekintetes küldöttség minden egyes tagjának személyes tapasztalására hivatkoznom, melyet mostani tömlöczeinkben tartott rabjaink megromlásáról maga szerezhettek, hogy ez újabb rendszer tökélyeiről meggyőződünk; s ezért, elmellőzve minden bővebb fejtegetést, csak azon módokról szándékozom még szólani, melyek által az újabb rendezetű tömlöczökben e kívánt resultatumokhoz érünk.

Való ugyan, nincs semmi az ember testi jólétére nézve károsabb, mint a véték, s ennyiben minden, a mi a tömlöczökben az erkölcsiség fentartására s növekedésére történik, egyszersmind nagyrészt növeli a rabok testi jólétét is. — Nagyobb világosság végett egyébiránt kétfelé oszthatjuk a poenitentaria rendszabályait: olyanokra, melyek a rab testi jólétét érdeklik, s olyanokra, melyek által közelebről vagy lelki nagyobb megromlásának gátoltatása, vagy erényességének neveltetése czéloztatik.

Az elsőhöz tartoznak mindazon rendszabályok, melyek a tisztaságot, a tömlöcz szellőztetését, a rabok étkeinek mennyiségét s minémüségét, s végre a betegek részére elkészítendő különös betegházi osztályt illetik.

A mi 1-ször a tisztaságot illeti, magyarázat nélkül átláthatja mindenki, mennyire szükséges az oly intézetben, hol már maga az elzárás a testet betegségre hajlandóbbá s több embernek együttléte minden betegséget könnyen ragálylyá teszen; csak azt kívánom említeni itt, hogy való tisztaság a szükséges vízmennyiség nélkül lehetetlen, s hogy azért bármely költségesnek látszanék, szükséges minden emeletet szívárványok által a kívánt vízmennyiséggel ellátni.

De minden tisztaság nem elég a rabok egészsége fentartására ha

á-szor: a szobák s főkép a dolgozó termek nem építtetnek oly módon, hogy bennök a levegő ablakok felnyitása, vagy, ha az elegendő nem volna, különös ventilátorok által megújíthatassék;

3-szor, a mi a rabok élelmi tartását illeti, két túlság vagyon, melyet egyformán szükséges kerülni: az, hogy az étkek felette jók ne legyenek s nem olyanok, hogy vagy mennyiségök vagy minémüségök által a rabok egészségi állapotjára káros befolyással lehessenek; — az első balgatagság, mert közönségesen a mivelődés legalantabb fokán álló emberekkel lévén dolga a büntető törvénykezésnek, könnyen történhetnék, hogy magok ezen jobb étkek a vétkeknek indító okául szolgálhatnának, — a másik kegyetlenség pedig annyival nagyobb, mennyivel bizonytalanabbak következtései.

Rendszabályul e részben csak az adathatik, hogy a

rabok tartása soha ne legyen jobb annál, melyet a legszegényebb napszámos munkájával kereshet, ennek alkalmazása egyébiránt egészen az igazgatóság belátására bízotván.

Az amerikai tömlöczök nagyobb részében a raboknak élelemmel való ellátása, úgy mint munkájok, egyes vállalókra bízotik, kik az igazgatóság által meghatározott élelemnemeket kiszabott áron elkészítik, s helyébe vagy pénzt vagy a munkának egy részét veszik az igazgatóságtól. S meggondolva, mennyivel alkalmosabb egyes ember ilyenmő foglalatosságokra, mint például főzés, ruházat, melegítés stb. mint egy törvényhatóság, s mennyire szükséges, hogy az, kire e tárgyak bízotnak, a legszorosabb felvigyázat alatt legyen, nem javalhatok a tek. küldöttségnek jobbat, mint e mód követését; azon óvással mindazáltal, hogy

a) A vállaló s a rabok közti viszonyokra a legnagyobb felvigyázat legyen, s az elsőbbnek a belső rendszerre nézve a legkisebb befolyás se engedessék.

b) Hogy a rabok tartásának kibérlésével, Bentham terve szerint, életbiztosítás köttessék össze a rabok számára, úgy t. i., hogy középhalandóságnak véve p. o. 100-tól 10-et vagy 5-öt évenként, a kibérlő minden e számon felül meghalt rabért bizonyos summát kénytelenítessék fizetni; mi által a kibérlő haszna a rabok jórtartásával öszveköttetvén, mintegy biztosítva lehetne az igazgatóság arról, hogy azok sem felette jól, sem kényelmesen tartatni nem fognak, mert ez a kibérlő hasznával össze nem férne; sem oly valamit szenvedni nem lesznek kénytelenek, a mi életükre káros következtetést szülhetne.

4-szer. A beteg osztálynak minden esetre két alosztályból kell állania, hogy ragályos betegség esetére az ily betegségekben szenvedők minden más betegektől elkülönöz-tethessenek.

Azon rendszabályok közül, melyek a rab erkölcsi állapotjára hatók, magány és hallgatás a leghatalmasabbak, oly annyira, hogy nélkülök jó tömlöczi-rendszer nem is képzelhető; bár nem is osztozkodhatom azon sanguinicus reményekben, melyekkel sokan e két rendszabályból minden rab biztos megjobbulását jósolják,

véleményem szerint semmi nem szükségesebb tömlöczben, mint ezen elkülönözés (magány és hallgatás csak ehhez vezetnek), mely nélkül tömlöcz csak vétek oskolájává válik, — semmi nem célirányosabb, mint ezen rendszabályok, melyek által a tömlöcz, bár egyébiránt százsorta kevesebb anyagi szenvedéssel összekötött büntetés, mint egykor, mégis morális szenvedései által több visszajesztő erővel bír; — de egyszersmind, véleményem szerint, semmi nem kevesebbet jobbító.

Mert a mint Apert mondja: »Az ember szabadságra született, soha sem feleljen ez isteni jogát, s a gondolat, hogy fogva van, ellenszegülésre bírja mindaz ellen, mit felvigyázói tőle kívánhatnak, s nincs talán ember, ki büntetés által belsőkép megjobbult volna.«

A mi e belső megjobbulást illeti, nem mellőzhetem el az általam ajánlott auburni rendszernek egyik fő hiányát, s az a testi büntetéseknek szüksége, melyet, meggondolva, hogy e tömlöczök alapja hallgatás és szakadatlan munka, mindenki könnyen átláthat, s mely annyira elösmert, hogy még a szabad Amerika törvényhozása is a tömlöcz felvigyázóknak e büntetés mérsekletli használatára jogot adott. Hogy mi, kiknek köznépe, fájdalom, e büntetéshez szokott, ezt el nem kerülhetjük — világos; azonban ha meggondoljuk, hogy e büntetés csak a legátalkodottabbak ellen használtatik, miután t. i. magános elzáratás, később sötét szobában ágy nélkül, végre böjtöléssel, nem használtak; hogy e tömlöcz maga csak a legnagyobb gonosztevőket zárandja magába (a kisebbekre, mint javallám, a pensilvániai rendszer alkalmaztatván) s hogy azonfelül büntető jegyzékek, s a legnagyobb ütésmennyiségnek meghatározása által a rabok egészségéről gondoskodva leend, úgy tartom, e fájdalmas szükség legalább addig ok nem lehet az általam ajánlott rendszer ellen, míg hazánkban a pácza-büntetés, mint a leggyengébb, a legkisebb vétek s kicsapongások fenyítékeül használtatni fog. mi hogy mennyivel előbb megszünhessék, bizonyára senki sem óhajtja inkább, mint én.

Magány s hallgatás, a mint mondám, csak őrző s nem jobbító eszközök; fájdalom elkeserít, s csak az jobbíthat, mi által boldogok vagyunk. S így a tömlöcz-

ben a rabnak fő vigasztalása a munka, az, mi jobbulásának talpköve lehet. Kisebb vagy nagyobb mértékben való ez, de való mindig, mert habár az auburni rendszerben a munka kényszerített, bizonyos, hogy az azért vigasztalás marad, s hogy a munka nélkül való elzárás minden auburni tömlöczben is büntetésnek nézetik.

Ha nagy a haszon, mely e munkából a társaságra háramol, mely egykor nehéz teherként hordozva rabjainak tartását, most már Amerika némely tartományában ezt jövedelmei közé számítja, mindenütt pedig, valahol csak e rendszer behozatott, költségeit tetemesen kevesedni tapasztalta: ezerte nagyobb bizonyára az, mely általa a szegény rabra elárad. A munka az, melyben iparkodásai célzt találnak, melyben reményeinek egy mező nyilik. A szabad akarat oly gazdag forrása a meglegedésnek s általa a jónak, hogy törvényhozó azt soha tekintet nélkül nem hagyhatja; bármit tegyen egyébiránt, bármily keskeny körökbe szorítsa rabját rendszabályaival, természetete győzedelmesen ellentáll, — s mert már mindig valaminek kell lenni, hol az ember rablánczok közt is szabad lehessen, a keskeny körben egy nemét a szabadságnak fogja alkotni magának; azért a törvényhozó nem tehet jobbat, mintha e lelki erőnek maga kijeleli mezejét, melyen hasznossá válhassék. E mező a munka. Nem mintha szabad akaratjában állana dolgozni vagy nem dolgozni, hanem mert szabad többet dolgozni mint mások, mert iparkodása által tömlöczi szerzeményét nevelheti, sőt még rabsága ideje alatt is jó magaviseleté által egy magasabb osztályba emelkedhetik és sorsát jobbíthatja, ez vigasztalja lelkét.

Teljes meggyőződése, hogy munka nélkül minden magány s hallgatás mellett is csak igen csekély volna a jobbulás reménye; de nines semmi, mi azt annyira nevelné, mint ennek következményei, az t. i. hogy ha a rabnak tömlöczöztetése idejében keresett bérének egy része általadatik, — s józanul elintézett osztályozás.

Az amerikai tömlöczökben, kivéven a baltimoreit, azon elv szerint, hogy a rab a társaságnak minden munkájával tartozik, a szabadultnak bármely szorgos munka után nem támad joga egyébre, mint egy pár

dollárra, mely néki egy új ruházattal együtt azért adatik, hogy e segedelemmel születése helyére visszatérhessen. — Nekem a baltimori rendszer, mely szerint minden rab feladata elvégzése után maga hasznára dolgozik, jobbnak látszik, mert:

1-ször: Neveli annak buzgóságát, s ha a feladat úgy számíttatott ki, hogy általa a társaság költsége fedve legyen (s mivel egyforma szorgalmat valamennyitől reményleni nem lehet, még valamivel több), a költségek megtérítését inkább biztosítja.

2 ször: Mivel a rabot szabaduláskor (mely reá nézve a legveszedelmesebb időszak) az első pillanatokban a szükségétől, mely annyi gonosz tettnek fő oka, megóvjja, s

3-szor: Mert a rab setét börtönébe egy remény sugárt eresztve, annak erkölcsiségét neveli; s mert habár a gonosztól vissza nem tart semmi inkább, mint félelem, nincs ellenben semmi, mi az erkölcsiséget inkább nevelné, mint a remény.

Azonban, ha Amerikában e kérdés még elhatározva nincs, ha sokan találatnak ott, kik a baltimori rendszert mint károst mellőzik, Európa viszonyai mások. A munkások sokasága s az ebből eredett munkátlanság, az alsóbb néposztályok nagyobb demoralisatioja, a felsőbbeknek kevesebb vallásossága s emberszeretete mindannyi okok, melyek a rabnak szabaduláskor adandó segítséget szükségessé teszik, oly annyira, hogy eziránt senki nem is kételkedik s mindenki csak a mennyiség iránt vitatkozik.

Nagyobb a kérdés, vajon hasznos-e a rendszer fenntartására nézve, ha a rabnak, míg fogsága tart, szerzeményének egy része kezébe adatik; — én úgy tartom hogy nem — mert szorosán eltiltván minden hevitő itallal való élést, eltiltván a pipázást (mit én tömlőczünkben egy rendszabálynak tartok) vajon mire használhatja szerzeményeinek egy részét a rab? Szükségeiről gondoskodik a társaság, gyönyörűségeket nem enged büntetése. Gyümölcsöt vagy kenyeret fog venni magának (így szól Aubanel, ki e rendszert leginkább pártolja), de vajon nem csemegévé válik-e a kenyér is, ha nem szükséges, s ha az, nem tartozik-e a társaság ezzel ellátni rabját, ha a munkára tehetetlen s így

minden szerzemény nélkül volna is; s vajon nem érhetné-e el azon morális hasznokat melyek abból erednek, ha rabsága alatt a rab családjának segédet küldve, vele özszekeöttesben marad, úgy is, ha az igazgatóság a rab nevében maga rendelkezik ezekről, a nélkül, hogy néki kezébe csak egy fillér is adatnék. — Elég rosszat szül a világon a vagyonbeli különbség, s úgy tartom rosszul érti feladását, ki vele jobbító házakba irigységet, gyűlölést s mindama rossz indulatokat behozza, melyek e különbségnek szüntelen követői.

Azonban, ha veszélyes a kiszabadultat mint koldust visszataszítani az életbe, bizonyosan nem veszély nélküli reá nézve a kiszabadulás pillanata akkor sem, ha szerzeményrésze nagyobb sommára nevedekvén, egyszerre kezébe adatik, s alig tehetni fel, hogy az, ki évekig rabságban tartatva, most egyszerre visszanyerő egész szabadságát, s vele együtt most talán először életében annyi pénzt, mely által az élet oly veszedelmes gyönyöreit egy ideig szabadon éldelheti, szabadságával józanon élni, vagy jövő jólétének jelen gyönyöreit feláldozni tudná! — Ezért véleményem szerint (ott, hol a kiszabadult rabok pártolására s felvigyázására különös társaságok nem léteznek) a legjobb még az, ha a rabnak (mi Genfben s egy idő óta már Franciaországban is történik,) szerzett pénze, csak minekutána már születése helyére ért, adatik által; sőt még ott sem egyszerre, hanem hónaponkint kisebb részekben, mi által a szabadult még egy ideig felvigyázat alatt marad, mely reá nézve annyival hasznosabb, mert nem oly lealázó, mint más, például Franciaországban szokásban lévő politziai felvigyázat.

Sokkal nehezebb kérdés az, vajon a raboknak különböző osztályokra való elosztása hasznos-e vagy nem?

Bentham zavart, betegeszűnek tekintve a gonosztevőt, kinek jobbítása még mindig reménylhető, s állallatva azt, hogy minden jobbítás csak szabadságból eredhet, a raboknak elosztását javallva, belőlük mintegy kis társaságokat akar alakítani, melyekben egymás közti vetélkedés által, a mint hiszi, végre becsület-érzés, iparkodás s egy szóval társasági erények fognak támadni, melyek nélkül jó senki sem lehet, s melyeket

a magános elzáratás, — főkép ha sokáig tart, — egészen elől. — Mivel azonban a bíró csak tetteket Ítéltet, ezek pedig a belső megromlottságnak mértékéül sóba nem szolgálhatnak s így, ha az elosztás tettek szerint történnék, ezé iránytalanná, — ha pedig a bíró vagy felvigyázók belső meggyőződése szerint, a legnagyobb, legigazságtalanabb önkényyé válnék, — az osztályozás bírói Ítélet által egyáltalában nem javalható annyival inkább:

minthogy czélirányos classificato, mely a rabokra nézve, ha azok társalkodhatnak, káros következeseket nem szülné, tömlöczökben majdnem épen oly lehetetlen, mint bolondházakban. — Nincs véték oly különbözö, melynek mással érintései nem volnának, s minden társaságban engedményeket tesz az egyes a többségnek, mely itt, hol az a véték iránt való engedékenység, csak káros lehet. — Ha pedig társalkodás nem engedtetik, minden illetén, csak véték szerinti elosztás — haszontalan.

S ezen okoknál fogva magam is minden tömlöcz osztályozásnak ellenére valék, mindaddig, míg a genfi fogház rendszerének megvizsgálása meggyőződésemet vátoztatá.

A genfi tömlöcz két fő osztályból áll, egyike a gonosztevők, másika az úgynevezett correctionális rabok büntetésének rendeltetvén; ezen fő osztályok mindegyike ismét két alosztálylyá választatik, melyek a rosszabb s a már jobbuló gonosztevők, s hasonlókép a rosszabb s jobbuló correctionálisok osztályainak neveztetnek. — A rab elzáratásakor az ítélet határozza meg azon fő osztályt, melybe lépnie kell, a törvény némely bünökre nehezebb, némelyekre könnyebb tömlöczü büntetést szabván, úgy mindazonáltal, hogy első idejét mindig osztályának szigorúabb szakaszában töltse; későbbi helye csak a tömlöczü igazgatóságtól vagy inkább önmagaviseletétől függ, mely által a szigorúbb gonosztevők osztályából fokonként a jobbuló correctionálisokéba emelkedhetik, vagy ebből amabba kerülhet, miként azt érdemei hozzák magukkal. — Az osztályok, mint magától értetik, a rabok élelmére s tartásuk szigorúságára nézve különbözök, s azért az igazgatóságnak

adott általtételi jog jutalmul is, fenyítékül is szolgálhat, mi annival jobb, mennyivel szükségesebbek ily indító okok oly intézetben, hol, mihelyest a reményt egészen kizárjuk, hatalmunkat elvesztjük. — Jól tudom, vannak sokan, kik ez osztályozást s főkép az igazgatóságnak engedett általtételi jogot rosszalják, s részemről magam is meg vagyok győződve, hogy a raboknak a tömlöczben mutatott megjobbulásában sokat bízni nem lehet, s hogy rablánezok közt többnyire tettetés a jóság, melyre a rabot csak anyagi jólétének növelése buzdítja: de vajon e tettetés oly nagy szerencsétlenség-e? Vagy nem kellene-e inkább örülnünk oly intézetnek, mely arra bírja az embereket, hogy magukat jóknak tetessék? Ezek azon rendszabályok, melyektől, úgy az auburni, mint a philadelphiai rendszer szert, minden siker váratik.

Hogy azonban ezek pontosan telj esittessenek s a tömlöczökben azon rendesség létezzék, melyen minden jobbulás reménye alapú, kettő szükséges: jól alkotott igazgatás és célirányos épület.

Már a mi az elsőt illeti, valamint minden politikus intézetnek sikere leginkább igazgatásától függ, úgy nem várhatni semmi jót tömlöczi jobbitásainktól sem, ha a kormányzó személyek gondos választása s a közvéleménynek szüntelen ébersége által nem gondoskodunk mindenekelőtt arról, hogy e rendszer fentartása csak olyanokra bízassék, kik tudomány s jóakarattal annak vitelére érdemesek és képesek. Azonban mivel minden újítás között nincs veszedelmesebb, mint a formák megújítása, s mivel országba új elvek csak akkor hozathatnak be desorganisatio nélkül, ha erre régi s már mindenki által ismert eszközök használatnak: véleményem szerint a legjobb administratio bizonyára az leend, mely az új rendszerhez alkalmazva, vármegyei formáinktól, a mennyire lehet, keveset távozzand, s így inkább jobbitás, mint valami új létszen a közönség előtt; bármint változzanak az institutiók, szükség, hogy mint a gyermek, ha évek múlva férfivá nőtt, s mindenkihez hasonlóbb mint ahhoz, ki egykor volt, nevét ne változtassa, mert elvesztené barátjait.

Nevezzen ki a közgyűlés egy, különösen a tömlőczök kormányára s felügyelésére rendelt küldöttséget.

Nevezzen ki ez egy fő-, s két alfogházkormányzót — nehogy e választásokban politikai sympathiák vagy népszerűség oly férfiakat rendeljenek e hivatalra, kik arra kevésbé alkalmasak, mi közválasztásnál könnyen történhetnék.

Függjön minden kulcsár s őr kinevezése egyenesen attól, ki az egészért számolni tartozik, azaz a főkormányzótól. S ha, a mint reménylhetni, a küldöttség, melynek a főkormányzó számolni tartozik, kötelességének megfelel, s a közgyűlés megértve magas állását, mint szüntelen segéd s felvigyázó áll küldöttsége mellett, majdnem biztosan előre mondhatjuk tömlőezi rendszerünk fentartását.

E rendszert megvizsgálva, általiáthatja mindenki, hogy az a most létezőtől anyagilag csak igen keveset különbözik. A felvigyázó alispán helyébe egy főkormányzó lép, a várnagy kötelességeit alkormányzók teljesítik, s meglehet, ugyanazon örök s tömlőcztartók segedelmével; csak egy új elem jön az egészbe, a nyilvánosság, ezen nagy őrangyala municipális alkotmányunknak, melynek hibája talán az, hogy mint a nap, mindennek ámyékoldalát kitünteti, de mely, mint ez, formáját s szépségét is élőkbe állítja. — Adjuk a tömlőczigazgatóságot tárgyazó dolognak a lehető legnagyobb nyilvánosságot, s meg lehetünk győződve, hogy annak hibái — ha néha valahogy ilyenek támadnának, hamar el fognak tűnni, mert mint egy nagy lelkiösmeret áll akkor az egész közönség tisztviselője mellett, s ritka az, ki ezer szavának ellent merne állani.¹

A mint föntebb említém, minden poenitentiárius rendszer második szüksége egy czélszerű épület; s nem lévén szándékom itt (hol e folyóirat czéljához képest csak elveket fejtegetek) bővebben a tárgy praetikus oldalába belé ereszkednem, csak azon tervre kívánom figyelmeztetni a közönséget, melyet Vaucher-Cremieux

¹ A ki tömlőczök belső rendtartásáról bővebb felvilágosítást kíván, olvassa Beaumont s Tocqueville munkájának második kötetében 171. lap, a connecticuti tömlőcz rendszabályait.

építőmester M. C. Aubanel munkájában közölt¹ s melyet ő, mint a genfi fogház igazgatója, legtökéletesebb gyanánt ajánl. — Elég legyen itt emlékeztetnem arra, hogy poenitentiárius tömlöcz soha céljának meg nem felelhet, hacsak különösen e végett nem építetett, s ha elrendelésében nem követték Bentham Panopticumának alapelvei.

Csak a legszorosabb, legszüntelenebb felvigyázat az, mi által a tömlöczi rendszer fennállhat, s nem képzelhetek épületet, melyben e cél úgy elérhetőnek, mint a csillag vagy sugárformájú panopticum által. Ha t. i. a tömlöcz középpontjában lakó kormányzó mind a rabokat, mind felvigyázó öreiket, minden pillanatban láthatja, ha egy tekintettel átnézheti az egyes dolgozótermeket s folyosókat, melyek, mint e középpontból eredett sugárok, lakását körül fogják, bizonyosak lehetünk arról, hogy a rend csak igen ritkán fog megtöretni. Mint egy mindentlátó lény áll intézete közepében a felvigyázó, s bár mindenütt jelen nem lehet, e felvigyázat minden pillanatbani lehetősége ör s rabra úgy hat, mintha valóban szakadatlanul tartana. A rab biztos lehet, hogy öre hatalmával visszaélni nem fog, az ör örökké le van kötve kötelességéhez, mert nem tudja, nem kémleli-e őt a kormányzó épen e pillanatban.

*

**

Előadtam, habár rövideden, mindazon elveket, melyeken minden poenitentiárius rendszer alapul, s melyeket követve a büntető társaság mindazt teszi, a mi a rab anyagi s morális épségének fentartására egyedül tőle függ; de csalatkozik, ki azt véli, hogy mindezek mellett is célját — a mennyire ez morális megjavulás vala — elérheti. Nem magányos elzárás, nem munka, nem hallgatás eszközölhetik ezt; a társaság büntethet, vissza ijeszthet a rossztól, meggátolhatja a gonoszok egymás közti megromlását, de csak egy jobbíthat

¹ Czimje e munkának: *Mémoire sur le système pénitentiaire adressé en Janvier 1837 à M. le Ministre de l'Intérieur de France. Génève 1838.*

igazán s örökre: a hit. Minden, mi a tömlöczök javítása körül történt, csak vallásosság következménye vala, csak ez vezeté mindazon emberszerető férfit, kiknek neveiket áldva említjük, e sötét börtönökbe, csak általa örülünk mindazon szép következményeknek, melyeket a tömlöcz javításából eddig tapasztaltunk; csak általa várhatjuk azt, hogy ezen újítást, melynek látásán keblünk feldobog, hazánkban is áldhatni fogjuk. Nem vak eset szüleménye az, hogy a poenentiária csak ott létez sikerrel, hol a vallásosság legbuzgóbb: Amerikában, Genfben s Anglia egy részében, míg Franciaország — bár annyira kedvelője minden újításnak, még e részben oly keveset tett.

Nem azon hideg formákból álló vallásosságot értem, mely szavakkal megelégszik, s ha a rabok számára kápolnát épített, melybe rabokon kívül senki nem jár, s lelkipásztort fizet, kit mindenki lenéz: azt gondolja, hogy kötelességének eleget tett. Hogy a vallásosság áldást árasszon el, szükség, hogy emberszerető tettekre buzdítson, hogy a kiengesztelt társaságot megbocsátani tanítsa, s az egyest könyörületességre azok iránt, kiknél jobb talán, de bizonyára boldogabb is. Csak ha ez történik, csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, mely a sülyedett szerencsétlent magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlöczi kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelkipásztort felváltva, vigasztalással közelítve a rabokhoz, részint oktatva őket, vagy kiszabadulásuk után jövő jólétükről gondoskodva: csak akkor remélhetni mind ezen institutiók sikerét. Addig bármikép iparkodjék lelkipásztor s tanító, bármily jól rendeltessék el a vasárnapi iskola, bármennyi szentírás osztassák ki a rabok között, hibetőkép hasztalan fáradtunk. Csak, ki jó emberekkel társalkodva, magán érzé a felebaráti szeretet áldásait, csak az fog igazán ragaszkodni vallásához, mely ez erényeket tanítja.

Nagy a kor, melyben élünk, s alig van kebel annyira hideg vagy elszigetelt, ki e sebesen haladó kifejlődést tekintve, nem szorulna vagy emelkednék, miként vagy a reményein túlhaladt vagy azokhoz közelgő időt tekinti! De nagysága nem az, hogy a gőz hatalmát feltalálta s vasútjait építve, minden távol-

ságot eltüntetett s a földet mintegy kisebbé varázsold, hogy rajta önmagát nagyobbnak érezhesse; nem hidjai, csatornái s fenséges építményei, — mert így nagyot tettek a régiek is, s bár zsamokhatalom építé, csudáivá állunk Egyiptom pyamisai előtt: — korunknak nagysága az, hogy emberszerető; korunknak dicsősége, hogy az emberi nem vele született nemességét elismeré; hogy a rabszolgakereskedést megszünteté; a spanyol autodafé-nek lángjait eloltá; hogy a rabok sorsát meggondolva, a kínzást büntetéssé változtatá.

Sietve halad e haza is a század szellemével; mindünnen vasutak méretnek, a Duna síkját gőzösök szántják fel, mindünnen iskolák s intézetek támadnak; hát a tömlöcz-jobbitásra nézve nem volna szabad semmit reménylenünk? Csak az anyagi jólét megszerzése után fáradoznék e nagy nemzeti erő s nem volna egy szó, mely arra intene, hogy van valami, mi fényes reményeinknél elébb jár: kötelességünk, kötelességünk azok iránt, kik ellenünk vétkeztek, kik a honi törvényt megszegék, de nem szűntek meg azért embertársaink lenni; kik végzetetlen keserveket szenvednek, s kiken segítenünk kell, mert segítenünk lehet; s mert embertársaink iránt minden szoros kötelesség, a mi nem lehetetlen.

SZEGÉNYSÉG IRLANDBAN.

Mióta a mozgalom nagy férfja, O'Connel, az angol parlamentben fellépve, ez ó falak körében, hol a pápistagyűlés s alkotmányosan gyakorlott zsarnokság szavai végre elveszték varázs-hatalmokat, a rokon angol nemzet előtt népének sorsát fölfedé; mióta lángoló szavakban festé azon állapotot, melyre vallási elnyomás és egy mostoha kormány százados önkénye hozhaták nemzetét; mióta cselekedve lép fel ő, a fenséges koldus, évről-évre igazságot kérve honának; mióta a büszke angol nép előtt ő, az egyes, fenyegetődzve léphete fel, s szavára, mint távol mennydörgés, milliónyi ajkáról ugyanazon szó visszhangozék az irlandi canalis túlpártjáról: Erin zöld szigete a hatalmas szavára mintegy a tenger mélyéből felmerülve, egész Európa figyelmét magára vont. — Csudáivá látta századunk Anglia harczait, melyekben e világ óriás zsarnoka egy szabad nemzet állhatatossága előtt porba dőlt; vágyteli tekintettel néztek a népek a tengerek királynéjára, remény-nyel a nemzetre, hol szabadság s törvény századok óta frigyben él, s földrészünknek egyik éjszakiabb országát kerrté, annyi nemzedékből álló lakóit egy nagy néppé alkoták: de Irland felszólalt s a nimbus eloszlott. — Nem a szabad nép, mely nemünk jogait mint egy köz palládiumot megtartó annyi harczok közt; nem a hatalmas,

melynek milliónyi karjait együtt éldelt szabadság erősíti s egyesíti közvédelemre; nem a gazdag, melynek hajói földtekénk minden tengerét eltolták, éledelet hozva s cserélve, minden partokon virágzó gyarmatokat alapítva, birodalmakat hódítva: most a zsarnok lép élénkbe, ki egy nemzetet hét századig elnyomva, miután nemzetiség, vallás s velők minden egyéb ürgy használtatott, remegni kezd szolgája előtt; most látjuk ez oly nagynak vélt erő belső gyengeségeit; most hozánk hatottak a koldus sóhajtati, kinek ínségét annyi fény s arany csak évről-évre nevelék; egy szóval, láttuk Irlandot, s szívünk csak szánakozást érez régi tisztelete helyett.

Mert ki maradhatna érzéketlen ennyi fájdalom előtt? Ki láthatná e népet, mely az utast, mihelyt hajójából e szenvedések honába kilépett, mint egy nagy kolduscsoport, körülfogá, s mely őt rimánkodva kíséri fel a giants causevayig, hol a sziget végsziklái emelkednek az atlanticum felett éjszak felől, le a kilarneyi tavakig, hol a sziget déli részén a természet oly nyájas köntöst ölte magára, — mindenütt egyenlően szenvedve, mindenütt rongyokban, mindenütt éhség s betegség nyomát hordva halvány arczain; ki utazhatnék végig e tartományon a nélkül, hogy látva zöld téréit, melyek vidám színekkel a smaragdsziget nevét szerzék neki, s látva a nyájas völgyeket, s ékesen emelkedő hegylánczokat, s annyi tavat, a Shanpon folyóját, — melyhez Angliában hasonló nincsen, — s a nagy atlanticumot, mely véghetlen vízronájával e földet körülfogá, s látva a nyomorult kunyhókat a természet nyájas csudái között, s a kőkerítések közé szorított kis szántóföldeket, melyek rossz mivelésért silány terméssel fizetnek gazdájoknak, látva egy szóval, mi szépnek teremté Isten e földet s mi nyomorultak lehetnek azok, kik rajta laknak, — el ne szomorodnék!

Anglia szegényei közmondássá váltak. Azok, kik az alkotmány régi honában csak hibákat kívánnak találni, s szorgosan felkeresve minden sebeit, félszázad óta végromladással fenyegetik a hatalmas szigetet, annyit s annyszor említik e szegényeket, hogy bizonyára, ha akarnánk sem feledkezhetnénk meg róluk, épen

oly kevéssé, mint magok az angolok, kik, noha a szegényi törvény által a taxa, mely 1834-ben 7.511,219 font sterlinget tett, 1836-ban már 5.713,272 fontra szállott le, még maiglan elég súlyosan emlékeztetnek ez ősi bajokra. — De csalatkozik, ki azért e két hazát a szegények állapotjára nézve csak legtávolabbról összehasonlíttaná; s egy tekintet, az irlandi canalis két partjaira vetve, elég, hogy e csalódásról azonnal meggyőződjk.

Anglia a közjóiét képét mutatja az idegennek. A farmer kevés acrenyi szántóföldjétől, melynek zöld kerítése között magas kalászokban hullámanak az érő vetések, a lord parkjáig, melynek tölgyeit fejsze nem éri; a kis cottagetől, melynek fényes ablakai nagy hársak lombjai közül csillognak a vándor elébe, a magas palotáig, — mindenünnen kényelem s jólét mutatkozik. Az utakon — milyenekről hazánkban nem álmodunk, s melyekre itt a North Wales legnéptelenebb grófságai-ban is akadunk — kocsi kocsit ér, míg számtalan gőzölő kémény, s mindenfelől a terjedelmes gyárépítmények az idegent bámulatra ragadják. — Itt-ott egy koldus, ki félve a vagrencei act szigorúságától, rejtődzve koldul, vagy családjával munkát keresve utazik; néha az út mellett tömlőczhöz hasonló építmények, melyekben az újonnan alakult szegényuniók egyikét mutatja kalauzunk: ez minden, mit az elhíresztelt szegénységről Angliában látunk, s mi, engem legalább, azért lepett meg, mert kisebbnek találám, mint képzeltem.

Anglia gyár ok országa s azért olyan, mely szegények nélkül nem lehet. Hol számtalan kéz oly productióval foglalatoskodik, mely vagy nem az ország határa között, vagy csak a divat által találja emésztoit, s hol így a munkások nagy számának keresete a naponként változó divattól, egy külföldi vásár megnyitásától vagy elzárásától, egy újonnan fellepett concurrenstől vagy talán egy messze földön alkotott vámtörvénytől függ: ott a munkások sorsa biztos nem lehet, ott ezereknek ideig-óráiglan szegénysége néha oly elkerülhetetlen, mint azon munkátlanság, melynek az következése, — ha újonnan feltalált erőművek s gyármódok ezernyi kezeket nem fosztának is meg néha munkáj októl, mit főkép jelen századunkban annyiszor láttunk.

Az angol szegénység mintegy sine qua non feltétele gazdagságának, mindkettő egy köz kútfőből, a gyáriparból eredett, s ki a szegény-taxa nagy számát tekintve egyszersmind el nem feledi, hogy annak nagyobb része ideigleni szegények temporary paupers) felsegítésére fordítatik, azaz: azon napszámosok gyámolítására, kik ideig-óráig vagy épen semmi, vagy legalább magok s családjuk fentartására eléggé jövedelmező munkát nem találhattak, s kik e körülmények megszűnésével soraikból azonnal kilépnek s független munkásokká válnak: az bizonyára Anglia állapotját e részben sem fogja oly szerencsétlennek tartani, mint közönségesen hirdetik. — Terhes a szegény-taxa minden kétségen kívül, elosztásában néha igazságtalan s nyomasztó, de ha Anglia leginkább gyárainak köszönheti felsőbbtségét, s e gyárak bámulatos kifejlődését azon szabadságnak, melylyel erőműveket használt: vajon azok, kik VI. Eduárd 5. és C-dik cap. 22. törvényének megszüntetése után a munkást azon biztosságtól, mely neki e törvény által adatott, hogy erőművek a szövetek készítésében használatni nem fognak, megfoszták, s kik 1835-ben 22.500,000 ft st. gyapotszövetet,¹ s ugyanazon évben 34.000,000 ft. st. érő pamutportékát készítettek gyáraikban,² panaszkodhatnak-e joggal e szegény-taxa ellen, mely nélkül kereskedői kifejlődésük lehetetlenné válnék?

Irland állapota más. 8.000,000 népességének majdnem egy harmada³ szegény, nem, mint Angliában, segítve a szegény-taxa által, ideigleni szükségben szenvedve, melyből munkásság vagy szerencsésebb viszonyok által csakhamar ki fog emeltetni, hanem szegény, nem segítve senkitől, nem várhatva semmit a jövendőtől nagyobb szenvedéseknél egyebet, nem látra más kimenetelt, mint éhen halást, vagy talán — ha sorsa boldogabb — jobb napokat ugyan, de távol honától egy más boldogabb éghajlat alatt, hol szíve nem fog

¹ Mac Culloch.

² Mac Culloch.

³ Az írlandi szegények állapotjáról vizsgálódó biztosok 3-dik jelentésükben, 1836-ban 2,600,000-t vesznek fel.

találni emlékeket, s hol boldogságára mindig egy haza hiányzik. — Kinek szíve e föld nagyjainak örömein gyönyörködik, az itt is megelégedve járhat körül. Palotákat fog találni itt is s kiterjedt parkokat, fényesen öltözött cselédeket, egy szóval minden fényt s éldeletet, a mivel az angol aristokratia magát környékezni szokta. De a kunyhó szerény és boldogítóbb ékességeit, azon közjólétet, melyben egy nemzet osztozik, azon megelégedést, melylyel az utolsó angol farmer az első lordig, kis vagy nagy birtokára tekint, a mosolygó gyermekcsapatot, mely a vándort Angliában zajogva körülfogá, itt ne keresse senki. Egyesek élnek, egyesek bírnak, egyesek boldogok itt: a nemzet koldul.

De honnan e különbség? A két hon felett egy ég boltozik; Irland földe jó és termékeny, mint a britt szigeté; kikötői számosak; népe elmés és iparkodó; határa a nagy atlanticum. S mért hát ennyi különbség e két testvérsziget között? miért ott annyi jólét, itt annyi szenvedés — ottannyi míveltség, itt a középkor homálya? — Ha a lemani tón végig megyünk, meglepve hat ránk a különbség, melylyel két partja élénkbe áll; míg egy felől Génitől le Vevayig hosszú sorban kert-kert után, villák s kényelmes parasztházak, szőlőhegyek s szántóföldek szüntelen változásban, egy nagy virágozás és jólét képét mutatják előttünk: csudálkozunk, hogy a másíkról kopár hegyeket találunk csak, az Alpok szomorú csendjét, s legfelebb itt-ott egy lakot, mely a természet csudáinál emelkedő lelkünket emberi nyomorúságainkra emlékezteti; — de itt legalább különböző birodalmak állnak előttünk, a parton külön nép lakik, különböző institutiókkal, s habár csudáivá látjuk ezen institutiók nagy befolyását, nem kételkedünk rajta. — Anglia s Irland egy kormány alatt él. — Ez, mint amaz, képviselő alkotmánynyal bír; ez mint amaz, aristokratikus, Angliának 4 törvényszéke van, Irlandnak ugyanannyi, s hasonló név alatt bíraskodó. Irland, mint Anglia, grófságokra oszlik, mind a két országban municipalis testületek találtnak, mind a kettőben a socialis hatalmak első foka az egyház. Mind e két országban a törvények végrehajtása, a kormány rendeletéinek eszközlése, hasonló nevű s hatáskörű tiszt-

viselőkre bízatik. Sherifet, hadnagyot, kormányozót s békebírárt találni minden írlandi, mint minden angol grófságban. Honnan hát e különbség?

Minden socialis problémák között, melyeket korunk megfejtett, vagy legalább megfejteni iparkodik, nincs talán egy, mely figyelmünket inkább érdemlené, mint ez, s talán nem leend érdektelen a magyar közönség előtt is, ha ezen ország állapotáról, s azon okokról, melyek véleményem szerint annak kútfejei, röviden értekezendem. Úgy is, valamint azért tanuljuk a múlt kor történeteit, hogy belőlük jelen állapotunkra találjunk oktatásokat: úgy néha jó, határainknak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás. — Okaim s nézeteim helyességéről Ítéljen mindenki önmaga, az adatok pontosságáról, a mennyire emberileg lehet, jót állok, csak egy hiteles kútfejből, az írlandi szegények állapotáról vizsgálódó küldöttség jelentéseiből merítvén azokat, vagy egyesek munkáiból, de melyekre a közelismerés a hitelesség bélyegét reá nyoma.

I.

Ha egy nemzet állapotáról ítélni kívánunk, főleg mi annak tömegét, azaz szegényebb osztályait illeti, mindenek előtt szükséges ösmernünk azon viszonyokat, melyek a földbirtokot szabályozzák. — Mert habár a földművelés a közjólétnek nem egyedüli kútfeje is, s habár kereskedés és gyáripár nagyobb kincseket gyűjtve, több külső fényt árasztanak el néha országok felett: bizonyos marad, hogy a népre, az egyeseket tekintve, semmi nagyobb befolyást nem gyakorol, semmi több jólétet nem terjeszt, mint a földművelés. — Emelkedjék egy nemzet bármely magasra gyárai által, központosítsa a világ kereskedését s tőkét: a nép szegény maradhat azért; mint napszámos dolgozhatik gyárai-ban, mint munkás hordhatja a partra a kereskedés kincseit, mint matróz fáradhat hajóin, de ínsége meg nem szűnt. — A gazdag, kinek tőkái e csudákat alkotók, neki részt nem ad nyereségeiben, s míg egy előre

nem látott körülállás, mely e kincsaknákat egyszerre elrontá, a munkást azon csekély élelemtől, melynél egyéb neki úgy sem adatott, megfosztja: minden gyarapodás csak a gazdagnak s nem neki ad hasznokat, ki, bármennyire növekedik azon industrialis ág, melyben dolgozik, néha számát látja nevekedni, többnyire munkáját, de csak ritkán a bért, melytől egész létele függ. — A földmívelés természete más; bármennyire tökélyesüljenek technikus készülleteink, a földmívelésnél a legnagyobb capitalis mindig a munka fog maradni, s azért olyan valami az, mi a népé, s mit a gazdag használhat, de soha magáévá nem tehet; s valahol a földbirtokot intelligens kezek között elosztva, valahol e birtok mivélését virágzásban látjuk, ott boldog s gyarapodó népességet fogunk találni mindig. — Hol a földbirtok kevesek által monopolisáltatik, hol a munkát kereső nép általellenében csak egyes nagybirtokosok állanak, hol maga a nép a birtokból, vagy legalább annak használásából kizáratik: ott csak koldusokat, csak szerencsétlen pórt kereshetünk.

Ha ily nagy tekintetet érdemel a földbirtok elrendezése minden nemzetnél, mennyivel nagyobbat érdemel olyaknál, melyek egyenesen s majdnem kizárólag földmíveléssel foglalatoskodnak, s ilyen Irland. — Nézzük hát ez országnak viszonyait közelebből. — Irland földmívelő ország; csak kevés gyára lévén, népessége nagyrészt gazdasági munkákkal foglalatoskodik. — Ily országban, ha külső kereskedése virágzó, a birtokos gazdag lehet; a napszámos, ki munkája után él, szükségkép szegény. — A mezei munka nem tart az egész éven át egyformán, s míg például aratás vagy kaszálás idején nagy számú munkásokat kíván, téli hónapokban csak keveset használ, s azért a napszámos, ha önálló, az esztendő egy részében a másiknak keresményéből kénytelen élni, s így nem takargathat; ha pedig szolga, béres, bizonyára urától annyival kisebb bért nyer, mennyivel többször munkátlan, s pusztá élelemnél ritkán vagy talán soha tetemesen nagyobbat. — Ha még ily országokban gyárak nincsenek, melyek a munka iránt a földbirtokosokkal concurrentiába lépének s azt emelnék, s ha a birtoktalan munkásról

(mint nálunk az úrbér által) törvényesen gondoskodva nincs: bizonyos, hogy a munkabér végre lehető legalacsonyabb fokára nyomattatván, ily országokban egyes boldogok mellett egy elszegényedett kolduló népet fogunk találni.¹

Ha ily országokban a birtok sok kezek között taláztatik — legyen az örökös jog vagy csak haszonbirtok által, — hol a birtokosok között egy középosztály létezik, ott e napszámosok sorsa (főkép ha nem szerfelett számosak) tűrhető lehet, a birtokosok a munkára nézve concurrentiába lévén egymással és industrialis iparkodásaik által több kezet használván; — de hol a birtok csak kevés birtokosok közt osztatik fel, ott e concurrentia nem léteztván s a mezei gazdaság kevesebb iparral mivelteztván s azért kevesebb kézre szorultván, e munkások sorsa annyival szerencsétlenebb leend, mennyivel inkább nevededik számok. Így van Írlandban, mely Európa minden országai között talán az, melyben a földbirtok legkevesebb kezek között taláztatik. Mik lettek légyen ez állapotnak okai, később fejtendem meg, most lássuk következeit.

Az írlandi föld, a mint mondám, kevesek s nagyrészt angolok által bíratatván, majdnem kizárólag haszonbérlők által miveltezik, s ha magát Angliát tekintjük, melyben a gazdaság századok óta olyannyira csak ilyes haszonbérlők által gyakoroltatik, hogy a farmer (haszonbérlő) név a nyelvben mezei gazdával egyértelművé vált, s ha tekintjük azon nagy befolyást, melyet két ország ily hosszú összeköttetése után az

¹ Magyarország eddigi állapotját, melyet mint gazdálkodót, s gyárokkal nem bírót ellenvetésül hozhatna fel valaki, Írlanddal összehasonlítani nem lehet; nemcsak mert népessége aránylag annyival csekélyebb, de mert úrbéri viszonyai (főképen miként azok a haszonbirtok szabad eladása előtt léteztek), habár a mezei gazdaságnak gátakat szabtak s az industrialis kifejlődést talán hátráltatták, a földművelő népességnek sorsát biztosították. — A paraszt telkek s mindazon megszorítások, melyek bírásokkal összekötve valának, éppen úgy gátolák a gondatlant birtoka elfecsérlésében, mint, fájdalom, a szorgalmast iparkodásaiban; s míg az írlandiak megfosztva a birtoktól, nagy részint szabadok maradtak úri kötelekektől, a magyar földművelő úrbéri telkeiben mintegy szegény-taxát bíra, mely által élleme biztosítottak.

egyik a másikra gyakorol, annyival kevésbé esudálkozhatunk e rendszeren, mennyivel természetesebb, hogy az angol irländi birtokának jövedelmeit inkább honosai között éldelni, mint Irland bizonytalan földjén nevelni kívánja.

De Irlandnak népessége szegény lévén s Angliának azon néposztálya, mely haszonbérlettel foglalatoskodik, Irlandban illetén vállalatokat tenni nem akarván, természetes, hogy az irländi birtokos — habár akarta volna — földjét nagyobb részekben haszonbérbe nem adhatá; s innen van, hogy valamint Irlandban a birtok a lehető legnagyobb kiterjedésben birattatik, úgy az a legkisebb s nagy részint 20 acre kiterjedésnél csekélyebb részletekben béreltetik.

Irland népességének nagyobb része e szerint vagy ily kisebb földek haszonbérletéből vagy egyedül munkája után élvén, miután úgy is csak a nemzet szegényebb osztályairól kívánunk főképen szólni, mellőzzük el itt azokat, kik vagy maguk birtokosok, vagy 20 acerenyi földnél többet bérlenek, s tekintsük csak az elsőket.

Ezek állapotukra nézve három részre osztatnak. A kisebb haszonbérletők, a zsellérek s a napszámosok osztályára.

Az első (small farmers), melynek haszonbérlet jóságáa 5 acerenál nagyobb.

A második (cottier), mely kis, 2 acerenál nem nagyobb földjét s kunyhóját munkabérként bírja urától.

A harmadik (napszámosok), melynek élleme napi munkájától függ, s azon kis darab földtől, néha fél acerenál nem nagy óbbtól, melyet családjának tartására, többnyire már felszántva s bevetve vett által urától 3 melyért többnyire 2 fontnál nagyobb bért fizet.

Egy hasonlóság van mind e három osztály között, a mint látjuk: mindenik bir haszonbérben, a farmer egész élelmét a földmivelésben keresve, a zsellér nagyobb részét, a napszámos biztosságát. Mert miután Irlandban munka nem mindig biztosan található, vagy a munkabér néha oly alacsony, hogy a napszámos keresménye ön személyének s gyermekeinek ellátására nem eléendő, csak a kis darab föld, melyet a munkás magá-

nak bérlett, biztosítja őt arról, hogy terméséből legalább a szükséges burgonyamennyiség meg fog maradni élelmére.

Föld, a mint innen látjuk, minden irlandinak elkerülhetetlenül szükséges, s innen világos, hogy midőn a birtokos a haszonbérlővel béréről egyezkedik, ez szabad nem lehet, s hogy az illetén bérléseknél nem reményit haszon, hanem egyedül az elkerülhetetlen szükség szabván határt Ígéreteinek, a bérlő minden ajánlatra kész leend, ha általa azt, a mi nélkül nem élhet, megszeresheti s így magának s gyermekeinek sorsát legalább egy időre biztosíthatja. — Ez első szomorú következése Irland birtoki állapotának s nagyrészt kútfeje mindazon szerencsétlen következéseknak, melyeket ez országban tapasztalunk, s melyek vele az egész szigeten egyformán eláradtak.

Ha az irlandi szegénység iránt vizsgálódó biztosok jelentésén átmegyünk, számtalan bizonyítványát találhatjuk ezen állapotnak; s habár az ország különböző tartományiban a nép szegénysége különböző fokon áll is: a mi a haszonbérléssel való concurrentiát illeti, egyenlőséget találunk. — Mihelyt egy darab föld haszonbérlőjétől elhagyatott vagy elvétellett, azonnal 50—100 uj bérlő jelentkezik, többnél-többet ígérve, a birtokosnak vagy meghatalmazottjának ajándékok által jóakarátát keresve, egyszóval elkövetve mindent, hogy a földet bármi feltételek alatt magáévá tehesse, míg az úr kívánatait kénye szerint, s közönségesen a lehető legnagyobb jövedelemnél magasabbra emelheti. — így ígértetik egy font 11 shilling—2 fontig egy kunyhóért, melynek készítése 6—7 fontnál többre nem került, s melyet emberek lakásának nem tartana senki, ha félig mezítlen gyermekek nem ülnének előtte s a kéménytelen fedelen kigomolygó füst s a rongyokkal bedugott fél-lábnyi ablak nem mutatná, hogy emberek lakházánál jár. — így ígértetik ugyanannyi s néha 4 ftig egy acenyi földért, melynek jövedelme minden szorgalom mellett e bér fizetésére elégtelen; úgy, hogy ha a bérlő ígérétenek eleget tenne, nemcsak az egész termést, hanem még azon felül egy tetemes sommát volna kénytelen fizetni urának, mintegy díjúl, hogy néki vala szabad szántani s bevetni földjét.

De nézzünk egynéhány példát az irlandi szegények iránt vizsgálódó küldöttség jelentéséből, százakból csak egynéhányat választok ezen, mint a többi esetekben; ki bővebb utasítást kíván, nézze a sokszor említett munkát.

»Ha most tudatnám, hogy 5 acerenyi földem vagy on kibérleni való, 24 óra alatt 50 ember jelentkeznék s mindenike, bármily bért kívánnék, kész volna a megígérésre.« — Mr. Birmingham.

»A munkás minden más élelem mód hiánya miatt kénytelen földet bérleni, bármily áron legyen is; az ígélet megfizetése csak mellékes tekintet. Mindenki annyit ígér, hogy magának burgonyánál egyéb nem maradhat, s az egész búzatermés az úrnak adatik.« — Rév. Mr. Hughes és Parker.

»Még oly bér is, melyet a nép itt mérsékeltnék tartana, oly magas, hogy a munkás élelmére burgonyánál egyéb nem maradhat.« — Rév. J. Maquire.

»Míg egy ember sem számolhat annyi munkára, mely által magának csak a szükséges burgonyát megszerezhetné, az, ki földet bír, erről legalább biztos; s azért mindenki kész minden Ígéletre, hogy földet szerezhesen.* — Armstrong.

»Ha koldulni, vagy éhen meghalni nem akar, kénytelen minden föltételre reá állni, melyért földet szerezhet.* — Nixon 1. *fiereport of the poor Law Comissioners in ir elund.*

Carlowi grófság. Birne Patrik elszegényedése okairól kérdeztetvén, így felelt: «Első bérlésem acreként 1 font 8 shilling vala, de mikor béridőm elmúlt, földes uram egyszerre 2 ft 5 Sb. 6 d-ra emelé béremet. Mert fájtnak volna elhagyni azon helyet, hol születtem s felnőttem, azon valék, hogy maradhassak s szegény anyám feje fölött megtartsam a házfedelet. De mit használt! Minden iparkodás s fáradságim mellett, a mi nem vala benn a földben, azt nem lehet belőle kivennünk; nem fizethettük bérünket, s elhajtottak. Az öreg asszony elment ugyan a földes-úrhoz s megmondta, hogy az egész termést neki adtuk, hogy jól tudja, hogy minden rozst, mihelyt learattatott, hozzá hordtunk, hogy tehenimeket bére fizetéséül hozzá hajtatta, de minden hasztalan vala; anyám nem nyerhete más feleletet, mint

azt: a föld az övé, a pénz az anyámé, s hogy ha földjéért fizetni nem akar, tovább mehet. Anyám 70 esztendő, uram s mégis kínos látnom, hogy munkám után él, főkép hol alig találhatok munkát.»

A mit ezen esetben látunk, az közönséges: elhajtás és koldusbot, majdnem mindig ugyanaz.

Mayoi grófság, barihooli egyház. Karován János múlt évben földet bírt, de nem fizethetvén bérét, elhajtattott; jó munkás és örömmel dolgoznék, ha helyet találhatna; felesége ínségben meghalt, ő most koldul három gyermekével, a legidősb bútorjait hordja, ő maga a legfiatalabbikat.

Mayoi grófság, maryki egyház. Ha valaki elveszti földjét, azonnal koldusbothoz nyúlhat. — Lud-Dane.

Carlowi grófság. Emlékezem 10 vagy 11 családra, melyet földjéről elhajtottak s melyekből három vagy négy személy rövid idő után a legszomorubb állapotban meghalt. Tiszt. — Chelan János.

Wicklawi grófság. Azok, kik e grófságban földeikről elűzettek, nagy részint a legnagyobb szegénységre jutottak; egy közülök, ki előbb 25 acret bérlett, egy kunyhót vett ki magának s hozzá 2 acrenyi kopár hegyföldet közel Baltinghoz, azon kívül napszámosként dolgozott; de sorsának változása, a fáradság és nyomorúság annyira hatottak reá, hogy 2 esztendő múlva egy új út mellett, melyen mint napszámos dolgozott, halva találtatott; családja koldult.

Waterford. »Míg Waterfordban tartózkodám, — így szól Inglis — a *Journey throughout Ireland during the spring, summer and autumn of 1834* by H. D. Inglis. t. 1. p. 64. — sokszor kirándultam a környező tájakra s meggyőződtem, mennyire túlságos a legkisebb birtokok haszonbére. Találtam kis farmokat, melyekért 4 ft 10 sh., 5 ft, sőt 7 ft fizettetett acreként. A farmerek mindenütt csak burgonyával éltek. Sokan magok átláták, hogy tartozásaikért soha eleget tenniök nem lehet és hogy ily feltételeket csak az éhségtől kényszerítve fogadtak el. Oly emberek, kik földművelésnél egyéb életmódot nem ismernek s kiknek nagy részint foglalatosságuk nincs, mindent, mi tőlük kívántatik, megfognak ígéрни, csak hogy hajlékot találjanak.»

Kétségkívül káros ezen természetelleni állapot a birtokosra nézve, s habár az ígért bér nagy s az irlandi birtokosnak nominális jövedelme évről-évre nevededik, bizonyos, hogy reális bevétele annyival csekélyebb, mennyivel bizonyosabb, hogy elszegényült bérlője tőke nélkül szűkölködven, soha földjeit a legnagyobb termékenyséig nem művelheti; de bizonyára ezerszer károsabb és nyomasztóbb az a bérlőre, azaz a népesség nagyobb részére nézve. Mert először, ha az első osztályt, azaz azokat, kik őt aerenál többet bérlenek, tekintjük, csak elkerülhetetlen szükség lévén az, mi őket a bérlésre bírja, ezen bér pedig olyan, hogy megfizetésére az egész termés nem elegendő: világos, hogy ki capitálist haszonbérlésre magával nem hozott, minden ipar után is urának többnyire eleget nem tehet, s ha egyes szerencsésebb termés, vagy körülállások által néha felsegítenék, nem gyarapodhatik, mert egy évnek keresményét urának tartozott fizetési azonnal felemésztik. — A ki az irlandi szegénységről a parlamentben tett jelentéseken átmegy s főképp a D. alatti függelékben a szegényebbek házi életének leírását olvassa, félig bámulva, félig szánva fogja látni minden földi sanyarúságok halmazát.

»E néposztálynak egyetlen elesége burgonya; hús és kenyér, sőt néha tej ösmeretlen luxus előttök, olyany nyira, hogy a gyermekek harmadik, negyedik eszten-deig anyjok melléről szopják eledelőket.« — *1. County Boscommon Infirmary master Plagman. ír. P. Com.*

Maga a burgonya, melyet a bérlő élelmére használ, csak azon rossz nem, mely lumpereknek nevezetik s Angliában csak marháknak szolgálván eleségül, itt a bérlőnek egyetlen étke, mert termékenyebb.

Az említett jelentésben a tanuk egyike ez iránt azt beszéli, hogy egy bérlője házában átmenő birtokos a bérlő leányát jobb nemű kolompárokat mosva találván s tőle azt kérdezőn, vajon ön-ebédökre készítik-e, midőn hallá, hogy igen, a házba ment s a bérlőt megdorgálta, hogy mer ily burgonyát enni, holott Dublinban oly jó ára van s ő még bérével tartozik.

De bármi káros az egészségre nézve ezen élelemmód, csalatkoznék, ki azt gondolná, hogy az irlandi földbérlő

csak ezt is mindig megszerezheti magának, s a kolompárok legjobb neme sem tartván 12 hónapig, a lumperek pedig még előbb megromolván, évenként a népességnek nagyobb része több hétig szükségkép éhséget szenved.

»A legrövidebb időszak, mely az ó-burgonyatermés megromlása s az új beszedése között elfoly, 14 nap, de többnyire két hónapra terjed, s terjedésével nő a szegénység s adósság.« — Sligo Dodwell.

Meath grófságban a küldöttség minden rendű személyek által értesített azon szomorú állapotról, melyben a szegény lakosok a két burgonyatermés között évenként synlenek.

Azok, kik munkát nem találnak, egy pár penny értékű liszttel élnek hetenkint, melyet vad mustárral összekeverve, levesnek főznek; e plánta minden kétségen kívül egészségtelen, s ily módon készítve oly károsan hat az evőkre, hogy egész bőrök megsárgul, s még is oly annyira közönséges, hogy noha a templomban eltiltatott, s szedése minden módon gátoltatik, azt megszüntetni nem lehet. — 1. *Report of the Poor Commissioners* 1.

Galleway, Mayo, Kerry grófságok némely részeiben junius, julius és augusztus hónapokban a romlott burgonyát fűvel vegyítve eszik. Rewans. — »Michelstownban, midőn ott tartózkodtam — így szól Inglis, — oly nagy vala a szegénység, hogy 100 embernél több éhenhalással fenyegettetett; ezen veszély elhárítása végett egy grófsági gyülekezet, aláírást nyitva a szegények felsegítésére, egyszersmind vizsgálatokat kezdte tenni. S ki hinné, hogy egy csak 5000 emberből álló város népsége közt 1800 személy találtatott minden élelem nélkül. S hogy ezen felül a városon kívül, de ugyanazon plébániában még 1200 napszámos találtatott hasonló nyomorúságban.« — *A Journey throughout Ireland* by H. D., Inglis.

Az irlandi földbérlő nem ösmer kényelmeket; lakása egy kis földbевert kunyhó üvegtelen ablakkal, kémény nélkül, rossz szalma fedelével meg nem oltalmazva lakóit az idő változásától. Egy szobáját, melynek közepét a tűzhely foglalja el, a rongyokba burkolt család sertésével s kevés apró marhájával osztja meg. Egy ágy takaró nélkül, mely a család legidősebb vagy legbete-

gebb tagjának nyughelye, egy falócza vagy faszék s közönségesen egy vaskatlan, melyben burgonyáját főzi: ez minden tulajdona. Gyermekei, nője rongyokkal takarják mezítelenségüket s ruházatjuk oly szegény, hogy sok helyen a pap vasárnaponként kétszer tartja isteni szolgálatát, hogy miután a háznépnek egy része belőle visszatért, a másiknak adhassa ruháit, hogy a templomban az is megjelenhessék.

S mégis mindé lemondások s szenvedések után, a legállhatatosabb szorgalom mellett, melylyel az irlandi nemcsak ön-földjét műveli, hanem munkát keresve Angliába átmegy s nőjére bízva gazdaságát, ott bérért a legnehezebb munkákat végzi, melyekre angol nem találkozik: meg nem szerzi urának tartozó bérét, meg nem szerzi azon függetlenséget, mely szenvedései között egyetlen enyhe lehetne. Évről-évre nő tartozása s urában a rossz kedv; s mert a birtokos commassálni akar, vagy bármi okból, a nem fizethető kivettetik házából, nőjével s gyermekeivel csak a koldulástól várhatva élelmét. Vagy ha talán szerencsésebb vala s különös iparkodása által a jószágot termékenyebbé tévé, ura bizonyára fel fogja emelni bérét, míg a többiek sorsára juttatja őt is.

Mennyire kihasználtatik a földes-urak által bérlőiknek ezen állapotja, képzelhetjük. Egy urának akaratja ellen adott voks, politikai véleményei ellen aláírt kérelem elég arra, hogy valaki földjéről elhajtassék; tory, radical és whig között nincs, ki az ellenpártnak e részben szemrehányásokat tehetne. Constitutionalis szabadság sokaknak nem más, mint politikai hatalom után való küzködés, s fájdalom, sokan vannak, kik politikai elveik tökéletességéről meggyőződve elfelejtik, hogy nemcsak országok, hanem egyesek iránt is vannak kötelességeik, s hogy meggyőződésének önmagát feláldozni kötelesség, de másokat vétek. Mi azonban e kegyetlenkedéseket s azokat, melyek nemtelenebb okokból, mint p. o. haszonvágyból eredtek, még inkább növeli, az, hogy Irlandban a bérlő sokszor urával egyenes összeköttetésben nincsen, s míg egy vagy más nagy ur bérlőjének neveztetik, tetteleg mástól függ. Az irlándi jószágoknak egy része t. i. közbenjárók (middleman)

által béreltetik ki. Vagyonosabb speculansok egy nagy birtokos jószágait kiveszik s azt kisebb részekre osztva, másoknak adják bérbe, kik azt ismét elosztják s kiadják, úgy, hogy az utolsó legkisebb bérlő a föld valódi urától nem is ösmertetik. Így például egy írlandi jószágban Aldermann Hartynak ősei bérbe adták jószágukat acrenkint 9 pennyért major Warburton őseinek, ezek Mr Girndynak 2 síi. 6 d.-ért, azaz: 1 sh. 9 d.-ral drágábban; ezek John North családjának 6 sh.-gért, ki azt I font 7 sh.-ért kisebb bérlők közt felosztá. Ez által a nép megfosztatik a közvélemény védelmétől is, s vele mindazon j óltevő befolyástól, melyet az sorsára gyakorolhatna, s az ország némely részeiben, hol az úr s kisebb bérlő egyenes összeköttetésben van, gyakorol is. A szegénynek sokszor nincsen nagyobb védelme, mint a hatalmasok gyengeségei, s nem keveset vesz közülök az, ki urának hiúságára nem hathat.

De ha a kis haszonbérlő sorsa (a mint láttuk) szerencsétlen, a zselléré még inkább az, mert habár, mint láttuk, a zsellér bérl munkát kötve le urának, a bér megfizetéséről biztosítva van, ez által nem válhatik függetlenné urától. Minden földbérletre számtalan concursus létezik s így az úrnak önkényétől függenek azon feltételek, melyek alatt a zsellér e földet s kunyhóját, melyek nélkül nem élhet, bírhatja. Különböző e bér az ország külön részeiben, de csatlakoznék, ki annak nagyobb vagy kisebb emeltsége szerint akarná megítélni a zsellérek sorsát, s bizonyosok lehetünk, hogy a bér mindig munkában szolgáltatván le, a mi a zsellérnek kisebb bér által elengedettik, munkájának kisebb becse által helyre pótoltatik. Mert tegyük fel például, hogy a meghatározott munkabér naponkint egy shilling (mi Irlandban a közönségesnél sokkal magosabb), s hogy haszonbére 4 font, kettő a lakásért s kettő egy acre földért (mi Irlandban a közönségesnél nem nagyobb): e bér 80 munkanap képviselője épen úgy, mint ha a munkabér 6 pence s a haszonbér 2 font lett volna.¹ Csak a népesség száma s véghetlen szüksége magyarázhatják ezen állapot lehetőségét, főkép ha meggon-

¹ Egy font 20 shilling, egy shilling 12 pence.

dőljük, hogy az idő, melyben e munka kívántatik, többnyire egészen az ártól függ, s hogy közönségesen akkor kívántatván, mikor a mezei gazdaságban legtöbb munka szükséges, a zsellérnek más keresménye alig marad s minden munkássága után nem nyújtatik más reménység, mint hogy állapotában megmaradva, az utolsó osztályba, azaz a napszámosok közé ne sülyedjen, kikhez képest még sorsa boldognak nevezhető.

Három ily zsellér kunyhójába menék; az első, melybe jöttem, vert földből vala csinálva, csak egy szobából állt, sem szél, sem eső ellen nem védve lakóit; földje felette vizes vala, bútorul egy vékonyan takart ágyon, falóczán s vaskatlanon kívül egyebet nem találtam benne; a háznak nem vala sem kéménye, sem ablaka, csak a földön szétszórva látszott egy kevés galytöredék, mely ott elégettetett; a lakó 2 ftot fizetett nyomorult hajlékáért, melyhez egy talpalatnyi föld nem tartozott.

A másik, melybe belépék, egy domb hajlásán vala építve, építésmódja mindenben az elsőhöz vala hasonló; benn egy asszonyt találtam 4 gyermekével; bútorai két takaratlan ágyból, egy lóczából s faszékből álltak, a gyermekek rongyokkal valának takarva s anyjok szomorkodott, hogy ez okból oskolába nem küldheti. Atyjok a lakásért 80 napot szolgált urának, napját 6 pencevel számítva, a 2 font bérért. A *Jurney throughout Ireland during the spring, summer and autumn of 1834.* H. D. Inglis.

Már ha szerencsétlen a kisebb haszonbérő zsellér állapotja, vajon mi lehet annak a sorsa, ki élelmét csak napi munkája után keresi, oly országban, hol a népesség száma és gyárok nem léte miatt e munka természete szerint bizonytalan, s a zsellérek által naponként még becstelenebbé válik. Mert midőn a földbirtokos egy sárkunyhóért s egy vagy két acrenyi földért legalább 80 napi munkát kap, vajon fel lehet-e tenni, hogy a napszámost magas áron fogja fizetni, s hogy nem csinálna inkább ezen esetre zsellért belőle? Innen van, hogy az irländi napszámos sokszor élelem mellett egy vagy két dénárért, élelem nélkül négy vagy öt dénárért kénytelen szolgálni, s még ebből sem fizethetvén ki

conacerje haszonbérét, a boldogabb angol szigeten kénytelen munkát keresni.

»A galwayi grófságban a napszámos 14 órát dolgozik napjában, néha 5, többnyire 6 dénárért, oly időben, melyben e pénz egy stone (14 font) burgonya vásárlására szükséges.

A limericki grófságban a fonó gyárakban reggeli 5 órától esti 8 óráig dolgozó napszámosok $2\frac{1}{2}$ —4 sil-lingig fizettetnek hetenként.« — Inglis.

Ne csudálja ezután senki, ha e szerencsétlen országban minden csak a gondatlanság s elhagyás képét mutatja, ha az angol tisztaság helyett rendetlenséget, egy jól tartott szorgalmatos nép helyett rongyos koldusokat talál. — S habár Dublin utczáin végig menve a népet részegen dorbézolni látjuk, s habár évről-évre növekedik a szeszes italok használata: nem a népé a véték, nem azé, kinek meg kell felejtkezni magáról, ha örülni akar; kinek pálinkába kell fojtani emberi méltóságát, hogy elfeledje, mennyiszor nem becsültetett az. Nagy mentség a nyomorúság, s habár teli gyomorral szép s könnyű erényről s mívelődésről szólani, ritka az, ki, ha minden reménye megszűnt, nem sülyedne annyira, hogy végre minden szerencsére érdemtelennek ne látszanék, legalább hideg ember-társai előtt, kik csak a jelent tekintve elfeledik, hogy vannak egész néposztályok, kik vétkeikért előre szenvedték a büntetést, s hogy legalább nem azokon áll az Ítélet, kik nem tudva könyörölni, magok okozták e vétkeket.

Hogy az irlandi nép aljas állapotának egyedüli vagy legalább legfőbb oka a szegénység, annak a biztosok jelentésében hasonlólag számtalan bizonyítványát találni.

Nehéz, így szól egy kérdezett zsellér, oly embernek, ki fülíg adósságban van, iparkodónak lenni; maga sem tudja, hová nézzen.

Az irlandi munkás ezen elkerülhetetlen szegénysége által nemcsak gondolatlaná válik, de ha a criminalitásokat tekintjük, melyek ez országban oly számosak, azon felül láthatjuk, hogy majdnem minden elkövetett erőszak s béketörés is vagy egyenesen élelemszerzés végett követtetik el, vagy legalább a földbirtokkal közvetve összeköttetésben van, azaz azon boszúállásoknak

következése, melylyel a bérlő mind ura, mind meghaltalmazottjai ellen magát a kivetéstől biztosítani igyekszik.

A mi az elsőt illeti, látjuk, hogy míg az írlandi nép egyébiránt becsületes, s míg sok vétek, mint például betörés, útonállás és marhalopás majdnem soha, közönséges lopások vagy csalások pedig felette ritkán történnek: június, július és augusztus hónapokban, akkor t. i., mikor a múlt évi kolompértermés már romlani kezd s az új még nem használható, alig múlik egy nap a nélkül, hogy eleséglopások, pinczetörések s néha erőszakoskodások ne követtetének el a népesség szegényebb része által, melyet nem, mint más országokban, haszonvágy, hanem egyenesen csak nyomorúsága bir e tettek elkövetésére, s mely annyival féktelenebbül űzi e tetteket, mennyivel többet szenvedett szükségei által, nem ijedve vissza a büntetéstől, mely szenvedéseit nem nagyíthatja s személyét csak szánakozás, nem megvetés tárgyává teszi.

»Ha ily körülmények alatt egész vagyonúnknak felét vennék is el, — így szól Byrne Stennie a biztosi jelentésben, — nem perelnék ellenök«; s ezen gondolkozásmód annyira közönséges Irlandban, hogy a vétkeknek nagyobb része büntetés nélkül marad. Hol a lopások oka végső Ínség, s hol ez által a legnemesb érzemények a vétkes mellett szólalnak fel, kevés találkozik, ki például, ha egy anya másnak tehenét megfejté, hogy vele gyermekeit tartsa vagy magának s családjának egy zsák burgonyát lopott, a törvény szigorúságát egészen igazságosnak tartaná.

De sokkal számosabbak s nagyobb tekintet érdemlők Irlandban azon gonosz tettek, melyeknek jelleme boszú, s melyek mezei vétkek (agrarian erimes) neve alatt csak Irlandban találhatnak. A szegény népesség egyetlen biztossága birtoktól függvén, s e birtok törvényes módon biztosítva nem lévén, különös társaságok állottak össze, melyek a fejtér fiúk, tölgy-szívűek, fekete vagy fejtér lábúak, Rock kapitány czimborái név alatt fenyegetéseik által a földbérlők sorsát biztosítani igyekeznek. — A birtokos, ki bérlőjét földjéről elkergető, az új bérlő, ki ennek okául szolgált, a dézmaszedő, ki hivatalát szigorúan teljesítő, egy szóval mindenki, ki a haszon-

bérlő változásánál vagy a dízma beszédénél eszköz vala, e társaságok boszújának czélja.

E társaságok, melyek nagy részint a vallásos vizálkodások között támadtak, de most minden politikus befolyástól szabadok, a nyilvános törvénykezés áitalellében, mely a birtokost s gazdagot védi, egy más, titkosan, de elkerülhetetlenül sújtó tribunált képeznek a szegény s védtelen fentartására; ítéletének alapja a közvélemény, büntetéseinek czélja az, hogy a birtokost példa által hasonló esetektől visszajeszszze. E társaságok által elkövetett gonosztetteknek fő jellemei ezek: 1. ritkán követtetnek el azok által, kik magok sértettek, hanem közönségesen olyanoktól, kik mind a vidékre, mind magára a megbántásra nézve idegenek; 2. illetén gonosz tettek nemcsak a megbántott fél, hanem az egész szomszéd parasztság által helyben hagyatnak; 3. e helybenhagyást csak azon gonosz tettek nyerik, melyek földbirtokkal összeköttetésben vágnak, azaz olyanok ellen követtetnek el, kik valakit bérlett földjétől kivetettek vagy az ily kivetést okozták, vagy segítették; de habár közönségesen a személy agyonlövése vagy nehéz megvérezése, vagyonának felgyujtása s barmainak elhajtása vagy levágása követtetett is el, a nép azokat mindig helybenhagyja.

Bármi szigorúak legyenek a törvények az illetén gonosztettek büntetésében, végrehajtásuk oly annyira nehéz, hogy ezen gonosztettek nagyrészint büntetlenül maradnak; mert habár a törvényes bíró megvetve minden fenyegetést, mely által az illetén esetek elítélése előtt az említett titkos társaságtól ijesztetni szokott, kötelességét teljesíti, — habár a jury az igazságot s nem azt tartván szemé előtt, hogy tagjai közül az elítélés esetére bizonyára néhányan vagy személyükben vagy vagyonukban bántatni fognak, a bűnöst ki akarná mondani: bármily nyilvános volt is a gonosztett, a bíró hasztalan fog tanúkat keresni; a tanúra halált esküdött a titkos társaság, s a törvény őt nem védheti ezen Ítélet súlya ellen, melyet nem ösmert kezek rajta minden esetre végre fognak hajtani s melyet elkerülnie nem lehet, ha csak (mi most közönségesen történik) a per lefolyta alatt magát tömlöczben őriztetni s az ítélet

után kivándorolni nem akar, még akkor is előre tudhatva, hogy családjának minden tagja, s mindazok kik szívéhez, mint barátok, közel álltak, igaz tanúsága miatt a boszúnak czéljául tüzetnek ki. Csak a közvélemény adja súlyát a törvényes ítéletnek, s hol az, mint Irlandban, a törvénnyel ellenkezik, hol hosszú elnyomás vagy a törvénynek egyoldalúsága a törvényt a nemzet egy része előtt gyűlöletessé tevék, ott a bíró Ítéltet, a hajdú kegyetlenkedhetik, de minden iparkodásával a gonosztevőt a nép előtt le nem alázhatja, sőt néha csak közbámulat s tisztelet tárgyává jelöli ki azt, a kit sújtani akart. A martyr s büntetett gonosztévő között csak a közvélemény teszi a különbséget, s jaj azon kormánynak, mely vesztő helyén vért onthat, de ítéletével meg nem fertőztetheti áldozatát.

Heath grófságban egyáltalában kevés gonoszság követtetett el, az elkövetettek azonban közönségesen bérlők kivetésével valának összeköttetésben, s olyanok ellen irányoztattak, kik másoktól birt földeket kibéreltek s így az előbbi bérlők kivetését okozták; közönségesen inségszülte elkeseredés okozá mindezen tetteket, melyek rendesen idegenek által követtetnek el; a tanúk között egy sincs, ki e tetteket másnak, mint a haszonbérlő unszolásának tulajdonítaná. A földmivelő néptömeg pedig annyira helybenhagyja ezen tetteket, hogy közönségesen örömet mutat, mihelyt ily valami tudtára jön.« — Cap. Delany, Mr. Cahill.

»E hántások s gonosztettek nem mindig oly személyek által követtetnek el, kik magok szenvedtek, noha a felhozott ok mindig azokon való boszúállás, kik másokat bérföldjeikből kivetettek s másoknak ily földektől való elijesztése; bizonyosan voltak azonban esetek, hol egyes személyek, megfosztva földjeiktől, magok üzék boszúját, s a tanú maga egy személyre emlékezik, ki hasonló tettért halállal büntettetett.« — Mr. Wray.

»1834-ben Shanagoldenben Dixon úr birtokához tartozó farm egy új bérlőnek adatván, kevés nap múlva a ház felgyújtatott s az új bérlőnek minden ingó vagyona s marhája elégettetett.« — Mr. Browne.

Ki az eddig mondottakat egy képpé egyesíti, képzel

heti Irland jelen állapotját. Láttuk a nép nagy tömegét a legszörnyebb ínséggel küzködve, — láttuk kevés gazdag birtokosait személyükben s birtokukban sértve, — láttuk a törvényt gyengén, s átellenében organisált társaságokat, melyek a szegénység védelmének ürügye alatt szabadon üzük boszújokat; de vajon mik lehetnek ez állapotnak okai? — Az angol publicisták Irland mostani állapotját leginkább e következő okoknak tulajdonítják:

1- ször: A pápista hitvallásnak, mely véleményök szerint minden nagyobb mívelődéssel ellenkezik.

2- szor: Annak, hogy az irlandi nép az angol egyház fenntartására kényszerítették.

3- szor: A felette nagy népességnek.

4- szer: A nagyobb birtokosok országán kívül lakásának.

5- ször: Szegényi törvény nem léteienek. — Én részemről eltérő véleményben vagyok.

Az 1-re nézve: Franciaország, Belgium, Lombardia s Németország katolikus részének állapotja a jelenben, Spanyol és Olaszország a középkorban elég bizonyítványok, mennyire nem ellenkezik a katolikus vallás minden, s főképen minden industriális kifejlődéssel, s mennyire hibás azoknak állítása, kik egyes példákból közönséges ítéletet hozva, a vallásnak tulajdonítják azt, a mi pusztá eset által a catholicismussal egy helyen egyesül, de mindig s mindenütt vele épen öszve nem kötött s tisztán politikus okokból származhatott. Nem volt-e egy vallása Spartának s Athénnek, s nem volt-e durva bajnokok lakhelye amaz, míg ez a művészet remekeit alkotá? Nem voltak-e mohammedánusok a spanyol arabok, mint török szomszédaink, s nem bámuljuk-e az előmeneteleket, melyeket amazok a matematikában, astronomiában s a tudományok majdnem minden ágában tettek, míg durvább hittársaik végetlen harczok s henyélés közt tölték éveiket; vagy kevesebbé pápista volt-e a keresztyén Spanyolország II. Fülöp előtt, mint utána? — Nincs vallás, s ha volna, a katolikus bizonyára nem az, mely az emberi iparnak gátat szabna, s habár ügyes zsarnokok kezeiben eszközzé látjuk lealázva a legszentebbet, s habár Isten nevében gyakoroltatik az elnyomás: az emberé a bűn, nem a vallásé. — De hasonlóképen csalatkoz-

nak azok, kik Irland szegénységét a pápistákra vetett angol egyház fen tartásának tulajdonítják. Mert elmeilőzvéen itt azt, hogy az angol dissenterek hasonlókép adóznak, s hogy egy század előtt azok, kik nem az uralkodó valláshoz tartozának, feltartására majdnem mindenütt adóztak: vajon mi más az irlandi katolikusokra vetett angol egyház fentartása, mint adó? Igazságtalan adó, de még is az; s habár erkölcsileg más következéseket szülne, anyagilag nem szülhet másokat, mint hasonló nagyságú s bármi más célra fordított adó szülne. Már összehasonlítva Irland népességét Nagy-Britannia népességével, s az előbbinek egyházi adóját azzal, mely az utóbbit terheli, látjuk, hogy míg Irland 8.592,000 lakosa 865,535 font sterlinget, s így minden személytől két shillinget fizet, ugyanakkor Nagy-Britannia 17.779,000 lakója 3.197,225 ftn, azaz minden személytől mintegy három és fél shilling adóval terhelteik; vagy az adót a két ország kiterjedéséhez mérve: hogy Irland acenkint nem fizet egészen egy shilling egyházi adót, míg Nagy-Britannia majdnem kettőt, s hogy így ezen adó, bármily igazságtalan, Irland szegénységének oka annyival kevésbbé lehet, mennyivel virágzóbban látjuk Angliát, hol azon adó nagyobb; s ha Irlandban, mint annyival szegényebb országban, e fizetés a népnek terhebb, mint a gazdag Angliában, ez bizonyára következése, de nem oka szegénységének.

A mi 3-szor Irland szerfeletti népességét illeti, ha csakugyan ez volna oka szegénységének, bizonyosan először nagyobbnek kellene lenni e népességnek annál, mely Angliában jóléttel párosul; másodsor az következne, hogy azon egyes grófságokban, melyekben a népesség aránylag nagyobb, nagyobbnek kellene lenni a szegénységnek is, és pedig, egyforma feltételek alatt, annyival nagyobbak, mennyivel nagyobb e népesség. Már pedig összehasonlítva, először egyáltalában a mi az egyes személyekre jutó acreok számát illeti, Irlandot Angliával, világos, hogy az utóbbi még valamivel népesebb, s azért, ha a felhozott ok állna, szegényebbnek kellene lennie. Összehasonlítva egyik sziget egyes grófságait a másiknak egyes grófságaival, ugyanez még

világosabban kitűnik. A szántóvető Galway grófságban, mely Irland legszegényebbjei közé tartozik, épen annyi acre jut az egyes személyre, mint Berks, Bueks, Devon, Essex, Monmouth, Norfolk, Hampshire és Suffolkban, egy fél acre-ral több, mint Bedford és Sussexben, s egy egészszel több, mint Kent és Wiltshirében, Anglia virágzó szántóvető grófságaiban. Meathban, mely baromtenyésztő, minden személyre 3 acre jut, míg Hertfordban, mely hasonlóképp baromtenyésztő s Anglia legvirágzóbb grófságainak egyike, csak 2 acre jut egy személyre. Ugyanezt, t. i. hogy mennyire nem függ Irland elszegényülése népességétől, világosan láthatjuk, ha összehasonlítjuk Irland egyes grófságait: Kerry-Kildarében $3\frac{1}{2}$ -et látunk jutni minden egyes személyre, míg Luth, noha sokkal virágzóbb, csak 1 és $\frac{1}{2}$ -et adhat, s Waterfordban, melynél jobblétűt Irlandban alig találhatni, egy acreval kevesebb jut az egyesre, mint az elszegényedett Galway és Meath grófságokban.¹

A mi a 4-et illeti, épen nem szándékom a nemes irlandi lordoknak pártját fogni, vagy egészen eltagadni azon rossz következéseket, melyeket a nagyobb birtokosoknak hosszas távolléte szerencsétlen honukra hoz.² De mivel én e következéseket inkább erkölcsieknek tartom, s mivel azoktól, kiknek keblében nem vala annyi hazaszeretet, hogy néki mulatságaikat feláldoznák, — nem annyi igazság, hogy azon hon iránt, mely őseiket porból emelte, magokat ezer áldással halmozá, életüket lekötelezve érzének, — nem annyi lélek, hogy a fényes, de idegen angol társaság körében zöld szigetük gyászszal borított határaitól megemlékezni, talán túlságos valamit reményleni: . . . én őket csak mint birtokosabb consummenseket tekintvén, távollétöket Irlandra nézve oly fontosnak nem tartom.

Mert ne felejsük, hogy Irland mezei gazdálkodó ország, s vajon ilyenben egyes nagyobb birtokosok jelen-

¹ *Evils of the State of Ireland*, by John Revans.

² Már 1295-ben I. Eduárd az ország rossz állapotját a nagy birtokosok távollétének tulajdonítja. II. Richárd taksát vet a távollevőkre, Vili. Henrik pedig jövedelmeiknek két harmadát rendeli elkoboztatni az ország javára.

vagy távol-léte miként hathatna oly hatalmasan? A gyomor legalább el nem veszi még egyenlőségét, vagy ha nemes nevelés által fogékonysága nagyított is soha bizonyos határokon túl nem terjesztheti étvágyát, s azért mi a gazdaság által nyújtott élelmek, azaz a liszt és hús consumtióját illeti, nem emészthet többet a legrégebb nemes ember, mint utolsó jobbágya, vagy legalább igen kevéssel többet; ha tehát valamennyi írlandi nagyobb birtokos elhagyná is hazáját, ebből a gazdaságra sokkal nagyobb kár bizonyosan nem hárulhatnék, mint ugyanannyi, vagy legfeljebb kétszer annyi nemtelen kívándorlásából; pedig nem hálám még, hogy valaki Irland szegénységét annak tulaj donitaná, hogy évenként több ezer írlandi szegény az amerikai tavaknál telepedik le. Nagyobb birtokosok jelenléte gyárakat s mesterségeket gyakorló népeknek használhat; ha egy helyen az ország divatos társasága összegyűl, ezer kéz mozdul meg azonnal, hogy szokott kényelmeit szerezze vagy növelje, s míg az elkényeztettnék kedvét tölti, magának élelmet s jólétet szerezzen; s ha a sorskedvelte csapat tovább megy, ezeken maradnak munka vagy kenyér nélkül. Ha a francia zendülés előtt a párisiak fő sérelmükül azt hozák elő, hogy az udvar Versaillesba vonulva, a fővárosnak keresetét élvévé, nincs mit csodálnunk; de csalatkozik, ki azért azt hiszi, hogy az írlandi nagy urak hónapokban maradván, ott industriát teremtettek volna, vagy hogy az egyesek jelenléte által valaha támadhatna. A luxus mindig csak a legtökéletesebbet kívánja, a divatost, sőt néha a külföldit már áráért is; csak ha már a gyárak tökéletességre léptek, várhatnak vevőket azokban, kiknél olcsóság, sőt néha nagyobb tökéletesség mellékes érdekek, s kik csak a divattól kormányoztatnak, mely minden számoláson túl van.

Bizonyos, hogy az angol s őt követő írlandi aristokracia kertekre s egyáltalában jószágok szebbítésére sok munkát felhasználna; de vajon, ha az ország földművelő állapotja más volna, nem használhatnék fel azon munka más, termékenyítőbb módokon, s nem legjobb megczáfolása ezen állításnak Schweitz és Franciaország? Az első a jólét legmagasabb fokára lépett

a nélkül, hogy valaha gazdag aristokráciája lett volna; a másikban éppen a nagy birtokosok elszegényülésével kezdődik a gazdaság kifejlődése.

Már a mi az 5-diket illeti, habár, a mint elébb mondtam, teljesen meg vagyok győződve arról, hogy industrialis országokban, hol a népnek nagy része egy számtalan esettől függő módon keresi élelmét, szegényi-törvények szükségesek: egészen, vagy legalább nagy részint szántó-vető országokban azokat inkább károsoknak, mint hasznosoknak gondolom.¹ Ha ily ország annyira népesedik, hogy a munkások concurrentiája a bért szerfelett lenyomja, de jó törvények a vagyon- és személybátorságot biztosítják, ennek következése nem elszegényülés, hanem az, hogy azonnal gyárak támadnak, s velők a munkabér természetes állapotjára visszajön. Tőkepénzek nem érzenek honvágyat, oda fordulnak, hol kamatjuk nagyobb, hol nyereségük biztosabb, s ha Irlandot oly elszegényülve látjuk, bizonyosan leginkább az az oka, hogy a törvénykezés a capitalistát nyereségeiben nem védelmezheti. Mert gondoljuk magunknak Irlandot természetes állapotában, — gondoljuk nyugodtan, s erős, azaz igazságos törvények alatt: vajon mi gátolta volna az angol capitalistát abban, hogy gyárait inkább ott építse, hol a munkabér alacsonyabb, az élelem s minden anyag olcsóbb, egy szóval haszna nagyobb, mint Angliában? De Irlandban nem volt bátorság, — nem lehetett bátorság. — Ily szörnyű elnyomatás állapotja, mint melyet ott látunk, béke állapotja nem lehet; tudnia kelle az angol kormánynak s egyesnek, hogy van egy maximuma a zsarnokságnak is, egy pillanat, melyben az elnyomott emberi méltó-

¹ Egészen mezei gazdasággal foglalkozó országokban a munkások sorsa biztosabb, már azért is, mert munkájuk az élelemre szükséges anyagokkal közvetlen viszonyban áll. — Ha a kenyér ára felmegy, a földbirtokos nagyobb nyereséget realisál, a földmivelés nagyobb kiterjedésben s iparkodással folytatatik, s a mezei munkás, kinek munkája szükséges és ily pillanatokban becselebb, nagyobb napszámra számolhat; míg a gyári munkás magát munkájától sokszor éppen azért látja megfosztva, mert az élelemnek ára felment, s a gyáros más ország gyáraival, hol az élelmek olcsóbbak, nem concurrálhatván, productióját a benn emésztésre kénytelen szorítani.

ság széttöri lánczait s szabadulása első pillanataiban nemes indulatok helyett csak boszút forral; tudnia kelle, hogy vannak pillanatok, melyekben nemzetek, bár jól sejdítve zendülésök következményeit, sőt néha politikai halálukat, a szerencsétlenség fő fokára érve, hideg elszánással elvárják azt is, miként az egyes kétségbeesve öngyilkossá válik; tudnia kelle, hogy egy nép sokáig tűr, sokat szenved, de ha végre abban is sértetett, mit legszentebbnek tartja, ha végre a zsarnok hitere is kiterjeszti hatalmát, előbb vagy később feltámad oltárai mellett; a büszke angol nemzetnek félnie kelle a zendüléstől, s e félelem maga elég vala minden angol capitalistát távol tartani.

S vajon szegényi törvények e félelmet megszüntették volna? Mert habár Kevans úr¹ a mostani állapotot tekintve nem csalódik, midőn minden szegénységnek okát abban keresi, hogy a nép alsóbb rendei egyféle élelem módtól függve, annak biztosítására törvénytelen eszközökhöz nyúlnak, s ez által feldúlván minden bátorságot, mintegy ön tetteik által a capitalistát, ki sorsukon egyedül segíthetne, hónuktól elijesztik; — s habár igaz volna, hogy szegényi-törvények által, oly móddal s kiterjedéssel használva, mint Angliában, e bizonytalan állapot és vele minden csendháborítás megszűnnék: vajon oly ország, mely 2.600,000 szegény ellátásával terheltetik, s melyben e szörnyű adó természet szerint csak a birtokost vagy gyárost érheti, kecségetné-e az angol capitalistát tőkéinek áttételére? úgy hiszem nem, s ha már választani kellene, úgy tartom, nem találkoznék egy capitalista, ki ha a mostani állapot között, melyben birtoka naponként veszélyeztetik, s egy ily kiterjedésben használt szegényi-törvény között választhatna: nem választaná inkább az előbbi bizonytalanságot e jogszerűségénél.²

De feltétlenül, hogy ez csakugyan lehetséges, hogy

¹ *Evils of the State of Ireland.*

² A szegények számát csak 2.000,000-nak véve, ellátásukat pedig naponként csak 3 pencere, (mi valóban, felvéve leginkább az építési költségek kamatját, felette kevés) az ily módon szükségessé lett, a szegény taxa képében kivetendő summa még mindig 9.125,000 ft. évenként, azaz kétszer nagyobb az angol taxánál.

az irlandi capitalisták s birtokosok ez adó elviselésére nemcsak elégségesek leendenek, hanem hogy ezen ürügy alatt földjeik bérét felemelni nem fogják — mi által a szegények száma természetesen még inkább növekednék, — s hogy így a munkás biztosítva, minden ember élelméről gondoskodva van: vajon ki fogja biztosítani a birtokost arról, hogy a nép munkás osztálya dolgozni fog, s hogy csak a munkát nem találóról kell gondoskodnia s nem az egész népességről, mely terhet nem akarna s nem tudna viselni? De az irlandi nép szorgalmatos, — így szól talán valaki, — teli nemes indulatokkal, s így bizonyára csak az fog a köz-ellátáshoz folyamodni, kinek egyéb élelemmód nem juta. — Én embert természetesen szorgalmatosot nem ismerek, s habár a méh vagy hangya ösztön által szorgalmatosak, azt tartom, hogy az ember, mint eszesebb állat, csak okok által birathatik arra, mit tennie kellemetlen; ha ezek, azaz szükség s remény, megszűnnek, vesztegleni fog; s nem hiszem, hogy volna sok — mert egyes balgatag lehet — ki, ha bizonyos arról, hogy élelméről gondoskodva van s hogy pusztá élelemnél többre szert nem tehet, még dolgoznék, s hogy az irlandi napszámos, tudja, hogy élelme szegényi törvény által biztosítva van, azt nem fogadná el inkább egykedvűen, mint hogy azt izzadva keresse, pusztá élelménél többet úgysem remélhetvén. — Mert mondjunk akármit, elnyomás anyagi szenvedésekkel egyesülve ellentállást szül, s néha nemes indulatokat gerjeszt, vagy legalább nagyszerű tetteket: de elnyomás és anyagi jólét lealázza idővel az emberi természetet, s a jól lakott szolgálta csak egy gyönyört ismer — a restségét.

A napszámos kényszeríttethetik a munkára, így szólnak ismét, s mihelyt ez történt, az ellenvetés megszűnt. De elmellőzvéen itt azt, hogy kit munkára pusztá eltartásért kényszeríteni lehet, rabszolga, akár egynek, akár többnek tartozzék munkájával, s hogy a protestáns népességnek, mely a pápisták megfosztására elég erős vala, hatalma mégis nehezen lehetne oly nagy, hogy a nemzet birtoka után még személyeit is egyenként tulajdonává tehetné: kérdem, vajon az irlandi nép

gazdagabbá válnék-e ez által? Vegyük a dolgot practice. Arra, hogy ily kényszerítés létezhessék, szükséges: vagy hogy az ország maga közmunkára használjon minden munkást, vagy hogy ezen jogát, melyet minden ellátott személy munkájára bír, ezen ellátás kötelességével egyeseknek engedje által.

Már a mi az elsőt illeti, utak, vízcsatornák s más ehhez hasonló munkák végtelenek nem lévén, s nem az ország minden részeiben egyformán s a munkátlan személyekkel aránylag találtatván, szükség oly munkáról gondoskodni, mely mindig s mindenütt található s egyszersmind olyan, mely az egyesek iparkodásit concurrentia által nem rontaná; mert ellenkező esetben a szegények száma még inkább növekednék mindazok által, kiknek keresménye e concurrentia által elrontott. De hol van e neme a munkának? Hamburg városa szegényeit harisnyakötéssel foglalatostkodtatja s munkájuk productumát külföldön adatja el; de egy ily számú munkástömeg, mint az, mely Irlandban találta-tik, mi hasznos munkára fordíthatatnék a nélkül, hogy más munkával concurrentiába ne lépne? Nem maradna tehát más hátra, mint oly munkát keresni, mely fáradtságos időtöltésnél nem volna egyéb, s például abban állna, hogy a szegények — mint Anglia némely egyházai-ban már próbáltatott — fővényzsákok s murvataligák minden cél nélküli ide- s tovahordására, vagy ugyan-azon darab föld szüntelen ásására használtatnának. De nem szólván azon erkölcsi rossz befolyásról s elkeseredésről, melyet e bánásmódnak szükségkép szülnie kellene, vajon ha ezen munka egy napszámos közönséges munkájánál könnyebb, s az adott élelem s ellátás a közönségesnél nem rosszabb: nem fog-e az ország a munka iránt káros concurrentiába lépni az egyessel? S ha amaz nehezebb, ez rosszabb, nem fogja-e akkor a szegényt arra kényszeríteni, hogy az egyesek szolgálta-jába lépjen, a szerencsétlenre, ki munkát nem találta-tott, nehéz büntetést rendelvén; s nem fog-e minden esetre oly nehéz terhet vetni az ország polgáraitra, mely őket capitálisuktól lassanként megfosztván, minden ipart elől?

Kénytelen leszen tehát az ország egyesekre bízni

szegényeinek ellátását, s hogy ezen teher tűrhetővé váljék, módokat adni kezeikbe, melyek által az általok ellátott és munkálni nem akaró szegényt munkára kényszeríthessék; vagy más szavakkal: kénytelen lesz birtoktalan népességét a birtokosok közt szolgálként felosztani, egész, vagy legalább majdnem egész munkájokat adva eltartásukért, — mi mihelyt megtörtént, az egész birtoktalan népesség reményeit egyszerre elrontaná, mivel a kényszerített munka nemcsak lealázóvá, hanem concurrentia által becstelenné is tesz minden szabad munkást; mert ki volna, ki szabad munkást, habár iparjától kétszer annyit várhatna, még használni akarna, midőn olcsóbb áron két kényszerített munkást tarthat.

Bővebben szoltam e tárgyról, mert a felhozott szegénység-okok között nincs, mely Angliában annyiak által valónak gondoltatnék, mint ez; de van még egy, mely nem kevesebb népszerűséggel bír s ez az irländi népnek természetes henyesége s alávalósága. Ha az angol nép, százados szabadságának áldásait érezve, körülfogva minden fénytől, melyet hatalom és művészet egy honra boríthat, élvezve mindent, mit kifejlett műipar szerez, megvetéssel tekint a testvér szigetre, mely betű szerint hasonló törvényektől kormányozva, csak ínségre s az elaljasulás legmélyebb fokára jutott, nincs mit csudálkoznunk. Ha majdnem naponként felverve nyugalmából, ünnepei közt mindig az irländi koldus népesség áll elébe, mint a meggyilkolt király szelleme Macbeth ebédjénél, nem engedve neki nyugalmat, elrontva élvezetét, szomorú rimánkodásaival elűzve minden örömet, fenyegetéseivel feldúlva biztosságát, — ha, mondom, az angol nemzet végre elvesztve türelmét, így szól: — Mit tehetek én e nép szenvedéseiről? ön tunyasága, ön alávalósága okozá bajait s én nem segíthetek rajtok, — természetes ez is. Nincs zsarnok, ki nem érezné hatalmának igaztalanságát s az emberi jogoknak nem hódolna legalább azáltal, hogy elnyomottját elfajultnak s a szabadságra érdemetlennek hirdeti. De ne hagyjuk magunkat elámítani e beszédek által, melyeket istentelen népgyűlölés mindig szájában hord s melyeknek értelmök nincs. Isten egyenlőknek alkotá az embereket s habár míveltség a jólét s kifejlődés

magasb vagy alantabb fokára emelt is egyes nemzeteket, habár törvények s a különböző vallások ellenállhatatlan hatalma külön erényeket adának különböző népeknek: nincs köztük egy, melyet a végzet oly magasra állított volna, hogy ne sülyedhetne; nincs egy, melynek nem lehetne emelkedni. S vajon az irlandi nép valóban oly mélyen állna, a mint azt némelyek festeni akarnák? Vajon azon egyes — s bizonyára irtózatoss — criminális esetekből lehet-e a nép vég romlottságát következtetni igazságtalanság nélkül? Én úgy tartom, nem. A vétkeknek iszonyatoságai inkább a nép míveltségének, mint romlottságának szolgálhatnak mérlegéül; atya- s gyermekgyilkolás magában véve oly tettek, melyeknél iszonyatosabbakat nem ismerek, s mégis vajon ki mondá meg, hogy azon vad népességek, melyeknél az első, vagy a spártaiak, kiknél a másik szokás létezett, az erkölcstelenség legnagyobb fokára értek, vagy hogy a francia zsebelő, ki gonosztetteit industriaként űzi, s ki a büntető törvényeknek minden kedvezéseit ismerve, rendszabályaihoz méri cselekvését, belső kép nem alábbvaló a gyilkoló fanatikusnál? Az irlandi nép minden bűnei mellett inkább szánakozást, mint megvetést érdemel, s bizonyára legkevésbé azon gyűlölést, melylyel angoloktól közönségesen említetik. Három van, miből az erkölcsiség fokát, melyen népek állnak, leginkább megítélhetni: családi élete, nemzetiségének fenntartása s a vallásosság. Azon nemzetnél, hol az egyes házi körében családi kötelességeit önfeláldozásával híven teljesíti, hol nemzetiségének fenntartásáért áldozni tud, hol vallásának szent parancsait minden csáb s üldözés ellenére híven megtartotta, végromlottságról szólani nem lehet, s nem az irlandi szegénynél, ki véres verítékével szerzett darab kenyérét híven megosztja övéivel, s hol a gyermeki áj tatosság annyira közönséges, hogy kora házasságoknak egyik főokául szolgál, mert mindenki tudja, hogy csak gyermekek kellene, hogy agg napjaiban sorsáról gondoskodva legyen; nem az irlandinál, ki hat századon túl küzködve fenntartó nemzetiségét, kit három századnyi halhatlan üldözés vallása martyrijává tehetett, de ki, bár oltáraitól vérpadra hurczoltatott, eldődeinek szent hitét

el nem hagyá. Ki a zsarnokságnak ellentáll, annak keblében megmaradt az erény csirája mindig, s ha az elnyomó egy népet a szabadságra alkalmatlannak hirdet, majdnem mindig bizonyosak lehetünk, hogy azt azért tévé, mert a nép ellentállása által megmutatá, hogy megérdemli.

II.

Mi oka hát Irland szerencsétlen állapotának? — ez azon kérdés, melyet mindenki, kit országos tudományok érdekelnek, joggal feltehet magának. — Nézzük e nép történetét, s úgy hiszem, meg leend felelve reá.

*

* *

Vannak nemzetek, melyekre nagyobb súlylyal nehezedik a sors keze; nemzetek, melyeknek történetét vérel írta az idő, melyeknek dicsősége nem fényes tettekben, hanem abban fekszik, hogy férfiasán szenvedtek, s nem hajolva s meg nem törve, mint a tenger sziklája, erősen állanak századok vészei között, nem teremve virágokat, nem nevelve egy zöld bokrot, de sötét homlokukkal kiemelkedve a hatalmas ár felett, sötétebben, de magasabban hullámzó ellenénél. Nagyobb cselekvésre akarja-e ily szenvedések által előkészíteni az egyes nemzetet a sors, vagy talán csak eldődeinek vétkeiért büntetve, másoknak például túri kínjait — ki ismeri a végzet rejtélyes útjait; — elég, hogy vannak ily nemzetek s hogy közöttük nincs egy, melynek történeteire visszatekintve, a gondolkozó több szenvedést, több nem érdemlett elnyomást találna, mint az irlandinál.

Felosztva öt egymással háborgó király között, míg szabad, később egy hosszú kétségbeesés harcát vívá a berohanó dánok ellen; száz sebből vérezve már akkor látjuk e hazát II. Henrik alatt, 1169-ben, az angolok által meghódíttatni. De nem ezen kétszeres hódítás, nem a vérengző feudális viszongások, melyekben az ország nagy bárói, mint a Burkek és Fitzgeraldok pél-

dául, majdnem négy századon át dúlták fel hónukat, teszik fő szerencsétlenségét ez országnak. Európában nemzet alig van, melynek története elfoglalással nem kezdődne, s melynek évkönyvei vérengző csatákkal az egész középkoron át telvék nem volnának. A mi itt történt, az történt máshol is, — sőt, ha azon időre visszatekintünk, melyben a nagy népözön, mely a középkort s vele mostani országainkat megkezdé, s ellentállhatlan árjaival a dicső római világot szétrontva, dülásra s megfosztásokra alapult alkotmányainkat szerzé, mindenütt. Szenvedett minden nemzet s vérezett s meggyógyult; mert miként az egyesnek erőt ad a természet, mely elgyengült idomait helyre pótolja, romlott nedveit kitisztítja: úgy erőt ada a társaságoknak is, mely által, bármily szenvedések után, bármiként fenyegetve végromlással, mindig egész erejükben visszaállnak; mint a fa, melynek sudarát a fejsze levágta, csak erősebb ágakat bajt, csak dúsabban virul ismét.

Mért nem gyógyulhattak hát be az elfoglalás sebei Irlandban is, vagy inkább azon elnyomás, mely e sebeket gyógyulni nem hagyá, mért nem szűnt meg itt, mint más országokban? Hogy ezt értsük, kettőre szükséges ügyelnünk. Először arra, hogy az irländi nép soha a rómaiak által elfoglalva, s így a szolgaságra előkészülve nem lévén, szilárdabban védé szabadságát; másodsor, hogy az elfoglaló angol közelebb marada hazájához, mintsem hogy nemzetiségéről lemondani vagy azt az elfoglalt népnek nemzetiségével assimilálni akarta volna. — S innen van, hogy míg például a frankok Galliában egy meghódított s idegen uralkodáshoz századok által szokott nemzetet találva, s csak mintegy a rómaiak helyét foglalva el, szilárd ellenszegülést nem találtak, — míg a normannok hónuktól oly távol szakadva, hogy segédere nem számolhatának, magokat Norman diában a meghódított néppel assimilálták: Irlandban sem a meghódított szabadságáról, sem a hódító nemzetiségéről lemondani nem akart. — Az elsőt mutatják az irländi nép szüntelen harczai, melyek miatt az angolok egész VIII. Henrikig hatalmukat a szigetnek egy kis részén, mely Palenak neveztetett, tovább nem terjeszthették, s csak I. Jakab

alatt 1603-ban hozhaták tökéletességre; a másikat az, hogy az angol törvények szorgosan elhárítának mindent, mi által az elfoglaló s elfoglalt közelebb érintésbe jöhetne, vagy végre összeolvadhatna; sőt miután az egy század elforgása után megtörtént, hogy új törvények hoztak e békés állapot megszüntetésére, III. Eduard alatt a híres kilkenyi statútum által hazaárulás büntetésével fenyegettetett minden angol, ki irlandival házasságra, vagy bármely társaságba lépni vagy az irlandi törvények szerint élni merészelve,¹ — az, ki az irlandi öltözetet felvéve, vagy e nemzet szokása szerint bajuszt növeszte, vagy irlandi nevet veve fel, vagy a nép nyelvvel élt, bezárással vagy jószágvesztéssel. Nehéz büntetések alatt tiltatott azon felül akármily hivatalnak irlandira való bízása.

Természetelleniek valának e törvények s alig érthetnék az angol kormány politikáját, melyet ez időben követett, ha nem tekintenénk az időkre, s nem tudnénk, hogy a középkorban, hol a hiveségről annyi szó vala, ez erény valósága alig találtatott; s hogy e szerint az angol királyoknak mindenek felett azon kelle iparkodni, hogy a hatalmas irlandi bárók a néppel ne egyesüljenek, s így soha ne váljanak oly hatalmasokká, hogy az anyaország suprematiáját el ne ösmerjék. — De bármely nagy hatása légyen is ily törvényeknek, melyek szenvedélyekhez szólva, csak ritkán rontathatnak el az ész okai által, s bár közönségesen a törvényhozó nem talál hívebb követőket, mint ha népek vagy egész néposztályok között különbségeket állítva, a nemzetiség színe alatt egyszersmind nagy néptömegekkel osztatja az aristokratia azon örömet, melylyel minden egyes ezerekre lenézhet: van valami, minek hatása még nagyobb, valami, mi előítéleteinknél még erősebb: természetünk; s habár az Irlandban lakó angol s hona között száz gátat emelt a törvény, a közhon száz köteléket szöve az ellenkezők között, s kik mint külön nemzetek távol álltak egymástól, mint szomszéd-

¹ IV. Eduárd alatt a Desmondí gróf kivégzésénél, a halálos ítélet okául, vagy legalább ürügyül, az tulajdonított, hogy nője irlandi vala.

dók, barátok s végre a szív s vér kötelékivel összeforrva, napról-napra inkább közeledének egymáshoz. — Ezt pártolá a köz vallás, mely az embereket Isten előtt egyenlőknek, egyenlő kötelességek teljesítése szerint egyenlő jutalmakra vagy büntetésekre számolhatóknak hirdetve, köz szeretet s egyesülés parancsait oktatja; ezt maga az emberi nemnek azon tulajdona, mely szerint, ha egy alkotmányban az egyenlőség kizáratott, mindenki egész erejével csak emelkedni iparkodik, s mi szerint maga az, kinek a kiváltsági törvények kedveznek, készebb lemondani e kedvezésekről, mintsem a társasági hierarchiában maga felett másokat lásson, s mi szerint, mint itt Irlandban, a pártolt angoloknak azon része, melyet szegénysége vagy a feudalismus hierarchiája a pártoltak között csak második vagy harmadik osztályra áliita, inkább az elnyomottal egyesül, mintsem honfitársainak felsőbbségét elösmerje.

Mindezen okoknak összes munkálata napról-napra több egyességet hozza Irlandba, s habár még a köz frigy nem létesült, — ha új történetek nem jönnek, talán közel álla a pillanat, melyben az létesülendő vala. Egy nagy történet megállttá e viszonyok természetes kifejlődését.

A reformatio, mely a XVI. század kezdetében elterjedve, fél Európát mozgalomba hozá, Angliában uralkodóvá vált s vele egy új erősebb gát emelkedett közte s Irland között.

Mihelyt Anglia protestánsná lett, Irlandnak megtérítése reá nézve szükség vala. — Kitéve külső megtámadásoknak, melyek, mint azt a régi s újabb történetből egyenlően látjuk, mindig Irlandban keresték egyik főtámaszukat, maga is egy nagy s vérengzön, de még alig elnyomott katolikus pártot zárva magába, Anglia (hacsak vallását veszélyeztetni nem akará) nem tűrheté, hogy hozzá ily közel, ugyanazon kormány alatt, az irländiak pápisták maradjanak. — Innen azon buzgóság, melylyel Anglia Irland megtérítését századokig próbálta. Hogy Irland hatalmasabb ellenének vallását elfogadni nem akarta, s minden nemzetek között a legdicsebb martyrságot túré hitéért, az ismét állásából következik. — Ha két nemzet egymásközti ellenséges-

kedésben vagy versenyben él, a kisebbik nem őrizkedik semmitől úgy, mint attól, mi egy kötelék lehetne köztük; mert mintegy természetesen érzi, hogy független nemzetiségét harczolva fenntartani nehéz, de békében és sok összeköttetési ponttal lehetetlen. S ha nem tekintünk is arra, hogy a reformatio Angliában a leg-hallatlanabb zsarnokság által terjesztetett s hogy minden nemes érzemény, minden szív, mely szabadságért dobozott, ellene fordáit: maga ez ok elég vala, hogy az irlandiakat e vallás elfogadásától visszajeszze.

A reformatióval az irlandi történetekben egy új időszak kezdődik. A nemzetiség helyébe a vallás különbsége lép, s hol elébb csak a nem angol rész nyomattatott, ott az elnyomás most ez ország minden lakosira, kik hitöket változtatni nem akarják, kiterjesztetik, annyival kiméletlenebbül, mennyivel szentebb ürügy alatt gyakoroltatik. — Fussunk át e történeteken, s ha bámulva látjuk, mennyire sülyedhet egy nemzet, mely szenvedélyeitől elragadva, társának törvénytelen elnyomásán iparkodik, vigasztalódjunk a gondolatban, hogy ennyi kegyetlenség haszontalan vala, s hogy a gyenge az erősnek ellentállt, nem mert győzni, de mert türni tudott, s mert nincs oly gyönge nemzet, mely a leg-hatalmasabbnak ellent nem állhatna, ha polgárainak szívet egy érzemény lelkesíti.

Tíz esztendei harcz után, melyekre Erzsébet 1.040,000 ft sterlingnél többet költött, majdnem egész Irland elfoglaltatván, miután ez elfoglalás alatt s után — miut Gordon mondja — a népességnek nagy része pestis vagy éhség által elveszett, s a protestáns hitvallás mindemellet csak keveset terjede: az angol kormány átlátá, hogy durva erő magában nem elég. Csak ha az új vallás magvaként az országban angol telepek állittatnak, csak ha confiscatiók által a nemzet nagyobb birtokosai megfosztatnak, s helyökbe angol protestáns aristokratia alapítottatik, akkor lehet reményleni ez ország megtérítését.

Ez vala az elv, melyből az angol kormány Erzsébet, Jakab és Károly országlása alatt kiindult, s mely, habár a kívánt következéseket nem hozá is maga után, a nemzetet véghetlen ínségre vezeté.

Már Erzsébet alatt, a Desmondi lord zendülése alkalmával, (100,000 acerenyi föld elkoboztatott a memsteri tartományban. Ezen föld angolok közt osztatott fel, azon feltétel alatt, hogy jószágaikban irlandi származású vagy születésű lakost túrni nem fognak.

Ugyanez történt Tyron Tyrconnel és Dogerthy összeküvésök után, mely alkalommal az éjszaki grófságokban 500,000 acerenyi föld jura confiseatio által a kormány rendelése alá. E föld ismét idegenek, s mert az Erzsébet alatt elkobzott jószágokra Angliában elég vevő nem találkozott, angolok és skótok közt osztatott fel, az új jövevényeknek lakásul a tartomány hegyes és erdős része rendeltetvén, a honos nép a síkságra szoríttatván, hogy szüntelen felvigyázat alatt tartva, ellentállásra képes ne lehessen. — Később ugyanezen király kormánya alatt, egy új törvény következtében, mely szerint elrendeltetett, hogy minden irlandi birtokos birtokának czimjéről magát egy biztosság előtt legitímáltassa, ezen egészen reformáltakból álló biztosság Ítéletei után ismét 450,000 acre vétetett el a katholicusoktól.¹

Követte ezen példákat I. Károly, vagy inkább kedvence a Straffordi lord, ki minden törvényes ok nélkül, azon pusztá ürügy alatt, hogy Connaughtban törvényes úr a királyon kívül nincs, az egész connaughti tartományt a korona számára confiskálta.

Ily elnyomás után vajon csudálatos-e, hogy a nép végre elveszté türelmét, s hogy midőn 1641. október elején a zendülés kitört, vezére O'Mial kevés nap után 30,000 bajnoknál többet számolhata maga körül? — Azt hiszik sokan, hogy e zendülés elnyomása az Írlandban kormányzó angoloktól függött volna, s általok ébresztetett s neveltetett, csakhogy több s nagyobb elkobzásra adjon alkalmat.² Én nem akarom vizsgálni e vélemény alaposágát, csak azt akarom meg-

¹ Hallam Const. hist. t. 5. p. 262.

² Ezt mondják Warner, Hallam, Plowden, Gordon, Leland: Whatever were the professions of the chief governors, the only danger they really apprehended, was that of a too speedy suppression of the rebels; extensive forfeitures were the favourite object of the chief governors and their friends. Lelandt. III, p. 160

jegyezni, hogy undoksága még nem bizonyít ellene, s hogy nem ez volna egyetlen példája ily cselekvésnek a történetkönyvekben. — Szomorú észrevétel, de való, s minden, ki a történetekkel foglalatoskodik, át fogja látni alaposágát: hogy még nem volt század, hol a morál elvei nép és nép közötti viszonyokban gyakorlatba hozattak volna, s hol egy ivadéknak jogeszméi máson alapulnának, mint eldődei gonosz tettein, — mintha a historikus alap mindenre megfelelné, s az igazágtalanságnak mentségéül elég volna megmutatni, hogy századok óta gyakoroltatik.

A boszú szömyebb vala, mint valaki képzelheti, s ha kitörését csakugyan magok az angolok pártolók, midőn közülök valamennyien birtokukból elűzettek, s több 12,000-nél veszté életét, az irländi nép bizonyára felülmúlta lázító kívánatjaikat. — De ha a boszú szörnyű vala, még szörnyűbb vala büntetése, s ki az angol lordbírák által az Irlandba költöző hadaknak kiadott parancsolatot olvassa, melyben a pártütőknek, követőknek s társaiknak megölése és megsemmisítése, minden birtoknak feldúlása, kirablása s felégetése, minden fegyvert fogható férfinak kiirtása rendeltetik; ki figyelembe veszi, hogy az irländi birtok azok között, kik e szent (!!!) hadra pénzt kölcsönözének, már előre felosztott; ki e háború egyes történeteit követve Philippaughnál, Carrik-Fergusban, Magee szigetén s Wexford városában százan és ezerenként látja gyilkoltatni a védetlen pápistákat; vagy ki csak az egészet tekintve, látja például, hogy 1641. október 23-dikától, midőn a háború kitört, 1652-ig (William Pelly szerint) 11 év alatt 500,000 irländinál több halt meg, s magában Dublin városában, mint Plowden mondja, az 1651-ki nyár alatt több 17,000 embernél: képzelheti ez országnak szerencsétlen állapotját.

De mindé vérengzések s mind a mellett, hogy miután Cromwell úgynevezett gyilkoló törvényszéke által több mint 200 pápista gyilkoltatott meg törvényes formák szerint, miután minden nagyobb birtokosra halálos büntetés, minden kisebbre számkivetés, vagy hacsak birtoka 10 ftnál kevesebbet nem éré, javai egy vagy két harmadának confiscatioja rendeltetett,

sokan, s főképp a nép birtokosabb osztályaiból önként kivándorlottak,¹ sokan a kormány által deportáltattak:² a nép száma még mindig nem kisebbedék a zsarnok kívánatjához képest, s az angol jól érezve, hogy minden, mi jó s alávaló elnyomottjai szívében, hazaszeretet s vérszomj egyformán boszuért kiállt, remegve ült véres trónján.

Új módokról kelle tehát gondoskodni, s habár az, mely feltaláltatott, később végrehajthatatlannak mutatkozott is, maga a gondolat, s hogy annak végrehajtása csak próbáltatott is, felülmúlná hitünket, ha minden történeti adat nem bizonyítaná valóságát. — Mivel tudniillik Anglia hosszú megtérítési próbatételei után általlátá, hogy a vallás minden kényszerítésnek ellentáll, s hogy a reformatio csak angolok által honosodhatik Irlandban, nehogy az angol gyarmatosok, mint az 1641-iki zendülés alatt, új veszélyeknek tétessenek ki. s a tizszerte nagyobb katolikus népesség között napról napra végveszélylyel fenyegettessenek: a kormány a szigetnek angol, s honos népességét végkép elkülönöztetni határozá, — e határozat következtében a reformált népességnek Ulster, Leinster és Munster tartományok rendeltettek kizáró birtokul; a pápista népesség az ország negyedik tartományába, Connaughtba (melyhez még a kidári grófság adatott) szorítottatott, úgy azonban hogy a csend fenntartása végett még ezen tartományban is a városok kizárólag protestánsok által lakattassanak, s minden katolikus, ki e határokon túllép, halállal fenyítettessék.

Hogy ez irtózatoss parancsolat végre nem hajtathatott, s hogy minden kegyetlenség mellett, melylyel e szerencsétlen nép vadállatok gyanánt üldözöttetett,³ egy egész nemzetet honából elűzni nem leheté, magában világos; vissza kellett tehát térni a kormánynak elébbi módjához, azaz: csak a birtokosabb osztályra szorítván üldözéseit, elkobzások által minden irländi birtokos

¹ Lingard szerint 30,000, vagy 40,000.

² Csak egyszerre 1000 leány raboltatott el, kik később Jamaikában mint rabszolgák vásáron eladattak.

³ Lásd Ludlow emlékeit.

megfosztásán és egy egészen reformált aristokratia alkotásán alapítani reményeit. — S ez azon út, melyet az angol kormány innen kezdve szakadatlanul folytatata, nem királyainak, hanem magának a népnek kívánatait követve, mely királyát, habár az, mint II. Károly, a pápistáknak kedvezőbb lett volna is, a közvélemény hatalmával magával ragadá s akarhatja ellen, is üldözővé tévé. — Való, hogy e fejedelem alatt egy külön törvényszék állíttatott, mely court of claims neve alatt az ártatlanul megfosztott birtokosoknak javait visszaítélendő vala; de mihelyt e törvényszék a birtokos protestánsok előtt veszedelmesnek kezdte látszani, azonnal felfüggesztettek munkálatai; való, hogy e király személye körül oly tanácsnokokat használa, kik papismus hírében álltak; de nem kell-e őket azzal védelmeznie, hogy az egyik nagy kakasviadal-kedvelő, a másik jó házat tart, a harmadik felséges rókakutyákat,¹ s nem vala-e mindezen királyi hajlandóságoknak Irlandra nézve mégis az a következtetése, hogy a pápista vallás alatta is proscibáltatott; kik Londonba panaszt tenni jöttek, a Towerba zárattak; s mert már az elkobzásoknak ellentállni nem leheté, a király kedvenczének Ormondnak, a confiscált javakból 70,000 ft. st. jövedelmű jószágok ajándékoztattak magá a Király által Irlandban.

Mikor a Stuardok Angliából elűzettek, Irland felkelt egykori üldözői mellett, még egyszer szembeszállva hatalmas ellenével, még egyszer legyőzve, s új elnyomást s kegyetlenségeket vonva magára. — Miután Oraniai Vilmos 1690-ben jun. 14-kén a híres boyni csatában Irlandot meghódítá, azon katholikus földbirtokosokból, kik 1660-ban vagy maga a király vagy a court of claims által ártatlanoknak nyilvánítottak s jószágaikat visszanyerék, ismét 4000 fosztatott meg birtokától, részszerint, mert valóban II. Jakab zászlóhoz állt, részszerint, mert ez csak ürügyül használtatott s így ismét 1.060,000. acre jutott a kormány kezei közé.²

¹ Lingard XIII. p. 132.

² A limericki capitulatio Vilmost arra kötelezé ugyan, hogy

Már a nagy zendülés előtt, alatt s után történt confiscatiók által Irland 11,000,000 acrera becsült földszinéből csak 2,000,000 maradt katolikus kezekben; most ebből ismét 1,000,000 vétetvén el, Irlandnak négyszerte nagyobb katolikus népessége az egész földszínek egy tizenegyedére szorítottatott, s ez is nem az egész nép, hanem csak egyes boldogabb családok között — kik az üldözést elkerülni elég ügyesek vagy szerencsések valának — osztatván fel, képzelhetjük e boldogtalan nép állapotját.¹

De noha a zendülés alatt minden, mit csak emberi kegyetlenség kigondolhat, bő mértékben követtetett el: a reformált népesség, mint mondtam, még mindig csak úgy álla a katolikusok általellenében, mint 1. a 4-hez s pedig nem mint az angol törvényhozásnak szándéka vala, Connaughtra szorítva, hanem (mert ezen egész terv természete szerint nem sikerülhetett) egész Irlandban; s így a reformált néposztálynak arra, hogy a többieket elnyomhassa, mindig Anglia segedelmére vala szüksége. — Innen egy új baj következik Irlandra mint országra nézve, az, hogy érdekei — mint nemzeté — mindig alárendeltettek Anglia érdekeinek, s hogy így az ország java maga a privilegiált osztály által önkényt feláldoztatok, csak hogy Anglia által zsarnok hatalmában, melyet a nép felett gyakorlott, pártoltassék; s ha Irland történetein ez egész században végigtekintünk, csak új bizonyítványait látjuk, mennyire megalázhatja magát az, ki igazságos lenni nem akarván s törvényes egyenlőséget nem engedvén, mások felett zsarnoki hatalmat üz, s remegve ön vétkeinek érzetében, önkényt meghajlik pártolója előtt, csakhogy mást nyomhasson.

a pápistáknak Irlandban való háborítatlan megmaradhatását kieszközlend; de a parlament minden hódolat mellett, melylyel Vilmos iránt viseltették, ebben meg nem egyezett. Ebből, úgy mint Londonderry városnak csak magok a polgárok által vitt bajnoki védelméből, látni, hogy a pápistaüldözés Irlandban, mint már feljebb említém, nem annyira az angol királyoknak, mint inkább magának a népnek tulajdonítható.

¹ Ámbár Irlandnak kiterjedése újabb felmérések szerint 20.000,000 acre-ot tévén, hibásan vétetett fel 11.000,000, a proportio azért áll.

Először az irlandi parlament függetlensége áldoztatott fel.¹ — Az angol parlament mindenben, kivéven a subsidiumokat, szabadon bozбата törvényeket Irlandra nézve, míg az irlandi amannak helybenhagyása nélkül, semmi kötelezőt nem batározhatta.

Második áldozatul Irlandnak kereskedői s industrialis érdekei kívántattak, s habár a népnek, miután birto-kától megfosztatott, gyári s kereskedési iparnál más reménye nem maradt, készséggel áldoztatott fel ez is. Minden, a mi csak Irlandot ipari vagy kereskedési tekintetben emelbeté, már csirájában elnyomatott. A tizenhetedik század vége felé virágozni kezdenek Irland gyapjúszövet - gyárai; de az angol parlament észrevevé e virágozást s 1699-ben oly nagy kiviteli vámot rendelve e gyáratokra, mely által minden kivitel lehetetlenné vált, elrontá az emelkedő gyárat.² Káros vala ezen állapot minden kétségen kívül a népes-ség birtokos, azaz angol részére nézve is, de személyes bátorsága nem engede más választást; s az irlandi aristokratia tapasztalható, hogy nincs jog, melyet drágábban fizetnénk, mint az, hogy embertársainkat elnyomhassuk.

De nem ismerjük Irland szenvedéseit még egész kiterjedésökhen. Átka minden zsarnoki hatalomnak, hogy útjában önkénye szerint meg nem állhat, s mint a gyilkos, ki tettének palástolására mindig új s undokabb tettekhez vezéreltetik, s mennyivel inkább fél büntetésétől, annyival nagyobb vétkeket követ el: úgy a zsarnok, helyzetétől kényszerítve, mindig nagyobb s nagyobb kegyetlenséghez vezéreltetik s ez vala helyzete az angol kormánynak is. Irlandnak megtérítése érdekében vala mindig, s most, miután annyi vér ontatott, miután oly szörnyű elnyomás siker nélkül használtatott, ez érdek szükséggé vált. Az angol kormány többet

¹ Már a pogning törvény megállapítá ugyan az irlandi parlamentnek függését, de ennek a nemzet mindig ellentmondott s e függés csak most ösmertett el.

² Hogy e gyárok megrontása nem véletlenül történt, látni abból, hogy a király a parlamenthez küldött egyik üzenetében e szavakkal élt: mindent, mi tőlem függ, megteendek, hogy az irlandi gyapjúgyárat elrontsam.

vétkezett az írlandi katolikusokon, mint hogy velök valóban megbékélhetne. Megtérítésről kelle hát gondolni, megtérítésről minden feltétel alatt, s mert az vérengző módon nem sikerült, új hathatósabb eszközökről.

Kétségen kívül nagy befolyást üznek történetek minden nemzet sorsára; de ezen befolyás korántsem oly nagy és tartós, mint azt közönségesen gondolnók, s nem szükség mást tekintenünk, mint például a tatár rohanásokat a XIII. században, s más ehhez hasonló nagy történeteket, hogy általiássuk, mi könnyen s hamar gyógyulnak ki nemzetek legnehezebb sebjeikből is, míg belső organismusok ép s az éltető eszközök nem sértettek. — Ha a limericki békekötés megtartatik, s ígérete szerint a pápisták vallásuk gyakorlásában nem háborítatnak: számuk s szükségnevelte iparkodás, habár századok múlva is, végre visszaszerezték volna az elrablott birtoknak legalább egy részét, s ennyi vérengzésnek és igazságtalanságnak, mint a írancia forradalomnak, csak nagyobb elosztás és virágkozás lett volna következése. Hogy ez ne történhessék, hogy a kis protestáns rész a katolikus nép felett tovább gyakorolhassa zsarnoki hatalmát, hogy az idő s a dolgoknak természetes kifejlődése ne változtassa e nemzet természetelleni állapotját, törvényekre vala szükség. Csak ha a történet törvényté válik s a nemzet lényegével összeolvad, akkor tartós, akkor orvosolhatatlan sebé; s ez vala, mit az angol kormány a XVII. század végén s a XVIII. kezdetén véghez vitt.

Ha Írlandban az angolok által ezen egész idő alatt hozott törvényeket közelebről tekintjük, egy fő jellemként mindenikében a katolikusok elnyomását fogjuk találni, s habár rendeleteikre nézve e törvények olyanokra osztathatnak, melyekben e vallás gyakorlatának meggátlása közvetlenül czéloztatik, s olyanokra, melyek e katolikusok polgári viszonyairól rendelkeznek, mivel ez utolsókban is csak azért szorítatnak meg a katolikusok polgári életükben, hogy kényszerítés s egy jobb lét reménye által egyformán csábítasanak új hitre: bizonyos, hogy csak egy elv szolgált alapjául valamennyinek, hogy valamennyi csak egy nagy térítő rendszernek részleteit képezi.

Átlátá végre Anglia, hogy az elnyomásnak erőszaknál rosszabb eszköze nincs; századokig tapasztalta, hogy szenvedések által nép soha oly mélyen nem sülyedhet, hogy a zsarnoki hatalom parancsoló szavára fel ne riadna nyugalmából, s azon pillanatban, melyben hangosan szolgnának hirdettetik, nem érezne egy belső szót, mely szívében visszhangként felszólal, s arra inti, hogy szabadságra született. A zsarnok fő hatalma abban áll, hogy a jelen ivadék önösségét kiméivé, terveinek végkivitelét a jövőre halasztván, élő jobbágyainak állapotját, a mennyire lehet, tűrhetővé tegye. Csak míg az elnyomottnak van valamije, mit még veszthet, addig űzi ura nyugodtan bátor hatalmát. — Anglia megtanulta végre Machiavelli alávaló mesterségét, s ezt követé Irlandban.

A mint mondtam, az Irlandban ez időszak alatt hozott törvények vagy olyanok, melyek közvetlenül a katolikus vallás megszüntetését czélozzák, vagy olyanok, melyek e vallás híveinek elnyomása vagy az átmenet jutalmazása által közvetve oda irányulnak; de akár-melyik részét nézzük e törvénynek, láthatjuk, hogy az angol zsarnokság bennök fortélyosabb eszközökkel él. A katolikus vallás nem üldöztetik többé vérengzőén; gyakorlása legalább hallgatva töretik: papjainak, kik már irlandban vannak, tovább engedtetik az ottmaradás; de hogy a hit szolgálai s velők a vallás lassanként kihaljanak, a törvény elűzi először a püspököket,¹ biztosítva így, hogy az ország határai között a papok új ordinatiók által nem szaporodhatnak, az ellen, hogy más országokból a hívek oktatására idegenek az országba ne jöjenek, minden visszatérő papot hazaárulónak hirdetve, halállal fenyít. A ki visszatérőknek segédkezet nyújt vagy őket magánál elrejt, először 20, másodsor 40 fttal, harmadszor jószágvesztéssel büntettetik,³ ki pedig ily személyt a törvényszékeknek felád, jutalmul

¹ All popish regular clergy, jesuitas, friars, and bishops or others exercising ecelesiastical jurisdiction to depart befor 1-o of may 1698., or goal till transported, 9 Wil. III. cap. 1.

² 9. W. III. cap. I.

³ Ibid.

egy érsekért 50, egy felszentelt papért 20, egy iskola-mesterért 10 font sterlinget kap.

A pap azonfelül az abjuration hitet letenni¹ s kétszer 50 ft kautiót adni kénytelen, az iránt, hogy grófságából kilépni s idegen plébániában misét mondani vagy más egyházi kötelességet teljesíteni nem fog.

A törvényhozás túri ugyan a katolikus hitvallást, de csak a jelen papok életére szorítja fennállásának idejét; mihelyt egy vagy más egyházban a pap meghal, a törvény mintegy a reformált valláshoz tartozónak tekinti e községet, s nem engedi többé, hogy hívei más katolikus paptól vigasztaltassanak. — S vajon ki vádolhatná kegyetlenséggel a törvényt, mely a papot gonosztevőként egy bizonyos helyre leköté, egész életét bántásokkal, minden lépéseit veszélyekkel körül-fogá; hisz ugyanazon törvényhozás különös kedvezéseket is nyújt neki, s csak ön akaratjától, csak egy alá-valóságtól függ, s az apostata nemcsak a törvény minden jótéteményeit, de még külön jutalmakat éldelehet, melyekre másnak számot tartani nem lehet. — Minden áttérő papnak előbb 20, később 30, végre, — mert hisz hol nagylelkűebb a zsarnoki hatalom, mint mikor egy ocsmánység fizetése forog kérdésben? — 40 font évenkénti fizetés ígértetik.²

Tiltatik azon felül minden, mi a vallás külső gyakorlához tartozik: harangok, tornyok, különös papi öltözet, sőt minden processió vagy pópista módon véghez viendő temetés;³ keresztek s más szent képek, melyeket a nép eddig tisztelt, ledöntetnek; a búcsúra járók korbácscsal büntetteknek.⁴

Mily kegyetlen vala a türelem, mely a katholicizmusnak Irlandban engedtetett, látjuk a mondottakból, de még ez is csak egy ivadékra terjeszkedvén, az angolok, kik minden új pap felszentelését vagy bevándorlását minden módon gátolák, nem hagyják figyelem nélkül a gyermekek neveltetését sem. — S habár itt

¹ E hit egészen politikai s csak a stuardi ház ellen irányozott.

² 8. Anne c. 3—11—12. Georg. III. eh. 27.

³ 21—22. Georg. III. eh. 24.

⁴ 2. Anne eh. 6.

elveikhez híven, a reformált nevelés kényszerítőig nem parancsoltatik: legalább oly állapotba kelle helyezni a katolikus szüléket, hogy gyermekeiknek tudatlanságán vagy reformáltak általi neveltetésén kívül más választásuk ne maradjon. Eltiltatnak ezen okból minden katolikus iskolák; elüzetnek az iskolamesterek s más neveléssel foglalatoskodó katolikusok, előbb deportatióval, visszatérés esetében halállal fenýítettvén;⁴ eltiltatik a gyermekeknek külföldön való neveltetése.²

Mindezen törvények, a mint látjuk, a katolikus vallás fokonkinti megszüntetésére ezéloznak; de az angol kormány nem elégszik meg ezekkel, s tapasztalva, hogy vérengzés a vallás ellen nem bir hatalommal, s remélve, hogy a katolikusok, kik a vérpadon nem lankadtak hitökben, körülvéve ezer hántástól s kis üldözéstől, megfosztva az élet minden élvezetétől, sértve naponként, végre hódolni fognak: ezen nyugodt, vértéin kegyetlenségben helyezi bizodalját.

Polgári életre nézve: minden pápista a felső- s alsóházból,³ a parlamenti követek választásától,⁴ a had, s hajósereg, a törvényszék és kormány 'minden hivatalából,⁶ végre az ügyvédi hivatal minden fokozatából⁶ kizáratik, nem világos rendeitek, hanem az által, hogy mindezen hivatalok viselésére a testeskü letétele, mely a katolikus vallással ellenkező, elkerülhetetlenül szükségesnek határoztatik.

A birtokra nézve: tiltatik a katolikusnak minden ingatlan birtok megvétele,⁷ sőt a haszonbirtok is neki csak 31. esztendőre s akkor is csak úgy engedtetik, hogy bére mindig egész bevételének két harmadát tévén, ha ez iparja által növekednék, aránylag a bér is nőjön.⁸ Hogy pedig e törvény annyival bizonyosabban megtartassák, nem csak jutalom ígértetik annak, ki megsze-

¹ 8. Anne eh. 6.

² Aone eh. 6.

³ 3. Will., s Mary.

⁴ 2. Anne eh. 6.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

gését felfedezi, de még azon felül minden reformálnak engedetem adatik, hogy a pápista által jutalmasabb feltételek alatt bírt haszonbért, mihelyt észreveszi, ugyanazon feltételek alatt magáévá tegye.¹

Azokra nézve, kik birtokukat megtarták vagy később a court of claims ítéletei következtében visszanyerték, a törvény a vagyonnak minden gyermekek közti egyenlő felosztását rendeli,² mint bizonyos utat arra, hogy e birtok új vételek által nem szaporodván, végre végzetlen kis részekre osztva, a katolikusok kezeiből el fog tűnni.

A mesterségekre nézve: itt a pápista kevés kivétellel³ szabadon gyakorolhatja ugyan munkásságát, de a II. Károly alatt kiadott municipalitási rendszabályok szerint nem vehetvén részt a municiepalításban, itt is alávetetik számtalan taxának, melytől a protestáns mint testületi vagy mint municipalitási tag, szabad; s melyek végett, főkép ha hozzá vesszük még azon megszorítást, hogy 2 legénynél törvény szerint többet nem tarthat⁴ a protestánszal a mesterségekre nézve nem léphet coneurentiába.

De még maga a kézimunkás sem engedtetik szabadon, s kinek munkájánál egyéb birtoka nincs, azt a törvény sérti még ebben is, midőn használatát nem hagyván szabad akarátára, arra, ki vallásának az angolok által el nem ismert ünnepein dolgozni nem akarna, nehéz büntetéseket rendel.⁵

De a kegyetlen zsarnok még mindezzel nem elégzik meg. Szét kell törni a lánczot, mely a katolikust a reformálthoz közelíthetné; el kell tehát tiltani a különböző vallások közt a házasságot⁶, s hogy ezen törvény annyival bizonyosabban megtartassák, halálra

¹ 8. Anne eh. 3.

² *Inheritance of papists shall descend in Gavel-kind.* — 2. Anne eh. 6. §. 10.

³ Jelesen kivétetnek mindazon kereskedelmi ágak, melyek fegyverekkel foglalatoskodnak XIII. Georg II. eh. 6. s mind azon hivatalok, melyek fegyverviseléssel összekötvék, mint vadászok s a t. X. Wil. III. eh. 8.

⁴ 8. Anne eh. 3.

⁵ 7. Will III. eh. 14.

⁶ 9. Will III. c. 3.

ítélni a papot, ki ily egyességet felszentelni merészlene; el kell hárítani mindent, mi által a két felekezet barátság vagy háladatosság által köteleztetnék egymáshoz, s azért pápista protestánstól nem kaphat semmit ajándékba vagy örökségül¹. O pária, kire a törvény előre kimondá átkát, kinek boldognak lenni nem szabad s kit, habár házi körébe vonulna vissza s csak a családi élet boldogságai után vágyódnék, a zsarnok itt is el fog érní, s itt is meg fog fosztani mindenétől.

Mert vajon az atya, ha gyermekeire néz és ön életére visszatekint, örülhet-e, hogy azok, kiket e világra hozott, kiket mindenek fölött szeret, szenvedni fognak, mint ő szenvedett? Örülhet-e, ha eszébe jut, hogy halála után gyermekeinek egy idegen, vallásos ellensége leend gyámja, mert a törvény minden katolikust, még magát az anyát sem véve ki, a gyermekek gondviseléséből kizárt². Egy birtoka vagyon, s az vallása, de vajon biztos e csak arról is, hogy gyermekei e vallásnak hívei fognak maradni?

Ha fiainak egyike szülei vallását elhagyá s atyjának agg napjaira bút hozott, őt a törvény pártolni fogja az atyai harag ellen. Ha később-szülött, előre meg fogja határozni örökségét, hogy szülői által ne károsittassék; ha ő az idősebb, akkor a törvény többi testvéreinek kizárásával néki adja atyjának egész birtokát³; az atya nem büntetheti engedetlen gyermekét, mert azon pillanatban, melyben fia változtatá vallását, ő lett a való birtokossá, szülei pedig csak haszonbirtokosoknak tekintetnek⁴. S vajon nem kell-e remegni az atyának, valahányszor gyermekeire néz, hogy ennyi kedvezés végre egyiket el fogja csábítani vallásától, azon vallástól, melyért csak üldözés vár reá, melynek követőit a törvény nemcsak minden ingatlan vagyon megvásárlásától eltiltotta, de kiknek még ingó birtokukat sem hagyá biztosítani, nem engedvén, hogy pénzöket hypothekára adják ki; a kiknek éldelni sem szabad, kiknek birto-

¹ Anne eh. 6.

² Ibid.

³ 2. Anne eh. 6.

⁴ Ibid.

kukkal még tündökölni sem engedtetik, oly annyira, hogy ha például egy katolikus 5 font sterlingnél többet érő lovat használva találtatik, a törvény minden reformálnak engedelmet ad arra, hogy 5 ft letétele után a lovat magáévá tegye.¹

A katolikust Irlandban csak az ország terhei illetik. Valahányszor az országos katonaság lábra kél, ő adózik tartására²; ha valaki személyében vagy birtokában sértetett, a törvény őt tartja a gonosztévőnek s az ő vagyonából szolgáltat a megsértett protestánsnak elégtételt.³

Ezek azon törvények, melyek alatt Irland egy századig élt s melyekről a híres Burke így szól: »A törvények, melyek ezen országban (Irlandban) a pápisták ellen hoztattak, oly vérengzők, mint mások, melyeket pápista fejedelmek vagy országok valaha eretnekek ellen alkottak; vagy ha talán nem oly vérengzők, bizonyára még rosszabbak, mert lassúk, kegyetlenek és gyalázatosak természetuk szerint, s habár az életet ritkábban bántják is, csak azért teszik, hogy üldözöttjeik személyeiben az emberiség minden jogait és érzeményeit lealázzák. — Utálok e törvényeket bűnös tökéletességök miatt; mert meg kell vallanom, e rendszer tökéletes, erős és összefüggő, jól átgondolt és kidolgozott minden részletében. Tudós szerkezetű s tökéletes munkálati! erömű s oly alkalmas a nép elnyomására, elszegényítésére és lealázására, sőt maga az emberi természet elnyomására, hogy ember gonosz ügyességében ennél tökéletesebbet talán még nem alkotott».⁴

S vajon bámulunk-e még az ország szerencsétlen állapotán? Vajon miután e törvényeket, melyek alatt e nép egy századig szenvedett, ismerjük, kell-e más okot keresnünk elszegényülésének és elaljasodásának magyarázatára?

Való, hogy e törvények soha egész szigorúságukban nem alkalmaztattak és főképen azon esetekben, hol az elnyomás csak vallási nézetekből eredvén, a reformál-

¹ 7. Will III. eh. 5.

² 6. Georg I. eh. 3.

³ 9. Georg II. eh. 6.

⁴ Burke, *Letter to Latig*.

tak személyes érdekeivel összefüggésben nem vala, sokszor tettleg vagy épen nem, vagy csak sokkal csekélyebb mértékben valának gyakorlatban, oly annyira, hogy Young Arthúr ez iránt így szól: «E törvények nem annyira a katolikusok vallása, mint javaik ellen látszanak irányoztatva. A törvény a papot, ki misét mondott, deportatióra és akasztófára ítéli és igen könnyen büntetlenül mondhatja miséjét. De gazdagodjék csak meg e módon és azonnal üldözések tárgyává vált.» — De az, hogy e törvények vallásos tárgyakban, valahányszor reformáltak érdeke kíváná, mindig gyakorlatban maradtak, sőt maga az, hogy e törvények léteztek, elég vala minden nemesebb eredmény elnyomására. — Legyen szabad ez iránt egy munkát felhoznom,¹ melyet mindazoknak, kik Irlandra nézve bővebb felvilágosításokat kívánnak, azon meggyőződéssel ajánlhatok, hogy jobbat s melyben nagyobb tárgyismeretet, több világos nézetet találnának, nem ajánlhatok s mely itt, mint sokban, egész meggyőződésemet kimondá:

- Mélyen szánok mindenkit — így szól Beaumont — ki magát, mert tömlöczben nincs, addig szabadnak gondolja, míg egy törvény létezik, mely őt büntetlenül elzárni engedi.

- Nem hogy azt hinném, hogy rossz törvényeknek álma nemzeteknek némi boldogságot enged; ellenkezőleg azt mondom, hogy rossz törvények soha nem károsabbak, mint mikor alszanak. Nincs rosszabb zsarnokság, mint mely szeliden üzetik, hogy tűrhetővé váljék. — A kormány, mely elnyomásra alkottatott s alatt-

¹ *L'Irlande sociale, politique et religieuse* pár Gustave de Beaumont. E munka, fájdalom, csak egy pár hónap előtt, azaz mikor minden elődolgozattal készen valék, juta kezemhez; s megvallo, sajnáltam volna fáradozásaimat — melyeknek eredményeit e munkában oly szépen s kimerítőleg látám egyesítve — ha épen azok által nem lettem volna alkalmasabb Beaumont egész érdemének előismerésére, ki e jelen munkájában, mint már többször (*Système pénitentiaire aux Hnts-unis*, melyet Tocqueville dicső barátjával együtt, és *Marié ou esdavage aux états-unis*, melyet maga irt) nemcsak mély tudományának s Írói tehetségeinek adá bizonyítványait, hanem annak is, a mi ennél többet ér, hogy lelke az emberiségért lángolni, szíve fájdalomainál érezni tud.

valóit el nem nyomja, mintegy rendetlen és hazug, s ez előttem csak egy hibával több. Ha a katolikus vallás ellen hozott büntető törvények oly pontosan hajtattak volna végre, mint azok, melyek a megfosztást czélozzák: fellázították volna az irlandiakat, kik visszanyerve vallási szabadságukat, visszanyerték volna jogukat is; de az egyike a zsarnokság legveszedelmesebb mesterségeinek, hogy eszközei között azokat választja, melyek megfosztanak, de a nélkül, hogy sértenének.

»Nem kellene elfelejtenünk soha, hogy a tett a jognál sokkal kisebb fontosságú, mert a tettnek nincs holnapja. Az, a ki, mert a dolognak birtokában vagyon, a jogot nem bánja, azon házi állathoz hasonló, mely ha eleresztetik, magát szabadnak gondolja s ostoba bámulatot mutat, midőn ura ismét visszaköti lánczára.

»Ha igazságos törvények kormánya alatt vasba veretem, védve érzem magamat szabadságomban még azon tett által is, mely tőle megfoszt; a törvény, mely tömlöczbe zár, meghatározza egyszersmind a napot, melyen ismét szabad leszek, s a törvény büntetni fog mindenkít, ki személyemet törvénytelenül sértené. — De mily szabadság az, melylyel csak azért élek, mert zsarnoknak épen úgy tetszik, mert nem akar tőle megfosztani? Az, ki szabadon elalszik, csak egy más ember jószívűségében bízva, megérdemli, hogy mint szolga ébredjen fel.«

Nincs mit e szavakhoz tegyek, mint az, hogy az irlandi nép sorsa bővebben igazolja állításait.

Mert ha egy részről bizonyos, hogy azon törvények, melyek közvetlenül a vallást s annak gyakorlatát érdeklik, Irlandban soha egész szigorúságukban nem gyakoroltattak: bizonyos az is, hogy a népnek elnyomása soha a törvény szigorú rendeletéihez szorítva nem volt s valahányszor az uralkodó párt érkei kívánák, kegyetlenebbül üzetett, mint azt maga a kemény törvényhozás kíváná.

»Irlandban — így szól Young Arthur—a birtokos, kinek jószágát katolikusok lakják, zsarnok, ki minden viszonyában, melyekben alattvalóihoz áll, csak önkényét követi . . . Nem képzelhet oly parancsolatot, melyet szolgálai s tőle függő jobbágjai nem teljesíteni mernének.

Ő csak a legtökéletesebb engedelmisséggel elégszik meg. Botjával vagy ostorral bátran büntethet mindenkit, ki csak legkisebbé sértené személyét. A szerencsétlen, ki ellentállna vagy csak egy mozdulattal védelmezné magát, azonnal leveretnék. Levérni egy embert Irlandban oly dolog, melyről itt mindenki, angolok által megfoghatatlan módon szól. Nagy tekintetben álló férfiak bizonyossá tettek, hogy jobbágyaiknak nagy része megtisztelve gondolná magát, ha az úr a jobbágy nőjét vagy leányát ágyasának választaná: bizonyos jele egy hosszú szolgaság romlottságának. Még több: halottam beszélni több esetről, hol egyes emberek életüktől fosztattak meg, a nélkül, hogy ítélettől vagy bírótól félni kellene. Nincs utas, ki Irlandon átmenve nem látott volna néha eseteket, hol egy gentleman inasai egy egész vonal paraszt szekeret erőszakosan az árokba szorítottak, hogy uruk kocsijának helyet csináljanak; mi baj, ha a szekerek feldőlnek s eltörnek? A kár hallgatva eltűretik; ha a megbántott panaszra kelne, ostorcsapások hallgatásra fogják bírni. Ha úr által egy szegény magát megbántva érezvén, bíróhoz merne folyamodni, maga e panasz nehéz megbántásnak tekintetnék. A szegény jobban ismeri helyzetét, mint hogy ez eszébe jutna; csak egy eset van, hol igazságot várhat: az, ha mellette egy más gazdag felszólal; akkor ura védelmezi őt, mint birkáját védelmezné, melyet ebédjére jelölt ki.«

Miként is leheté máskép? Nem üzé-e egy hatalmas párt hat századig hallatlan önkényét e nép felett? Egy párt, mely idegenekből álla, mely nem a népből eredeti, mely nemzetiség s vallás által tőle elkülönözve, vele érintésbe nem juthata, s miként első jogát elfoglaláson alapítá, úgy idegen hatalom által tartatott s védelmezett mindez ide'g. Nem láttuk-e ezen pártot lemondani előbb egyes jogairól, később parlamenti függetlenségéről, sőt külön törvényhozásának léteiéről, csakhogy az erős Anglia pártfogását nyerje magának, s azt gondolhatnék, hogy ez mind ok nélkül történt; hogy a pápista, ki a felső- és alsóházban képviselve nincs, ki hivatalt nem viselhet, kinek neveléséről senki sem gondoskodott, ki igazságot keresve, önvédelmére refor-

mált ügyvédre szorult, ki reformált bíróktól, egy reformált jury ítéletétől függ, ki a grófság szükségéire reformáltak által taxáltatik, elnyomatni nem fog? hogy míg (mint Montesquieu mondja) örök tapasztalás, hogy minden ember, ki hatalmat bír, visszaélésekre hajlandó, s bennök annyira halad, míg határokat talál: csak az angolnak Irlandban nem volna szüksége ily határokra, csak ő maradna igazságos elnyomottjai iránt, csak őt nem rontotta volna meg az, mi a szívnek minden csábok között legveszedelmesebb: a korlátlan hatalom?

Vajon ki várhatná, hogy azon bíró, ki hasonlói s a nép között ítélve oly esetekben, melyekben ő csak bántott lehet, ítéleteiben igazságos fog maradni? Hogy míg egyrésről a vádlottnak nyelvét sem érti, s vele csak tolmács által szólhat, a másikról mindazok által, kiknek Ítélete szívéen fekszik, szigorúságra intetik, kegyetlen nem leend? Maga azon természetes irgalom, melyet Isten szívéinkbe öntött, könnyen eltompul azok iránt, kiket természetes alattvalóinknak gondolunk, 3 érzéketlenségökre vagy romlottságukra számolva, sokszor igazságosnak gondoljuk azt, mi hasonlóinkra alkalmazva kegyetlennek látszanék.

Vajon ki várhatná, hogy ott, hol a grófsági taxák kivetése s használata egészen az angol privilegiált osztályra bízott, kivetésökben csak az igazság, használatokban csak a közjó fog tekintetbe vétetni; hogy nagy befolyással bíró egyesek ezen befolyást nem fogják hasznukra fordítani; hogy közintézetek helyett nem fognak inkább oly épületek emeltetni, melyek az egyes grófságok provinciális hiúságát kecsagetetik; hogy nagy kereskedő városok helyett nem fognak egyes kastélyok jó utakkal összeköttetni, egyszóval, hogy nem fog történni mindaz, mi Angliában az irländi nagy urak maleversatióit közmondássá tévé? ¹

Mindez természetes; s habár törvény nem létezett, mely a reformált uraknak kastélyaikban külön tömlőczöket engedte tartani, melyekbe alattvalóikat önkényük szerint elzárák; habár az úrnak sehol azon jog nem adatott, hogy szolgálait s napszamosait korbácsal bün-

¹ *Gratid jury jobs.*

tesse: ha ez meg is történik,¹ a felelet terhe a törvényhozót éri, ki midőn egynek minden jogot s hatalmat átada, a másiknak nem hagyja semmit, mivel magát védelmezhetné; s ha kínos egy országot oly állapotban látni, mint melyben Young Arthur 1778-ban Irlandot festé, bizonyára Anglia előre láthatá, hogy egy osztálynak korlátlan jogokat adni nem lehet a nélkül, hogy alattvalóin határtalan zsarnokságot űzne.

El ne felejsük, hogy Irland alkotmányos ország; hogy privilegiált rendjei a központi hatalomnak befolyást nem engednek; hogy bírói s tisztviselői a kormánytól függetlenek; s vajon csodálhatjuk-e, hogy ezen rendek önkormányukat — selfgovernment — ön hasznukra gyakorolták azok ellen, kik e jogban nem részesülnek; hogy mihelyt egyszer *fictione juris* kimondatott, hogy Irlandban katolikusok nincsenek — természetesen nem lévén polgári jogaik: — egy privilegiált osztály, a szabadság álszíne alatt, századokig védelmezé zsarnok hatalmát, s hangosan szabadságról szólva, valahányszor a kormány által sértetett, s a legnemesebb érzeményeket hordva ajkain, elfelejtő, hogy alatta egy nép áll, melyet ő tiport földre, s melyre nézve az irlandi constitutiónak megszüntetése egy örömnapp volna, mert helyreállítaná azon egyenlőséget, mely ha a szabadságban adatik, boldogít, ha az elnyomásban, legalább vigasztal.

Mindez, még egyszer mondom, e törvényekből fejlődik ki s épen oly természetes, mint azon elszegényülés s elnyomás, melyet, mint ezen állapotnak szükséges következését, Irlandban találunk.

Sok volna még, mit állításaim bebizonyítására előhozhatnék, s miből talán még világosabban kitűnnék, hogy Irland rendkívüli szenvedései csak azon rendkívüli elnyomásnak tulajdoníthatók, mely alatt ezen ország századokig élt; de talán többet mondtam már, mint célozomhoz szükséges vala s minden esetre eleget, hogy másokat e tárgyra figyelmessé tegyek; s berekesztésül még csak azon okokra kívánom figyelmeztetni olvasóimat, melyek miatt az angol kormány, minden iparkodásai mellett, e szerencsétlen állapoton még eddig

¹ G. Lewis: *Irish disturbances.*

nem segíthete, noha a törvények, melyek azt okozák, rég megszűntek; csak még egy tekintetet akarunk vetni a jövőbe: vajon nem derül-e egy szebb jövő e szerencsétlen hon felett?

III.

A boyni ütközet után félszázadnál tovább halotti nyugalomban látjuk Irlandot. A nemzet századokig küzdött s tűrt, mint soha nemzet nem szenvedett még; most fáradtan lepihent csatái után, szó nélkül hordva nehéz lánczait. Az angolok örültek diadalmukon, a nemzet nem panaszkodék, nem állta ellent többé, s elnyomói biztosan éldelék tetteik gyümölcsét. Igaz, hogy mindazon eszközök, melyek a vallás elnyomására használtattak, ez egyre nézve tehetetlenek maradtak; mert hála az égnek, vannak nemesebb részei lelkünknek, melyekre zsarnok nem bír hatalommal, s az elnyomás, mint mindenütt, úgy itt is hősöket alkota, de nem hódolatot; igaz, hogy a katolikus papság, körülfogva veszélyektől s árulóktól, kegyetlen büntetésekkel fenyegetve, vad állatokként kergetve, az első keresztyének üldözéseivel visszanyeré erényeiket is s híven teljesítő szent kötelességeit, s habár városokban egyes elhagyott házakba, künn barlangokba, erdőbe vagy mocsárok közé szorítva, el nem hagyá üldözött híveit: azonban e fegyverek, melyek a hit hatalma előtt erőtlenül estek le, annál inkább hatottak ez ország alkotmányos állapot] ára s polgári viszonyaira, s miután számos kivándorlás után a katolikus népességnek vagyonosabb része majdnem eltűnt,¹ miután majdnem minden katolikus kezek között létező birtok szüntelen felosztások s a protestáns birtokosok jószágaival való összeolvadás által protestáns kezek közé került: az

¹ Az így kivándorlott irlandiak nagyobb része Franciaországban keresse menedéket, oly annyira, hogy a francia hadi minisztérium könyvei szerint 1691—1745 között 450,000 irlandi halt meg francia szolgálatban.

uralkodó párt joggal az ország urának hirdetheté magát, s nem volt senki, ki néki ellentmondana.

De a zsarnokságnak is megvannak határai, melyeken túl hatalma nem terjeszkedhetik, s az angol kormánynak át kelle látnia, hogy azon pillanat, melyben egy népet mindentől megfosztánk, melyben törvényes védelmére nem marad egy jog vagy engedmény: egyszersemind az, melyben legerősebb, mert szívét a kétségbeesés lelkesíti. Isten nem akará, hogy népei szolgák legyenek e földön, s midőn egy részről úgy alkotá az elnyomottat, hogy ez vele született jogairól soha egészen meg ne feledkezzék: elátkozá a zsarnokot, hogy meg ne állhasson bűnös útjában; s hogy miután a jog majdnem eltűnt e világból, miután nehéz időkbén, mint a fának, mely kivágatott, majdnem nyoma is el vezett s csak egy kis magja vesztegel a földön: maga az, ki e magtól fél, ne hagyja felejtve pihenni, hanem el akarva rejteni, oly mélyen temesse, oly szüntelen ássa körül, míg ismét csírázni kezd, diadalmasan felnő s gyümölcsözik.

Így vala Irlandban is; a nép nem tűrhette tovább elnyomását, s végre mozogni kezd. — 1760 körüi kezdődnek az úgynevezett fehér fiúk (whiteboys) első mozgalmi s ezen pillanattól a béke eltűnt ez országból.

Miként ezen társaságnak szelleme, a mint feljebb — ott, hol az írlandi titkos társaságokról szó vala — látók, most nem politikus: úgy kezdettől fogva mindig fő célja a birtoktalanoknak a birtokosok ellen védelme vala. S habár az e társaságok által véghez vitt boszú gonosztettek nagy részint reformáltakon követték el: az csak azért történt, mert a birtokosoknak nagyobb része e vallást követé. — Hogy ezen tetteknek vallási alapjoknem volt, mutatja az, hogy azon ritka esetekben, melyekben az elnyomás katolikus papok vagy birtokosok által okoztatott, a boszú ezeken épen úgy üzetett, mint a reformáltakon; mutatja az, hogy 1764-ben oakboys neve alatt az éjszaki grófságokban a reformált népesség épen ily társaságokká egyesült.

Hogy ezen társaságoztól Irland boldogabb jövőjét várni nem leheté, sőt hogy mindezen gonosz tettek e szerencsétlen népek ínségét csak növelheték, magából

világos. A birtokjog szentségét sérteni nem lehet a nélkül, hogy az egész nép ne sínlené következéseit, s a bizonytalanság, mely a gazdagot éldeleteitől megfosztja, elveszi a munkátlanná vált napszámosnak mindennapi kenyerét. — De e mozgalmak tanúságot tettek arról, hogy Irlandban oly nép van, mely szenved, s nem akarja túrni többé szenvedéseit; s midőn az amerikai elválás következésében 1774-ben Irland mozogni kezdte, miután a volontairek egyesülete 1782-ben az írlandi parlament függetlenségét¹ e szavakban kimondá: hogy földi hatalomnak Irlandban törvényt hozni hatalma nincs, kivéven a királyt s írlandi közönségeket²: magok az ország reformált rendei valának azok, kik a katolikusok ellen divatozott büntető törvényt nagyrészt eltörölték.

Így engedtetett a katolikusoknak 1778-ban, még nem ugyan birtoki jog — nehogy a választásokra nagy befolyást nyerjenek — de minden haszonbirtoknak megszerzése 999. esztendőre³; így törültetett el azon jog, melyet elébb minden, a reformált vallásra áttért gyermek szülőinek birtokára azonnal bírt. Így változtatott meg azon törvény, mely minden katolikusnak egyenlő részekben való öröködését határozd.

1782-ben a katolikusoknak teljes birtokjog adatván, eltöröltetnek azon törvények, melyek a katolikus isteni szolgálatot, a gyermekeknek katolikusok által való neveltetését, 5 fontnál többet érő lónak bírását tilták.

Eddig, mint láttuk, minden a törvényes utón történt, s habár, mint minden népmozgalomnál, egyes esetek forradalmi jellemet viseltek is magokon, az egész történeti jelenet szép s tiszta vala, s ki 1782-ben azon közlekedést látá, melyben a volontairek uniójában a nemzet minden osztálya egyesült, — ki figyelmesen

¹ Mióta VII. Henrik alatt a poingi törvény által elrendeltetett, hogy Irlandban parlament össze nem ülhet a nélkül, hogy összehívásának oka, s az általa megvitatandó törvényjavallatok elébb az angol kormány által megvizsgálatván, helybe nem hagyatának, e függetlenség nem létezett.

² That no power on earth, save the king, the lords and the commons hat the right to make laws for Ireland.

³ Mintha az emberek félnének egyszerre igazságosak lenni.

követé egyes lépéseit, melyekben e nemzet privilegiált osztályai a közjóért, honfitársaik elnyomása ellen önmagok felszólaltak, — ki olvasá a nemes határozatot, melyben annyi protestáns kijelenti, hogy mint emberek, mint keresztyének s protestánsok örvendenek a katolikus hontársaik ellen létezett törvényeknek enyhítésén¹: az nem nézhete öröm nélkül a jelenre, reménytelenül a jövőbe.

De rövidék valának az egyesség napjai. A mi nagy népmozgalmaknál mindig történik, az történt itt is: a nemes lelkesülés hamar szenvedélylyé vált, s midőn egy részről a privilegiált osztály, mely elébb honszeretetből áldozott, később, látva a történetek kifejlődését s szinte megbánva elébbi nemeslelkűségét, megállt: a nép, mely nem kegyes ajándékokat, hanem egyenlőséget kívánt, csak annyival dühösebben küzködék szabadságáért, mennyivel több reménnyel tölték keblét első kivitt engedményei. Mikor a havas csúcán, a nap sugarjaiban az első jég olvadni kezd, tisztán s nyugodtan folynak le első cseppjei, de terhök nő futásokkal, a kis folyam több s több havat ragad magával, míg az, mit fenn egy meleg sugár teremté, a völgyet mint lavina eltakarta; s ez sorsa a legnemesebb eszméknek néha, midőn egy népnél szenvedélylyé válnak; ez vala sorsa az első irlandi reformnak. — Ritka az egyes, ki miután győzött, meg tudna állni győzedelmében; nemzet, mely ezt tehetné, nem létezik; s ha az irlandi, miután parlamenti függetlenségét kivívá, ezt nem tudá tenni, nincs mit csudálkoznunk.

Már 1783-ban, midőn az irlandi parlamentnek reformja kéretett, gyengülni kezdé azon egyesség, mely a volontairek egyesületét oly erőssé tévé. Való, hogy a parlamentnek organisatiója oly rossz vala, mint azt csak képzelhetni; tagjainak egy része egyes birtokosok kinevezésétől függött², egy része kormányi hivatalokat

¹ Plowden I. 567.

² Midőn 1809-ben az irlandi parlament az angollal egyesítettett, mindazoknak, kiktől elébb egyes tagok kinevezése függött, helyenként 15,000 ft st. rendeltetett kármentésül, mely czélra 1.260,000 ft sterling fizettetvén, világos, hogy az irlandi legislatióban 83 oly követ ült, kinek kinevezése egyesektől függött.

viselt.¹ Megvesztegetetésén nem kételkedett senki,² oly annyira, hogy midőn a híres Grattan maga e parlament közepében felkiált: Merjetek ellentmondani e megvesztegetésnek! — nem találkozott senki, ki ezt tenné; s mégis mindamellett, hogy a parlamentnek rósz organisatióján senki sem kételkedett, midőn az, mi előre vala látható, a reformnak ellent mondott: a nagy egyesület nem sürgeté kívánatát; ugyanakkor kerülvén vitatás alá a katolikusoknak tökéletes emancipációja, az uniónak reformált része, mely ezt nem kíváná, ki kezdé hűlni hazafiúi hevében. De annyival hangosabban szólala fel a pápista sokaság, s főkép miután a francia forradalom kitört, miután az egyenlőség s szabadság szavai az irlandi eanaliszon áthatottak, a felindult nép kívánataiban nem ismere mértéket, reményeiben nem láta határt. — Minden, mi Franciaországban történik, Irlandban visszhangra talál. A nép szabadon kimondja sympathiáját, Dublinban a Bastille ostroma ünnepeletetik; banquetekben a francia szabadságra köszöntik poharaikat a szónokok; mindenki megvetéssel szól a whigek lassúságáról s az angol szabadságról, fennszóval hirdetve, hogy a kormánynak vagy minden elvét változtatni kell, vagy erőszakosan feldöntetni; egy szóval a szabad pártnak egykori vezérei, a nagy Grattannal, tőle visszavonulnak, s a nép, mely magát csalatva gondolván nem bizik többé szónokiban, lemond a reform reményéről, s revolútiót kíván.

Mit tehete Anglia ily viszonyok alatt? A vallásos gyűlölség, mely ez országban valoul, vagy legalább színelve³ egykor létezett, elmúlt; kevesen valának

¹ Azon parlamentben, mely az uniót elhatározd, 76 tag találattott olyan, ki vagy pensio vagy hivatal által a kormánytól függött.

² Jól tudjuk, így szól doktor Lucas, mibe kerültek a nemzetnek bizonyos honfiak, kik függetlenségök miatt elvesztvén pensiójokat, azt ismét visszanyerték; tudjuk mennyit kelle így pensionálni, megfosztani, s ismét pensionálni, mindössze közel félmillió font sterlingig. Plowden.

³ Óvakodni kell a történetíróknak nemcsak az egyes, de egész korszakok tettetésétől; nemcsak az egyed, hanem nemzetek, egész századok hazudnak, s ki erre nem vigyáz, könnyen oknak fogja tartani azt, mi talán csak ürügy vala. — Ilyen a fanatismus.

Angliában, kik Irland állapotát ezen pillanatban aggodalom nélkül tekinték, s közöttük talán nem vala senki, ki minden való vagy színlett pápista gyűlölése mellett oly törvényeknek ellenszegezete volna magát, melyek által a szigetnek a béke ismét visszaadtnék. De megszűnt az idő, melyben az engedmények által még lehető vala; mert habár nincs nagyobb csalódás, mint azon uraké, kik mindig a történeti alaphoz ragaszkodva, mindent, mi nem százados, az ideológia nevével szoktak

Egy fél század előtt minden toll, mely csak mozogni tudott, ez ellen szállt harczba, s mintha az emberi nemnek mindig előítéletekre volna szüksége, s mintha a múlt örültsége ellen csak egy új örültség lobogója alatt lehetne harczba szállni, minden rossz, mi a középkorban elkövetett, fanatismusnak tulajdonítatt. — Én nem tagadom a fanatismusnak hatalmas és sokszor káros befolyását, csak azon egy különbséggel, hogy e befolyást — legalább nagyobb részint — mint eszközt s nem mint indító okot látom a legnagyobb factumoknál. Mert vajon, kivévén talán a keresztességeket s albigenisiek üldözését, hol nem vala politikus vizsgálódás vegyülve az egyházzal; mily politikai vita nem végeztetett transactio által, s oly transactio által, mely mindig legalább nagy részint épen nem egyházi dolgokról rendelkezék? vajon hacsak fanatismus volna alapja ily vizsgálódásoknak, s főképp ha az olyan volna, minőnek festetik, vajon miképp végződhetnének másképp, mint egy vagy a másik rész kiirtásával? — De a vallás csak ürügyül használatik. — A zsarnok érzi, hogy szándékai alávalóbbak, mintsem hogy a nép előtt megvallhatná, s hogy az erénynek legalább szavaival kell élnie. — Ezért csatáznak családi viszonyokból eredett harczokban a nemzeti becsület s honi dicsőség szavai alatt, — ezért hozatik fel a vallás szent ügye, ha spoliatio czéloztatik. A legnagyobb zsarnokság érzi fertelmességét s palástot keres magának leghívebb, azaz legalábbvaló szolgálai előtt is. De vajon a történetíró higye-e ezt, s midőn például Erzsébet és Jakab, Károly és Cromwell spoliatiót követ spoliatio után, s midőn korunkban a tory álnok ájtatossággal, sóhajtozva, a vallással védi dézsmáit, le ne rántsa arcukról a csúf álarczát a jövőkor, s ne mondja az alávalóknak: Ti nem hisztek, mert szívetek nem tud szeretni. Ti álnokul visszaéltok a vallás szent nevével s az égre mutattok, hogy a feltekintő sokaság ne lássa, miként fosztjátok meg birtokától e földön; de a kor, mely utánatok jön, nem hallja az álnok szavakat, csak tetteitekről emlékezik, csak azon emlékeket látja, melyeket termen kezeitekkel emeltek, s szédült hazátokat látva s boldogtalan népességét, elmondja átkát felettetek. — Az angol nép nemes és nagylelkű s nem tűrte volna testvér-népe elnyomatását, azért kell gátot emelni közte, gátot, mely erősebb a pusztá nemzetiségnél, s mely, mint a szín az amerikai fehér s fekete között, áthághatatlanul állhata a két felekezet között; csak ezért endítettett vallása.

bélyegezni, — mintha nemzeteknek, hogy biztosan álljanak, nem volna épen úgy elvekre szükségük, mint az egyesnek, — van egy időszak, melyben az elvek nem segíthetnek többé, s ilyenben vala most Irland.

Az utolsó tizedben sok történt a katolikusok felségelésére; a törvények, melyek vallásuk gyakorlata ellen egykor hozattak, nagyrészt megszűntetettek; a birhatási jog, melytől a nép nagyobb része századokig meg vala fosztva, visszaadatott; de vajon az annyi ideig elnyomott pópistának, kit százados zsarnokság mindenétől megfosztott, adott-e ez valódi birtokot, vagy csak annyi lehetőséget annak megszerzésére? S midőn a kormány egy részről oly keveset segíthete, nem látta-e magát már is száz meg ezer panasznak kitéve? Nem kelle-e általlátnia, hogy csak a jelen pillanat szükségéit tekintenie többé nem lehet; hogy oly törvény, mely csak a jelen bajok orvoslásáról gondoskodva, elvet, melyen a jövő építhessen, nem foglal magában, többé nem segíthet, s végre csak oda vezetheti a nemzetet, hogy minden törvényhozási elvet elvesztve, századokig reformálva, többi bajaihoz még azon egyet nyerje, melynél törvényhozásnál nagyobb nincs: a bizonytalanságot.

Az irlandi nép nem törvényeket kíván. Anyagilag szenvedett, anyagi érdeleteket akar; birtokától fosztott meg, birtokot kér; százados elnyomás által kol dűssá vált, s látja mindenki, hogy miután rimánkodni megszűnt, rabolni fog kezdeni, s mit e népen századok vétkeztek, azt egy év vissza nem adhatja többé.

Ez épen nagy felelősége minden törvényhozónak, hogy egyszer az igazság ösvényitől eltérve, vissza nem mehet; minden, mit a törvényhozó tesz, bármilyen vétkes s igazságtalan legyen, számtalan privát viszony alapjául vétetik; mitől egyeseket jogtalanul megfosztott, az polgárai által igazságosan csak a törvény bizodal-mában biratik; s előbb vagy később jönnie kell a pillanatnak, melyben, mint Irlandban ez időszak alatt, pusztá concessiók a népet többé ki nem elégítik, nagy változtatások a közrend felbontása nélkül lehetetlenek; s melyben a legnagyobb kormányzó előre láthatja a vést, a nélkül azonban, hogy kitörését meggátolhatná.

1798-ban kitört az előre látott zendülés; s a mire annyi bizonyossággal számolni nem lehet, rövid küzködés után elnyomatott. — A francia had, mely a lázadóknak segédelmére vala jövendő, elkésett; a népnek birtokosabb része, elijedve a francia zendülés következéseitől, a lázadóktól vagy visszavonult vagy épen ellenük nyilatkozott. S így, noha a zendülés alatt, a mint mondatik, több 300,000 embernél veszté életét és mintegy 3,200,000 ft sterlinget érő birtok rontatott el: mindez mint egy szomorú álom ment át e népen, s csak az 1800-ban véghez vitt parlamenti uniót hagyá maga után.

Való, hogy a pápista-gyűlölés, mely az irlandi reformáltak között az előbbi század alatt már szűnni kezd, e szerencsétlen zendülés után új erőt nyert; való, hogy sok concessio, melyet a katolikusok lázadásuk előtt biztosan várhatának, most, midőn a győzelem után a protestánsoknál a félelem s vele az egykor oly hangosan hirdetett igazságszeretet megszűnt, távol időkre halasztatott; s hogy maga azon Ígéret, mely az unió alkalmával tétetett, — hogy a katolikusok minden politikai inepacitástól fel fognak mentetni — nem telj esítettett; de igaz marad mind e mellett, hogy a katolikusoktól a győzelem után sem vétetett el semmi jog, s hogy midőn 1810-ben a katolikus biztosság munkálatait elkezdé, Keogh János, ki azt akkor vezérlé, s később O'Connel, ott kezdhetők hónapoknak reformját, hol az 1798-ban elhagyatott.

Nem szándékom e férfiúról bővebben szólni, kinek életrajza egy nemzet újonnan születését foglalja magában; Európában alig van talán egy ember, ki tetteiről elfogultság nélkül ítélné, s miként épen egy vagy más vélemény szemüvegén át néz, ördögnek, vagy istennek nem hirdetné a nagy agitátort; a jövő talán igazságosabb leend mind hibáira, mind érdemeire nézve; a jövő talán át fogja látni, hogy ő is ember vala, az emberiség hibáival küzködő, de nagy minden kicsiségei mellett; az idő, melyben róla ítélnetnénk, még nem jött el, — most csak munkásságáról szólhatunk.

Bámulatra méltó a hatalom, melyet honja felett e férfi gyakorol; s ha van valami, a mi századunkat

azoktól, melyek ezt megelőzték, megkülönbözteti, — ha valami találkozik szenvedésteli korunkban, minek említésénél az emberbarátnak szíve örömben emelkedhetik: ez ember hatalmas joggal ébresztheti ez érzeményeket. Szerény körben születve s nevelve, őt elődei-nek neve, dús birtok vagy más egyéb, mi fényt szokott adni a világon, nem hívá fel a nagyszerű pályára; egy elnyomott honnak szegény polgára lépe fel az életben, s ha szívét önösség vezérli, nagy ügyvédi hírnél s fáradságosan gyűjtött vagyonosságánál, melyet gyermekeire hagyhat, alig terjedhetnek továbbra legfellemlendőbb reményei; s im e férfi elfelejtkezik magáról nemzete fájdalmai között; e férfi elnyomott hontársainak ügye mellett szólal fel s nagygyá válik, nagygyá, mint ember nem vala még; nagygyá, csak mert szíve honjáért lán-golni tudott, mert ajkai nemzete jogaiért szólni mer-tek, mert munkássága ezéjéül nem ön javát, — hanem önmagát a közjó eszközének választó; nagyszerű ez s bámulatra méltó; — de vajon nem kell-e szomorúan elismernünk, hogy mindé munkásságnak a közjóra nézve még csekély sikere volt; hogy mindez érdemek mellett, mindé hír után, mely általok szereztetett, Irlandnak sorsán még nincs segítve; hogy noha a katho-likus emancipatio 1829-ben kivívatott, noha a whig kormány egyik legfőbb feladásának tekinté mindig az irlandi népnek kielégítését: e nép még mindig szenved, még mindig nem látja enyhülni sorsát, oly annyira, hogy ki ezen országnak jelen állapotját tekinti, azt talán még szomorúbbnak fogja találni, mint egykoron; s mi ennek oka?

Oka maga azon harcz, mely ez országban az elnyo-más ellen vívatik; oka maga az agitatio, mely által e nép jogai visszanyeréséért küzködött; oka egy szóval azon forradalmi állapot, mely ez országban létezik, s mely a jövőre áldást terjeszthet, de a jelenben minden jólétet s biztosságot elöl. — Mert vajon ott, hol szenvedelmek lázonganak, hol két párt a kétségbeesés állhatatosságával jogaiért, életéért ví, lehet-e jólétet várni? Lehet-e várni, hogy a kezek, melyek most rázák le bilincseiket, ha munkálni elég erősek volnának is, nem boszúért fognak emelkedni; hogy ott, hol a kor-

mány sympathiákat nem gerjeszt, hol senki bizodalommal nem követi tetteit, hol ereje csak tettleges s nem millióktól támogatott: a közjó gyarapodni fog? Egy nép forradalmaiban is nagy lehet; lehet dicső s hatalmas magában anarchiája közepében, hol mint a beteg, lázának egész dühével néha többet tesz, mint természetes erejétől várni lehet; de boldoggá csak a nyugalom áldásai között válik, csak kormányának közbenjárásával. S vajon lehet-e ezt Irlandtól várni? — Elnyomva századokig, megszabadítva végre részben, mert a szükség kíváná, elnyomva ismét, mihelyt a környüállások engedék: mi másban bízhatta e nép, mint önmagában; mi mástól várható szabadságát, mint azon karoktól, melyek mindazt, mit szabadságból eddig bírt, kivívták? De szomorú tapasztalások vigyázóbbá tevék a népet; látá, hogy a harczok sorsa mindig bizonytalan; látá, hogy a legigazságosabb fegyverek legyőzetnek, s hogy épen belőlök gyártatnak a legnehezebb lánczok népek elnyomására, s nem nyilvánosan emelé többé a pártütés zászlóját. — A törvények egy jogot hagyának neki: az egyesületek jogát; egy nagy férfi használni tanítá e jogot; s kik harczolni gyengéknek érzék magokat, szüntelen fenyegetésben keresék erejüket, melyben magok bízni, melytől elleneik remegni tanultak.

Van egy nagy oktatás az emberi nem történeteiben, melyre kevesebbé szoktunk figyelmezni, mint kellene: az, hogy minden állhatatos törekvés célját végre eléri, s hogy nemzetek között mindig azok emelkedtek legmagasbra, vagy legalább azok értek el egy részletes felsőbbiséget, kik helyzetük által bizonyos pályára szorítva, természeti változékonyságukban viszonyaik által gátoltattak. Róma, míg az olasz háborúk tartanak, Athéné, míg nem uralkodik, — az egyház, míg a világi hatalommal küzködni kell, addig emelkednek; felérve zenithökre, tetteik szabadságukban állnak, s visszaesni látjuk. — Így lett elébb Holland, később a britt sziget a világ első tengerhatalmává; így lett a spanyol, míg a mórok ellen küzködött, a világ legvitézebb nemzete, így váltak gazdagokká a zsidók, üldözve mindig s mindenütt, megfosztva birtokuktól, sőt személyes bátorság

nélkül, oly annyira, hogy például a bretagnei assisek 1239-ben a zsidók gyilkosai ellen minden panaszt til tanak. Nem látjuk-e végre a XVI. században e népet a hatalom azon polczára emeltetve, hogy Livornoban a Medicaeusok hatalmának legszebb korában közmondássá vált: jobb a nagyherczeget megverni, mint egy zsidót; ezen pénzen alapult hatalomra nem az emelte-e, hogy a zsidók a pénzkeresésre, mint egyetlen lehető életcélra, századokig kényszerítve valának? így nyerték vissza végre az irlandiak az egy egyesülési jog által egész szabadságokat, csak épen azért, mert egész tebenségök, keblöknek minden ereje csak ez egy jog gyakorlatában pontosulhatott össze. Ha vizet keskeny csöbe szorítunk, a helyett, hogy természete szerint elszéledne, emelkedni fog; így az ember amennyivel keskenyebb körre szorítjuk, annyival magasabbra emelkedik ez egy kis ponton, mely szabadságának engedtetett, s melyről, mint az ugrókút, ha legmagasabb fokát elérte, ismét el fog terülni a neki rendelt rónán.

De míg egy nemzetnél e forradalmi állapot tart, míg az úgy nevezett békés agitatio minden elmét mozgásban, minden viszonyt függőben tart, addig a törvények áldó befolyásukat nem gyakorolhatják. S ha Irlandnak állapota nem volna is oly szomorú, mint azt látjuk; ha népessége nem volna annyira elszegényedett; ha polgárjai között léteznék is azon közép-osztály, mely minden alkotmány legerősb talpköve; ha a nép nem volna is demoralisálva hosszú elnyomás által:¹ míg ez az állapot tart, sebjei nem fognak gyógyulni soha.

¹ Minden egyes történeti jelenet igazságos megítélésére mindenkélt szükséges azon korra tekinteni, mely azt megelőzte. Nem annyira jelen viszonyaik, mint a népek erkölcsi jellemei határozzák el állásukat, s ha néha a legrosszabb formák alatt népeket virágozva találunk, elég volna egy tekintet a múltba azon meggyőződésre, hogy mindé jó s nagy más viszonyok alatt fejlődött. Így ha sokszor a despotia védelmére hozatnak fel történeti adatok, ha Augustus százada említettik, XIV. Lajos vagy Napóleon, s művészetek virágozása s a francia hatalom óriási kifejlődése e korokban: nem az-e oka azon tömjénnek, melylyel a korlátlan hatalom említésöknél megtiszteltetik, hogy historikusaink csak épen magát a kort tekintik, s nem azon századot, mely megelőzte; mert ha ezt tennék, vajmi könnyű volna meggyőződni, hogy e magasztalt

Csak ezen állapot megszűnésében fekszik tehát Irland reménye; át kell látnia végre az angol kormánynak, hogy Irlandot csak igazságosan lehet kormányoznia; hogy nép a másíknak tulajdona nem lehet; s hogy az ég, midőn a két szígetet oly közel állítá egymáshoz, természetes frígyeseknek rendelé népeit, de nem alattvalóknak; át kell látnia, hogy a hatalomnak nagyobb veszélye nem lehet, mint az, ha szerfelett kiterjesztetik, s a népet lánczokba vetve, önmagát megfosztja azon karoktól, melyek védelmében legínkább bizhatnék. De át kell látni a nagy agítátornak is, vagy azoknak, kik őt követni fogják, hogy hónuknak, miután jogait kivívtá, nyugodalomra van szüksége, hogy mihelyt az igazság megadatott, a forradalomnak meg kell szűnni; hogy valamint szép vala nemzetük mellett felkelniük, valamint dicső vala hatalmas szavakkal a szabadság szenvedelmét felgerjeszteni, úgy jönni fog a pillanat, melyben hónuk javáért hallgatniok kell; nehéz feladás mind a két részről, nehéz a kormánynak legyőzni annyi előítéletet, kielégíteni annyi kívánatot, előre látni annyi szükséget; nehéz feladás azoknak, kik forradalmi munkásságuk által oly hatalmasak valának, kiket népök imádott, s kik azon pillanatban, melyben munkásságokról lemondanak, ócsároltatni, számtalan középszerűség által bántatni fognak. De csak ez egyetlen reménye Irlandnak, s talán azok, kikre e nép sorsát bizá az istenség, meg fognak felelni hivatásuknak.

művészet s bajnoki erő sokkal nemesebb dolgok romjai felett virágzott, s hogy Augustus nagy költő, s Napóleon hősei a római szabadság végharczai s a francia forradalom nagy időszakában nevedtek. Ha a despotiát első napjaiban mindig oly nagyszerűnek látjuk, s bámulva nézünk fel azon emberekre, kik nemzeteknek irányt adva évek alatt véghezvitték, mit századok alig mertek reményleni: oka Dem a despotia, hanem az, hogy a szabadságnak örököse vala; miként a gyújtóüveg csak az által nyeri erejét, mert a nap elszéledt sugarait központosítja: úgy a despotia többnyire csak azért nagyszerű, mert nem magából fejlődött öröknek egy közírányt ad. De fordítsuk a nagy történetkönyv lapjait s mi következik a fénypontok után? Augustusra Tiberius, Nagy Károlyra a Karolingiak, XIV. Lajosra III., Napóleonra a restauratio; oka, mert e korszakokban a korlátlan hatalom önnevelte emberekkel dolgozik, s csak azon erővel élhet, melyet önmaga a népekben kifejté.

Bármi nagy hatásúak legyenek is azon egyéb módok, melyektől Irland regenerációja néhányaktól váratik, elég közelebbről tekinteni e módokat, hogy meggyőződjünk, miképen létrehozásuk vagy lehetetlen, vagy épen csak azon békeállapot után lehetséges, melyet, mint Irland regenerációjának egyetlen hihetőségét, felállítánk. Három azon mód: az 1-ső egy az angolhoz hasonló szegény ellátás, a 2-dik a népességnek kívándorlás által eszközözendő kevesedése, a 3-dik gyárak által szaporítása a munkának s élelemmódoknak.

De vajon (miután az elsőről már elébb terjedelmesebben szóltam, s annak céliránytalanságát, mint reményiem, megmutatám) lehet-e a kívándorlásban nagy reményeket helyezni? Nem szándékom az eszköz kegyetlenségéről szólni. Ki hazáját szereti, ki csak egyszer élvezé azon boldogságot, melyet a hazának eszméje szíveinkben gerjeszt, ki csak egyszer érezé a fájdalmat, melyet távol honunktól a legkisebb emlék, mely szülőföldünkre int, kebleinkben gerjeszt: az érezni fogja, hogy ezereket kívándorlásra kényszeríteni nem más, mint ezereknek élete boldogságát egyszerre elrontani, egyszerre elrontani mindent, mi ez életben édes vala, egyszerre feldúlni minden reményt, mely az embert életének első éveitől férfi koráig fenntartá, elkészeríteni minden emléket, mely fájdalmait vigasztalá. Az embernek szükséges a haza, boldogságára remények kellenek, s ha önnösségének szűk körén végre átfutott, ha végre általlátá, hogy e rövid életben önmagának oly keveset lehet reményleni, hogy ez maga alig elérve csalódássá válik, mert vágyait ki nem elégíté: csak a haza az, miért reménylenie lehet; az embernek szükséges egy hon, melyért fáradnia, melyért hálnia lehessen; szükséges egy név, melynek említésénél felhevüljön; szükséges egy darab föld, melyet magáénak nevezhessen, bár nem volna is más joga reá, mint hogy elődei itt pihennek, hogy önmaga itt fog enyészni; s ki valakit ettől megfoszta, többet vett el tőle, mint a világ minden kincseivel adhatna. De hagyjuk ezt, mit sokan úgyis az érzelmések sorába fognak számlálni. A népnek kenyér kell, ruházat, néha egy kis táncz vagy bor, a többi — — az, mit az emberi nem isteni bélyegének

szoktunk nevezni, minden, mi az érzemény s a gondolat világaiba tartozik, a népet nem illeti. De vajon ha ezt megengedjük is, ha az irlandi népben a honszeretet magas érzeménye nem taláztatik, ha a kívándorlás senkinek fájdalmas nem leend: vajon lehető-e az?

Vegyük a dolgot practice. Irlandban közel 2.000,000 szegény taláztatik; már felvéve, hogy egy hajón 1000 ember költözhetik át (mi minden közönséges számoláson felül áll), s hogy így 100,000 embernek csak 100 hajó volna szükséges: hány év kellene, hogy ezen átszállítás, habár az egész hadsereg arra fordíthatnék, megtörténhessék? S mégis nem volna-e szükséges, hogy ezen népesség kisebbedése egyszerre történjék? Mert máskép mi való haszna lehetne e szigorú eszköznek? De nézzük a költségeket. 1820 bân a költség, mely egy 3 személyből álló családnak átszállítására szükséges, 60 ft. st.-nek, azaz minden személyre 12 ft.-nak vétetik,¹ a tapasztalás e számolást elégtelennek mutatá; már lehet-e feltennünk, hogy az irlandi birtokosok ily terhet magokra vegyenek, mely végre csak jelen, nagy részint a népnek nagy számával összekötött jövedelmeiket csonkítaná?

De vajon azon industrialis kifejlődés, melytől néhányan Irland jobb jövőjét várják, segíthet-e a nemzet bajain? Vannak emberek, kik rosszul értett nemzeti hiúságból nem akarván másoknak elsőséget engedni semmiben, oly annyira megkedvelék a gyárat, hogy hazáj okból minden mesterséges módokon gyári országot kívánnának csinálni. De vajon, ha ez sikerülhetne is, vajon láttak e ezen urak valaha gyárat; vagy ha láttak, oly kellemetesnek találták e az állapotot, mely bennök a munkásnak nyújtatik, hogy azt nemzötöknek máskép merték ajánlani, mint legfeljebb orvosságként az éhenhalás ellen? Nézzük Angliát. Felszine 1831-ben 1.055,982 ember által miveltetett, s így ez csak gyári ország; de vajon ha Manchesterben azon nagy szomorú épületek egyikébe bemene s a munkásokat nézé: nem kelle e kívánni minden embernek, kinek szíve helyén van, hogy az agricultura inkább 4 oly számot használna? S ha meggondolá a szegény-taxákat, s a mi nálok

¹ *Emigration-comitée*, 3. report.

szörnyebb, hogy ily nagy áldozatok mellett oly kevés szerencsétlenséget enyhíthet: vajon kívánható-e még, hogy hazájának földművelő népessége erre jusson? Valamennyi nemzetgazdák közül emberiebb elveket senki nem fejte ki, mint Sismondi e szavakban: »A nos yeux, nous n' hésitons point á le dire: la richesse nationale est la participation aux avantages de la vie pour tous«; — miből világos, hogy gyári ország ily értelemben gazdag nem lehet. Lehetnek egyes collossalis vagyonok (mi egy áltáljában inkább annak jele, hogy egy sokaknak vagyonát magáévá tévé) de közjóit soha, ha más okból nem is, legalább azon bizonytalanság miatt, mely minden gyári munkás feje felett szüntelen lebeg. A gyármunkás azt, mit producal, nem emészt-heti fel önmaga, s a miből élnie kell, azt mások producálják, s így, ha nem tekintek is itt a capitalista kegyetlenségére, sorsa mindig a csere lehetőségétől függvén, mindig bizonytalan.

Van egy szó, mely némely nemzet arisztokrátiájánál igen szokásban van, az, hogy „önzsírunkban fülünk meg”, s mely más szavakra fordítva nem mást tesz: minthogy nincs alkalmok az ország zsírját a külföldre kivinni, s miután ott más éldeletekért felcseréltetik, ily formában felemészteni azt, mit másképp másokkal kellene közleniök.

Ezen hibás nézel, melyet más nemzeteknél rosszul értett népgazdasági fogalmak szültek, Irlandban inkább a nép szerencsétlen állapotának következése, mely a jelenben oly szomorú, hogy mindent, mi még nem próbáltatott, reményként tüntet az emberbarát elébe. De vajon ezen gyáripár, mely a népnek ha nem is jólétet, de legalább élelmének biztosítását Ígéri, lehetséges-e Irland jelen állapotában? Ha elvonatkozunk is attól, hogy a gyárak csak beleconsumtio által virágozhatnak, s hogy ezt annyira elszegényedett országban, mint Irland, reményleni nem lehet, vajon várhatjuk-e, hogy itt, hol biztosság nem létezik, hol minden birtok szüntelen megbántásoknak czélja, hol egy hatalmas agitátor egyszerre a munkától minden kezét elvonhat, hol egy szóval az történik, mit 20 év óta Irlandban látunk, gyárak támadni fognak? Minden iparnak csak

biztosság az éltető ereje; s Irlandban csak akkor, ha ez helyre állt, támadhat mint a jobblétnek következése az, mitől a jólétet várni nem más, mint egy lehetetlenségre alapult remény.

Helyre kell tehát állítani e biztosságot, helyre kell állítani az igazságot, mely nélkül nyugalom s biztonság nem létezhetik, s csak akkor derülhetnek jobb napok Irlandra.

De nem utópia e ezt reményelni? Én úgy tartom: nem!

Egy idő óta az elmék a társaságnak új organizációjáról kezdenek gondolkozni, egy fertály század alatt több systemát láttunk feltűnni s elmúlni, mely, habár módjaiban fellengző s túlságos, végczéljaiban mindig nemes vala. Mit jelent ez? Az emberek változékonyságát, szól az egyik, mert csak általa ingereltetünk új kombinációkra; az új systemák lehetetlenségét, szól a másik, s igaza lehet; de véleményem szerint leginkább azt, hogy korunk emberszeretőbbé vált, hogy a közjó s minden embernek boldogítása nem az emberbarát kedves álma többé, melybe a szomorú életből néha visszavonul, hanem fenséges célja, mely után egész erejével törekszik; hogy az emberi nemnek új szükségsei támadtak, melyek a mostani formákban kielégülést nem találnak; s hogy e formák változni fognak, mert az ember, bármily gátak állíttassanak elébe, szükségait végre mindig eléri. Mikor, hány század után? — ki tudja ezt! De hogy el fogja érni, hogy késő ivadékainkra jobb napok várnak, teljes meggyőződésem. Az emberi nemet nem tarthatja fel senki haladásában. Bármilyen dühöngve rohanjon az egyes folyam a tenger dagálya ellen, a lassan emelkedő végre visszanyomja gyenge ellenét, s medrébe el fogja önteni árvait.

Tekintsünk vissza a múltba, s ha az igazságot nem látjuk is győzve még, ha tanítóinak nem volt is még más apoteosisa, mint méregpohár és keresztfa, nem látjuk-e mindig az elnyomatás alatt is előlhetetlenül tovább terjedni az igazságot? Nem látunk-e minden korban, minden népnél egyeseket, kik, mint az emberi nemnek Istenrendelte tárnoki, keblükben hordozzák a kincset, mely egykor az egészzet boldogítani fogja? S ha bizonyos eszmék minden üldözésnek ellenére tovább léteznek, ha az emberi nem által minden

institutióinak alapjául fogadtatnak, — mert mi nem hazudna legalább morális s emberszerető elveket? — vajon le kell, le lehet-e mondani reményeinkről?

Egy idő óta szembeűnő léptekkel halad a moralitás az emberek között; az erény s vallásosság nem gonyoltatik többé, az erkölcstelenség elveszté legalább szemtelenségét, maga a gonosztévő emberibb lett. Századunknak egyik legnagyobb gondolkozója, Bentham, diadalmasan megmutató a haszon erkölcsi ségét, azaz az érdem s jutalom együttiségét; egymásközti kármentesítő társaságok által az egyesek érdekei mind inkább összefolynak, s miután a rabszolgaság az angol gyarmatokban megszűnt, Irland, úgy tartom, nem sokáig várhatja jogait.

Hogy ez ország javára az utolsó félszázadban sok történt, láttuk; hogy ez engedmények, legalább a mi az egyeseket illeti, nem valónak siker nélkül, minden, ki ez ország viszonyait ismeri, tudja,¹ s úgy tartom, ha igazságtalanok lenni nem akarunk, várhatjuk Angliától, hogy nemes ösvényén tovább halad, várhatjuk Irlandtól, hogy miután jogait kivivta, meg fog nyugodni. Az igazság pályáján is csak az első lépés nehéz; s az irländi nép, mint mindenik, lázong s pártoskodik egy ideig, még akkor is, ha jogait már kivivta, de nem sokáig.

¹ 1778-ban csak nyolczvan kathölikus földbirtokos vala törvényesen elősmerve Irlandban; ma nem lehet az egész ország egy tizedénél kevesebbire becsülni Irlandban a kathölikus birtokot. Sok kathölikus, ki földet maga nem bír, mint adott pénzének hipothékájára, joggal bír más jószágain. Negyven év előtt a kathölikusok az ügyvédi hivatalból kizárattak, most többségben vannak. A kathölikusok kereskedése, mely egész Irlandban s jelesen a nagy városokban, mint Belfast, Dublin, Cork, Limerick és Galway virágzó, már roppant capitálisokat teremt. Csak egy adat is elég e virágzásnak bebizonyítására: az, hogy már 1829-ben az irländi bank tőkénének kilencztedede kathölikusok által biratott. Beaumont: *l'Irland*.

² 1829. 1830. és 1831-ben 2.448,000 font sterling adatott irländi jószágokra hipothékában, s e pénznek nagy része kathölikusok által kölcsönöztetett. The great portion of lenders upon judgements, are the middle classes, shopkeepers, persons who have been in trade, and who reside in the country towns, Román catholics principally; and in the transfer that is now going on, there is a great deal of landed property going into román catholic hand on account of the nature of the incumbrance.

A ZSIDÓK EMANCIPATIÓJA.

The wild-dove hath her nest, the
fox his cave
Mankind their country — Israel
bút the grave!
Byron.

Ha egy nemzet átfutva a pályán, melyre a végzet által felhívatott, végső küzködésében elvérzett; ha százados iparkodás és áldozatok után nemes tettek s dicső szenvedések díjául végre csak egy név maradt, csak egy emlék az emberi nem történeteiben; ha honának szétbonezolt határai között más népek tanyáznak, s mi dicsőségnek épült, csak vesztét hirdeti romjai között: jól illik a köny, melylyel a gondolkozó ez emléknél megáll.

De van valami, mi ennél szomorúabb: látni népet legyőzve, de élve vég csatája után; egy nemzetet haza nélkül, melynek központja nincs, mi körül egyesülnie lehetne s mely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; mely fegyvereit elvesztő s mégis ellenségként üldöztetik; népet egy szóval, mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kísértet holyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy rég múlt kornak polgára, idegen az élők között, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha egy nagy átok függne fején. Ez szomorúabb, ezerszerre szomorúabb mindennél, mit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó!

Ki nem ösmeri a regét Áhasverróól, az örök zsidóról, ki, mert Üdvözítónktól, midőn háza előtt keresztjét hordva vizet kért, az enyhítő italt megtagadta, most átkozott halhatatlanságban jár körül az emberek között, magányosan, mint egy rég elvirult tavasznak száraz levele, körülhordva fergetegektől, nem találva helyet, hol fáradt fejével lepihenhessen. Mindenki ösmeri e regét, s alig van, főkép az éj szaki keresztvény nemzetek között egy, hol az a nép mondái között nagy szerepet nem játszanék. Én nem ösmerek szomorúabbat, nem egyet, mely inkább szívemhez hatna, mert e rege való!

Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved. Menj a piacra, s hol a néphullámok legtömöttebbek, hol a zaj lehangosabb: ott áll ő, előtte az asztalon vagy földön kitérve koldus holmija, melyet nagy hangon mintegy esdekelve ajánlgat; menj a pusztára s a csárdához közel, honnan víg hangok zengenek elédbe, terhe alatt görnyedve gázol a nehéz homokon át; menj akárhová, e honnak egyik határától a másikig, s fel fogod találni.

Nézd a setét, halvány arcot, mely vonásival keleti származását bizonyítja, nézd a lángoló tekintetet, melyet elnyomott boszú s ki nem elégitett vágyak lelkesítenek, nézd szenvedéseit s rá fogsz ismerni. Gúnyolva mutat reá a gyermekcsapat s az átmenő egy megvető tekintetet vet arra, kit az utolsó nem vallana hasonlójának. S ott áll annyi ember között magányosan, elszigetelve egy előítélet által, melyet legyőznie nem lehet, százsorta szerencsétlenebb, mint ha rossz tettek által vesztene a közbecsülést, mert ő nem jobbúlhat, véle született vétkét a kegyetlen világ meg nem bocsátja, s bármint ragaszkodják az erényhez, bármint kövesse becsülete utait: szegény maradhat, de zsidó lenni meg nem szűnt. S mégis talán, ha szívébe nézhetnénk, ha tudhatnák gondolatait, ha sejdítenők az érzeményékét, melyek keblét kínozza átrezgik, talán becsülünk kellene, kit oly hidegen megvetünk. Talán épen gyermekeire gondol vagy nejeire, kik távol tőle a város legsetétebb utczájában éheznek, kiknek egyetlen reménye ő, a reménytelen, — ő, kitől a társaság mindent elrabolt, csak e szeretetet nem. Vagy talán szívét még

nemesebb vágyak töltik el, talán e kebel lángolón tudna szeretni egy hazát, talán az emberiségnek akarna élni ő is, talán a dicsőség nagy gondolata villant át lelkén s szíve feszülten érzi, hogy áldozni tudna; de ki gondol erre, ki, hogy neki is érzeményei lehetnek, melyek őt a pillanatnyi élet porkörén túlemelnék? Megvetve néz reá az átmenő s e semmisítő tekintet felébresztő benne a zsidót, azaz mit annak nevezünk, a szívtelen idegent, ki senkivel rokonságot nem érez, ki, mert más célja nem maradt, csak nyereség után vágyódik, — a szemtelen uzsorást, kinek becsülete nem vala, melyet veszthetne, s ki azért csak szívének forró kívánatát s nem az erkölcs szabályait követi tetteiben, egyszóval az örök zsidót, a jogtalant, a száműzöttet, azt, kit őseink minden emberi jogtól megfosztának, kit mi minden emberi jogra érdemetlennek hirdetünk.

S miért? Vajon az állhatatos gyűlölésnek vallásosságé még oka, vallásosság, mely kegyetlenné válhatik s a legszörnyebb tettekre ragadhat, de legalább indító okaiban tiszta? Vajon korunk keresztyéné, ki megvetve tiporja lábaival a zsidót, még Isten parancsai eszközének hiszi-e magát, mint durvább apái? Vajon azért fordulunk el e néptől, mert Isten vesztét jósolá, mert ájtatosságunk nem engedi, hogy azokkal, kik Üdvözítőnket kínozá, egyesüljünk? Oh ha ez volna, akkor legalább az indító ok lenne tiszta, akkor szánva e szerencsétlen nép sorsát, elszomorodva nem érdemlett kínain s korom vakultságán, vigasztalhatna a gondolat, hogy e viszonyok egykor változandnak; hihetném, hogy miként en-vallásos fogalmam más, miként én nem boszuló, de áldó istenséget imádok oltáiraimon: úgy jönni fog az idő, melyben az egész emberi nem más tanulságot találand szent könyveinkben, s kiket vallásosság természetök ellen gyűlölni tanita, annyival könnyebben fogják követni a szeretetnek végre megértett parancsait. De ez nem úgy van. A fanatizmus évei megszűntek; korunknak bélyege — fájdalom — inkább vallásos közömbösség, mint túlhév; s kiknek keblét hit lelkesíti napjainkban, rég átláták, hogy az, ki e hitet alapítá, nem követőiéért, hanem az

egész emberi nemért vérezett, hogy haldokló ajkai egy egész világ felett elmondák áldásukat, s hogy ő, ki imádkozni ekként tanított: »... és bocsásd meg a mi vétkeinket, miként mi is megbocsátunk azoknak, kik ellenünk vétkezönek», ő, ki ellenei előtt maga mondá: »Bocsáss meg nékik, mert nem tudják mit tesznek — nem akarhatá, hogy nevében egy ártatlan nemzet ezredéves elnyomás alatt szenvedjen. — Korunk keresztyénéi tudják, hogy miként Isten jók és rosszak felett egyenlően fel hagyja kelni napját, miként a csillagok egyenlően sugárzanak, a föld egyenlően zöldéli jámbor s gonosztevő körül, hogy miként az isteni gondviselés egy messze terjedő faként az egész emberi nem felett terjeszti ágait, hogy alatta pihenjünk mind, hogy mindenkinek tőle jöjenek az öröm hamar fonnyadó virágai, tőle az élvezet édes gyümölcsei: úgy földi feladásunk áldást terjeszteni egész körünkre, jót tenni mindenkivel, ki hozzánk közelít; s mert Isten más jelt nem adott, miből felebarátunkat megösmérhetnők, mint emberi arczvonásait: szeretni minden embert. Korunk keresztyénéi tudják, hogy minden kebelben szív dobog, szerelem után vágyódó, mint az övök, — hogy gyengék és segédszükségben vagyunk valamennyien; miért taszítanak ők el maguktól azt, ki szeretve közelített; miért ne ragadnának meg minden kezet, mely feléjük nyúl; hisz e rövid életben oly ritka az alkalom, melyben jót tehetünk, s ha jó, el kell-e mulasztanunk a szép pillanatot? El lehet-e felejtkeznünk, hogy minden jó, mit tevénk, nyereség: mert ha jótéteményünk érdemtelent segíté is néha, legalább mindig minlelkünket emelé? Nem, — szívem teljes meggyőződéséből mondom, — nem a vallás oka, ha a zsidóknak még maiglan emberi jogaik megtagadtatnak; nem azok, kiknek kebleiket hit lelkesíti, tartják vissza az igazságot. Ezerek között, kik a zsidók ellen lehangosabban felszólalnak, alig van tán egy, ki a legvallástalanabb keresztyént, ki magát az atheistát a zsidókkal hasonló helyzetbe akarná hozni; mindazon balgatag mesék, melyek a közép-korban a zsidók ellen felhozattak, ma legfeljebb mosolygást gerjesztenek; nem hiszi senki, hogy zsidók néha keresztyén vérral áldoznak, hogy nagy ünnepeken keresz-

tyén gyermekeket ölnek, hogy hamis esküvések náluk keresztyének ellen tiltva nincsenek, s mi több, hogyolytén balgaságok valaha mondattak; mert mi volna elég nevetségesen hihetetlen, min rosszakarat kételkednék? Korunkban mindezt egy pár dajkán kívül talán senki nem hiszi.

S miért hát ennyi indulatosság, valahányszor a zsidók polgárosítása szőnyegre kerül? Miért a panaszok a kormány ellen, mely e népnek oly kevés engedményeket ada, de ezekkel is megmutatá, hogy haladni, s egy jobb jövőt előkészíteni akar? Miért a keserű gúny s rágalom azon férfiak ellen, kik múlt országgyűlésünkön e nagy igazság mellett felszóaltak, s a törvényhozásnak, legnemesebb tetteben, eszközei valának? Miért ennyi zaj, ennyi lelkesedés azoknál, kik talán, ha önszabadságukról volna szó, nem mutatnának annyi lelkesedést, mint most, midőn embertársaik elnyomása céljuk? Egy előítélet, egy nagy ezredes előítélet; jaj annak, ki e szentséghez közelíteni merne; jaj annak, ki ez agyaglábú colosst meg merné rendíteni, ki e Sais-szoborról istentelen kezekkel le merné rántani a fátyolt: a szörnyeteg ledőlhetne, a fátyol alól a vélt istennő arcai helyett undok rém állna előttünk, s mi lenne a világból, ha még előítéletei sem lennének szentek! Mi lenne annyi jámbor varga- s szabóból, mi a boltslegények keresztyén hadából, ha végre zsidó is felvétetnék fenséges körükbe? Hol keresse az árva keresztyén mindennapi kenyerét, ha a zsidónak is birtokjog adatik? Nem elég-e, hogy a zsidót tűrjük, hogy az ország minden terheiben részt vehet, hogy védelmére vérezik, kifejlődésében ő is iparkodhatik, s érdemeinek dicső jutalmául azon levegőt szívja, melyet mi, s oly nagy sirt talál, mint bármely keresztyén; nem elég mindez, s mit kívánhatnak még, mit adhatunk mi vesztünk nélkül? Ha a zsidónak birtokjog adatik, a jószágok becse emelkedni fog, s a keresztyén drágában acquirálhat; ha a czéhekbe felvétetnek, talán jobban dolgoznának, s a keresztyén mesterember nagyobb szorgalomra kényszerítették; s nem istentelenség-e ez? Minek legyünk keresztyének, ha némi haszon nincs összekötve vallásunkkal?

Az előítélet önösséggel lépett frigre s ez az, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a józan ész elfogulatlan ítéletét meggyőzhetné, hogy nincs egyetlen egy erősség, mely vagy semmit vagy épen az ellenkezőt nem bizonyítaná, arról meg vagyok győződve, s ezt reménylem kimutathatni.

Ifjúságom első éveitől szívem minden elnyomás ellen feldobogott; gyűlöltem a zsarnokságot, inkább belső ösztönömet követve, mint azért, mert a szabadság áldásairól még okok meggyőzének, s innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minelőtte az hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta. Olvastam sokat a polgárosítás mellett, sokat ellene, s ha véleményeimben, melyeket benső meggyőződésem szerint választék, csalódtam: legalább arról kezes vagyok mindenkinek, hogy tudva nem fogok elhallgatni semmit, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a legkisebb fontossággal bima; s bátran felszólítok mindenkit, ki a felhozandókon kívül még valamit mondhatna a polgárosítás ellen, hogy azt bármely helyen közölje, tökéletesen meg lévén győződve, hogy az igazságnak semmi nem használhat úgy, mint ha vitatás alá vétetik.

Ne várjon senki újat e lapokban; ne keressen eredetiséget s meglepő elmésségeket: az okok, melyek ez ügy mellett szólnak, velünk születtek, s az olvasó, ha előítéleteiről lemond, önszívében annyit fog találni, mint soraimban. El fogok kerülni minden lelkesülést, elfojtani minden keserőséget s bár nehéz nyugodtnak maradni, hol embertársaink elnyomatása forog kérdésben, hideg okokkal és száraz statisztikai adatokkal kívánom bebizonyítani állításomat, teljesen meggyőződve, hogy az igazság legszebb, ha mezítelen állítatik élénkbe s zászlói alatt az író nem keres más érdemet, mint azt, hogy bátran kimondá.

I.

Az első ok, mely a zsidók emancipációja ellen legtöbbször s legnagyobb bizodalommal felhozzatik: a zsidók általános romlottsága. A zsidók alávalók s azért érdemetlenek minden szabadságra; a polgári jogok, melyeket velük osztani akarnának, csak rosszra, csak minkárunkra fognának használtatni, s azért csak lágy-szívű érzélgés szólalhat fel e polgárosítás mellett.

Talán nem helytelenül felelhetnénk erre, hogy a szabadság nem oly valami, mit érdekéért jutalmul adni rajtunk áll; hogy az minden embernek vele született joga, melytől véték nélkül senki által meg nem foszthatatik; mondhatnék: az, hogy valaki a polgári jogokkal visszaélhetne, egy egész néposztálynak kizárására elég ok nem lehet; hogy maga Drako csak elkövetett vétkek büntetésében vala kegyetlen, s a legvérengzőbb zsarnok egy népnek vétkeit legfőlebb az által bünteté, hogy minden tizediket vérezteté; mondhatnám, hogy valakit jobbíthatlannak hirdetni, kinek jobbításáért semmit nem tevének, nem igazságos; s hogy miután korunkban a legundokabb gonosztevőre sem szoktunk bélyeget nyomni, a szégyenjel, melyet egy egész nemzetre nyománk, talán épen oly kegyetlen. De minek ennyi ok? Vessünk egy tekintetet a zsidók történeteire, s vajon mi vádolhatjuk romlottságukat, mi, kik őket ezredeig elnyomtuk, kik őket üldöztük és megvetettük, míg kebleikben minden nemesebb szikra elaludt? Mi, kik bennük soha hasonlónkat elösmerni nem akartuk, kik bennük erényeket nem kerestünk s legfelebb könyörületességgel, de soha rokon érzettel nem tekinténk le hozzájuk; vajon rajtunk áll-e most szemükre hányini romlottságukat, rajtuk a láncnyomra mutatva, melyet majdnem kétezredes szolgaság karjaira nyomott, azt mondani: el tőlem szolgál! Vajon azon zsidóknál, kik, mióta városuk romokba dőlt, csak kegyetlen üldözéseket találtak, kereshetünk-e moralitást; náluk, kiknél az egész középkor egy hosszú martyrság vallásukért, kiket Németországban a pór-

és keresztes-hadak ezrenként gyilkolnak, kiket Franciaországban 1182-ben Filep Ágoston, később IV. Filep elűz, kik midőn visszatérnek, 1320-ban kereszttyén rablók által, később az 1348-iki pestis alkalmával a kutak megmérgezése ürügye alatt ezrenként gyilkoltatnak, 1594-ben ismét elűzetnek; náluk, kik Angliában Oroszlánszívű Richard s János alatt hasonló üldözéseket szenvednek; kiket a királytól az utolsó báróig mindenki zsarol, nehezen szerzett birtokuktól mindenki büntetlen megfoszt s végre 1290-ben az ország elűz; kik Spanyolországban — hol egy ideig a maurok alatt megpihentek — végre hallatlan üldözések után, melyeket 1380 s 1390-ben a burgosi s valladolidi cortesek határozatai következtében vak térítési buzgóság által szenvedének, 1492-ben 300,000 számmal hazájukból elűzetnek; kik Portugalliában 150(1-bán kényszerítve megtérítettnek; náluk, kik mindig s mindenütt üldözötve, ha néha egy pár évig zsarnokuk felhagya kegyetlenségeivel, előre tudbaták: hisz csak azért engedtetnek e szünnapok, hogy vagyont keresve, annyival hasznosabb martalékká váljanak, — mint a gazda megheverteti marháját, hogy kibízzék, minekelőtte a mészárszékre hurczoltatik; vajon náluk, a megvetett, a lábball tiport, a kiűzött s vérpadra hurczolt zsidóknál keresbetünk-e magas érzelmeket? S ha azon nemzetben, melynek syndicusa Toulouseban nagy ünnepeken a templom előtt pofoztatott; melynek Beriersben évenként virágvasámap előtt való napon a nép a templomban kövezésére intetett; melynek tagjai Wormsban a dorbézoló tanácsbeliek jelenlétében évenként egyszer száraz malomban bizonyos mennyiségű gabona megőrlésére a kerékhez fogattak s marhaként ostoroztatnak; melynek polgárai közül senki biztos nem vala, hogy — mint a bristoli zsidó János király alatt — naponként egy-egy fogától megfosztatni nem fog, míg vagyont a zsarnoknak ki nem adá, vagy mint annyian, az inquisitió máglyáin nem fogja végezni kínos életét; ha azon nemzetben, mely ennyit szenvedett a nélkül, hogy ellenállhatna, nagy becsületérzést nem találunk, vajon csodálatos-e ez? S ha mindaz, mit a polgárosítás ellenei e nemzet romlottságáról mondanak,

állana; ha mindazon kedvező Ítéletek, melyek e nemzet erkölcsi tulajdonairól annyiak által hoztattak, mind csak érzélgésszülte ábrándozások; ha Streckfuss, ki a zsidók polgárosítása ellen írt, midőn épen a legaljasabb osztályról szólva lígy nyilatkozik, hogy ez osztálytól bizonyos neki tulajdon érenyeket, mértékleteséget, szorgalmat, asszonyai erkölcsiségét és szülők iránti tiszteletet eltagadni nem lehet,¹ csak túlságos zsidószeretetből szólt; ha Peel Róbert, ki egyébként túlerzelgőnek nem tartatik, s a polgárosítás ellen szólt, midőn kimondá, hogy igazságtalanságnak tartaná, ha a zsidók magaviseletében keresne okokat polgárosításuk ellen, mert teljes meggyőződése szerint az semmi okot nem ad: e nép magasabb osztályai jóltevők s tiszteletreméltók lévén, alsóbb osztályai semmivel sem rosszabbak, mint más, ő felsége kormánya alatt élő alattvalók,² — csak lágykeblű költő; ha mondom minden, mi a zsidók romlottságáról mondatott, mondatik s még mondatni fog, áll: vajon mi mást bizonyít mindez, mint hogy nemzetek elnyomás által érenyeiket elvesztik; s valóban nem vala szükségünk a zsidókra ennek bebizonyítására. A hatalmas rómaiak ivadéka, a görögök napjainkban, Spanyolország, — miután rajta egy háromszázados zsarnokság átment — elég világosan szólnak, s talán minden gondolkozó emberek között nincs egy, ki ezen valaha kételkedett volna.

Isten szabadságra teremté az embert, s csak hol e természetes elemében látjuk, ítélnünk természetéről. Mint a fa, mely a mezőn egy zöld óriásként állna elődbe, messze szétterjesztve virágos ágait, szűk körbe szorítva mint egy törpe bokor áll előtted: úgy az ember, kit talán az ég nagyra teremté, eltörpül a szolgaság elnyomó korlátai között; a szolga rablánczai elgyengítik végre a legerősebb férfikart, s nincs oly jó szív, mely sokáig szeretni tudna, ha csak gyűlölésre -talál okot.

¹ Streckfuss: *Cher dús Verhältniss der Juden zu christlichen Staaten.*

² Peel Róbert beszédje 1830-ban.

De mit tartozik ez a tárgyhoz? — így szólnak a polgárosítás ellenei. A zsidók elromlottak — megengedjük, hogy azért, mert elnyomottak, — de romlottak mindenestre; s épen ezért érdemtelnek minden polgári jog gyakorlására. Nincs fukarabb ember a zsidónál — így szólnak ellenei; — lelkük egész erejéből csak pénz után fáradva, nincs oly szent elv, melyet ennek fel nem áldoznának; s van-e vagy volt-e valaha csalárdabb nemzet, mint ez; félenkebb minden nemesben s mégis oly állhatatos, oly engesztelhetetlen gyűlölésében a keresztyének ellen?

Ezek majdnem azon főhibák, melyekkel a zsidók elleneik által vádoltatnak. Talán némi mentségeket is felhozhatnék védelmükre. Mondhatnám, hogy minden embernek legalább egy remény kell; hogy minden embernek szükséges egy pálya, melyen haladnia, egy ezél, mely felé iparkodnia lehessen; s hogy ha a zsidó csak pénz után fárad, ha pénz azon remény, azon cél, mely felé szüntelen halad, ha öröme, ha vágya, mindene pénz, mely után fáradva vak szomjában néha erkölcstelen eszközökhöz nyúl: talán nem egészen őt okozhatjuk, ki előtt minden egyéb út el vala zárva, hanem inkább azokat, kik őt e sivatag pályára szoríták, kiknek tettei a küzködőnek fülébe kiáltják: »Légy becsületes s megvetlek; légy gazdag s megvetlek úgy is, de hódolok előtted; légy becsületes s elűzlek ajtóm elől, ha koldulsz, légy gazdag s barátilag megszorítom aranynyal telt kezedet.« Mondhatnám, hogy a gyengének elnyomója ellen nincs egyéb fegyvere, mint csalfasága, hogy a szolgától mást tettetésnél nem kívánhatunk, s hogy nem csodálatos, ha az, kit földön csúszni kényszerítünk, végre kígyó természetét vévé magára. Mondhatnám, hogy körülfogva veszélyektől, ezredeken által naponként fenyegetve személyükben s vagyónukban, e nép, mely mint egy a százhoz, úgy álla elnyomóinak ellenében, szükségkép félenkké vált. Mondhatnám végre, hogy azon gyűlölség, mely néhány zsidó kebelében a keresztyének ellen netalán találtatik, természetes; hogy minden embernél, bármennyire alázá azt zsarnoka, legalább a szív szabad marad, legalább a gyűlölségben, melylyel elnyomójára tekint, lángol a

szikra, mely a szabadságot szeretné; hogy alávalóbbat nem ösmerek egy megelégedett szolgánál; — mondhatnám, hogy e gyűlölés közös, s hogy az egy Shylockra, kit a halhatatlan Shakspeare *Velencei kalmár*-jában oly szörnyű színekkel festett, ezer keresztyén nevet hozhatnék fel, mely e zsidó mellett bátran megállhat; hogy példákat idézhetnék, nem a költészet halhatatlan műveiből, hanem történetkönyveinkből merítve, példákat, hol nem egy font keresztyén-hús, hanem ezer zsidó vére kívántatott. De minek ez? Kevesen vannak, kik a zsidók elnyomatásának okait nem ösmemék, kevesen, kik nem tudnák, hogy minden hibájak keresztyén kezek által ápolgatott; romlottságuknak egész fája csak keresztyén földön izmosodhatott ennyire. Ők romlottak, — mi közünk, hogy apáink kegyetlensége által lettek azzá; — nem rajtunk áll őket megjobbitani, s így, a mint vannak, polgárosításuk lehetetlen.

De vajon áll-e ezen következtetés? Ha volnának is hibák, melyek egyes személyeket a polgárosításra alkalmatlanokká tesznek; ha e hibákat egy egész népről a priori képtelenség nélkül fel lehetne is tennünk: vajon azok, melyekkel a zsidók vádoltatnak, olyanok-e?

A fukar, kinek pénznél nincs nagyobb érdeke, nem lehet-e hasznos polgára az országnak, főkép ez anyagi érdekek korában, midőn népek s egyesek gazdagságuk növelésén fáradsanak? Hol Maechiavellek kormányoztak, a tettetés a polgárosításra alkalmatlanná tehet-e valakit? Vagy mondhatjuk-e: mert Áron-vagy Izsáknak merészsége nincs, a szabó czéh által fel nem vétethetik, vagy nem készíthet jó kardokat, mert velők víni nem tud? Vagy végre azon keresztyéngyűlölésből, melylyel a zsidók vádoltatnak, az következik-e, hogy törvényeinknek engedelmességni nem fognak, s önmagokat a leg-súlyosb büntetéseknek fogják kitenni, csakhogy egy keresztyénnek ártsanak? Hisz ők fukarok, hogy sértenék önérdelkeiket? Ők tettetők, miért nem színlelnék el gyűlölésöket? Ők félénkek, hogy' mernék megszegni a törvényt s magukra vonni a nehéz büntetés súlyát?

Nincsenek-e köztünk keresztyének között is fukarok, tettetők, félénkek, gyűlölők; nincsenek-e keresztyén

népeink között is olyanok, kik ezen, vagy más, még sokkal veszedelmesebb hibákra mintegy természetes hajlandóságot mutatnak — s kinek jutott még eszébe egy keresztyénnek a polgárosítástól megfosztását kívánni hibáért? Ki merné mondani, hogy mert a spanyol boszuálló, a hollandi fukar, a nápolyi nem vitéz, a görög tettető: e nemzetek polgári jogok gyakorlására alkalmatlanok? Mintha az Uristen bizonyos phrenologiai rend szerint teremné nemzeteit, s rajtunk keresztyéneken állana megnézni koponyáikat s nyugodtan elmondani, hogy alávalóságra teremtettek. Vagy csak a zsidónál szabad ez? Hagyján! engedjük meg még ezt is, ösmerjük el, hogy Isten épen e föld legrosszabb népét választó magának; hogy épen a legalábbvaló, legjobbíthatlanabb népnek hirdeté igéit, melyek vallásunk alapjául szolgálnak: vajon azok, kik a zsidókat nemzeti romlottságuk miatt minden jogtól megfosztának, elfelejtik-e, hogy a zsidónak csak keresztelés szükséges, hogy mindezen jogokban részesüljön; hogy csak egy alávalóság kell, csak egy tettetéssel több s hogy az, ki Mózes vallását meggyőződése ellen elhagyá, mihelyt vallástalanná lett — azaz: az országnak erkölcsiségére nézve egy biztosítással kevesebbet ad körünkbe felvételik; s vajon hol ez létezik, hol az apostasia minden polgári jognak elnyerésére biztos utat nyit, lehet-e jó lelkiismerettel a zsidó erénytelenségét felhozni polgárosítása ellen?

Vagy ha a zsidók napjainkban kizárólag kereskedéssel foglalatatoskodnak, s ez, főkép úgy üzve, mint általok üzetik, csakugyan oly demoralisáló, mint az emancipatió ellenei által közönségesen állítatik: lehet-e ezt az emancipatió ellen okul felhozni? Ha azon életmód, melyet a zsidó népesség többnyire követ, a közállományra nézve veszélyes: miért nem tiltanók el inkább a keresetmódot, mely nem - polgárosított zsidók által üzve, azért veszélyes lenni meg nem szűnt; ha pedig nem az, miért büntetni egy egész nemzetet azért, mert egyes tagjai egy talán alacsony, de ártatlan módon keresik élelmöket, főkép ha bebizonyítottott, hogy annak ily módon való keresésére kényszerítve vala? Mert vajon ezt ki meri tagadni? Ki nem ösmeri

el, hogy a zsidók csak épen elnyomás által, s mert előttek minden más életmód elzárattott, emelkedhetének ennyire az egy szabadon engedett kereskedésben?¹ Hazájukban: Palaestina-, Syria-, Babylonia- s Mesopotamiában a kalifatus idejéig a zsidók földművelés- és mesterségekből éltek. Szent könyveik egészen szántóvető népesség viszonyaira írottak. Talmudjok, mely szokásaikat, törvényeiket s úgyszólván egész nemzeti életket foglalja magában, valahányszor kereset- s mesterségekről szól, mezei munkát, bor- és olajsajtólókat, életeladást s szállítást emleget; a városi foglalatosságok között építők, kertészek, asztalosok, kovácsok stb. említetnek, néha hajósok, szamar- s tevehajtók is.

»De — így szól Jóst, az izraeliták történeteinek szerzője — nem emlékezem oly törvényre, mely arra mutatna, hogy ezen korban a kereskedés a zsidók között kitűnő, vagy csak nagyobb tiszteletben lett volna.«

Afrikában s Ázsiában a zsidók régóta mesterségeket űznek; a hol az emancipáció létre jött, mindenütt napról napra több zsidó fordul a kereskedéstől mesterségekhez.

Württembergben, hol a zsidók 1828-ban részlegesen emancipáltattak, 1836-ban, midőn végre tökéletes polgárosításuk kimondatott, a kamarai viták között már nyilván említettett, hogy e rövid időszak alatt is már sok fiatal izraelita kereskedés helyett más mesterségekre adta magát.

Ugyanaz tapasztaltatott Bavariában. »Felvehetni, — így szól Graser² a felső mainai kerületről szólva — hogy kivéven néhány személyt, kik gyengélkedő szülőknek segítségül a kereskedést el nem hagyhaták, az egész fiatal férfinépség művészet-, tudomány- s mesterségek vagy mezei gazdasággal foglalatoskodik. Hét esztendő előtt (1821) már 300 zsidó mesterfiú s 50 legény találtatott a felső mainai kerületben stb.« A felszabadító

¹ *Offenes Sendschreiben an dm Herrn Geh. Ober-Regierungs-Rath K. Streckfuss zur Verständigung über einige Punkte in dem Verhältnisse der Juden.*

² *Das Judentum und seine Reform.* Beireuth. 1828.

edict kihirdetése előtt majdnem az egész, e kerületben mintegy 1400 családból álló népesség schacherből élt, most az ezen életmódot követők száma majdnem 280-ra szállt.

Badenben, hol a zsidók majdnem minden polgári joggal bírnak — kivéven azt, hogy kamarai követeknek nem választathatnak, — midőn a második kamarában tökéletes polgárosításuk vala szőnyegen, Winter statusminister így szólt: »Kötelesnek tartom magamat nyilván kimondani, hogy a zsidók magukat e szabadságra mindig érdemeseknek mutatták. Mezei gazdaságra s mesterségekre vetették magukat, úgy, hogy városban nehezen lesz oly mesterség, mely egy vagy több zsidó által nem űzetnék.#

Ha tehát e tisztán kereskedő irány, — mely sokak által a zsidók romlottsága fő okának állítatik — e nemzetnek egykor nem vala tulajdona; ha szent könyveiből világos, hogy ezen irány nem vallásának következése, hanem egyedül azon elnyomásé, mely mihelyt eltűnik vagy csak gyengül, e természetnek állított hajlandóság megváltozik: vajon — ha a zsidók kereskedési iparja az országra nézve káros, a zsidók erkölcsiségére veszélyes, mit én tagadni nem akarok, — nem volna-e józanabb e próbált módhoz folyamodni s inkább a polgárosításban keresni a baj megszűnését, melyet annyi üldözés nem gyengíthete; józanabb főkép most, midőn mind történetkönyveink, mind a jelen egyformán bizonyítják, hogy mindenik javítást, mely a zsidók polgári létére nézve történt, aránylagos erkölcsi jobbulás követe.

Kordovában, hol a zsidók az arabok alatt valamivel jobb napokat éltek, Afrikában s Törökországban, fő kép e birodalom kezdetén, midőn sorsuk még a keresztyéneknél is jobb vala, erkölcsi állapotjuk örvendetesebb. Ugyanezt látjuk napjainkban mindazon országokban, hol az emancipáció vagy tökéletesen, mint Anhalt-, Kurhessen-, Württemberg-, Holland, Belgium-, Franciaország- s Amerikában, vagy legalább részben, mint Weimar-, Nassau-, Baden-, Poroszország-, Dánia- s Angolhonban már törvénynyé lett s hol a haladást — ha egyes bizonyságokat felhozni nem akarok is —

világosan már az is bizonyítja, hogy Amerikában több congressusi küldött, Franciaországban már egy kamarai követ, s más mind hadi, mind polgári hivatalokra, úgy Hollandia és Belgiumban is a legfontosabb hivatalokra zsidók választottak; s Angliában, hol már előbb is egy részleges emancipatio létezett, midőn e kérdés 1830-ban szőnyegre került, az emancipatio ellen nem egy, mellette sok petitio terjesztett a parlament elibe, nemcsak a legjelesebb városoktól s jelesen London által egy 14,000 aláírással, hanem még cambridgei egyházi személyek részéről is.

Michaelis korában — állítása szerint — tolvajvizsgálódásoknál a gonosztevők felénél több még zsidókból áll; 50 esztendővel később dr. Mittermaier a kamara előtt nyilván előadja, hogy Badenben 1735 vizsgálódás alatt lévő személy között csak 12 zsidó terhei tetett a lopás gyanújával.

Mind ebből, úgy hiszem, eléggé világos, hogy a zsidók romlottsága, ha az léteznék is, a polgárosítás ellen lefeljebb ürügyül, de bizonyosan okúi nem szolgálhat. De vajon e nemzetnél, épen mi erkölcsi tulajdonait illeti, nincs-e semmi, mi részvétünket érdemlené? Vajon azon nép, mely ellenséges nemzetek s harczok között, annyiszor győzve s legyőzve, vallását rablanczokban is megtartá; mely a hatalmas Kóma csapásai alatt ledöntetve, miután oltárai mellett hallatlan vitézséggel küzdött s városát még egyszer visszavevő s ismét elvesztő, végre a nemzetek sorából kötöröltetve, hosszú vándorlásban eldődeinek hitét elviszi magával; mely tűrve, mit soha nemzet nem tűrt, a hidegen gúnyoló megvetéstől vérengző üldözésekig mindent, mit emberi kegyetlenség csak képzelhet; mely szétszórva a világ minden részein, bár ellenállni gyenge, vallását a pogányok, mozlimek s keresztyének ellen mindenütt megtartá, midőn vallásának követése csak vérpadra vezethető, s midőn elhagyása minden világi élvezetre utat nyitott, mely üldözések s csábítás között egyformán állandó vala: — nem érdemli-e részvétünket? Van egy része a zsidók jellemének, mely sokszor kellemetlen, visszataszító, sőt nevetséges; de van egy, mely bármennyi előítélettel s elfogultsággal tekintsünk is e

népre, akaratlanul is tiszteletre kényszerít, s az: valóságosága. Ugyanazon zsidó, kit, ha csak keresztyénekkel látjuk viszonyokban, talán megvethetnénk; ki itt szívtelen fukar: különben mint jó atya, jó férj, s mint vallásosainak hív barátja áll előttünk; a szegény zsidó nem hasztalan fog koczogni ajtaján, nincs senki oly alávaló Mózes követői között, kivel rokonságot nem érezne. Ugyanazon zsidó, ki félnéken hízelg elnyomóinak s nyugodt egykedvűséggel hordja lánczait, ellentállhatatlan hívséggel ragaszkodik vallásához, bátran néz minden kín, maga a halál elébe, inkább, mintsem hogy apái oltárait elhagyná. Ugyanazon zsidó, ki talmudjából tanút előítéleteihez gyermeki makacssággal ragaszkodik, Kánaán nemzetei között hősi szilárdsággal megtartá egy Istenének hitét, s vele azon fenséges morált, melyen magasabban álló keresztyénségünk épült. A zsidó nép, mint egy pénz egyik oldala, elkopott, de a másik még megtartá hajdani benyomásait, s nem oly nemtelen lehet azon érez, mely ezredeken át mindennek ellent áll. S az, ki mint szolga, annyi üldözések között ellent tud állni, nem érdemtelen, hogy polgárrá felvéve a közszabadság védelmében részt vehessen; a kő, melyet csapásaink szét nem törének, nem fogja gyengíteni országunk építményét, ha belé felvétetik.

De — így szólnak tovább a polgárosítás ellenei — mindez igaz lehet, de a polgárosításra nézve nem bizonyít semmit. Európa több országaiban a zsidók világosabb példáit adák jobbulásuknak, mint hogy ezt többé okúi lehetne felhozni ellenök és sir Robert Peel s mindazon felvilágosodottabb tagjai azon angol parlamentnek, kik az emancipatió ellen szavaztak s mindazon jelesebb írók, kik ellene írtak, mai nap elhagyva az erkölcsi okot, más fontosabb alapból indulnak ki, s ez nemzetiségük. »A zsidók — így szól lord Belgrave az alsó-házban május 17-én 1830-ban — támaszkodva vallásukra, mindig különös nemzetnek tartván magukat, a polgári jogokból önmagukat zárják ki. Hol a zsidók e föld kerektségén megjelentek, mindenütt egyenlő állhatatossággal ragaszkodtak nemzetiségükhöz. Vagy a zsidó Angliában — az, ki Montmouthstreetben ócska holmival, s az, ki a börzén országkölcsonökkel

kereskedett — vajon akarta-e valaha érdekeit e nemzet nagy intézőiival egybekötni? Ő soha való egyességre nem léphetett, a britt történeteknek babérjai neki érdektelenek, az ő szíve fel nem dobog emlékeinknél, ő nem vesz részt abban, mit mi szeretünk: mert azon pillanatban, melyben keblét az angol érzeményei töltenék el, megszűnnék zsidó lenni. S a zsidók nem keresnek ily szoros kapcsolatot, ők más reményekkel néznek a jövőbe, ők egy más éghajlat lakói, polgárai egy más hazának, mely felé szemeik változhatatlan vágygyal szüntelen fordulnak.»

S majdnem így ír dr. Paulus.¹ »A zsidóság míg rabinus és mózesi értelemben zsidó maradni akar, polgári jogokat egy nemzetnél sem gyakorolbat, mivel maga elkülönözve fennálló nemzet kíván maradni, s vallási kötelességének tartja, hogy mindazon nemzektől, melyeknél menedéket talált, elkülönözve fennálljon. Már az, ki magát más nemzethez tartozónak tekinti s elkülönzésében tovább is megmaradni kíván, sőt magát erre lekötelezve hiszi, józanon sem nem kívánhatja, sem nem nyerheti azon jogokat, melyeknek fő feltétele, hogy az, ki ezeket gyakorolja, a nemzethez tartozzék, — s így a zsidóság sem, mely szétszórva a világ kerektségén, ugyanazon zsidó, minden más nemzetektől eltérő, házasság s más közös szokások s törvények által elkülönözött nemzetiségét kívánja feltartani.»

S vajon nálunk — így szólnak a polgárosítás ellenei — hazánkban, hol a zsidók polgárosításával ezen idegen elem egy még csak fejlődő nemzetiséggel jönne érintésbe, vajon nem fogna-e veszély háramlani nemzetiségünkre, ez oly nehezen, annyi áldozatokkal feltartott kinesre, s nem józanabb-e lemondani, vagy legalább boldogabb időkre halasztani e máskép igazságos törvényt, mint ily veszélylyel szembeszállni? S megvallom, ha ez állna, ha ezen állítás csak legkisebb valószínűséggel bírna előttem, bármi forrón óhajtom is, hogy

¹ *Die jüdische National- Ab sonderung nach Ursprung, Föl gen, und Besserungsmitteln. Oder über Fflichten, Rechte und Verordnungen zur Verbesserung der jüdischen Schutzbürgerschaft in Deutschland v. Dr. H. E. G. Paulus, Heidelberg 1831.*

e minden igazság által kívánt törvény végre létrejön, én magam volnék az, ki ellene szólalnék. Én kosmopolita nem vagyok; mindazon szépen hangzó beszédek, mikkel néhányan a közömbösséget, melylyel hazájuk iránt viseltetnek, nagy emberszeretet leplével takargatják, engem meg nem indítanak; nemcsak mert erősen hiszem, hogy attól, ki hazája iránt felhevülni nem tud, az emberiség épen oly keveset reményelhet, mint a haza attól, ki családi vonzalmakat nem érez, — de mert teljes meggyőződéselem, hogy minden nemzetiségnek fentartása az egész nemzet érdekében fekszik. — érdekében, mint a testnek, hogy tagjai épen mardjanak, mint a családnak, hogy egyes gyermekei ne lépjenek ki köréből, melyet munkájok gazdagítja; s csak ki hazájának él, teljesíti kötelességét az egész nem iránt, melynek hasznos munkása csak az, ki erejét természetes körére szorítja, s a magot, mely reá bízott s mely elszórva az egész világban elveszne, öntelkénveti el, s itt örül vetésének, jól tudva, hogy az ég, midőn korlátolt erővel teremtő emberét, egyszersmind korlátolt határt akara szabni munkásságának.

De vajon azon veszély, melyet néhányan a zsidók polgárosításából nemzetiségünkre jósolnak, létezik-e csak a legkisebb mértékben is? Lehet-e valaki annyira pessimista, hogy e nemzetiséget, mely egy ezred előtt Ázsia közepéből a történet fergetegei között e határok közé vetve — bár idegen földön — oly erős gyökeret vert, hogy ennyi fergeteg után is fennáll; e nemzetiséget, mely fellépése első pillanatától ellenektől környékezve, egy ezreden által küzdött nyílt erő s alattomos üldözések ellen, s egy másfélszázados elfoglalás, egy háromszázados német szövetség után mégis fennáll, fennáll kevés milliók között oly hazában, melynek annyi polgárai iránta részvétlenek, melynek törvényes nyelve egykor latin, műveltebb körei németek valának; fennáll s nevelkedik, csudálatosán fentartva a gondviselés által, mely e népet mint a múltban a török, úgy a jövőben talán egy más barbarizmus ellen őrseregnek rendelő; hogy, mondom, e nemzetiséget néhány ezer zsidó polgárosítása által veszélyeztetve lássa, veszélyeztetve most, midőn — hála az égnek! — a magyar

végre átlátá, hogy jövője nemzetiségével egy, midőn minden szív, mely dobogni tud, a hazáért lángol, midőn őseink nyelve nem idegen többé e határok között, melyeket vérükkel szerzének. S vajon e nemzetiséget, melyet annyi hideg egykedvűség el nem enyész-tetek, mely felejtve, sőt — szégyennel legyen mondva — megvetve azoktól, kik e haza legnagyobb áldásait élvezék, egy agg regeként csak a nép beszédében élt, végre mégis utat tört magának, most néhány zsidó polgárosítása ronthatná el? Az, hogy egy pár százezer szerencsétlennek sorsát enyhítjük, hogy egy elnyomott nép osztályt, mely úgysis már hazánkban él, — s melyet égbekiáltó igazságtalanság nélkül ki nem tilthatunk határaiból — minden emberrel született jogokban részesítünk, nem a törvényhozásban, mely nálunk csak egy privilegiált osztály kiváltsága, nem oly jogokban, melyek által politikus befolyást szerezhetne, csupán abban, hogy kenyerét keze munkája után becsületesen nyerhesse, s e hazában, melyet vérével őriz, munkájával gazdagít, egy darabka földet szerezhessen, — vajon ez hozna veszélyeket nemzetiségünkre, ez fogná ledönteni azt, mi annyi századnak diadalmasan ellentállt?

Meg kell vallani, a gondolat új, s kik kimondák, legalább azzal dicsekedhetnek, hogy e világon ők az elsők, kik egy nemzet vesztét abból jósolák, mert igazságos vala. S vajon mily nemzetiség az, melylyel a zsidók a mienket elronthatnák? A német? — de nem idegen e ez a zsidókra nézve? S ha a zsidók hazánkban német elemet képeznek, nem mutatja-e épen ez, hogy e nemzet idegen nemzetiséget felvesz, s vele a3similálódik?

Ám legyen — így szólnak a polgárosítás ellenei tovább, — megengedjük, hogy a zsidók polgárosítása nem fog káros következtéseket szülni nemzetiségünkre, de vajon oly nemzet, mely magát hazánkban idegennek érzi s annak fogja érezni mindig, míg büszke Messiás-álmai meg nem szűnnek; mely e hon többi polgáraitól vallása által elkülönözve áll s vele soha egyesülni nem fog — mert ha a kisebb s elhárítható akadályokat (mint nyelve, ruházatja) nem említjük is, a sabbath s külön ételtörvényei ezt nem engedik, — érdemire

a polgárosítást, s nem balgatatag-e a törvényhozó, ki ha nem is elleneket, legalább olyanokat, kik a haza javáért buzgóságot nem éreznek s érezhetnek, a polgárok minden jogában részesít? Mert azt, hogy a zsidók hazánkban nemzetiségünk iránt eddig semmi részvételt nem mutattak, csakugyan nem tagadhatja senki.

Egy előbbi alkalommal mondtam, hogy a zsidók polgárosításánál nem érdemek jutalmáról, hanem csak egy égbekiáltó igazságtalanság megszüntetéséről lehet szó; — mondhatnám most, hogy azoknak hibái, kiket tetteink által sérténk, a véteksúlyt nem enyhíthetik; s talán — ha épen keressük — a szent könyv, melyen vallásunk alapul, talán elég mondát foglal magában, mely ezen állításomat bizonyítaná. De nem akarok visionariusnak tartatni, s kik vallásunk emberszerető értelmét felfogák, úgy sem lehetnek bizonytalanok e kérdés iránt; csak egyet legyen szabad kérdezni: vajon ha a zsidók eddig nemzetiségünk iránt buzgóságot nem mutattak, ők-e okai? — Töretve pénzükért, — gyűlöltetve e haza minden lakóitól, kizáratva minden hivatalból, minden megtiszteltetésből, eltiltva egyes városokból s törvényhatóságokból, gúnyoltatva, megvettetve, lábbal tiportatva, a hová csak fordultak, vajon mi vala az, mi nemzetiségünkben részvételüket gerjeszthetné, mi az, miért ők e hazát szeretheték?

A haza nem azon darab föld, melyen születünk. Nem a hegylánc, melynek kékellő csúcsaira a gyermek vágyódva feltekint; nem a térség, mely az ifjút nőni látta; nem a folyó, melynek hullámszátánál az ifjú szívét vágyak tölték el, teszik azt, miért a férfi halni kész. Hasonló vidékeket találunk a föld más részeiben is, s a szív azért nem érzi magát honosabbnak rajtuk. A haza több. Azon hely, melyen magunkat szabadoknak érezhetjük, melyben csak hasonlókat találunk, melynek története dicsőségünk, virágozása boldogságunk, jövője reményünk; hol házunk áll, hol homlokunk izzadságával munkált vetéseink zöldségeinek, hol idegeneknek nem tartatunk, s nincs éldelet, melyet legalább reménylenünk nem lehetne: ez a haza, ez az, miért csak a gyáva nem áldozza életét, s kinek ezt nem adók, attól áldozatokat kívánni kegyetlenség.

Vagy nem ezt bizonyítják-e az emberi nem történetei első lapjuktól az utolsóig? Nem látjuk-e mindig s mindenütt, hogy honszeretet soha szolgálak erénye nem vala, hanem csak a szabadságban verheti gyökereit, s csak véle együtt terjed a polgárok szívében? Nem látjuk-e ugyanazon rómaiakat, mint hősöket szabadságuk, mint gyávákat császáraik korában? Nem váltak-e vitézek azon szászok ivadékaiból, kiket hazájukkal együtt a XI. században néhány ezer normann elfoglala? S az 1793-iki Franciaország között, mely a világnak ellentáll, s a között, mely 1815-ben elfoglaltatik, mi a különbség, mint hogy előbb szabadságért, később uráért küzködött? Nem látjuk-e egy korban, ugyanazon nemzetnél a honszeretet legnagyobb csudáit a nép egy osztályánál, a legalábbvaló közömbösséget a másiknál? Olaszországban például hősöket találunk a szabad váró sokban, a vidéken haszontalan pórt, mely minden diadalomnak egyformán örül, minden hősnek hasonló tapssal fonja körül babérral homlokát; vitézeket a francia lovagok között, míg a nép érdek nélkül nézi csatáit; nem látjuk-e a honszeretetet eltűnni minden pártnál, melynek polgári jogai sértettek, vagy csak veszélyeztettek is: Franciaországban, hol a hugenották katolikus királyok ellen Angliához, a katolikusok hugenotta fejedelmek ellen Spanyolországhoz folyamodnak, — Angliában, hol a puritánusok I. Károly alatt a skótokat önmaguk hívják hazájuk ellen, — s talán felhozhatnék hasonló példákat honom történeteiből is. — S vajon mit bizonyít mindez, — ha nem azt, hogy az embernek első szüksége a szabadság, mely ha elvétetett, a haza neve elveszti bájerejét; ha nem azt, hogy a honszeretet nem — Helvetius gúnyoló definitiója szerint — a számárnak vonzalma istállójához, hanem az embernek ragaszkodása azon helyhez, melyen magát boldognak, azaz szabadnak érezheti. Csak ha mindenkiket, ki a hon határai között él, az alkotmány áldásában részesítünk, gerjeszthetünk honszeretetet; csak ha mindenki, jogait éldelve, magát boldognak érzi, csak ha büszke lehet polgári állásában, akkor fog híven ragaszkodni nemzetiségéhez; minden egyéb, mit annak terjesztésére ez egyen kívül teszünk s tehetünk, haszontalan.

S vajon, ha mindez áll, ha meggondoljuk, hogy korunk nemzetei kivétel nélkül nem egy néptörzsekből származottak, hanem véletlenül összejött különböző s egykor ellenséges részekből állanak, — ha körültekintve különböző vallásokat látunk Európa majdnem minden országában, s így meggyőződünk, hogy a honszeretet nem eredeti vagy vallásos egységtől, hanem egyedül az alkotmánytól függ, mely Anglia annyi nemzedékekből összeszedett népességét egy nagy nemzetté foglalá össze, Észak-Amerika francia, angol s német lakóiból egy külön északamerikai népességet alkota, s Franciaország német tartományait egy század alatt francziákká változtatá:¹ lehet-e feltennünk, hogy ez a zsidóknál nem fog történni; feltennünk főképen most, midőn annyi példa ellenkezőt bizonyít, s a tapasztalás, a hol csak még a polgárosítás létre jöhetett, ezen állításnak ellentmond.

Amerikában, hol a zsidók minden polgári joggal élnek, s többször mint tartományaik képviselői parlamenti tagokká választottak, — Hollandiában s Belgiumban, hol minden polgári jogot élveznek, vajon nem mutatnak-e honszeretetet ők is, mint ez országok más polgárai? Vajon Franciaországban mi vala következése az emancipációnak? A közhivatalokban, melyeket viseltek, halhatatlan seregek zászlói alatt, a tudomány-, művészet- s mesterségekben, melyeket egy negyedszázad óta gyakorolnak, meghazudtolták elnyomóik rágalmazásait, — így szól Merilhou minister a francia kamara előtt; — s ha az 1812-iki márczius 11-én adott edict,

¹ Azok, kik a honszeretetet mintegy emberi ösztönnek tartva, a nescio qua natale solum dulcedine cunctos allicit szerint azt hiszik, hogy ez érzemény akaratlanúl, mintegy gondolat nélkül támad az emberi kebelben, s nem polgári állásától, hanem a földhöz való ragaszkodásától függ, elfelejtik, hogy ezen erényt csak oly nemzeteknél találjuk, melyek a műveltségnek bizonyos fokát már elérték; elfelejtik, hogy gyarmatok mindig anyaországukat gyűlölik leginkább, s hogy mindazon bájnak, melyet emlékeink bizonyos helyek körül vonnak, a honszeretet már azért nem lehet oka, mert ezen emlékek legfőlebb nevelésük helyét tehetik kedvessé, s mert ha a honszeretet ezen érzeményn alapulna, olyanoknál, kik hazájukon kívül neveltettek, nem is létezhetnék: ezt pedig nem fogja senki állíthatni.

melyben a tiltsi békesség által kijelölt porosz határok között a zsidóknak minden polgári mesterség gyakorlására, magasabb tanítószékekre, katonai tisztségekre s több más életpályára jogok adatnak, később majd világos határozatok, majd szokás által nagyrészt visszavétetett, a zsidók-e okai; ők, kikről Hardenberg január 4-én 1815-ben gróf Gróthoz írt levelében bizonyosságot ad, miképen az utolsó háború története eléggé bizonyítja, hogy a zsidók, kik az ország polgárainak felvételtek, hív ragaszkodásuk által magukat ezen jótéteményre érdemeseknek mutatták. »Zsidó vallású ifjak — így szól Hardenberg tovább — híven küzdöttek keresztyén hadtársaik mellett, s közöttük is elég hőstett s nemes elszánás példáit találhattuk, míg az országnak egyéb zsidó lakói, s jelesen az asszonyok, ez ország keresztyéneivel mindennemű áldozatokban vetelkedtek.» — S vajon nem lehetne-e hasonló okoktól hasonló következéseket várni nálunk is, s nem valószínű-e, hogy a polgárosítás nem hogy nemzetiségünknek ártana, hanem inkább e hon egész zsidó népességét hív követőinek hódítaná?

Mert habár Hartmann¹ és Streekfuss² s mindazok, kik a zsidók polgárosítása ellen írtak vagy írnak, leginkább a nemzetiségre alapítják főokoskodásukat: vajon mit hozhatnak fel annak bebizonyítására, hogy a zsidók valóban külön nemzetiség után vágyódnak, s keresztyén népekkel soha valóban egyesülni nem fognak? Azt, hogy a zsidók vallásos szertartásaik miatt a keresztyének lakomáiban nem részesülhetnek (ez egyike a legkedveltebb okoknak)? De elmellőzve itt azt, hogy annyi reform után, melyek a zsidók vallásában egy idő óta történnek, talán nincs távol az idő, melyben az iránt is változások fognak történni,³ vajon oly országban, mint a mienk,

¹ Anton Theodor Hartmanns *Grundsätze der orthodoxen Judenthums*.

² *Über das Verhältniss der Juden zu den christlichen Staaten*.

³ So schreibt die heilige Schrift nichts über die Art und Weise vor, wie das Vieh geschlachtet werden müsse, noch dass es, wenn es gewisse Verletzungen am Leibe hat, nicht gegessen werden dürfe, ebenso wenig gebietet die Schrift die Vermischung von Fleisch und Milchspeisen. Die Thabnudischen Überlieferungen über

hol pápisták s reformáltak századokig együtt élnek, és senkinek még eszébe nem jutott, hogy mert amazok vallásuk szerint böjtre kényszerítve, majdnem az év egyharmadáig reformált hontársaikkal nem táblázhatnak, egyesülésük létesíthetetlen: lehet-e a zsidó ételtörvényekből az egyesülés lehetetlenségét következtetni; vagy míg ez országnak több egy milliónyi lakójánál¹ külön kalendáriom szerint számolja ünnepeit, — mondani, hogy míg a zsidók sabbathjokat a vasárnagra által nem tették, a polgárosítás lehetetlen?

Vagy talán az ezerszer felhozott Messiás-reményeket fogjuk felhozni annak bebizonyítására, hogy a zsidók, kik országuk helyreállítását várják, a polgárosításra alkalmatlanok? Hisz ők minden helyet csak számkivetésük helyének tekintenek, csak egy rövid nyugpontnak hosszéi vándorlásukon — így szólnak a polgárosítás ellenei; — mi nekik Anglia vagy Német- vagy Magyarország? Hazájok a Jordán partjain, a nagy Libanon hús völgyeiben áll, s csak ennek emlékénel dobog fel szívok; csak ha az időről szólnak, melyben a rég várt Messiás végre eljő, tölti remény lelküket. A zsidók lakhelyüket nem tekintik hazájuknak s azért polgárosításukról szólni képtelenség.

De vajon lehet-e valami kegyetlenebb ezen okoskodásnál? — Egy nemzet elveszti hazáját; szétszórva a világ minden népei között, a hová jó, elnyomás s halatlant üldözés követi mindig; fegyvere nincs, melylyel elnyomóinak ellentállhatna, század század után múlik, s tapasztalásai nem mutatnak egy természetes valószínűséget egykori állapotának helyreállítására: s ha e nemzet, bízva Istenében, még nem esik kétségbe, s feltekintve a magas égre, mely csak kínjait látta, s körütekintve a földön, hol csak szenvedett, — s érezve elnyomásának egész súlyát, szenvedéseinek egész keserűségét, egy cso-

diesen Puukt werden theils für mündliche Überlieferungen erklärt, theils nach einer eigentlichen Exegese aus der Schrift hergeleitet. Diejenigen, welche nun die göttliche Autorität des Thalmud nicht anerkennen, würden demnach an christlichen Tischen essen können. *Unpartheische Universal Kirchenzeitung* Nr. 6. *Die zwei Parthen im Judenthum.*

¹ A görögök.

dába helyezi reményét, — mert nem hiheti, hogy Isten e szép világot egy ártatlan nép kínpadjául teremté, mert nem hiheti, hogy az örök igazság nem adna jutalmat ily állhatatos türelem után, — ha száműzve mindenünnen, a rég vesztett hazának képén gyönyörködik álmaiban, — ha semmi nemzet polgárának nem fogadtatva, önnemzetiségének feltámadásáról ábrándozik: vajon mit mondjunk azokról, kik ily népnek, midőn honosítást kér, hideg gúnynyal azt felelik: hisz álmaitokban ti már birtok egy hazát, ti más ábrándozott nemzetnek polgárai vagytok, menjetek oda; mi nem fogadhatunk fel körünkbe. Hát nem eleget szenvedett e nép, s büntetni kell-e őt még azon egy gyenge reményért is, melylyel kínjait enyhíté; azon egyért, melyen kívül ti néki mást nem hagyatok, s mely lelkének erőt ada kegyetlenségtek eltűrésére? S vajon, ha csak kínokat találva a jelenben, bizalmát egy szebb jövőben helyezé; ha visszataszítva mindenkitől, csak hontársaival érez rokonságot; ha csak megvetést, csak kegyetlen üldözést találva e földön, szenvedései között ábrándozik, vajon mi vethetjük-e ezt szemére, kik tőle ez egy reményen kívül mindent elkoboztunk? — Isten nem akarta, hogy egy szív remény nélkül éljen e világon, s kitől e föld megtagadta örömeit, annak az ég csillagai sugárzanak bizalmat keblébe. — Kiket zsarnok elnyomott, kiket a világ visszataszíta s a keresztyén vallásukért kínoza, a pária nehéz terhe alatt feltekintenek, s a zsarnok nem rabolhatja el bizalmukat hatalmával, nem ronthatja el a vigasztaló gondolatot, hogy fenn e nehéz élet után más, szebb haza vár a szenvedőre, hol ő is szabad lesz, hol a megvetés bélyege eltűnik arczárói, hol a vándor nehéz útja után pihenni, s ki itt szenvedett, éldelni fog. De vajon, kérdem, lehet-e ezt — s hogy a Messiás remény a zsidók nagyobb részénél csak ebben áll, teljes meggyőződés — vétkül tulajdonítanunk? S ha talán néhány zsidó, elcsábítva szent könyveinek hibás magyarázata által, földi hazájának helyreállításáról álmodoznék is; lehet-e ezt a polgárosítás ellen okúii felhozni, midőn e nemzet műveltebb része e Messiás reményeket majdnem általánosan allegorico magyarázza?

• Messiásunk — így szól dr. Jakobi¹ — az igazság, mely mindig hatalmasabban emelkedik elavult előítéletek s középkori szokások ellen, s szabadságunkat előbb vagy később ki fogja vinni. Palaestinába nem akarunk visszatérni, csak emberi és polgári jogaink visszanyerését kívánjuk.«

• Mi a német hazához akarunk tartozni, ahhoz fogunk tartozni minden helyen. Németország tőlünk mindent kívánhat, mit csak joggal polgáraitól követelhet, s örömmel fogunk mindent áldozni védelmére, csak becsületünket s vallásunkat nem.² — Ha ezerek között egyesek volnának, kik inkább egy nem létező országhoz s nem létező nemzethez tartoznának, ilyeneket talán tanácsos volna policziai felügyázat alá helyezni: nem, mert veszedelmesek, hanem inkább, mert igen is valószínű, hogy tébolyodottak.³

• A hit, melylyel minden jó- s igaznak győzelmében bízunk: ez Messiás-hitünk. Ragaszkodjunk erősen ehhez.⁴

• Ki lánczainkat széttöri, ki gyalázatunktól megment s polgári jogaink megszerzésében segít — az Messiásunk. Más fogalmat az orthodox zsidóság nem tart Messiásáról.⁶

S vajon miután a zsidók műveltebb része napjainkban így nyilatkozik, s miután az 1806. év május 30-án Napóleon által összehívott zsidó sanhedrin ugyanezen elvekhez ragaszkodik: lehet-e még a nemzetiségben okot keresni az emancipáció ellen; s mert a zsidók, részint helyzetüktől kényszerítve, részint talán hibás vallási fogalmak által megtévesztve, valaha külön nemzetiségökhöz ragaszkodtak, s mert Cardoso ezen nemzetiséghez annyira ragaszkodik, hogy még azon hajdani

¹ *Ueber das Verhältniss des k. preuss. Ober-Regierungsrathes Strekfuss zur Emancipation der Jucien.*

² *Vertheidigung der bürgerlichen Gleichstellung der Juden gegen die Entwürfe des H. Dr. U. E. Paulus,* von Gábel Riesser Dr. der Rechte. Altona. 1831. p. 81.

³ Ugyanott 49.

⁴ *Ueber die Stellung der Bekenner des Mosaischen Glaubens in Deutschland* von Gábel Riesser, Doctor der Rechte. Altona, 1831.

⁵ *Anion Theodor Hcirtmanns Grundsütze des toáhren Judenthums in ikrem uahren Lichte dargestellt* von Dr. Gotthold Salomon. Altona, 1838. p. 46.

szokást is, mely szerint a zsidók egykor külön városrészekre szorítottak, nem annyira más népek megvevésének, mint inkább különös isteni gondviselésnek tulajdonítja, mely Izraelt elkülönözés által más népek hibáitól s romlottságától meg akarja őrzénivajon lehet-e ebből következéseket vonni korunk zsidóira is, s azt mondani, hogy ők, kik oly állhatatosan esdekelnek polgárosításért, elkülönözést kívánnak, — mintha egy hazát bírni nem volna kedves minden kebelnek, mintha volna ember, kinek szívére egy homályos jóslat több hatással bírna, mint azon hely, melyet születésének első napjától a végsőig minden emlék felszentel, melyet eldődei sírja, gyermekeinek első hangjai kedvessé tevének, melyben magát szabadnak érezheti!

II.

Azon két fő okról szóltunk eddig, mely a zsidók polgárosítása ellen közönségesen felhozatik, s bármi gyengének ösmerjük is erőnket, reménylem, meggyőztük olvasóinkat ez okok alaptalanságáról. Hátra van, hogy még azon vallási tekintetről szóljunk, mely honunkban hol majdnem mindenütt egy nagy párt a vallásos szabadságot személyes érdekéből védi — ritkábban említettik ugyan, de valamint egykor a zsidók elnyomásának fő oka vala, úgy most, habár ritkábban, annyival több keserűséggel felhozatik, s majd a zsidó, majd a keresztyén vallás elveiből kiindulva, az einan-eipatiót majd veszedelmesnek, majd istentelennek hirdeti.

Korunk, a mint mondám, vallásos türelem kora; részint — fájdalom — közömbösség, részint azon meggyőződés, hogy minden térítési mód között a kényszerítés bizonyára a legrosszabb (Grotius szerint *coactus qui credit, non credit, séd credere simulat*), végre különös türelemre taníták az embereket, s bár itt-ott

¹ *Las Excellentias de los Uebreos.*

egyek kivételek találtak is, (mint még századunkban a szabad Connecticut törvényt hozta, hogy a ki a quackerekhez áttér, először számkivetéssel, visszaesés esetében halállal büntetessék), bátran elmondhatjuk, hogy a vakbuzgóság s vallásos üldözések évei rég megszűntek, s hogy századunkban alig taláztatik ország, hol százados küzködések díjául el nem ösmertetnék az, hogy az országnak polgárai vallására befolyása csak annyiban lehet, a mennyiben elvei a közállományra nézve veszedelmeseknek találtak. — A közvélemény változásával változni kelle a zsidók polgárosítása ellen vallási tekintetből felhozott okoknak is, s ha egykor a zsidó név maga a legkegyetlenebb üldözésnek elég okú találtak, ha a vallásos különbségnél nem kelle több, hogy minden kegyetlenség, mint az albingensisek, úgy a zsidók ellen, Istennek kedves keresztyéni tettnek hirdetessék: most csak az, ki megmutathatná, hogy vallásuk a közállományt veszélyezteti, reményelheti, hogy szavának hatása leend. S ez az út, melyet az emancipáció ellenei napjainkban követnek.

»Ha a zsidó vallásból — így szól Streckfuss — mind azt elveszszük, mi vagy csak külső szertartás, vagy mit a természetes vallás tanít, positiv dogmái ezek fognak maradni: »Isten csak a zsidók Istene, s világi és egyházi feje. Ő csak a zsidókat szereti, más nemzeteket gyűlöl s megvet. — Vétkei büntetéséül széleszté el népét a világ kerektségén, s csak ezért adta elleneik hatalmába. De egykor, ha az idő eljő, elküldi Messiását, s kik hívei maradtak, vissza fognak térni Palaestinába, hol Isten hajdani országa fel fog támadni új fényben s dicsőségben. — Ezen oktatásoknak szükséges következése az, mit a zsidóknál látunk. Szigorú ritual törvényei által — melyek arra alkotvák, hogy a zsidót a világ más népeitől elszigeteljék, — más szünnapokra kényszerítve mint keresztyén hontársai, sőt eltítva majdnem minden nem zsidó kezek által készített étektől, más hontársaival való közlekedésben sokféle módon gátolva, sőt kizárva a keresztyén vendéges asztalától, a vallásos zsidó azon országban, hol lakik, magát soha honosnak nem érezheti. Lakóit ő soha közös czélokra öszvegyült hontársainak, fejedelmét tettleges, de lelki-

ismerete szerént soha jogszerű urának nem fogja elősmerni. Ő nem szerezhet földbirtokot azon szándékkal, hogy azt jobbítva unokáira hagyja, hanem —mert hisz a Messiás minden nap eljöhet s Palaestinába hívhatja őt — legfelebb hogy vele kereskedjék. Néki egyáltalában csak oly mesterségek lehetnek kedvére, melyekről a legkisebb veszteséggel azonnal lemondhat, ha egykor a nagy szó, mely őt való hazájába visszahívja, felhangozik«.

Hartmann, ki több rendbeli munkában a zsidók polgárosítása ellen írt, hasonlólag a vallási alapra építi okoskodásait, s annak bebizonyítására, hogy a zsidók vallásos nézetei valóban oly elveket foglalnak magukban, melyeket egy jól elrendezett országban tűrni nem lehet, a talmudból egyes helyeket idéz, melyek szerént:

Esküvések néha kötelezők, néha nem.¹

Zsidóknak keresztyén bírák előtt perlekedni nem szabad. *Talmud, Tractat. Gittin*, Föl. 88.1. 2. *Tad Chasakak* IV. 248. Coi 1., u. o. *Schulchan Arueh*, 4-ik R. V. 26.

A bálványozókat (keresztyéneket) szóval s tettel csalni szabad. *Avodah tiara* Föl. 16. Col. 2. *Tract. Baba tiamma* föl. 113, stb.²

Minden fortély, mentség s kétértelműség szabad, valahányszor a szükség kívánja, vagy általuk jó cél érethetik el a nélkül, hogy mások károsulnának. *Coneiliator* 1. 48. Amsterdami kiadás 1633—4.

Csak oly eskü kötelező, mely egészen hibátlan Thorára tétetett le; ha a leirat hibás, az eskünek nincs ereje. Maimonides. *Hilchot Jesu de Hattorah* lap. VI. §. 10. *Talmud Tractat Sr.habbat*. föl. 110. 1.; *Gittin* föl. 45. Col. 2.³

¹ R Akiba esküvő szájának mondásait szívében semmivé tette. *Tract. Callah*. Föl. XVIII.' Col. 2. — Maimonides azt mondja, hogy az eskünek nincs kötelező ereje, valahányszor a száj és szív tökéletesen egyet nem ért. *Hilchot, Schebuoth*, az esküvésekről.

C. 1. §. 12. stb. stb.

² Maimonides mondja, hogy a zsidónak a bálványozó által számolásban elkövetett hibát — azon esetben, ha t. i. maga ezen hiba elkövetésében semmit nem tett, s Isten neve az által nem szentségeitennetik — ön-hasznára fordítani nem tilos. *Torch Deah* sz. 232. §. 14.

³ Mínthogy a szerző a hebraeus nyelvet nem érti, minden idézéseiben, melyeket a talmudból tett, csak az általa felhozott írókat követé.

A zsidó vallásnak e veszélyes elveiből kiindulva dr. Paulus így okoskodik: »Az ország, mely mint köztársaság minden vallás védelmére köteleztetik, nem kevésbé köteles azért egész komolysággal s jogszerű hatalmának egész erejével nyilván kinyilatkoztatni minden vallási felekezetnek, hogy Istenhez való állásáról s viszonyairól tarthat, a mit akar; de hogy vallásos nézeteiből soha nem szabad tetteknek támadni, melyek által követői vagy mások jogaikban vagy kötelességeikben gátoltatnának. Semmi vallásos felekezetnek nem szabad külső tetteinek elrendezésében oly törvényeket követni, melyek az ország vagy a természet törvényeivel ellenkezésben állanak. Az ország nem engedheti, hogy alattvalói idegen törvényeket kövessenek#.

Több ezekhez hasonló okoskodást idézhetnék; de miután a polgárosítás ellenei, a vallásos nézetből kiindulva, csak a szavakban különböznek (oly ritkák e rossz ügynél még a rossz okok is), az olvasó ezekből át fogja látni az utat, melyet állításuk bebizonyításában valamennyien követnek.

A zsidók vallása, úgy, mint azt Mózes könyvei tanítják s a talmud kifejti, oly elveken alapú, melyeket jól elrendezett országban nem tűrhetni; már pedig soha nép Israelnél állhatatosabban vallásához nem ragaszkodott: tehát e népet polgárosítani nem lehet. Ez az okoskodás.

Elmellőzvéen itt, hogy miután ezen ok azok által hozatik fel, kik a polgárosítást a zsidók erkölcstelen-sége tekintetéből ellenzik, ezen két ok között, mely egy állításnak bebizonyítására használtatik, talán némi ellenkezés létezik, — mert, csekély belátásom szerint legalább, nem egészen világos, miként lehet azon nép, mely vallásához, azon valláshoz, melyen keresztyénségünk nagyrészint alapul, oly híven s állandóan ragaszkodik, egyszersmind a legerkölcstelenebb; — legyen szabad ezen okot egy kevésbé közelebről tekintenünk.

Arra, hogy ezen okoskodás álljon s a zsidók polgárosítása ellen napjainkban felhozathassék, kettő szükséges:

Először: hogy az ó testamentom s talmud szelleme — nem egyes kiszakított mondásai — valóban egy jól elrendezett ország szellemével ellenkezésben álljanak.

Másodszor: hogy a zsidó szent könyveit még napjainkban is ezen értelemben vegye, s bozzájok állhatatosan ragaszkodják.

Már a mi az elsőt illeti, kérdem: ki meri ezt állítani? Ki meri mondani, hogy az ó testamentom — e legdicsőbb emléke egy eltiint civilisatiónak — egy jól elrendezett ország elveivel ellenkezésben áll, nem egyes mondásaiban s példabeszédiben mondom, — mert hol van könyv, mely oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint ez olvastott, gáncsra alkalmat nem adna? — de egészében; nem szavaiban de szellemében? Vajon ha e régi könyvekben Izrael isten népének neveztetik, s más népek csak megvetéssel s néha gyűlöléssel említetnek: oly menthetetlen-e e büszkeség azon népnél, mely körülfogva ellentől, a bálványozás századaiban egy Istenben való hitét megtartó? Ha Mózes, ki átlátó, hogy népének rendkívüli helyzete csak rendkívüli erő kifejtése által állhat fenn; ki jól tudó, hogy józan törvényhozó mindig csak a jelenről gondoskodhatik, s csak a szükséghez mérheti törvényeit, a jövőre bizva a jövőt s meggyőződve, hogy minden, mit a haladó idő haszontalanná tett s előítéletté változtatott, megszűnik, mihelyt ideje eljött, csak nemzetiségének fentartásáról gondoskodva oly törvényeket alkotott, melyek Izraelt más népektől elkülönözék, s e népben idegen szomszédai ellen gyűlölést gerjeszthetett; ha tehát a zsidó törvényeknek ezen része, mely akkor alkotott, kora bélyegét hordja homlokán, s például mi az éték-törvényeket illeti, épen oly szigorú, mint a hajdani Egyiptomé: vajon el lehet-e felejtenünk, hogy épen ezen könyv más lapjain száz oktatás olvasható, melyben a törvényhozó nem századát, de ezeredét meghaladta; hogy ugyanezen könyv, melynek egyes mondáiból Streckfuss úr a zsidók emancipációja ellen felszólal, az örök tízparancsolatot foglalja magában; hogy azon egyes mondások mellett, melyeket a zsidók ellenei oly szívesen idéznek, s melyekből oly ellenmondhatatlanul bizonyíthatni vélik azt, hogy a zsidók vallásukat követve

minden más népet gyűlölnék — mintha oly vallás, mely ezredekig fennáll, ily balgatagságokat taníthatna — más épen oly régi s a zsidók által épen oly szenteknek tartott igék állnak, mik az ellenkezőt parancsolják? Vagy nem áll-e a zsidók szent könyvében e fenséges ige: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.«⁴ Vagy gyűlölést hirdetnek-e ezen szavak: »Szeresd az idegent, mint tenmagadat?² Ti s az idegen egyenlők vagytok az Úr előtt.« Vagy nem áll-e Írva: »Ha bonotokban egy idegen lakik, ezt ne bántsátok. Ő úgy lakjék köztetek, mint a ben-született köztetek lakik, s szeresd őt, mint tenmagadat, mert te is idegen voltál Egyiptom földjén.«⁴ S tovább: »így szól az Ur a rabokhoz, kiket elvezettek Babilonba: Építsetek házakat és ültessetek kerteket. Iparkodjatok a város javán, hová vezettettek s imádkozzatok érte az Úrhoz.«⁵ — Ha egy idegen, ki nem tartozik Izrael népéhez, jó messze földről s imádkozik a házban, hallgasd meg őt s tégy mindent, mert hozzád esdeklík, hogy minden népek ösmerjék s féljék nevedet.⁶ S végre így szól az Úr: az idegenek áldozatai kedvesek lesznek előttem, mert házam imádkozó ház minden népnek.⁷

Ha tehát egyes, a szent könyvekben talált mondások néhányak által a polgárosítás ellen hozatnak fel, nem lehetne-e több joggal az emancipáció mellett az egész törvénykönyv szellemére hivatkozni, melyről Krisztus maga mondá, hogy küldetése nem elrontani, de megerősíteni a törvényt, — hacsak azon képtelen állításhoz nem akarunk jutni, hogy a zsidók csak épen ez egyes mondásokra szorítják vallásosságukat, s vakon engedelmeskedve Isten szavának mikor gyűlölésre int: mihelyt szeretni tanít, mihelyt a törvény szívünk hajlandóságaival s emberi természetünkkel összehangozik, ugyanazon vallás parancsait nem fogják követni.

¹ Lev. XIX. 19.

² U. o. 34.

³ Num. 15. 16.

⁴ Móz. 3. könyv, 19. 14.

⁵ Jeremiás 29. 4. s 7.

⁶ 2. Chron. 6. 32. Salamon templomának felszentelése.

⁷ Jesaiás 56. 7.

A mi az ó testamentomból felhozott egyes mondásokról mondatott, áll azokra nézve is, melyek, mint egy jól elrendezett ország nyugalmaival ellenkezésben állók, a polgárosítás ellen a talmudból idéztetnek. Mert habár annak feszegetésébe: mennyire állnak a zsidók ellenségei által felhozott idézések, úgy mint azok felhozatnak, — én, ki a hebraeus nyelvet nem ösmerem, belé ereszkedni nem akarok; habár megengedem, hogy dr. Salamon többször azon könyveket, melyekből Hartmann idéz, helytelenül nevezi apokriphoknak; habár nem tagadom, hogy a talmud — mely e nemzetnek több százados literatúráját foglalja magában — századának bélyegét hordja magán, s azon korban támadva, melyben — mint Streckfuss maga mondja — a keresztyének által a zsidókon elkövetett szörnyű undok tettek kebleikben csak gyűlölséget ébreszthetének, ezen érzeményt még inkább terjesztik: azt legalább senki nem tagadhatja, hogy a talmudban, e setét s valóban antisocialis oktatások mellett más, épen ellenkező oktatások is foglaltatnak; hogy ugyanazon talmud, mely izraelitáknak idegen bíró előtt a perlekedést eltiltja, más helyen e szavakban: »Az ország törvényei való törvények«, híveit a törvények megtartására inti; hogy ugyanazon talmud minden keresztyén-gyűlölés mellett híveinek kötelességéül teszi, hogy szegény nem-izraelitákat az izraelita szegényekkel együtt tartsanak; hogy végre ugyanazon talmud, mely állítólag a hamis esküvéseket megengedi, számtalan más helyen az eskü szentségét pártolja, mit Hartmann Tivadar maga is elősmer; hogy tehát a talmud — főkép oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint azt Eisenmenger s mások tevék — habár sok oly dolgokat foglalna is magában, melyek a polgár jogaival s kötelességeivel ellenkezésben állnak, ezekből a polgárosítás ellen okokat meríteni csak akkor lehetne, ha tapasztalásunk mutatná, hogy századunk zsidói talmudi okból épen csak e helytelen oktatásokat követik, hogy csak ahhoz ragaszkodnak, mi vallásos könyveikben országunk törvényeivel ellenkezésben áll.

S ez az, mitől véleményem szerint az egész kérdés eldöntése függ. — Mi vala a zsidók vallása századok s ezredek előtt, érdekes kétségen kívül a történetírónak,

ki e nemzet emlékeit messzebb követhetve, mint másokét, s az eszmék kifejlődését sehol nem láthatja tisztábban; törvényhozót csak korunk zsidóinak vallásos fogalmi illetnek, s ha — mi minden vallásnál történik, mely, mint a zsidó, revelatió alapulva, változhatlan törvényekhez ragaszkodik — a zsidók megtartva ugyan hajdani könyveik szavait, magyarázataikban haladtak az idővel; ha nálok is, mint másoknál, a betűszerinti értelem később symbolikussá vált, s változva a századok szellemével, napjainkban civilizációnkkal ellenkezésben többé nem áll: az, hogy a zsidók ezredek vagy századok előtt antisocialis valláshoz ragaszkodtak, ma, ily körülmények között, a polgárosítás ellen képtelenség nélkül okúit többé fel nem hozhatik.

Vagy azt fogja talán mondani valaki, hogy a zsidók vallásos fogalmaikra nézve soha nem változának? — Való, hogy e nép, legalább mi vallásának egyes tanúságait, jelesen a monotheismust s moráltörvényeit illeti, egy még semmi korban és semmi nemzetnél nem látott állhatatosságot mutatott, bámulatra méltót, ha csak e nép gyengeségét s kedvetlen körülményeit tekintve, nem jutna eszünkbe, hogy az igazság ellentállhatatlan, habár csak egy Sokrates áll is egész nemzete ellenében; s jól illik a büszkeség, melylyel Salomon ezen állhatatosságra tekintve így szól: »A világ minden népeinél inkább megmutatták a zsidók, mennyire képesek vért, vagyont s életet feláldozni egy magasabb eszmének. Ha e szent lélek nem lelkesítene még napjainkban is, mi könnyű volna munka s fáradság nélkül megjobbítani helyzetünket, mi könnyű volna vétkeink- s kínainktól egy perczben megmenekednünk. Közöttünk ezren vannak, kiknek éltük pusztáján a világ minden dicsőségét mutatva, csábítva mondja: Mindez a tied, ha leborulva imádni fogsz; s kik vallásuk alkotójával felelnek: El tőlem sátán; mert írva áll: csak uradat, Istenedet imádjad, s csak neki szolgálj.*

De ebből az következik-e, hogy a zsidó nép, midőn oly állhatatos vallásának lényeges részében, mely keresztényi hitünkkel oly kevéssé áll ellenkezésben, hogy inkább alapjául szolgál, épen ily makacssággal ragaszkodik minden törvényeihez? Vajon — hogy csak egy

példát említsek — a sabbathra nézve nem változtak-e a zsidók nézetei? Vajon ezen institutióból, miként azt Mózes képzelé, mi maradt még napjainkban? Mózes akarata szerint mint a hetedik nap, úgy a hetedik év is munkaszünetnek vala szentelve. Az országnak e sabbathjában a zsidóknak nem volt szabad fákat ültetni, vetni vagy aratni; s csak azt, mi épen éllemére szükséges vala, veheté mindenki a föld természetményeiből.

Minden adósság elengedett hét sabbath év elfolytatán; a nagy jubileum következik, s vele a szolga szabad; a zálog az adósnak, minden föld első birtokosának visszaadatik. — De vajon, kérdem még egyszer, ezen nagyszerű institutió, mely a szabadságot s egyenlőséget a zsidók között talán jobban fentarthatá, mint Lykurg törvényei teheték, fennáll-e még; vagy azon urak, kik a zsidók makacssága ellen panaszkodnak, éltek-e már oly hetedik sabbath évet, melyben adósságaik a zsidók által elengedettek, vagy adós az ellen panaszkodhatnék, hogy záloga izraelita hitelezője által visszaadott?

Vagy, hogy újabb időkről szóljak, — mert úgysis sokan vannak, kik a zsidókban nem annyira szent könyveik, mint a talmud követőit üldözik — azon zsidók között, kik a modenai Leó őszinte vallomása szerint minden világi tudományt veszedelmesnek s károsnak tartanak; kiknek tudós Josephus Flaviusuk minden idegen nyelvről megvetéssel szól; s kiknek tizenhét századdal később egyik legnagyobb tudósuk, Cardoso, nyilván kimondja, hogy Izrael nem bajlódik emberi tudományokkal, bizonytalan philosophia-, empiricai medicina-, s álmodozó chemiával, hogy Izraelnek kedve nincs más népek történeteit tanulni, polgári változások chronológiáját vagy fejedelmek bölcsességét — s azon zsidók között, kik századunkban majdnem minden európai nyelvnek írói között tündökölnek, kik nagy neveket mutathatnak a tudomány és művészet majdnem minden ágában, nincs-e különbség?

S hogy végre egyenesen a talmudról szóljak, lehet-e mondani, hogy a zsidóknak nézete e könyv hitelességéről nem változott? Dr. Creuzenach (zsidó) nyilvánosan

a közönséges egyházi újságban¹ kinyomtatott thesisekben fellép hitelessége ellen.²

Dr. Dernburg (a mainzi izraelita közönség elnöke) ezen thesisekre tekintve így szól: »Mikor e sorok írója gyermekből ifjúvá lett s először kezdé sejdíteni a vallás való értelmét, szemébe ötlött, miként lehet valaha a talmud balgatóságait (Alfanzereyen des Thalmuds) ide számítani. Nincs is szükség tehát e thesisekre. E könyv, mely tekintélyét, mint vallásos kútfő, csak a zsidók egykori tudatlanságának köszöni, s mely ellen napjainkban mindenki szabadon szólhat és szólni köteles, azt úgy is el fogja veszteni.«

Dr. Jóst³ a talmudról így nyilatkozik: »A zsidók, kik a talmudhoz ragaszkodnak, jól tudják a konkolytól megválasztani a jó magot, s nincs rabbin, ki mindent, mi a talmudban áll, az életre alkalmazhatónak tartana és sok határozatnak egyoldalúságát el nem ösmerné. Legnagyobb bizonyítványai ennek Maimonides, Albó, Simon Zenach s mások mélyen tisztelt munkái, melyek sok félreérthető helyet kiigazítva, egyszersmind megmutatják, hogy a talmud felvételében csak cum grano salis kell Ítélnünk.«

Vajon nem világos-e ebből, hogy a zsidók vallásos nézetei századok leforgása alatt csakugyan változának? S hogy bármi megférhetlenek legyenek is mostani

¹ *Unpartheische Universal-Kirchenzeitung* Xr. 2.

² A felállított thesisek ezek:

1. Soha a talmudnak hiteles codexe nem létezett.
2. A talmud soha bevezetett munkának nem állított.
3. A talmud csak igen kevés traditionalis határozatot foglal magában.
4. A talmudnak nem traditionalis része szerzőitől is embermívnek állittatik.
5. Maimonides oktatásai nem a talmudon alapulnak.
6. A talmud szelleme soha nem követetett.
7. Sok orthodox a talmudisták ellenének tekinthető.
8. Maimonides *More Nebuchim* nevű munkájában a talmud ellenének mutatkozik.
9. A rabbinusok egyes esetekben hozott határozatai nem kötelezők.
10. A ceremonialis nehézségek s akadályok, melyek a zsidókat terhelik, nagyrészt nem a talmudból erednek.

³ *Allgemeine Kirchenzeitung* Nr. 126. 1833.

állásunkkal Mózes törvényei, bármi antisocialis elveket zár is a talmud magába: a törvényhozóra nézve a polgárosítás megtagadására nincs ok, mielőtt bebizonyíttatnék, hogy a zsidók napjainkban oly vallási elvekhez ragaszkodnak, melyek keresztyén törvényhozással egyenes összeütközésben állanak. De vajon ki mondhatja ezt? Mindazon számos munkában, melyekben, mióta az emancipatio szőnyegen van, zsidók vallási elveikről szólnak, foglaltatik-e csak egy elv, mely ezen állításra jogosítana? Az 1806-iki francia synedrium nyilatkozásai¹ nem bizonyítják-e épen az ellenkezőt? Vagy ki mondhatja, hogy valaha, mióta a zsidók az egyházi szónoklatot szertartásaik közé felvevők, csak egy szót halla is zsidó szónokoktól, mely ezen állításra okot adhatna? Vajon lehet-e még tovább egy rég múlt század sötétségében koholt okot felhozni, főkép most, midőn a zsidók gyermekeik nevelésére s cultusuk jobbítására annyit tevének, s az emancipatio annyi helyen megtörténve, mindenütt áldó, de sehol még káros következtései nem mutatkoztak?

Nem csudálatos-e, ha még századunkban a vak zsidógyűlöletet oly kiterjedésben látjuk, hogy férfiak, mint Streckfuss, még a zsidók reformáló iparkodásaifa is kaján szemmel néznek, s miután vallásuk ellen — mint az elébb tartatott — hosszasán szóltak, értekezésüket azzal végzik, hogy a reformatio, mely a zsidó vallást tiszta theismussá változtatja (azaz: minden oly veszedelmeseknek hirdetett elveitől megtisz-

¹ Az 1806-ban Napoléon által összehívott zsidó notablen gyűlekezete, melynek határozatai a később 1807-ben megnyitott francia zsidó sanhedrin által is helybenhagyattak, e következőkben egyesíté határozatait:

1. A francia zsidók a francziák testvérei; Franciaország közös hazájok.

2. Monogamia. A házastársak elválása csak az ország törvényszékeinek helybenhagyásával történhetik. Keresztyénnel való házasságok tiltva nincsenek.

3. A morális törvények s kötelességek ugyanazok nem-zsidók, mint vallástársak iránt.

4. A rabbinusoknak csak szokáson alapult befolyásuk, de semmi törvényes hatalmuk nincsen. Választásuk módja bizonyítja.

5. Minden mesterség s életmód szabad, tilos csak az uzsorászkodás.

tíjta) nem veszély nélküli; nem kell-e fájdalommal látnunk, ha keresztyének — mint Hartman Tivadar — mindent, mi a zsidók részéről napjainkban történik vagy mondatik, csak a keresztyének csalására használt fortélynak állítva, benne inkább új haragra s gyűlölségre találnak okot, elfelejtve, hogy milliőkből álló közönség ily fortélyos képmutatásra alkalmatlan, hogy azon elvek — ha csakugyan a zsidók között még közönségesek nem lennének — azzá válnának, ha e nemzet jobbjai által szóval s Írásban egy ideig színleltettek; s hogy végre a törvényhozó tettekről Ítélet s nem gondolatokról, s egy vallásos felekezetet, mely nyilván csak jó elveket színlel, a polgári lét áldásaiból ki nem zárhat azért, mert e vallás oktatói századok vagy ezredek előtt veszedelmes elveket tanítottak, s mert az utolsó zsidó még le nem monda utolsó előítéletéről; hogy, mondom, a törvényhozás ezt nem teheti, hacsak a természet első jogait, a keresztyén vallásnak legszentebb kötelezéseit sérteni nem akarja.

Jól tudom én, hogy nem hiányzanak azok sem, kik a zsidók ellen úzótt elnyomásnak mentségéül vallásunkra mernek hivatkozni; — régi szokás a legrosszabb ügyet a legszentebbvel összekötni, — s nem csudálom, ha az elnyomás védői — mint hajdan gonosztévők — az oltár előtt keresék biztosságukat.

- A keresztyén elvekkel, — melyekhez országainknak, hacsak romlásnak nem akarnak indulni, most erősebben szükség ragaszkodniok, mint valaha, — a zsidók tökéletes emancipációja össze nem fér.¹

- Meg kell gondolnunk mindenek előtt azt is, mivel tartozunk a keresztyén egyháznak. A zsidóság, mint ez az idő haladásával kifejlődött, nemcsak tagadása, de világos ellentéte egyházunknak.

- Soha a zsidók polgárosítása által az országnak keresztyén jellemét elvonnunk nem szabad² stb. stb. stb.« — mert minek ismétljem mindazokat, melyeket

¹ Alexander Müllers: *Archiv der neuesten Gesetzgebung*, Bánd 5. Heft I. 1. 108.

² Fő consistorialis tanácsnok Köhler a hassiai nagyhercezség 2-ik kamarájában.

Németországban mint Angliában a vallásos elnyomás hősei annyiszor ismételték, valahányszor más hitű hon-társaikról szó vala, s melyekre szánakozó mosolygással felelhetnének, ha nem állana előttünk Irland szerencsétlen népességében tanúság, mi alaptalan okoskodásokon alapul sokszor egy egész népnek elnyomatása.

De hát mi keresztyének szabadítsuk fel azon népet, mely Üdvözítőnket kínozá s vallásunknak első üldözője vala — így szólnak buzgólkodva az emancipáció ellenei; — hát nem átkozta-e el népét Isten önvétkeiért? nem áll-e szent könyveinkben: hogy elleneiket fogják szolgálni, éhség s szomjúságban, remegve nappal s éjszaka? S hol Isten hatalmas keze lesújtott, mi ellent mernénk állani? — De vajon kell-e ezekre felelnünk, kell-e mondanunk, hogy a jóslatoknak teljesítése nem rajtunk áll, hogy Isten nem a gyenge embert választá büntetéseinek eszközéül; — kell-e mondanunk, hogy ugyanazon szent könyv, melyben az átok áll, a nagy, fenséges parancsot foglalja magában, mely embertársunk szeretetére int; — kell-e mondanunk mindezt, vagy nem inkább lerántva az ájtatos álorcztát, mely alatt csak gyűlölség rejtőzik, vallásunk szent szellemét követve, kezet nyújtani az elnyomottaknak?

Vannak írók, kik az elnyomásnak megszűnését azon majd világosan, majd rejtélyesen kimondott okból is ellenzik, mert a megtérések kevesbednének. — De vajon van-e valami, mi ezen vélemény mellett szólna? Vajon azon üldözések, melyek a szenvedélyes Luthert ezen mondásra bírták: »Sokan úgy bántak a zsidókkal, hogy ki jó keresztyén, inkább zsidóvá válnék«, terjesztették-e vallásunkat? Azon oktatásoknak, melyeknek hallgatására katolikus és reformált országokban, Kómában mint Baselben, a zsidók egykor kényszerítették, mindazon iparkodásoknak, melyekkel egyes társaságok — mint a londoniak — a zsidók megtérítésében fáradtak, — mi vala sikere? Nem józanabb-e hát, emlékezve Luther intő szavára: »Ha az apostolok, kik szintén zsidók valának, velünk pogányokkal úgy bántak volna, mint mi a zsidókkal, nem vált vala egy keresztyén sem a pogányok közül«, — felhagyni az üldözéssel; s mint I. Gergely pápa oly szépen mondja, azokat,

kik a keresztyén vallást nem követik, szelídség, jóakarát, intés és szabad meggyőződés által vezetni a vallás egységéhez? S csak ez a mód az egyetlen, mely végre a fenséges cél eléréséhez vezethet s teljes meggyőződés szerint előbb-utóbb vezetni fog. Egész civilizációnk a keresztyénségen alapul, s a világ egyes népei nem haladhatnak a nélkül, hogy közelednének; és miként kik egy hegy külön oldalairól indulnak ki, a tetőn végre találkoznak: úgy a nemzetek nem közeledhetnek egymáshoz műveltségükben a nélkül, hogy mint mindenütt, úgy vallásos nézeteikben is végre egy irányban ne álljanak; de ez egyike azon dolgoknak, melyeket csak az idő érlelhet, s bizonyára semmi sem hátráltathat inkább, mint ha vallásunk formája mellett buzgólkodva, elfelejtjük szent értelmét, mely csak felebarátunk szeretetére int, s nem gyűlölést s embertársunk üldözését rendelé földi feladásunkul.

Emberi feladatunk segíteni mindig, hol segíthetünk, enyhíteni minden szenvedést, magunkhoz felemelni minden elnyomottat, helyreépíteni minden igazságtalanságot, s csak ha ezt, s a mennyiben ezt teljesítjük, teljesítettük isteni Üdvözítőnk parancsait, — csak ha ezt tettük, reményelhetjük, hogy vallásunk tetteink által hirdetve, terjedésében végre e népet is körébe fogadja, mely hozzá elveiben közelebb áll, mint maga gondolná.

III.

De térjünk végre az emancipáció elleneinek utolsó okához, mely, habár nem oly hangosan hirdetve, mint a többiek, e szerencsétlen nép elnyomatásában hathatóssabban munkál, mint bármely más: ez a zsidó polgárosításának veszélye; nem azon veszély, melylyel romlottsága erkölcsiségünket, külön nemzetisége hazánkat, hite vallásunkat fenyegeti; ha csak ez volna, akkor talán még nagylelkűen hallgatnánk; a veszély személyes érdekeinket fenyegeti, innen a zaj. — A zsidók romlottak! — Ám legyen; ha az ország törvényeit meg

nem szegik, mitől büntetés által épen úgy visszatartóztathatnak, mint ha erényeik volnának, — mi közünk romlottságukkal? Felvételük nemzetiségünket sérti! Hagyján, hisz ha mindazokat, kik nemzetiségünk ellen harczra keltek, vagy azt hidegségükben elhanyagolták, sőt magyar létükre megtagadták, jogaiktól megfosztanék: hová jutnánk népességünkkel, hol keresnénk új birtokosokat legszebb jószágainknak? — Vallásunk veszélyeztetik! — Isten neki, a miénk egy felvilágosodott század, a vallásos buzgóság nem illik többé ily magasan álló férfiakhoz. De érdekeink sértetnek! Mily kebel maradhatna nyugodtan ily pillanatban, ki nem áldozna fel mindent, habár legfenségesebb elvei volnának is, érdekei fentartásának?

E sorok írója ösmeri az érdekek hatalmát. Teljes meggyőződése szerint az országnak nagyobb érdeke az igazságnál ugyan nem lehet; nem lehet anyagi érdek, mely egy immorális eszme törvényesítését menthetné vagy orvosolhatná: de meggyőződése az is, hogy ez eszme költői ábrándozásnak fogna sokaktól tartatni; s nem fogja olvasóit terhelni vitatásával. Korunk véghe-tetlen józan s számoló; jaj annak, ki javallatait annak megmutatásával kezdi, hogy igazságosak, s nem inkább, hogy hasznosak, vagy legalább senkinek kárával összekötte nincsenek; boldog még, ha ez utolsó esetben is részvétet gerjeszthete, s nem vala kénytelen tapasztalni, hogy az emberek többnyire fizetést kérnek jótetteikért is; az író tudja mindezt, nem akar harczba szállni az öüösség ellen; az író nem kíván, nem vár áldozatokat senkitől; — de ha százezereket lát, kik a kínok legnagyobbikát — elnyomatást szenvednek; ha a leghallatlanabb igazságtalanság mentségül a szükségesség hozatik fel; ha egy oly gyenge kisebbség elnyomatásának okául az állítatik, hogy százezrek az emberiség első jogaiban nem részesülhetnek a nélkül, hogy azon millióknak sorsa, kik azokat most gyakorolják, veszélyeztetnék; ha, mondom, a milliók százezrek ellenében azt mondják, hogy nem mernek igazságosak lenni: akkor az író meggyőződése szerint kötelesség legalább arról bizonyosságot keresnünk, vajon áll-e mindaz, mi századokig előítéletként elhitettet;

vajon e csoda — mert csakugyan az volna, hogy egynéhány zsidó polgárosítása egy keresztyén nemzetnek veszélyes lehetne, — történt-e valahol? A kérdés, melytől annyi ezernek jóléte függ, megérdemli vizsgálatunkat.

Ha egy néposztály különös kiváltsági jogokkal bír s birtokra, kereskedésre, vagy mesterségekre nézve monopóliumokat üz, átlátja mindenki, hogy ez állás veszélyes s káros lehet nemcsak azon egyesekre nézve, kik ellen ezen monopol üzetik s kik fejlődésökben s érdeleiteikben általa gátoltatnak, hanem káros az országra nézve is, mely természetes kifejlődésében gátolva, soha nem fog úgy haladni, mint azt természetes ereje engedné. Minden monopólium vagy elnyomja, vagy legalább mesterségesen — mintegy üvegházban — neveli azon industriát, melyben üzetik; s tapasztalásaink után végre átlátjuk, hogy az egyik oly veszélyes lehet, mint a másik; átlátja mindenki azt is, hogy valamint egy néposztálynak különös pártolása, úgy rendkívüli elnyomása is veszélyessé válhatik, mint azt mindazon országok, melyben szolgaság valaha létezett vagy még létezik, eléggé bizonyítják. — De hogy abból, ha egy eddig elnyomott kisebbségnek nem kiváltságok, hanem egyedül a közjogokkal való szabad élés engedtetik, az egésze káros következesek származhatnak: ezt feltenni, csekély belátásom szerint legalább, a legnagyobb képzelenség nélkül nem lehet.

Vagy azok, kik a zsidók polgárosítása ellen leghangosabban felszólalnak, vajon hozhatnak-e fel csak egy okot is, mely a legegyszerűbb, de szenvedelem nélkül Ítéző gondolkozót meggyőzhetné? A zsidók által gyakorlott mesterségek el fogják rontani a keresztyén mesteremberek keresetjét — így szólnak; de vajon mit hozhatnak fel ezen állítás bebizonyítására? A példát? Az ott, hol a zsidók már emancipáltattak, ellenkezőt mutat: a keresztyén mesteremberek sorsa nem változott; nálunk, hol a zsidók majdnem kizárólag kereskedéssel foglalatoskodnak, a keresztyén kereskedők nem kevésbé gyarapodnak. Vagy a dolog természetét, mely szerint a munkások száma szaporodván, szükségkép kisebbedni kell nyereségeiknek; ámde ki nem látja, hogy e nyereség soha nem kisebbedhetik egy

bizonyos legkisebb fokon alul, melyben a munkás fáradtságának jutalmát még feltalálhatja, ha csak azon képtelenséget nem akarjuk feltenni, hogy a zsidók még azon esetre is, ha egy vagy más mesterség a concurrentia által oly állapotba jutna, melyben művelése jutalmazó lenni megszűnt, azt minden haszon nélkül — a fukar zsidók — csak épen, nem tudom, ember-szeretetből vagy a keresztyének megrontására, tovább akarnák folytatni. — Vagy a zsidók nagyobb műveltségét, s hihetőkép a mesterségekben is, mint máshol, várható ügyességöket? — De vajon hát ha a törvényhozás csakugyan a tudatlanság s ügyetlenség pártolását vévé magának feladásul, ha magát felhíva, jogosítva hiszi elnyomni minden nagyobb ipart, bilincsekbe verni minden talentumot, csakhogy annál dúsabban viruljon az áldott középszerűség, csakhogy az, ki megérdemlé, soha el ne ragadhassa a jutalmat azoktól, kik érdemtelenek; ha mondom, a törvényhozás ezt vévé céljának, — s hogy csakugyan, legalább practice némely helyeken ez történt, mutatják a czéhek — vajon a zsidók kizárása elég-e erre, s nem kellene-e inkább kizárni azon keresztyéneket is, kik egy vagy más mesterség gyakorlásában több ügyességet mutatnak, kizárni minden idegent, ki mint jobb mester a jámbor honosokat veszélyeztethetné, kizárni egy szóval mindenkit, ki nagyobb ész vagy tőke által mesterségét jobban folytathatná, s csak annak adni szabadságot, ki szigorú examen által megmutatta, hogy ügyetlensége s tudatlansága által senkinek veszélyes nem lehet. — Ne mondja senki, hogy képtelenséghez vezetem elle-neimet; nem rajtam az ok, ha előzményeikből kiindulva, egyszerű logikával máshoz nem juthatok, mint képtelenségekhez; az épen fő jelleme a hamis fogalomnak, hogy logikus fővel nem gondolkozhatunk felőle a nélkül, hogy végre képtelenséghez ne jutnánk. — De ha a példa mást mutat, ha a dolog természetéből más következik, s a zsidók nagyobb ügyessége emancipatiójok ellen fel nem hozathatik, miből fogják következtetni az emancipatio veszélyességét?

A zsidók gazdagok — így szólnak az ellenek — s ez az ok, melyért nekik jogokat adnunk nem lehet a

nélkül, hogy velük a keresztyének kárára vissza ne élének. — Talán egy kevésbé csodálatosnak látszhatik ezen állítás; s ha meggondoljuk, hogy e hazában annyi ideig majdnem minden jog a nemességgel azaz birtokkal vala összekötve; hogy századunkban majdnem minden alkotmány a vagyontalant kizárja, minden hatalom birtokon alapú: talán némi joggal bámulhatnék, hogy épen e hazában, épen e pénzs században az, a mi után mindenki fárad, mi néhányak által a polgári erények legfőbbikének, vagy legalább a szabadságjogai feltételének tartatik, a zsidóknak vétkül tulajdonított s polgárosításuk ellen okul vétetik. Mondhatnék talán, hogy ezen veszély, mely a gazdag zsidók concurrentiája által országunk szegényebb lakosaira nézve létezik, épen oly fenyegető, ha e nagyobb vagyon keresztyén kezek között halmozódik, s hogy e szerint, ha csakugyan a szegénység biztosítása az ok, nem a zsidókat, hanem inkább minden vagyonosabb polgárt ki kellene zárunk; — mondhatnók, hogy a zsidók ellen eddig az hozatott fel legnagyobb vádúl, hogy egészen s kizárólag kereskedésnek élve, minden más, fáradságosabb életmódot kerülnek, s hogy e szerint következetlenség nélkül feltennünk nem lehet, hogy ezen nemzet, törvény által mesterségek gyakorlására jogosítva, ezen engedelmével oly kiterjedésben élne, mely a keresztyéneknek veszélyes lehetne; de elmellőzve mindezt, vajon mik hát azon veszélyek, melyekkel a zsidók emancipatiója az ország lakóit fenyegeti? Nem tagadom én, hogy azon vagyonos zsidó, ki mesterségét nagyobb tőkével kezdve, azt nagyobb kiterjedésben tőkélylyel űzheti, nagyobb hasznot fog nyerni, mint szegény keresztyén szomszédja, kinek iparkodásai elősegelésére két keze munkájánál egyéb eszköze nincs: de ki nem látja, hogy e nagyobb nyereség nem a munkás, hanem a capitalista nyereségét teszi, s hogy mindent összevéve a társaság talán nem vesz, ha a capitalista inkább maga gvümölcsözteti tőkéjét, mint ha korlátoló törvények által kényszerítve, csak az uzsorában keresi vagyona jövedelmezését; s így a bírhatási jogra nézve tagadni nem lehet, hogy az emancipatio után sok jó darab föld, mely most keresztyén birtokosa alatt kopáron hever, zsidó

kezek között jövedelmezővé válnék; de miután a törvényhozás nem gátolhatja, hogy a zsidók ipar által tőkét gyűjtsenek s velük kényők szerint éljenek; miután nem eszközölheti, hogy az országnak birtokosai zsidó capitalistákra soha ne szoruljanak s így hitelezőik iránt a legnagyobb függésbe ne jöjjenek; miután hatalma a keresztyén birtokost zsidó hitelezője keresetjei ellen nem védelmezheti úgy, hogy adóssággal terhelt jószág ne hitelezőjének jövedelmezzen, s ő maga, noha állítólag birtokos, ne váljék practice pusztá munkássá, ki csak a zsidónak dolgozik: — úgy vélem, a birhatási jognak törvényes megadása nem szülhet a keresztyénekre nézve semmi oly káros következt, mely teljes mértékben már most is nem léteznék.

S vajon nem áll-e hát ez egyáltalában mindazokról, mik a zsidók emancipatiója ellen felhozhatnak, s ezen törvényes változás veszélyei gyanánt hirdettetnek? — Vajon ha e néposztály polgárosítása oly károsnak tartatik, nem a jelen állapot vala-e az, miből ellenei okaikat keresik? — Vagy az, hogy a zsidók — mint annyian oly szívesen hirdetik — alávalók, hogy zsarolásaik földnépünket elszegényítik, hogy csábítás és uzsora által egyes zsidó kereskedők egész faluk elszegényítésén alapítják vagyonukat, hogy nincs erkölctelenség, melytől, ha haszon forog kérdésben, visszajednének, s melyet elkövetni, vagy legalább elősegíteni vonakodnának, a jelen állapotnak dicséretére szolgál-e? S mindazon rossz, melyet e népnél tapasztalunk, s mindazon veszély, melylyel érintkezésök keresztyén hontársaikat fenyegeti, a jelen elnyomási rendszer fentartását javasolja-e, vagy nem mutatja-e inkább, hogy mostani törvényeink, melyek a zsidók iránt léteznek, semmi rosszat nem gátolhatnak, s hogy igazságtalanságuknak még azon egy szegény védelme sem marad, hogy hasznosak?

Mostani törvényeink, melyek a zsidók állapota iránt léteznek, hatalmatlanok — Minden törvény, mely egy néposztályt egyoldalúlag elnyom s kifejlődését gátolja, mindig s mindenütt ki fog játszani, s noha a törvény világosan tiltja, tudja mindenki, hogy például a zsidók házakat, sőt jószágokat bírnak, s egy álnév palástja alatt mindazon jogokat, melyeknek törvényes éldelete

annyira elleneztetik, már tetteleg gyakorolják. — A zsidók, kiket minmagunk — hogy úgy mondjam — kényszeríték a kereskedelemre, s kik most — mert minden állhatatos törekvés végre eléri célját — vízként, mely keskeny csőbe szorítva azon egy ponton, mely emelkedésének szabadon engedtetett, magasra emelkedik s elszéledne, ha egy kis körre szorított ereje, természetét követve, elszéledhetne, — ez egy iparágban minden másoknál nagyobb ügyességet nyertek: talán minden törvényes gát mellett nyomják országunk más kereskedőit. Törvényeink a becsületes zsidó gyarapodásának ezer gátat állítanak elébe, s ím az ügyes, az erkölcstelen kijátszsa törvényeinket, s népünk minden törvényes határozat mellett szenved és zsaroltatik; törvényeink a zsidótól közdolgokban minden befolyást tagadnak: a pénz országok sorsát adá kezébe; — törvényeink a pénz hatalmát nem ronthatták meg s nem fogják megronthatni soha; törvényeink a szegény keresztyént nem védhetik a gazdag zsidó befolyása ellen; nem gátolhatják az erkölcstelen zsidót zsarolásában; — hát vajon miért ragaszkodjunk hozzájuk? Miért nem törölni ki egy ezredes igazságtalanság végnyomát törvénykönyvünkéből, ha nyugodt megfontolás után mindenki átlátja, hogy tökéletes végrehajtása lehetetlen, részletes teljesítése senkinek nem hasznos, százezreknek pedig a legkínzóbb elnyomás.

Felhoztam, habár röviden, mindazon okokat, melyek a zsidók emancipációja ellen hazánkban vagy más országokban, hol ezen kérdés még újabb vala s nagyobb érdekléssel vitatott, részint parlamentarizmus beszédekben, részint könyvekben felhozattak; s habár annyi elleniratok elolvasása közben szomorúan jutott is eszembe néha, mennyivel boldogabb volna a világ, ha mindenben oly scrupulosusak volnánk, mint ha egy igazság gyakorlása forog kérdésben; ha mindig annyi dátumot s bizonyítványt keresnénk: örömmel érzem sokszor, mi gyenge a legfortélyosabb ok, mely ily rossz ügy mellett felhozatik. — S nem egy remény nélkül fejezem be soraimat.

Távol legyen tőlem, hogy ezen ügy kivívásában valamit enmagamnak s gyenge iparkodásaimnak tulaj-

donítanék; de teljes meggyőződés, hogy minden, mi valóban jó s igazságos, végre kivívja önmagát; s nem fogja semmi gyengíteni keblemben azon erős meggyőződést, hogy az, mi mellett minden szív felszólal, végre győzni fog, babár az egész világ áltudósai küzködnének is ellene sophismáikkal.

Ki a zsidók jelen állapotát meggondolja, ki e nép szenvedéseit felfogá s látta szegényeit küzködvé az élet minden bajával, s látta a gazdagot örömtelen birtoka között, melynek megszerzésén egy vesztett ifjúság függ, mely alatt ő, mint a bányász, e dús élet minden kellemeiről lemondva setétben kérésé drága érczerét, melyért annyit tapasztalt, annyi csalódásokat vesztett, annyi kínokat szenvedett; — ki egész szörnyűségében átgondolá azon létet, melyre mi e szerencsétlen népet kárbozs tattuk; ki képzelheti, mi az: megvettetni, midőn az életbe lépünk, szenvedni míg haladunk, s végre ba célunkat elértük, nem várhatni mást, mint irigyeket, s azon meglegedést, hogy megvethetjük, kik egykor reánk lenéztek: az nem lehet kétségben ezen kérdés iránt; s ba egyszer a nemzet jobbjai egy dolog igazságáról meggyőződtek, nincs erő, mely létezését többé gátolhatná.

Ha előítéletek s hibás fogalmak nem gátolják, a jó mindig többséget talál az emberek között s az előítélet, mely a zsidók polgárosításának eddig ellentállt, századunkban többé soká nem tarthat.

Távol legyen tőlem, hogy magamtól azon nehézségeket, melyek a zsidók emancipatiójával hazánkban még most összekötvék, eltagadjam.

A társaság senki ellen sem lehet igazságtalan büntetlenül, s ha máskép nem, legalább az által érzi tetteinek büntetését, hogy azt, kit századokig láncokban tartott, fel nem szabadíthatja veszély nélkül; s talán félhető, hogy a zsidók emancipatióját is visszaélések fognák követni az első pillanatokban; félhető, hogy a vélemények jelen állapotában, midőn — tagadni nem lehet — még sok előítélet uralkodik e részben, — az ingerültség, mely a zsidók ellen létezik, törvényes felszabadításuk által csak nevedni fog, s hogy így azon elkülönözés, melyben e nemzet eddig élt, fentartva a

szokás által, a társasági életben még soká fenmaradhat. De az idő halad, s a században, melyben élünk, minden nap, mely egünkön felderült, egy előítéletnek halála felett alkonyodik, s bármi erősen gyökerezik is az, mely a zsidók iránt létezik népünk szokásaiban és nézeteiben, józanon nem lehel félünk, hogy az, mintán egyszer törvényesen ledöntetett, még sokáig takarhatná el látkörünket; a kivágott fa sokszor még újra kihajt tövéből, gyökerének végereje ágakat hajthat, új zölddel kényeskedik talán; de ne féljen senki, hogy ez új hajtásokból alacsony bokornál egyéb válhatnék; s minék kivágása egykor oly nehéz vala, annak végmaradványait egy gyermek is kiirthatja gyenge kezével. S végre bármi nehézségek lennének is összekötve az emancipációval jelen állásunkban, miután a haza haladási szándékának annyi előzményét adta, a polgárosításnak megadása vagy megtagadása nézetem szerint csak annyiban függ tőlünk, mennyiben rajtunk áll tovább haladni, vagy eltávozni a megkezdett ösvényről; de hogyha szívünkben a haladás eszméje egy pillanat gerjedelménél, az emberiség jogai mellett mutatott buzgóság hazugságnál több vala: a zsidók emancipációja szükségé vált; ez véleményem szerint minden kételkedésen felül áll. Nincs senkinek több kötelessége, mint annak, ki szabadságot vön iparkodásainak jelszavául s csak ha ezeket teljesítjük, érdemeljük s várhatjuk korunk tiszteletét. Maga az absolut orosz birodalom engedett korunk ellenállhatatlan szellemének, s midőn 1836. esztendőben kiadott ukája által azon zsidókat, kik mesterség, művészet, vagy tudomány valamely ágával foglalatostkodnak, többi keresztyén alattvalóival egy fokra emelé, — midőn továbbá ugyanazon ukában megengedő, hogy azok, kik városokban czéhekbe, vagy más mesterségegyesületekbe felvételtek, a választásokban más városiakkal hasonló jogokkal részt vehessenek, sőt azon esetre, ha oroszúl írni-olvasni tudnak, városi tisztviselőknék is választathassanak: megmutatá szabadelvű szándékait a zsidók iránt; s magyar hazánk nem fog hátrább maradni a szabadelvűség ösvényén, s haladása elleneinek nem fog alkalmat adni azon vádra, hogy szabadelvűségének alapja csak önösség; azok

által, miket eddig tettünk, jogot adánk a zsidóknak igazságot reményelni tőlünk, — mi őket nem fogjuk megfosztani reményeiktől.

Jól tudom én, hogy a zsidók emancipációja nem populáris. — Minden törvény, bármily igazságtalan legyen is, számtalan viszony elrendezésében alapú szolgál, s így természetes, hogy midőn ily törvénynek megváltoztatása forog kérdésben, azok, kik terveikben fennállására számolónak, magukat sértve érzik, s jól szerzett jogaik megfosztása ellen panaszkodnak; természetes még az is, hogy miután már szerencsétlen természetünk: csak mások felett emelkedve keresni magasságunkat, — miután minden kiváltságos osztályt annyi állhatatossággal látunk vívni leghaszatalanabb jogai mellett is, itt, hol az egész nép az, mely egy kis • másvallású kisebbség ellenében kiváltságokkal bír, ezen — hogy úgy mondjam — aristokratikus állását nem szív esen hagyja el; nem csodálatos, mondom, ha mi, kik ezen kérdés mellett vittünk s vívni fogunk, mint eddig, rágalom s indulatosság megtámadásainak céljával vétetünk; de miután meggyőződésem, hogy valamint az, ki a sokaság Ítélete ellen ön- vagy egy néposztály előítéletei mellett küzködik, elvész, úgy az, ki egy igazsággal lép fel ellene, győzhetetlen: nem hogy, mint néhányan az angol parlamentben, vagy Streckfuss úr sokszor említett munkájában, e népszerűség hiányában elleneket látnék nézeteim ellen — épen ez az, mi nézetem szerint minden emberbarátot felhív, hogy az előítélettel szembe szálljon. Nem hízelgők, de barátok kellene a népnek, s csak ki a nép javának fel tudja áldozni szeretetét, az érdemli e nevet; — csak ki a mai tapsról le tudja mondani, várhatja, hogy nevének holnapja legyen.

A zsidók emancipációja ki fogja vívni magát nálunk nélkül is; dicsekedve felvilágosításával, a nép át fogja látni végre, hogy az emberjogok tisztelete, mely minden ajkon lebeg, nem egyéb pusztá szónál, míg ezerek a kínok legnagyobbikát, a megvetést szenvedik; által fogja látni, hogy a zsidók romlottságának oka csak elnyomatásuk, s hogy ha azt, kit földre tapostunk, sárban találjuk, nem megvetni, hanem kezét

nyújtani felemelésére emberi feladásunk. — Idők fognak jönni boldogabbak, mert jobbak, mint korunk, mikben a nép a szomorú valóságot, melyet az örök zsidó regéje képez, épen oly lehetetlennek fogja tartani, mint mi a regét. Minden, mit az igazság megkíván, végre meg fog történni; de siettethetjük a pillanatot, melyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is elébb, — ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük: élünknek legszebb feladása el van érve s nem mondhatjuk, hogy nem vala nagy jutalma életünknek. Az idő int, s nekünk nem szabad hátra maradni. Nem kiváltságok, hanem szabadság kell századunkban, s ez nem létezhetik, ha nem köztulajdonunk, s ha a szolgaság — mely gazként könnyebben terjed, mint gondolnék — véggyökereiben ki nem irtatik.

A FRANCZIA FORRADALOM OKAI.

Nincs, — úgymond Tocqueville legújabb munkája kezdetén — nincs, a mi philosophjainkat és államférfiainkat inkább szerénységre inthetné, mint a francia forradalom; mert nem volt soha nagyobb esemény, a melynek fonalai távolabbra visszahatnak, a mely inkább elő lett volna készítve s a melyet mégis kevésbbé láttak előre.« Nézetem szerint van még valami, a mi, ha legkisebb hajlamuk volna bölcseinknek és államférfiainknak a szerénységre, szintén kifejthetné bennök e szép tulajdont, — s ez a francia forradalom eredményeiben fekszik. *

Nem volt talán még soha politikai mozgalom, melyre a bölcseletnek és államtudományoknak nagyobb befolyása lett volna. A forradalom ugyanazon elvekért küzdött, melyeket a tudomány felállított; megsemmisítette mindazt, a miben a század bölcsei előbb az emberi nem szenvedéseinek forrásait keresték; létesítette, a mit a politikusok a közboldogságra szükségesnek tartottak; s mit alkotott? — Kényuralmat egy vagy más formában, a szabadság vagy az egyenlőség nevében, de kényuralmat mindig és mindenütt. S Franciaországban, mely a keresztyén civilisatió élén gondolá magát, a caesarismus és jogtalan demokratia, melyek által az ó-világ civilisatiój a elveszett, már többször váltották fel egymást a nagy forradalom óta; mintha nemünknek átka lenne, hogy minden haladás végre e célhoz vezessen; mintha emelkedésünk köre azon hegycsúcsokhoz lenne hasonló, melyeknek legmagasabb pontján keblünket szorulni

érezzük, s vágyó tekintettel nézünk vissza a messze alattunk fekvő térre, honnan feljutottunk, s a hová, a mennyire lehet, visszasietünk.

Alig van tárgy, mely a gondolkodó figyelmét inkább megérdemli, s ez okból mindazok, kik a legújabb időkben politikával tudományosan foglalkoznak, egy vagy más úton ezen tény megfejtését tűzték ki feladatúi. Guizot a demokratiáról írt munkájában s azon röpiratban, melynek címe: *Miért sikerült az angol forradalom?* tulajdonképen csak azt keresi, miért nem sikerült a francia? Duvergier de Hauranne a parlamenti kormány történetében és Chambrun a parlamenti rendszerről, Montalembert Anglia politikai jövőjéről írt munkáikban ugyanezen alapeszméből indulnak ki, sőt még Thiers *Le consulat et l'empire* című munkája későbbi kötetein is meglátszik a hatás, melylyel az utolsó évek eseményei voltak reá. Mindazon tisztelet mellett, melyet Thiers a francia forradalom történetében minden bevégzett tény és győzelmes politika irányában tanúsított, ellenére azon rokonszenvenek, melyet hajdan I. Napóleon rendszere iránt érzett: az idézett munka utóbbi részein észre- veszszük, hogy az író lelkében kételyek támadtak azon rendszer iránt, melyet nálánál senki sem értett, senki sem adott elő jobban, s a melynek dicsőítése volt egyik ezelja a consulat és császárság története megírásában.

Sohasem volt talán nagyobb egyetértés azok között, kik az állammal tudományosan foglalkoztak. S ha csaknem egyedül álltam, midőn az *Uralkodó eszmék befolyásáról* írt munkámban azon meggyőződést fejeztem ki, hogy a létező bajok s azon forradalmi hajlam, mely korunkat jellemzi és a mely a kényuralom útját készíti elő, épen azon elvek valósításából erednek, a melyeket a francia forradalom felállított: most, főleg Franciaországban, a jeles írók egész névsorát hozhatom fel, a kik azóta hasonló nézeteket hirdetnek, vagy a kiknek állításai legalább ezen nézetekre vezetnek.

Azon visszahatás mellett, mely 1849 óta a gyakorlati politika terén bekövetkezett, bár különböző célokkal s eltérő nézetekből kiindulva, egy más visszahatást veszünk észre az államtudományok körében is; s főleg a francia forradalom történetét illetőleg azt találjuk,

hogy egészen változott a szempont, melyből e nagy eseményt egykor tekintették.

Miután szemlénk* feladatul tűzte, hogy a tudományok körében történt mozgalmakat a magyar közönséggel megismertesse: ez új irány is annál inkább igénybe veszi figyelmünket, minél inkább előre látható, hogy az életre sem fog hatás nélkül maradni, s minél nagyobb azon befolyás, melyet a franezia forradalom félszeg felfogása gyakorolt egész Európa újabb történetére.

A franezia népnek elég drágán vásárolt kiváltsága, hogy másfél század óta vezérszerepet visz a politikában. Valamint XIV. Lajos a XVIII. század uralkodóinak, s az utána visszahatásképen támadt physiokraták és encyclopaedisták más országok tudósainak mintául szolgáltak: úgy a franezia forradalmat s az azt követő állapotokat iskolául tekintik egy félszázad óta, mely más népeknek felvilágosítást nyújt állapotaik hiányai felől, s a melyben oktatást keresnek az állam miként rendezésére nézve.

Ideje tiszta fogalmat szereznünk végre a nagy eseményről, melyről annyi szépet olvasánk, s a dithyrambusok után, melyekkel a »terreur« férfiai nagy tetteit dicsőítették, higgadtan szólunk a nagy esemény okairól, jelleméről és következményeiről is.

Ezt kezdjük meg, midőn Tocqueville legújabb politikai munkáját olvasóinkkal megismertetjük. Hogy nem kritikát írunk s nem részletes kivonatot, — szemlénk természetéből folyik. Kimerítő ismereteket mindenki csak magából a munkából szerezhet, melynél jobbat olvasóinknak nem ajánlhatunk. Feladatunk nem egyéb, mint felmutatni azon eredményeket, melyeket a tudomány ez újabb dolgozatnak köszön, s a melyek annál fontosabbak, minél nagyobb érdekűek azon kérdések, a melyekkel foglalkozik.

Tocqueville — mint előszavában mondja — munkája előttünk fekvő első részében azon kérdést veti föl, hogy az a nagy forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülöben volt, miért ütött ki előbb Franciaországban, mint másutt; miként fejlődött mintegy magá-

* E tanulmány a *Budapesti Szemle*-ben jelent meg.

ból azon társadalomból, melyet megsemmisített; minek tulajdonítható, hogy a régi monarchiát oly rögtön s oly tökéletesen megsemmisítheté?

Miután ezen kérdések megfejtése csak a forradalmat megelőzőt állapotok ismerete által lehetséges, Tocqueville munkája ezen állapotok vizsgálatával foglalkozik, kimutatván főleg azon befolyást, melyet a régi francia monarchia által behozott kormányzási rendszer Franciaország társadalmi állapotára, s ezek a forradalomra gyakoroltak.

Kövessük előadását.

Mikor még Franciaországnak politikai gyűlései voltak — mond Tocqueville,* — egy szónokot hallottam egyszer, ki az administratív központosításról szólván, azt a forradalom szép szerzeményének nevezte, a melyet irigyel tőlünk Európa. Megengedem, hogy a központosítás szép szerzemény, nem ellenzem, hogy azt Európa tőlünk irigyli; de azt állítom, hogy az nem a forradalom szerzeménye, sőt hogy a központosítás a régi rendszerből ered; s mi több, a régi rendszer alatt fennállott politikai szervezet egyedüli része, mely a forradalmat túlélte.

A középkor történetét tanulmányozva, semmi sem lep meg inkább, mint azon egyformaság, melyet különböző s csaknem érintkezés nélkül élt népek intézményeiben találunk. Napjainkban az institutiók között felülről hasonlatot a sajtó működése, politikai rendszerünk, mely Európa népei közt solidaritást idézett elő, s a közlekedés könnyűsége magyarázza meg: de ha a középkorban épen olyan nagy, sőt némi tekintetben még nagyobb hasonlatot találunk, e körülményt csak az egyháznak tulajdoníthatjuk; s talán semmi sem bizonyítja befolyása nagyságát annyira, mint azon egység, melyet e korban a legkülönbözőbb népek erkölcsi

* *L'ancien régime et la Révolution*. Liv. II. Chap. II. 49 1
Hogy e cikkelyt felette számos jegyzetekkel ne terheljük, a lapok idézését, melyekről egyes helyek vétettek, ezentúl mellőzve, csak azt jegyezzük meg, hogy a hol csak tehetjük, saját szavaival adjuk a nagynevű szerző állításait. Azon eszméket, melyeket Tocqueville formulázott, senki sem adhatná elő szebben és tisztábban.

és jogi fogalmaiban, sőt még közéletük formáiban is találunk.*

Általános nézet, hogy a középkori intézmények, melyeknek épen legterhesebb részei több helyen századunkig fentartották magokat, sehol sem maradtak fenn annyira egész szigorúságukban, mint Franciaországban. E nézet csalódáson alapszik. Tocqueville megmutatja, hogy a régibb intézmények, ha, a formákat illetőleg, látszólag fennállottak is, jóval a forradalom előtt elvesztették minden gyakorlati fontosságukat s tetteleg más kezekbe ment át azon hatalom, melyet a középkorban egyes, a kormánytól független közigazgatási testületek és hivatalnokok az ország közügyeire gyakoroltak. A középkori intézmények árnyéka alatt csaknem észrevétlenül egy új adminisztratív testület alakult, mely a trón mellett állva, a királyi tanács * neve alatt, lassanként minden valóságos hatalmat körébe vont.

E tanácsnak eredete régi, de hatásköre nagy részben új és csaknem határtalan volt. A XVIII. században az ország összes hatalma e tanácsban központosult. Az ország főtörvényszéke volt, a mennyiben minden rendes törvényszék Ítéletét megsemmisíthette; törvényhozója, a mennyiben az vitatta meg s indítványozta a törvényeket, az határozta meg és vetette ki az adót; főkormányzója, a mennyiben az igazgatás általános szabályainak meghatározása, mint legfelsőbb adminisztratív tanácstól, tőle függött. A fontosabb ügyeket mind e tanács döntötte el, minden ahhoz vezetett vissza, tőle jött minden lendület.

S ámbár e testületnek határozatai csak a király helybenhagyása által nyertek erőt, s ámbár e tanács nem nagy urakból, hanem középszerű, polgári származású emberekből állott, a kiket minden pillanatban megfoszthattak hivataluktól: tőle függött sajátlag Francziarország egész kormányzása. A belügyek vezetése pedig egyes tisztviselőre, a controleur généralra volt bízva,

* Hogy ezen egyezést az egyháznak köszönhetjük, már abból világos, mert csak azon országokra terjed, melyek a római egyház alatt állottak, míg Európának a keleti egyházhoz tartozó népei egészen különböző irányban haladtak.

kinek kezében központosultak mind a közigazgatás fontosabb ágai.

Ha csak az ancien régime hivatalnokainak lajstromát nézzük, úgy találjuk, hogy akkor minden tartománynak külön ministere volt; de ha a jegyzőkönyvekből az igazgatás gyakorlati menetét tanulmányozzuk, arról győződünk meg, hogy — néhány kevés fontosságú eset kivételével — mindent a controleur général intézett, a ki lassanként a pénzkiadással járó dolgokat, azaz úgyszólván az egész közigazgatást saját körébe vonta, s majd mint a pénz- vagy belügy, majd mint a közmunkák és kereskedési ügyek ministere lépett föl.

Míg e szerint az ország össze3 közigazgatása Párisban egy hivatalnok kezében központosult, az egyes tartományokat e hivatalnok helyettesei kormányzák. A kormányzók, kik a királyi hatalmat képviselték az egyes tartományokban, megtarták ugyan hivatalaik címét és külsőségeit, de a valóságos hatalom az intendánsok kezébe ment át, a kik nem születésnek, se nem választásnak köszönték hivatalukat, s a kormány által minden pillanatban elmozdíthatok lévén, csak a királyi tanács képviselőiül léptek föl. Valamint e tanács az egész ország kormányzását és közigazgatását hatáskörébe vonta: úgy az egyes tartomány kormányja és igazgatása teljesen az intendánstól függött, a ki szűkebb körében a bírói és közigazgatási hatalmat szintúgy egyesíté kezében, mint a királyi tanács az egész országra nézve.

Az intendáns alatt s általa kinevezve subdelégué címmel alsóbb tisztviselők állottak, kik annak kötelességeit az egyes cantonban teljesíték; s ámbár soha a nemesi rendnek tagjai nem voltak, s az intendáns minden pillanatban elmozdíthatá őket, — az egész kormányt képviselték igazgatásuk területén.

Látjuk ezekből, hogy az ancien régime kormánygépezete csak az egyes tisztviselők elnevezésében különbözött attól, a melyet Franciaországban később találunk. Ugyanezen meggyőződésre jutunk, ha az akkori kormány hatáskörére fordítjuk figyelmünket.

Az adó nagysága és kivetési módja a kormánytól függött. A taille nagyságát a királyi tanács határozta meg évenként titkos ülésben; ez vetette ki a capitatiót

a controleur generallal és intendánsokkal egyetértőleg, s az adónak ezen és más neveire nézve ő szerződött a bérlőkkel, ő határozta meg a beszédés módját, ő eszközölte a behajtást, vagy közvetlenül tisztviselői által, vagy legalább ezek felügyelete jilatt.

A katonaaállításra nézve a tanács döntötte el, hány újoncz állítására köteleztessék mindenik tartomány. Az egyes provinciákra eső mennyiséget az egyes községek az intendáns vetette ki, s a snbdelégué vezette a sorsolást.

Ki a katonáskodás alól föl akart mentetni, csak ennek útján nyerhette azt meg.

A közlekedési eszközök, a vicinális utak kivételével, kizárólag a kormány által tartattak fel. A tervet az intendánsok állapíták meg s a végrehajtásra, mely többnyire ingyen, közmunkák által történt, a subdelégué vigyázott fel.

A közcsend és közbátorság fentartásáról szintén a kormány gondoskodott. Az intendáns szemelte ki a katonákat és nevezte ki tiszteiket még oly városokban is, hol e célra, a maréchausséen és rendes katonaságon kívül, külön városi katonaság (garde urbaine) volt.

A kormány gondoskodott a szegényekről, magára vállalva az egyes földesurak ebbeli kötelességeit. Évenkint az adó egy bizonyos része volt rendelve e célra. Szóval a kormány figyelme és rendeletéi mindenre kiterjedtek, s számos intézmény maradt reánk, a melyekben bizonyos árúczikkek miként készítése határoztatik meg, vagy rendelés adatik, hogy a szőlőket irtsák ki egyes vidékeken, melyek a kormány nézete szerint nem alkalmasak bortermesztésre.

Minden szerfölött nagy hatalomnak fő veszélye nem az ellentállásban, hanem abban fekszik, hogy a vele szemben álló akadályokkal küzdve, azokat nem csak legyőzi, hanem megsemmisíti, s így tovább terjed, mint biztosan tennie lehetne. Augustus császártól fogva a világ csaknem minden nagyobb uralkodója jól tudta, hogy semmi sem biztosíthatja inkább a hatalmat, mint ha erős határok veszik körül, melyek által, a ki e hatalmat gyakorolja, egyszer-másszor megszorítva érzi magát, de a melyek egyszersmind erős védfalul szol-

gálnak neki. Azonban alig ismerünk oly embert, a ki a hatalom bizonyos fokára jutva, korlátohlhatta volna önmagát. Ezt látjuk Franciaországban is. S ámbár a városok a királyi hatalomnak hajdan nemcsak gátat nem vetettek, sőt eszközül szolgáltak céljai kivételében: a városok municipális kiváltságai sem tarthatták fenn magukat a kormány központosító iránya ellenében, s a XVIII. században elvesztették minden fontoságukat.

E nagy változás, Tocqueville szerint, nem előre kijelölt politika következménye. A kormány pillanatnyi financiai nehézségeknek öntudatlanul áldozta föl a nemzet municipális életét, mit onnan látunk, hogy 1692-től fogva, midőn a municipális hivatalok választását először szüntették meg s e hivatalokat pénzért adták el, a kormány a városoknak bizonyos pénzösszeg lefizetéséért többször visszaadta e választási jogot.* De bár azon kormányt, mely pillanatnyi pénzügyi nehézségek kikerülése végett ily fontos változásokat tesz közigazgatási rendszerében, nem lehet menteni: Franeziaországban mélyebben fekszenek, nézetünk szerint, a helyhatósági szerkezet sülyedésének okai; s e sülyedés akkor is bekövetkezik vala, ha a kormány soha sem is bántja a városok választási jogát.

Miután XI. Lajos a municipális szabadságot — demokrata jellemétől tartva, s így jól tudva, mit tesz — megszorította; miután a városok közgyűlésére, mely a XV. században sok helyütt még az egész népből állt, csak az úgynevezett notablek s a ezéhek és társulatok küldöttjei hívtak meg; miután e notablek száma a küldöttek számához képest mindig nagyobbá vált, s a mesteremberek küldöttei egészen kizáratván, végre csak a polgárok küldötteit találjuk; miután e változások következtében a nép legnagyobb része közönyössé lett a municipális szerkezet iránt: a városok municipális élete nem volt többé fentartható csupán az által, hogy a választási szabadságot meghagyták e zárt testületeknek, melyek magokat a város közgyűléseinek nevezték, — főleg oly kormánynyal szemközt, mely, miután az

* Nyolczvan év alatt hatszor történt ez.

egész közigazgatást kezébe vette, a városi szervezetben ha nem is akadályt, legalább alkalmatlanságot talált, és a mely hasonló viszonyok között hatalmas terjesztésére sokszor épen az által volt kényszerítve, mert a nagy számot védenie kellett azon zárt testületek ellenében, melyek a város nevében csak saját érdekeiket pártolák.

Bármiben keressük azonban e változások okait, kétségtelen tény, hogy a városok municipális szerkezete a XVIII. században elvesztette minden fontosságát. A városok nem szabályozhaták többé a vámokat, nem vethetének ki adót, nem adhattak és nem zálogosíthatának el immár semmit, nem perelhettek, nem kezelhetők s nem adhaták bérbe jövedelmeiket, nem rendelkezhetek azoknak feleslegeiről a kormány közbejövetele nélkül. Szóval nem volt tárgy, melyre nézve a városok a kormányhoz ne folyamodtak volna, s a melyben ne attól függött volna az elhatározás. S a mit a városokban láttunk, még nagyobb kiterjedésben föltaláljuk a falusi községekben.

Mióta a földesurak, részint mivel jószágaik kezelését gazdasági tiszteikre bízták, részint mivel fekvő birtokukat darabonként eladva, csak feudális jogaik jövedelmező részét tartották meg, a falusi községek kormányzásában minden befolyásukat elvesztették, s mióta a vagyonosabb lakosok a falukból a városokba vonultak: a falusi községek, mint hasonló viszonyok közt nem is lehetett máskép, egészen a kormánytól jöttek függésbe. Azon számos hivatalnokból, kik a középkor folytán a községek ügyeit kezelték, a XVIII. században többnyire csak kettőt találunk: az adószedőt és a syndicust; de miután amaz az adót az intendáns egyenes rendeleti szerint szedte be, ez pedig a subdelégué paranesa alatt állván, minden eljárásában csak őt képviselte: mindkettő tulajdonkép csak kormányi tisztviselőnek tekinthető; s ha a választási jog, legalább formára nézve, a községek nagyobb részében fennmaradt is, s ha a nép e jogához, mindamellet, hogy az intendánsok kijelölése s a választások sokszor történt megsemmisítése által csaknem illusoriussá vált, még mindig ragaszkodott is: e forma nem változtathatta meg a

dolgok lényegét, s igen természetes, ha a községi hivatalok ez időben többnyire már nem tiszteletnek, hanem tehernek tekintettek, melyet mindenki kikerülni iparkodott.

Az ancien régime alatt már nem volt város, falu, vagy szállás, nem volt kórház, zárda vagy iskola, mely saját ügyeiben saját akarata szerint járhatott el. saját javairól saját belátása szerint rendelkezhetett volna. Már akkor a közigazgatás gyámsága alatt állt minden francia, ha ez nem volt is még oly nyíltan kimondva, mint napjainkban.

E korszakot a jelennel összehasonlítva, a kettő között a bírói hivatal szerkezetében fekszik a különbség. Ha azon tökéletes függetlenséget tekintjük, melyben a törvényszékek egyes tagjai a kormány irányában állottak, mint a kik pénzen vásárolták hivatalaikat; ha tekintetbe vesszük, minő szerepet játszottak a francia parlamentek minden politikai mozgalom alkalmával s minő befolyást engedett maga a kormány a törvényszékeknek egyes közigazgatási tárgyakban: úgy látszik, mintha a bírói hivatal állása a közigazgatási szerkezet hiányait legalább némileg ellensúlyozhatta volna. De csalódunk. A hol a szabadságnak semmi más biztosítéka nincs, az egyes polgárok és testületek jogai egyedül a törvényszékek szerkezete által nem oltalmaztathatnak meg a közigazgatás önkénye ellen. S ha az ancien régime állapotjait közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy a rendes törvényszékek nem voltak ugyan sehol Európában függetlenebbek a kormánytól, mint Franciaországban, de a rendkívüli törvényszékek sem voltak sehol annyira dívatban, mint ott.

A múlt században kiadott királyi rendeletek és tanácsi határozatok között igen keveset találunk, melyben ki nem mondatnék, hogy minden azokból támadható pör kizárólag az intendáns vagy királyi tanács előtt indíttassék meg. Azon pörökre nézve, melyek régiebb törvényeken vagy szokásokon alapulnak, a királyi tanács az úgynevezett evocatiók által biztosította befolyását. Nem a törvények, hanem a végrehajtó hatalom által elvül állíttatott föl, hogy minden olyan pör, a melyben közérdek forog kérdésben, vagy a mely

igazgatási rendeletek magyarázatásából támad, nem a rendes törvényszékekhez tartozik, sőt hogy a király — gyakorlatilag a királyi tanács — minden magánügyet is maga elé vonhat, valahányszor szükségét látja.

Gyakorlatban már akkor is fennállott azon elv, mely Franciaország újabb alkotmányában, minden változás daczára, lentartotta magát hogy tudniillik a közigazgatás tisztviselőit a kormány helybenhagyása nélkül a rendes törvényszékek pörbe nem foghatják. A régiebb és újabb kor között csak abban fekszik a különbség, hogy a mit a kormány most a törvények értelmében tehet, azt akkor a törvények megszegésével cselekedte.

Hasonló viszonyok hasonló eredményekre vezettek; s valamint az ó- és új rendszer tisztviselői között még írásmódjukra nézve is alig találunk különbséget: merőben a mostanihoz volt hasonló azon állás is, melyet a kormányzottak a kormány irányában elfoglaltak.

A controleur général nemcsak fontos ügyekben, hanem egyes személyekre nézve is az intendánsoktól kívánt tudósítást. Ezek azokat sabdelégucéiktől követelték, s a mit ezek nekik jelentettek, úgy adták elő, mintha saját tapasztalásukból tudnák. A ministerek teendői számtalanok. Semmi sem történik nálok nélkül, (mint D'Argenson már 1733-ban írja), semmi másként, mint általok, s ha ismereteik nem terjednek annyira, mint hatalmuk, a legfontosabb dolgokat az alárendelt tisztviselőkre kellett bízniok, a kik ez által valóságos urakká váltak. Így egyrészt a közigazgatási gépezet a szükséges ellenőrködés miatt mindig bonyolódottabbá vált, az irományok halmaza nőttön-nőtt, a legegyszerűbb ügyek eldöntése is évekre terjedett; míg másfelől szaporodott a kormányi rendeletek száma, s örökös változások történtek a közigazgatásban. Az ancien régime vége felé annyira egymást érték az új rendszabályok, hogy a kikre a végrehajtás volt bízva, azok rendelet miatt azt sem tudták többé, miként engedelmeskedjenek.

S míg a kormány, mintegy ellenállhatlan erőtől ragadtatva, haladt ez irányban tovább-tovább: a nép minden osztálya mindinkább elvesztette önkormányzási képessé-

gét. A kik a fennállott viszonyoknak ellenei voltak, azok is a központi hatalomtól várták azoknak megváltoztatását. Mirabeau atya, ki a fennálló viszonyok gyűlöletétől elragadtatva azt mondta egykor, hogy valódi ncommissarius bandák «-ká lennének a törvényszékek, ha azoknak kinevezése a kormányra bíztnék, mindamellett is csak a kormánytól várta lehetetlen tervei kivitelét: s Tocqueville több forradalom előtti igazgatási kerület levéltárát átkutatván, oly beadványokra talált, melyekben egyesek azzal vádolják a kormányt, hogy hivatásának még mindig nem felel meg eléggé. Miért nem neveztetnek ki biztosok — így szól egy ezek közül, — a kik az egyes tartományok földművelőinek gazdaságuk czélszerűbb vezetésében oktatást adjanak, s megmondják nekik, mit csinálnak marháikkal, miként hizlalják azokat, miként neveljék, hogy' és mily vásáron adják el stb. Miután a kormány a gondviselés szerepét vállalta magára, igen természetes, ha minden egyes hozzá folyamodik saját szükségeiben, ha minden bajért a kormányt vádolják s végre, mint a forradalom előtt látjuk, még a rossz termésért is őt teszik felelőssé.

S most foglaljuk össze röviden a mondottakat.

A birodalom központján álló testület, mely az egész közigazgatásra felügyel; egy minister, ki e tanácsot vezet; minden tartományban egyes tisztviselők, a kik a tanács rendeleteit végrehajtják, semmi másodrendű igazgatási, vagy bármily testület, mely engedelem nélkül mozoghatna; rendkívüli törvényszékek, melyek minden közigazgatást érdeklő ügyben ítélnék s a kormány alsóbb tisztviselőit védik: mi egyéb ez azon központosításnál, melyet ismerünk? Formái még határozatlanabbak, eljárása kevésbé szabályozott, fennállása kétségesebb, de lényegében ugyanaz. Igaz, hogy csak utóbb, a forradalom által lön szentesítve azon nagy elv, hogy a többségnek és annak, ki azt képviseli, minden szabad; bizonyos továbbá, hogy a pulya XV., vagy a vallásos és emberséges XVI. Lajos kezében bármily nagy hatalom sem idézhetett elő oly szörnyű eredményeket, mint midőn a kérlelhetetlen convent vagy óriási utódja kezére került: de kétségen kívül áll, hogy a kormány az ancien régime alatt már csaknem mind-

azon tárgyakat hatáskörébe vonta, a melyek most ahhoz tartoznak.

Magában is világos, hogy az országban létező kormányrendszer nem maradhatott befolyás nélkül a forradalom kitörésére és lefolyására; de hogy e befolyást kellőleg megítélhessük, ismernünk kell azon viszonyokat, a melyek között e kormányrendszer alkalmaztatott.

Ha tekintetbe vesszük azok számát, kik a XVIII. század történeteivel foglalkoztak, s a reánk maradt emlékiratok tömegét, melyekből bizonyos emberek és osztályok mindennapi életét apróságokig ismerjük; ha figyelembe veákszük mindazt, a mit a forradalom alatt és után a parlamenti tárgyalások folytán a régi rendszer mellett és ellen mondtak: úgy látszik, alig találhatunk többé, a mit nem ismernénk; mindamellet Tocqueville jelen munkája talán több és meglepőbb újat foglal magában, mint az, a melyet évek előtt irt az amerikai szövetség demokrátiájáról.

Hogy mindenekelőtt a legfontosabbat emeljem ki, lássuk először is Franciaország birtokviszonyait a forradalom előtt.

Általános meggyőződés, hogy a földbirtoknak végtelen felosztása a forradalom következtében történt. A kik ezen felaprózást, mely a birtokosok számát milliókra szaporította, a legnagyobb áldásnak tekintik, és a kik az oly földbirtokot, mely a birtokos eltartására elégtelen, s őt telkéhez kötve, más élelemkeresettől visszatartóztatja, inkább tehernek, mint jótéteménynek tartják, s a föld feldarabolásában látják Franciaország egyik fő baját, egyiránt megegyeznek abban, hogy ez állapot a forradalom által behozott törvényeknek tulajdonítható. Tocqueville könyvéből látjuk, hogy e nézet merőben hibás.

Mindazon dolgok között, melyeket Young Arthur . Franciaországban első utazása alatt látott, semmi sem lepte meg őt annyira, mint az, hogy a földbirtok felét parasztok kezében s a legapróbb részekre feldarabolva találta. A híres angol gazdának ily állapotról, mint maga mondja, még fogalma sem volt. »Az örökségek felosztása — így szól egy intendáns a kormányhoz a forradalom előtt néhány évvel beadott jelentésében —

aggasztó módon halad előre, s miután minden örökös mindenből s mindenütt megkívánja részét, mindig apróbb meg apróbb darabokra osztják a földeket.

Egyes gazdasági egyesületek már húsz évvel a forradalom előtt kiemelték e bajt, s Turgot osztozott aggodalmaikban. »Az örökségek felosztása — úgymond — oly fokra hágott, hogy a telek, mely épen elég volt egy család fentartására, most 5—6 gyermek között daraboltatik fel. Természetes, hogy ezek családostól már nem élhetnek meg birtokukból. Néhány évvel utóbb Necker az országban élő kisebb földbirtokosok roppant számáról beszél; s Tocqueville a földadó kivetésére 1790-ben készült összeírások nyomán a földbirtokosok számát azon helyeken, melyeknek összeírásait átvizsgálhatta, a jelen földbirtokosoknak felére, egyes helyeken kétharmadára teszi, a mi csakugyan nagy felosztásra mutat, ha tekintetbe vesszük, hogy az ország népessége azon idő óta egy negyeddal növekedett.*

A francia parasztok igen nagy része e szerint már a forradalom előtt földbirtokosokból állott, s habár az ezen osztály kezében levő földbirtok súlyos terhekkel járt: a francia paraszt sem e tekintetben, se jogi állásra nézve nem volt rosszabb állapotban, mint a minőben ez osztályt, Anglia kivételével, Európa bármely országában találjuk azon időkben.

Németország nagy részében a XVIII. század végéig még nem volt eltörölve a szolgaság.** 1788-ban a német paraszt engedelem nélkül nem hagyhatta el lakhelyét. Urának hatósága alatt állott. Nem változtathatta állását, nem tanulhatott mesterséget, nem házasodhatott

* Miután a forradalom alatt elkobzott nemesi és egyházi birtokok — mint arról Tocqueville az eladási jegyzőkönyvek áttekintése után meggyőződött — nagy részben olyanok által vétettek meg, a kik már földet bírtak, a földbirtokosok száma ez erőszakos rendszabály által kevésbé szaporodott, mint gondolnák.

** Schleswig-Holsteinban csak 1804-ben, Nassauban 1808-ban, a Bergi nagyhercegségben Napóleon által 1808-ban, a Westfaliai királyságban és Lippe-Detmold hercegségben 1809, Schaumburg-Lippe- és a Svéd-Pomeraniában 1810, Hessen-Darmstadtban 1811-ben, Oldenburgban 1814-ben, Württembergben 1817-ben, Mecklenburgban 1820-ban, Szász-Lausitzban 1832-ben történt e szolgaság eltörlése.

engedelem nélkül. Ideje nagy része másnak szolgálatában folyt le.

A robot egész szigorúságban fennállott és sok helyen három napra terjedt hetenként. Ő építette, ő tartotta fenn nra épületeit, ő művelte földjét, ő szállította be termékeit. Birtokjoga, melyet magának szerezhetett, mindig korlátolt vala; nem adhatta, nem zálogosíthatta el, sőt még használatában is urának akarata határozott, s halála után sem szállt egészen és nagy terhek nélkül gyermekeire.

Franciaországban mindez nem volt többé. A paraszt kedve szerint költözködött; adta, vette, művelte vagy elzálogosította birtokát. A szolgaság végső maradványai csak az ország egyes keleti tartományaiban voltak találhatóak, a többiekben már idejét sem tudták, mikor szűnt meg, s a tudományos kutatásokból kisült, hogy * Normandiában már a XIII. században nem létezett többé.

Hogy a nem-nemes terhes feltételek mellett birta földjét, nem szenved kétséget; s habár azon jobbágyi tartozások, melyeket a feudális jogok neve alatt 4-ik augusztusban eltörültek, kevés kivétellel általánosak nem voltak is, s nagyrészt csak egyes vidékeken vagy épen egyes uradalmakban gyakorolták még azon úri jogokat, a melyeknek hosszú sorozatát a constituante borzadással hallotta: a francia paraszt állapota nem volt irigylendő. De bizonyos az is, hogy e tartozások egy része Angliában maiglan fenmaradt, a nélkül, hogy ez által a földművelés emelkedése hátrányt szenvedne; s e tartozások a XVIII. század vége felé Európa minden országában léteztek, sőt a földművelő helyzete épen e tekintetben kedvezőbb volt Franciaországban, mint másutt, miután több ilyenmű terhes tartozás — például az úgynevezett urasági robot (corvée seigneuriale), a magánosok által birt út- és hídvamok stb.

— Franciaország legnagyobb részében már el volt törülve; s a mi még fontosabb, a jobbágyok függetlenebbekké lettek uraságaiktól, mint ez idő szerint Európa bármely más országában voltak.

Azon tisztviselők, a kikre a falusi ügyek kezelése bízva volt, részint a község, részint az intendáns által

nevezve ki, mindig az utóbbinak rendelkezése alatt jártak el hivatalaikban, s ha a községi autonómia — mint főlebb láttuk — ez által nem nyert is, nem szenved kétséget, hogy legalább földesurától egészen függetlenné vált a község. A földesúrnak a XVIII. században a községi ügyekre nem volt többé semmi befolyása. Nemcsak a kezelés, de még a felügyelés is másokat illetett, s mi több, a királyi hatalmat az egyes községben nem a földesúr képviselte többé. Az országos törvények alkalmazása, a katonai állítás, az adó kivetése, a királyi parancsolatok kihirdetése és Ínség esetében a közsegély kiosztása mind másokra volt bízva. A földesúr — mire az intendánsok szüntelen emlékeztették subdelégueiket — csak az első lakos, ki a többiektől vagyona és kiváltságai által különbözik, de nem hatalmánál fogva.

Ha a francia paraszt akkori helyzetét jelen elveink szerint Ítéljük meg, lealázónak s nyomottnak találjuk azt; de az sem szenved kétséget, hogy az elnyomás legnagyobb részben nem a földesúri hatalomnak tulajdonítható; hogy a francia paraszt apró feudális zsarnokok martalékául a XVIII. században többé nem szolgálhatott; hogy polgári szabadsággal birt. s hazája földé nagy részét tulajdonának nevezhette. Oly körülmények, melyeket figyelembe vevén, meg kell vallanunk, hogy a dolgok valódi állásától nagyon különböző azon kép, a melyet az érintett osztály állapotáról a forradalom alatt tartott beszédekből alkot az olvasó képzelődése. Ugyanez áll a nemzet többi osztályaira nézve.

Siéyés híres röpirata *Qu est ce que le tiers état* nemcsak azokra, kik a forradalom történeteivel foglalkoznak, de fájdalom azokra is, kik a forradalom elveit mint államférfiak alkalmazták, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt, mint a minőt érdemelt. A kik e röpiratot olvassák, azon meggyőződésre jutnak, hogy:

1- ször, mindazon néposztályok, melyek 1789-ben a nemesség és egyházi rend ellen felléptek, helyzetükben egyenlők, érzésükben rokonok voltak; egy szóval, hogy a nemzet nem - kiváltságos része mint egy homogén egész állt szemben azzal, mely kiváltságokkal bírt, vagy legalább mindig olyannak érezte magát.

2- ször, hogy a nemzet nem kiváltságos része a kor-

mányra, közigazgatásra és törvénykezésre, szóval az ország fontosabb ügyeire semmi befolyást nem gyakorolt, s az állam kormányával összekötött minden jövedelmes állásból ki volt zárva.

Egyiránt hamis mind a két nézet.

Mi az elsőt illeti, kétségtelen, hogy a forradalom előtt a nem-kiváltságos osztályok vagyonosabb része, a földbirtokosok, művészek, gyárosok, mesteremberek, egy szóval a polgári és középrend e solidaritást, melyre Siéyés hivatkozik, nemcsak nem érezték, sőt mindent elkövettek, hogy magukat a néptől a lehetőségig elkülönözzék. Az egyesek az által, hogy mihelyt vagyonuk engedte, saját számukra nemességet vagy legalább hivaltalt vásároltak,* az egész rend az által, hogy mint rend magát kiváltságosnak tekinté. Nemcsak a faluk és városok, de még az utóbbiak különböző sorsú lakosai * közt sem volt egység, s mint az emberszerető Turgot panasolja munkáiban, a polgárok oly módon tudták rendezni a fogyasztási adót, hogy csak a város szegényebb lakóit terhelte.

Szintügy tévedésen alapszik a második nézet is. Egyes főbb hivatalok, mint például a tartományok kormányzó-sága, és a melyek az udvar fényének emelésére tartoztak, kizárólag a főbb nemesség kezében voltak még; a nagyobb családok megtarták eldődeik címzeit, de e címek értelme megváltozott. A középkori államszerkezet mellett, mint fentebb láttuk, egy új kormányzási gépezet állíttatott fel, mely lassanként minden valóságos hatalmat magához vont s ez részint nemesek, részint olyanok kezében vala, a kik csak most szerevén nemességet, kiléptek a polgári rendből, a nélkül, hogy a régibb nemesség által hasonlónak ismertetnének el. A mi pedig azon nagy nyereséget illeti, melyeket az ancien régime alatt — mint minden rosszul kormányzott államban — egyesek az ország rovására szereztek,

* Bizonyítja ezt az utolsó században kiosztott nemeslevelek roppant száma s a hivataloknak, — melyek pénzért adatván, a kormánynak tetemes jövedelmi forrásul szolgáltak, — rendkívüli szaporítása. Tocqueville egy középszerű nagyságú tartományi város jegyzőkönyveit 1750-ből átnézvén, százkilencz bírói hivatalnokot és százhuszonhat végrehajtó tisztviselőt talált.

első helyen szintén nem a nemesség áll, s a kegypénzek, a melyeket ennek egyes tagjai az udvartól vontak, föl sem tűnnek a fermier généralok s körözetük jövedelmeihez képest.

Ha vád illeti a nemességet, — a mi alól senki nem mentheti föl, ha a forradalom történetét ismeri, inkább azért sújtja őt vád, mivel az ország kormányától egészen visszavonult, s a fennállott hatalom tisztviselőit megvetve s pusztá czímekhez és egykori állása jövedelmeihez ragaszkodva, minden befolyásáról oly könnyen lemondott. Azon panaszok, melyeket lehangosabban hirdettek a nemesség ellen, nagy részint alaptalanok.

A nemesség, mint egész, — mert valamint a tiers état-t nem Ítélni meg Danton vagy Robespierre után, úgy a nemességet sem azok szerint, a miket egyes túlzók mondtak vagy tettek, — nem volt a felvilágosodásnak ellensége; sőt kelletén túl részt vett korának szellemi mozgalmaiban, s nem gondolva a következményekkel, maga hirdette azon elveket, a melyek vesztére vezettek. A nemesség nem ellenezte a szabadságot, s a forradalom előtt senki sem követelte az ország alkotmányos jogainak visszaállítását nálánál hangosabban. Mindazon biztosítékok között, melyekkel Franciaország harmincz éves alkotmányos élete folytán birt, egy sincsen, a melynek kivívását a nemesség már 1789-ben utasításul ne adta volna követelne. S ez utasításokat olvasva — mond Tocqueville — örökre sajnálnunk kell, hogy a nemesség a forradalom által megsemmisített. A nemzet ez által egyik lényeges tényezőjétől fosztá meg magát, s oly sebet ejtett szabadságán, melyből soha sem fog egészen kiépülni.

Ugyanezt mondhatni az egyházzal is.

Ha a francia egyházat 1789-ben tekintjük, talán türelmetlenséget vethetünk szemére, talán azt mondhatjuk, hogy a túlságig ragaszkodott egyes régi kiváltságaihoz; de azzal senki sem vádolhatja a francia egyházat, hogy a polgári és állami szabadság iránt ellenszenvet, sőt csak közönyösséget mutatott volna. A tiers état-nak a haladási kérdésekben nem volt biztosabb frigyese, s mindazon változások közül, melyeket a nép az egyenlőség nevében józanul követelhetett, alig van olyan, melyet

az egyház követjeinek adott utasításaiban nem talál-
nánk.

Szorosan véve a politikában a clerus határozottan a nemzet törvényhozási jogai, a törvényhozás rendes idő-
szakokban tartása s olyatén hatásköre mellett nyilat-
kozott, milyennel a legszabadabb nemzet törvényhozása
bir. Az ország belkormányát illetőleg az egyház, az
egyéni szabadság biztosítása végett, az angol *habeas
corpus*-hoz hasonló intézményeket követelt; felszólalt
az államtömlöczök és kivételes törvényszékek ellen; a
rendes törvényszéknél, nyilvánosság mellett, a bírák
teljes függetlenségét kívánta; a mellett nyilatkozott,
hogy születésre való tekintet nélkül minden hivatal
csak az érdemnek adassák; hogy a katonai kötelezettség
alól senki se legyen kivéve; hogy az úri szolgálatokat
illő kárpótlás mellett szüntessék meg; hogy a czéhek '
és a kereskedést gátló belvámok törültsenek el; hogy
minden faluban ingyen iskolák és más jótékonyági
intézetek állíttassanak, egy szóval az egyház, — mely
Franciaország politikai történetében mindig oly kitűnő
helyet foglalt el, s a melynek tagjai, a hol egyes tarto-
mányok számos ügyeiket még magok kezelték (mint
például Languedocban) élénk részt vettek a közéletben, —
az egyház, mondjuk, most sem maradt hátrább s
szint annyi hazafiságot tanúsított, mint a nemzet bármely
más osztálya.

Azon hazafiúi lelkesedést, melyet a francia clerus a
forradalom kezdetén tanúsított, nagy kiterjedésű fekvő
birtokának tulajdonítja Tocqueville; s miután e részben
nézete — a melyben én is osztozom — a papi javak
iránt általánosan elfogadott véleménynyel ellentétben
áll, legyen szabad ide vágó szavait egész tejjedelmőkben
idéznem.

• Nézetem szerint — mond Tocqueville, — mely a
közönségesen elfogadott és erős alapokra támaszkodó
véleménynyel ellenkezik, azt merem állítani, hogy a
szabadság igen erős tényezőjétől fosztja meg magát
minden nép, mely a katolikus derűst földbirtokától
megfosztja és jövedelmeit fizetéssé változtatja.

• Az oly ember, kinek személye nagy részben idegen
hatalom alatt áll, a kinek családja nem lehet, csak

egy erős kötelék által csatolthatatik hazájához, és ez a földbirtok. Vágnak el e köteléket s tulajdonképen nem polgára többé egy hazának sem. Azon hazában, a melyben véletlenül született, idegenként áll a polgári társaság közepeit, melynek érdekei közül őt közvetlenül egy sem érinti. Lelkiismerete a pápától, ellátása a fejedelemtől függ. Egyetlen hazája az egyház. Minden politikai eseménynél csak ennek érdekeit látja. Ha ez szabad és virágzó, nincs köze a többihez. Legtermészetesebb helyzete a politikában a közönyösség. Ily eszmék és érzések oly testületnél, melyre a gyermekevelés s a nép erkölcsi vezetése bízott, a közéletben csak veszélyes következtetéseket idézhetnek elé.«

A francia derűsről a forradalom kitörése előtt senki sem mondhatta ezt; s egyes kivételekkel Tocqueville nézete szerint talán soha sem volt kitünőbb, fölvilágosodottabb, nemzetiesb egyházi testület, a mely a polgári erényeket oly tántoríthatatlan vallásossággal egyesítette volna.

Általán véve azon húsz vagy huszonöt év, mely a forradalmat megelőzte, Franciaországban rendkívüli haladás és jólét korszaka volt, s az akkori közállapotok tanulmányozása minden elfogulatlant meggyőzhet, mennyire ferdén ítélnék, a kik XVI. Lajosban csak azon passiv tulajdonokat keresik, a melyeket jóságnak nevezünk, s a melyeket csak gyöngeségnek tartunk. E szerencsétlen fejedelem, a ki népe iránt oly melegen tudott érezni, uralkodása alatt nemcsak elődeinél, de sok oly uralkodónál többet tőn népe javára, a kiknek hálás emléke a történetekben századokig fentartá magát.

Igaz, hogy iszonyodnunk kellene, ha a forradalom előtti állapotokról azok szerint ítélnénk, a miket a hivatalos jelentésekben, sőt királyi rendeletekben olvasunk azok felől.

Miután a nép száznegyven év óta nem elegyedett közdolgokba, sokan, mint látszik, azt hívék, hogy az sohasem történhetik többé, s a kik a tömeg felébredésétől leginkább tarthattak, fennszóval értekeztek egymás között azon visszaélésekről, melyeknek a nép mindig áldozatja volt. Egyik a népre nézve legterhesebb institúciók szörnyű hiányait emelte ki; a másik szen-

vedéseinek leírására használta föl egész retorikáját, s a midőn helyzetét javítani akarták, mindannyian düh vei töltötték el a nép szívét.

Csaknem megfoghatatlan az a vigyázatlanság, melyet e részben mind a kormánynál, mind a kiváltságos osztályoknál találunk.

Midőn a király tizenhárom évvel a forradalom kitörése előtt az ingyen közmunkát el akarta törölni, ezeket olvassuk a rendelet bevezetésében: »Egyes tartományokat kivéve, csaknem az egész ország összes útjai jobbágyaink legszegényebb részének ingyen munkájával készültek. Az egész teher e szerint azokra hárult, a kiknek kezök munkáján kívül más vagyonuk nincsen, s a kiknek az utak jó karban tartása kevésbé fekszik érdekükben. A birtokosok, a kiváltságosok, a kiknek vagyonuk a közlekedés könnyítése által jövedelmezőbbé válik, nyerne csak az utak által; s midőn a szegényeket arra kényszerítjük, hogy minden kárpótlás nélkül az utak jó karban tartására fordítsák idejüket és munkájukat, azon egyedüli eszköztől fosztjuk meg őket, melylyel a nyomor és ínség ellen küzdenek, csak azért, hogy a gazdagok hasznára dolgoztassuk.

Azon rendeletben mely a cézheket és más iparúzó testületeket eltömitette, az mondatik a király nevében, hogy azon jog, melylyel mindenki munkája szabad használatára bir, a birtoknak legszentebb neme, s hogy mindazon törvény, melyet ez ellen hoztak, sérti a természeti jogot, s már magában érvénytelennek tekintendő.

Midőn 1780-ban a király a néppel tudatja, hogy a taille meghatározása, mely, a mint említők, addig a királyi tanács titkos ülésében történt, ezentúl nyilvánosan fog eszközöltetni s hogy annak emelése regisztráltatni fog; azt mondja többek közt rendeletében:

- Az adózók, kik a taille beszedése által úgyis eléggé gyötörtettek, mostanig még az adó váratlan fölemelésének is kitéve látták magokat, úgy hogy legszegényebb alattvalóink terhei sokkal nagyobb arányban emelkedtek, mint más osztályokéi.*

¹ Mindezen testületeket, valamint a közmunkát néhány hónap múlva megint visszaállították.

Főleg szűkebb esztendőkből, midőn az országot Ínség fenyegeti, azt tapasztaljuk, mintha mindenki inkább azt tűzte volna feladatául, hogy a népet dühössé tegye, mint hogy nyomorán segítsen. Hogy a birtokosokat adózóbbakká tegye, egy intendáns ily alkalommal »a gazdagok igazságtalanságáról s szívtelenségéről« szól, kik mégis mindenüket csak a szegény munkájának köszönhetik, s a kik, mikor birtokuk jövedelmezővé tételére fordítják a szegény végső erejét, éhen hagyják őt veszni. Máskor hasonló alkalommal egy királyi rendeletben olvassuk, hogy ő felsége védeni fogja a népet azon fondorkodás ellen, melylyel a gazdagok a munkabért leszállítva, őt Ínségnek teszik ki. Nem tűri a király, hogy alattvalóinak egy része a másik fukarságának legyen martalékja.

Valahányszor a közigazgatás külön ágai között a monarchia vége felé vita támadt, többnyire a nép nyomorúsága iránt tőn egyik a másiknak szemrehányásokat. Így 1772-ben a toulousei parlament a kormánynak azt hányja szemére, hogy ferde rendeletei által a népet éhhalálnak teszi ki; mire a kormány azzal felel, hogy a parlament nagyravágyása és a gazdagok haszonlesése okoz minden bajt.

Hogy ezen felszólalások a forradalom későbbi menetére nem maradtak befolyás nélkül, s hogy a mit a kormány és a kiváltságos osztályok mondtak neki az elnyomásról, a melyet fölötté gyakoroltak, az utolsó betűig mind elhitte a nép: mindez nem szenved kétséget; sőt erre nézve egyes esetekben bizonyítványokat is hozhatunk fel. Így például, midőn 1788-ban több tartományi gyűlés az egyes községeket felszólítja, hogy minden panaszukat részletesen adják be, a válaszokban többnyire már ugyanazon elkeseredést találjuk, mely később oly borzasztó módon nyilvánult. De ha a létező hiányok érzete e korszak folytán a nemzet minden osztályában elevenebbé vált, ha az elégtelenség nagyobb és általánosabb volt is, mindenütt kisebbek voltak a visszaélések, melyek azt okozták. A népek, mint az egyesek, mindig akkor érzik leginkább bajaikat, mikor enyhülni kezdenek.

»Midőn a fiscalisi törvények tanulmányozásához fog-

tam, — mond Mollic memoires-jaiban, — megijedtem attól, a mit azokban találtam. Szerencsére nem szorítottam a törvények olvasására, s kevés idő múlva azon meggyőződésre jutottam, hogy e törvények szövege és alkalmazása közt ugyanazon különbség létezik, mint a régi és mostani pénzügyi tisztviselők között. A kik e törvényeket alkalmazzák most, mindig a bűntény és büntetés lejjebb szállítása mellett nyilatkoznak.*

S a mi a pénzügyi állapotokra nézve áll, ugyanaz áll minden egyébről.

A controleur és intendánsok 1780 bán még mindazon jogokkal élnek, a melyeket hivatali elődeik 1740-ben gyakoroltak. Hatáskörük nem változott, hatalmuk nem kevésbé korlátlan: de csak a hivatalos levelezéseket kell átnéznünk, hogy meggyőződjünk azon roppant átalakulásról, mely azóta történt. A mint negyven évvel ezelőtt minden felsőbb hivatalnok csak arra gondolt, hogy tartományát rendben tartsa s abból lehetőségig sok adót szedjen be: úgy most csaknem kivétel nélkül mindenik a közjólét emelését tűzi feladatul, s csak a kormánynak egészen megváltozott iránya magyarázza meg a haladást, a melyet a nemzeti jólétre nézve már a forradalom előtt tapasztalunk, mikor még egész szigorúságukban iennáltak a régi törvények.

A XVIII. század vége felé szembetűnő hanyatlást talá-
lunk Franciaország belállapotaiban, s mielőtt az örökösödési háború megkezdett és XIV. Lajos végkép elvesztette azon befolyást, melyet Európa ügyeire gyakorolt, már akkor senki sem kételkedett e szomorú tényen.

Az intendánsok e század vége felé a burgundi herczegnek beadott emlékirataikban mind erre ezelőznek s a nemzet hanyatlásáról, és pedig nem is mint valami új tüneményről, szólnak. A népesség ezen generalitásban több év óta tetemesen megfogyott: jelenti az egyik; e városban, mely valaha gazdag és virágzó volt, minden ipar megszűnt: jegyzi meg a másik. Ez arról panaszkodik, hogy a tartományában egykor létezett gyárak elhagyattak; amaz, hogy tartományában a mezei gazdaság húsz évvel ezelőtt sokkal virágzóbb állapotban volt, mint jelenleg; a harmadik, hogy az orléansi

intendatúrában a lakosok száma s a termelés az utolsó harmincz év alatt egy ötöddel fogyott.

Körülbelül harmincz vagy negyven évvel a forradalom előtt mindez megváltozik. Mindenütt új életet látunk, mely részben a közvélemény által gyakorolt hatalomnak, de meggyőződésem szerint még inkább XVI. Lajos emberszerető törekvéseinek tulajdonítható. Az általános befolyáson kívül, melyet absolut országokban az uralkodó akarata a közélet minden ágára gyakorol s a mely Franciaországban a nép monarchikus érzéseinél fogva még nagyobb volt, mint máshol, bizonyítja ezt azon tagadhatatlan tény is, hogy e haladás épen 1774-től, XVI. Lajos uralkodása kezdetétől válik leginkább szembe-tűnővé.

Ezen évtől kezdve az ipar kifejlődése következtében a fogyasztási adó szüntelen növekszik; a haszonbér, melyet az annak beszedésével megbízott társaságok a kormánynak fizetnek, 1780-tól 1786-ig tizennégy millióval nagyobbá vált, s Necker 1781-iki compte renduejében két millióra számítja a fogyasztási adó évenkénti emelkedését. S miután a király épen a nép legszegényebb osztályaira terjeszté ki főleg figyelmét, oly annyira, hogy szándékai kivitelét e részben nem is bízta minisztereire: nagyrészen neki köszönhetni mindazt, a mi csak a nép helyzetének javítására a kormány által történt.

Oly országban, a melynek korlátlan hatalmú fejedelme a jótékonyági intézetekkel maga foglalkozik, s mikor a királyi vad által a földművelőknek okozott károk forognak kérdésben, maga készíti ministereinek a rendelet indokolását, csakhogy minél tökéletesebb legyen a [kármentesítés — mint Turgot beszéli XVI. Lajosról, — és a hol minden tisztviselő tudja, hogy az által hízelelhető leginkább urának, ha kötelessége teljesítésében a nép szegényebb osztályának kedvez: az ily országban a legcéziránytalanabb, sőt embertelenebb törvények sem akadályozhatják a nép gyarapodását és haladását. S ha bámulunk egyes tüneményeken, minőt például Young Arthur említ, hogy 1788 bán Bordeaux üzlete nagyobb volt Liverpoolénál, és hogy az utolsó időben Franciaországban inkább emelkedett a tengeri kereskedés, mint Angliában; s ha csaknem megfoghatatlannak látszik,

hogy — a mint Tocqueville állítja — a forradalmat megelőzőtt 25 év alatt a rossz törvényhozás daczára az általános jólét Franciaországban oly fokra emelkedett, a minőt ez ország történetében csak azon 37 év alatt találunk, melyben az alkotmányos kormányzást élvezte: mindez csak azon roppant hatást bizonyítja, melyet egy valóban jó fejedelem egész népek helyzetére gyakorolhat.

Tagadhatlan, hogy Franciaországnak még most is nagy reformokra volt szüksége, habár a nép helyzete mindenütt jobbra változott. A fejedelem legjobb szándékai s mindazon hatalom daczára, melyet a közvélemény már akkor gyakorolt, kikerülhetnek a visszaélések, a hol oly törvények vannak, mint akkor voltak Franciaországban. Nemcsak egyes földesurak jószágain, a kik úri jogaikat kérlelhetetlen szigorúsággal követelték, de egész tartományokban oly helyzetben volt még az ' adózó nép, a mely kiáltó ellentétben állt az összes irodalom, sőt maga a kormány által hirdetett elvekkel.

Franciaország akkori állapotában a legnagyobb egyenetlenség uralkodott. Ha lle de Francé generalitásának akkori administratív levéltárait átnézzük, azt látjuk, hogy ott a régi visszaélések csaknem egészen megszűntek. A jobbágyok vagyombeli szabadsága sokkal biztosabb, mint másutt. A személyes szolgálat megszűnt, az adó mérsékeltebb, beszédese rendesebb és egyenlőbb. Másutt, például a Loire mentében, főleg Poitou- és Bretagneban csaknem egészen fentartották magokat a régi állapotok; s ez egyenetlenség kétségkívül sok elégtelenségre adott alkalmat. A nemesség adómentessége terhebbé vált a nem kiváltságos osztályokra, mióta a polgári rend számos és épen legvagyonosabb családjai nemességet vagy hivatalt vásárolva, e kiváltságban részesültek, s az országos adó megnövekedett; s ez adó — valamint a nemesség által a feudális jogok czíme alatt jobbágyaiktól szedett jövedelmek — elviselhetlenebbnek látszott, mióta a nemesség nem teljesítette többé azon kötelességeket, a melyekért kiváltságait élvezte s jogaival felruházott. Mindenki tudta, hogy a taille, mely most kizárólag a népet terhelé, azon hadi szolgálatok pótlására hozatott be, a melyek hajdan a nemesség vállain

feküdtek; tudta, hogy azon viszonyból, mely egykor a jobbágy s földesúr közt létezett, csak az előbbinek kötelességei maradtak meg.

Ezen állapotok, Franciaország akkori műveltsége mellett, nem voltak többé fentarthatók; s ba valaki a jelen helyzettel elégtelt volt volna is: a régence és XV. Lajos kormánya elevenebb emléket hagyott maga után, hogysem mindenkinek eszébe ne jutottak volna azon következmények, a melyet XVI. Lajos halála gyakorolna az ország növekedő jólétére, ba ez esemény a törvények czélszerű megváltoztatását megelőzn.

De ba Franciaországnak a közigazgatás legtöbb ágában reformra volt is szüksége, az ország belviszonyait tekintve, úgy látszik, mintha egy nemzet sem volt volna soha kedvezőbb helyzetben, hogy politikai átalakulása nehéz munkáján rázkódtatás nélkül menjen keresztül. A kiváltságos osztályok — vagy legalább kitünőbb és felvilágosodottabb részök — átlátták a reform szükségét; az irodalom és középrennd fenhangon követelte azt; s a nép, megszokva századok óta, hogy sorsa fölött mások határozzanak, nem zavarta meg nyugtalanságával ez üdvös irányt. Ellenszegülés, egyes nagy urakon kívül, csak a nemesség azon részénél volt található, mely jószágain lakva, korával nem haladt, vagy földbirtokát lassanként eladva, földesúri jogaihoz azért ragaszkodott, mert ezeken kívül más jövedelmekkel nem birt Legfőbb még a főbb papság egy részét számíthatjuk ide. De ha meggondoljuk, hogy épen azon okok, melyek a nemesség egy részét a reform elleneivé tették, azt befolyásától megfoszták; továbbá, hogy a kik az úr és jobbágya közt létező viszonyok változatlan föntartását akarták, politikai tekintetben azok is gyökeres változásokat kívántak; s végre, hogy az egyháznak számra és befolyásra nézve legnagyobb része — a lelkészek s az egész alsóbb clerus — a középrenddel egyetértett: át kell látnunk, hogy az érintett ellenszegülés nem gördíthetett akadályokat a reform elé.

Franciaországban — mint fentebb, a közigazgatásról szólva, láttuk — a király és kormánya kezében központosuk minden valóságos hatalom; s valamint a reformnak, legalább a mennyiben a nép anyagi jólétével

összefüggött, XVI. Lajosnál nem volt buzgóbb pártolója: hasonló irányt találunk az akkori kormánynál is. A physiokraták tanai sehol sem gyakoroltak nagyobb befolyást, mint a közigazgatás soraiban; s a kormányi jelentésekben és rendeletekben ugyanazon elveket és szójárásokat találjuk, melyeket az irodalom népszerűekké tett, sőt a látszólag legszárazabb közigazgatási okiratokban sem hiányzik még azon dagály és érzékenység sem, a mely Diderot, Rousseau és más akkor divatos írók munkáit jellemzi. Ki kételkedhetett volna ily viszonyok közt a reform sikerén; ki gondolhatá, hogy a mit valamennyien akarnak, csak hosszú küzdelem után lesz kivihető?

Egy fél századnál több múlt azóta. A kik a nagy forradalom küzdelmeiben részt vettek, nincsenek többé, s e nagy esemény története új, hasonló tapasztalásaink által érthetőbbé vált: de a forradalom kitörését s vérengző folyamát most is alig foghatjuk meg, főleg ha — miként a forradalomról írt könyvekben többnyire történik — egyes emberek és osztályok hibáiban és bűneiben keressük e nagy esemény magyarázatát.

Hogy azok közül, a kik e nagy eseményben részt vettek, senkit sem mondhatunk egészen hibátlannak; hogy a király gyöngesége és ingadozásai, a kiváltságos rendek makacssága, a középosztályok túlzó követelései s a nép hiszékenysége és hálátlansága, melylyel új vezetőit követvén, a vett jótéteményről megfélemedezett, megannyi tényező, mely a dolgok erőszakos fejlődését előmozdítá: mindezt ki vonja kétségbe? A hol egész nemzet eltéved, az egyesek sem maradnak helyes ösvényen; s a közszerencsétlenség közepett sok egyes bűnt és alávalóságot találunk, a melyet azért mentegetni és szépíteni nem szabad. De mindez együttvéve sem magyarázhatja meg a forradalmat. Az okok mélyebben fekszenek, s olyanok, melyeket egyesek akarata és hatalma nem háríthatott el. Főltalálhatja az okokat, a ki figyelemmel kísérte, a miket e részben eddig elmondtunk.

Az első okot kétségen kívül a különböző osztályok egymás iránti viszonyaiban kell keresnünk.

Nem tartozom azok közé, kik a középkor institutióit az emberi ész remekének tartják. Azon nagyszerű hala-

dást tekintve, melyet az európai emberiség az úgynevezett középkor alatt tőn, nem oszthatom ugyan azoknak nézetét, a kik történetünk ez időszakában csak sötétséget és általános nyomort látnak; de még kevésbbő hiszek azon leírásoknak, melyeket, mióta visszahatás támadt a forradalmi eszmék ellen, a regényirodalomtól kölcsönöztek politikai íróink. A mit csak távolról nézhetünk, szükségkép egyoldalúlag látjuk; s ha saját múltjára visszatekintve, az egyes ember is többnyire szebbnek vagy szomorúbbnak találja azt, mint a minőnek egykor érezte: mennyivel inkább tapasztaljuk azt, mikor egész népek vagy korszakok rég múlt állapotjai forognak kérdésben.

Az újabb kornak úgy hiszem nem irigyelhető kiváltsága, hogy jogait és alkotmányait elvek szerint construálja. A régiek máskép cselekedtek. Ők elveiket a létező jogból és alkotmányokból vonták le, ezek pedig a létező viszonyokból fejlődtek, változva, tökéletesülve, avulva és megszűnve, mint maguk a viszonyok. S valamint azon alkotmány, melynek mesterséges gépezetét iskoláinkban tanuljuk, Rómában sohasem létezett egész tökéletességében: úgy a feudális államszerkezet, melyet tudósaink oly következetesen kidolgoztak, szintén nem volt található soha és sehol az egész középkor folytán. Tökéletes rendszert, a melyben minden csak egy elvből foly, ép oly kevésbé kereshetünk a középkorban, mint történeteink bármely időszakában. De ha azon ideális lánczolat, melynek egyik karikája a másiktól függ, míg az egészet a királyi hatalom tartja föl, egész tökélyében sohasem létezett is: bizonyos mindazáltal, hogy a középkori institutiók egészben véve egy hatalmas rendszert képeztek, nem alkalmaztattak arra, hogy eszköze legyen a haladásnak, mely a középkor folytán csak az egyes működésére volt hagyva, de czélszerűt, hogy az államot a maga minőségében föntartsa, s olyat, a mely alatt igen sokan nagy mértékben élvezték a szabadságot.

A hűbéri jogok azon osztálya, mely a középkorban a királyi hatalomnak korlátul szolgált, a XVIII. században csaknem mindenütt le volt ugyan rombolva: de a kötelék, mely a nemest jobbágyához csatolta, még

egészen a régi maradt; s ha a különböző osztályok kölcsönös helyzetét az egyikre terhesnek mondhatjuk is, legalább nem volt benne következetlenség. Mindenik résznek fenmaradtak jogaival kötelességei is.

Franciaország helyzete különböző. A feudális viszonyok politikai részét illetőleg ezen ország és mások között a XVIII. században kevés különbséget találunk; s azon tartományokban, melyekben a régi alkotmányos formák fennálltak, a három rend a kormány több ágára még mindig fontos befolyást gyakorolt, de a királyi hatalom azon küzdelemben, melyet a nemesség ellen folytatott, nem szorítkozott egyedül ennek politikai jogaira. Miután a korona, jogai kiterjesztésében, mindig a nép többi osztályaiban kereste frigyeseit s századok óta azon törekedett, hogy a nemességet minden hatalmától megfoszsza, szét kelle szakítania azon kötelekeket is, melyek a földesurat hajdani jobbágyaihoz kötötték. Résztint mivel a francia király mindenek előtt a nemesség fejének tekinté magát s nem akarta nélkülözni azon fényt, melylyel a gazdag főrend környező udvarát; résztint mivel Richelieutól kezdve mindazok, a kik az országot a király nevében kormányzák, maguk is e rendhez tartoztak: a mi csak a feudális jogokban a nemességre nézve hasznos és jövedelmező volt, mind meghagyatott, de mind megsemmisítették, a mi annak befolyást szerezhett volna. Így történt, hogy Franciaországban kétszeresen terheseknek látszottak azon jogok, melyeket a nemesség szűkebb korlátok közé szorítva élvezett ott, mint másutt. Miután a nemesség jogainak megfelelő kötelességei egészen megszűntek, s azon viszonyokból, melyek a földesurat egykori jobbágyához kötötték, csak az tartotta fenn magát, a mi az utóbbira terhes volt: megszűnt minden, a mit a jogok igazolására lehetett felhozni; s innen magyarázhatjuk ki azon gyűlölséget, mely Franciaországban a forradalom előtt s annak lefolyása alatt a nemesség ellen létezett; ámbár, mint a fennebbiekből láttuk, a nemes és nem - nemes osztályok között itt kevesebb volt a különbség, mint ez időben más államokban.

Miután az ország földbirtokának több mint fele a

nem-kiváltságos osztályok kezébe ment át; miután az ipar által meggazdagodott polgár vagyona és műveltségre nézve a főnemességgel egy sorba és sokszor magasabbra emelkedett, s az országnak valóságos kormányja is olyanok kezébe jutott, kiket, miután meg-nemesedtek is, a régi nemesség sohasem ismert magához hasonlóknak; miután egy szóval, (mint Tocqueville második könyvének VIII. fejezetében részletesen kifejti), nemcsak az egyes tartományok, hanem minden tartományban a különböző osztályok egyedei, legalább mindazok, kik a szorosabb értelemben vett népnél magasabbra emelkedtek, naponként hasonlóbbakká váltak egymáshoz, s a felsőbbség, melyet a kiváltságos osztályok magoknak követeltek, se műveltségi, se vagyoni állásuk, se a hazának tett különös szolgálatok által nem volt többé igazolható: mind ezek után csak természetesnek találhatjuk, hogy mindazon erőt, mely azoknak, kik e felsőbbség által magokat sértve érzék, rendelkezésükre állt, arra használták, hogy lerontassanak azon gyöngye korlátok, melyek az osztályokat egymástól elkülöníték. Minő sikerrel, könnyen beláthatni, ha tekintetbe vesszük egy részről azon osztályok tehetetlenségét, a melyeknek a létező állapotok fentartása érdekükben feküdt, más részről azon hatalmat, melylyel a fejedelem nevében fellépő igazgatás monarchikus országban mindig bír, oda számítván azon befolyást is, melyre Franeziaországban az irodalom emelkedett.

Ha a különböző osztályok közt fennállott ellentétben keressük a forradalom első és legfőbb okát, a második okot épen az irodalomnak e túlnyomó befolyásában e azon irányban fogjuk találni, melyben az irodalom e befolyását használta a XVIII. század folytán.

Nagy csalódás azt hinni, hogy az irodalom befolyása csupán a sajtó szabadságától függ. A tapasztalás épen az ellenkezőt bizonyítja. Bármi nagy az irodalom befolyása oly országokban is, melyek politikai szabadsággal bírnak (s a melyekben találunk csupán valódi sajtó-szabadságot): e befolyás, főleg a nép vallásos és politikai nézeteit illetőleg, soha sem oly nagy, mint a hol a politikai jogok a műveltségi állásnak meg nem felelvén, az irodalom minden új eszmének s eltitkolt

vágynak egyedüli közlőnyévé válik, s a nép által minden sérelme tolmácsának, s a kitünőbb egyéniségek által azon egyedüli eszköznek tekintetik, a melylyel, eszméket terjesztve, befolyást szerezhetnek magoknak. Világosan látjuk azt Franciaországban is. Az irodalom egy nemzet gondolkozásmódjára, vágyaira és reményeire sem gyakorolt soha nagyobb befolyást, mint ez országban, s ezeu befolyást soha sem használta nagyobb következetességgel az összes fennálló viszonyok felforgatására.

A csapások, melyek ez úton a létező állapotok ellen irányoztattak, többnyire közvetve intéztettek. Aránylag csekély volt azon írók száma, kik a politikával rendszeresen foglalkoztak, s még kevesebb azoké, a kik a létező viszonyok helyett pozitív javaslatokkal léptek volna fel; annál több történt mellékesen. Ha áttekintjük ama kor irodalmát, a legnehézkesebb értekezéstől a legigénytelenebb dalig, alig találunk művet, mely az akkori állapotokat élezi, érzézés vagy valamely észrevétel által meg nem támadta volna. Az egész irodalmat s vele együtt a nemzet mívelt osztályait — melyeknek véleményét az irodalom egyrésről képviseli, a másíkról alkotja — a forradalom előtt azon meggyőződés hatotta át, hogy az elavult és sokféleségök által csak zavart okozó törvények és szokások helyébe, a melyek szerint az ország eddig kormányoztatott, az észből s természetjogból merített egyszerű és mindenki által érthető törvényeket kell behozni.

Ha meggondoljuk, hogy azon időben, melyről szólunk, Franciaországban nemcsak a nemesség, hanem csaknem mindazok, a kik az irodalommal foglalkoztak, a kiváltságosak sorába tartoztak, — mert hisz a hivatalok roppant száma s a nemeslevelek bőkezű osztogatása mellett száz út nyílt minden, némileg kitünőbb embernek kiemelkedni a nép soraiból; — ha tekintetbe vesszük, hogy azon társaság, mely az írók legmerészebb megtámadásait a fennálló ellen megtapsolta, az oly lelkesedéssel üdvözölt elvek elfogadása által csak veszthetett: csaknem bámulatosnak tetszik az a közös egyetértés, melyet a létező viszonyok felforgatására nézve a forradalom előtt a francia irodalomban találunk. Még feltünőbb azon tény, hogy míg egyrésről a fennálló megtámadá-

sára csaknem az egész míveltebb osztály szövetkezett: úgyszólván senkit sem találunk, a ki a létező viszonyok /védelmére felszólalna, s azokat fentarthatóknak vagy csak /törvényeseknek ismerné. De mindez könnyen magyarázható, ha Franciaország akkori helyzetét tekintjük.

Régi tapasztalás, melyet az ó- és új-kor története egyaránt tanúsít, hogy azon mozgalmak, melyek a nép érdekében történnek, mindig olyanok által kezdetnek meg, sőt nagy részben olyanok által vitetnek keresztül, a kik, ha személyes érdekeiket tekintjük, e mozgalmak által csak veszhetnek. A jogegyenlőség első bajnokai mindig az arisztokratia soraiból kerültek ki, azok közül, kiknél a társaságban elfoglalt előkelő helyzet a személyes kitüntetés utáni vágyat kifejejt; s hogy e jelenséget Franciaországban nemcsak egyeseknél, hanem kevés kivétellel az egész arisztokráciánál föltaláljuk, az érintett okon kívül részint abból magyarázható, mivel senki sem kételkedett a létező viszonyok szilárdságán, s így a kik szabadelvű nézeteket hirdetve, a divathoz alkalmazák magokat, ebben semmi veszélyt nem látnak a fennálló viszonyokra nézve; részint az az oka, mivel a létező viszonyok tulajdonképen egy osztály igényeit sem elégitették ki, legkevésbé azokéit, a kik, ha a jelent a múlttal összehasonlíták, arra a meggyőződésre jutottak, hogy jelen állásuk nem felel meg annak, a mely a törvény szerint illeti őket, s a melyet elődeik elfoglaltak.

Ha Franciaország helyzetét tekintjük a XVIII. században: absolut monarchiát találunk, akadályozva eljárásában egyes osztályok kiváltságai s egyes institúciók által, a melyek a múltból itt-ott még fentartották magukat, de minden rendes korlátok nélkül. Miután azonban az a változás, a mely a királyi hatalmat az ország kormánya korlátlan urává tette, nem egyszerre, hanem fokként történt; sőt miután még a királyi hatalomnak körére nézve is tetemes különbségek voltak az ország különböző részei között, s egyes tartományok eleven emlékeit tartották fenn azon jogoknak, melyeket a három rend egykor az egész országban gyakorolt: igen természetes, ha mindenkinek szemébe

tűnt azon ellentét, mely az ország alaptörvényei s a fennálló viszonyok közt létezett.

A gyökeres újítás legbuzgóbb ellenei is elismerik, hogy hiányos, és 1789-ben többé nem volt alkalmazható azon alkotmány, melylyel egykor birt Franeziaország. Így az *Actes des apótres* (egyike azon lapoknak, melyek a constituante eljárását conservativ szempontból legkövetkezetesebben ostromolták) maga bevallja, hogy a régi alkotmány nem egyéb chaosnál. »Ez annyira magasztalt alkotmányban a rendek közül, melyek együttvéve a törvényhozó testet képezik, külön mindenik veto-val hir a többiek irányában; ez után jön a végrehajtó hatalom veto-ja; ha idáig jöttünk, a törvénynek még a 13 parlament, 12 ehambres des comptes, 12 ehambres des aides veto-ján kell keresztül mennie; mire még a harmincz tartományi igazgatás veto-ja következik. Úgy hogy a lehetőség csaknem megszámlálhatlan minden törvény visszavetésére. S ezt nevezték mégis mérsékelt monarchiának! Kétségkívül igen mérsékelt, miután csak befogatási parancsok (lettres de cachet) és lits de justice-k segedelmével állhatott fenn, mint 1758. és 1788-ban láttuk.* Miből azt a következtetést vonják az *Actes des apótres*-bán, hogy a régi alkotmány alatt se a király, se ministerei, se a nép nem szabad, s hogy valóságos képtelenség ily alkotmányt fentartani vagy életbeléptetni. Hasonlókép nyilatkozik Montlosier (*De la monarchie française*).

Bármilyen feltűnők voltak is azonban minden gondolkozó előtt a régi alkotmány hiányai, miután a létező állapotok szintén nem voltak kielégítők, sőt a tapasztalás azt mutatta, hogy azon tartományok, melyekben a régi alkotmánynak legalább egyes részei fentartották magukat, aránylag

* Igen hibáznak, úgymond ő, a kik azt állítják, hogy Franciaországnak 1789-ben nem volt alkotmánya; sőt egy helyett nyolcz-tíz alkotmánya volt, melyek közül mindenki kénye szerint választhatott. Despotismust akarunk? Ezt mindenütt találhatunk. Mérsékelt monarchiát? Hisz' a király az alkotmány szerint az ország alaptörvényeihez nem nyúlhat. A fenatus ^únyomóságától félünk? Hisz' a király az egyedüli törvényhozó: sí veut le roi, ce veut la loi; vagy ha a király és nép között közvetítőt kívánunk, csak választanunk kell a parlamentek, az országos rendek, vagy a pairek udvara közt.

jobb állapotnak örvendenek: természetes, ha az alkotmány visszaállítása legalább jelszavul szolgált mindazoknak, a kik a létező viszonyok megváltoztatását kívánták; s ha a rég elavult és fentarthatatlan alkotmány követelése erős fegyverül használtatott oly absolutismus ellenében, mely ellen maga a király tiltakozott.*

Valahányszor általános egyetértést találunk a politikában, meg lehetünk győződve, hogy a különböző pártok és osztályok csak azért egyesülnek egy közös irányban, mert mindenikök különböző eredményeket vár. Ezt látjuk Franciaországban is. Míg a nép a feudális terhek megszüntetése után sóvárog s az úgynevezett harmadik rend a jogok és terhek egyenlőségét követeli: addig a nemesség — legalább nagyobb részben — azon alkotmányos állását kívánja vissza, melyben elődei álltak, s buzgón csatlakozik a mozgalomhoz, a melynek első következményeként az ország rendi szerkezetének helyreállítását várja; s minden osztálynál egyaránt pártolásra talál azon irodalom, mely mindezen irányoknak közlönyül szolgál.

Az irodalom roppant befolyása, valamint a forradalom előkészítésére, úgy annak lefolyására szembetűnő. Ha a 89 előtti időszakot tekintjük, ennek köszönhető azon általános meggyőződés, hogy a létező állapot fentarthatatlan; a forradalom alatt ennek tulajdoníthatjuk nagyrészben kicsapongásait, ennek végre eredményeit, vagy inkább eredménytelenségét, a mennyiben a forradalom célja a szabadság megállapítása volt.

A francia forradalmat más hasonló népmozgalmaktól leginkább két dolog különbözteti meg: az a befolyás, melyet tisztán elméleti kérdések gyakoroltak az eseményekre, és azon szenvedély, sőt vakbuzgóság, a melylyel a vallás tanait és mindazt, a mi a keresztyénséggel összefügg, megtámadták. Mindkettő az irodalom rendkívüli befolyásának tulajdonítható.

Minden korban voltak egyesek, kik a jelennel elégedetlenül az emberi nem jobblétét csak a létező viszonyok tökéletes felforgatásában s oly állapotok létesítésében

* Dicsőségünknek tartjuk — szól XVI. Lajos egyik rendeletében, — hogy egy szabad nemzetnek parancsolunk.

keresték, a melyeknek minden részlete egy elvből fejlődve, logikai következetességgel függ össze. Épen mivel a tökéletesülési vágy velünk született, mindig voltak olyanok, kik az ember földi feladatát nem abban vélték föltalálni, hogy tökély után törekedjék, hanem abban, hogy azt elérje; s elvonatkozva az élettől, logikai rendbe hozták ábrándjaikat. Valamint a költészet egy vagy más neme, úgy az utópiák sem hiányoztak soha; s mint amaz, úgy ezek sem voltak befolyás nélkül a gyakorlati életre. De hogy egy nagy nemzet, mely több mint ezer évi történettel bir, mely századok óta szomszéd népeire, sőt az egész világra nagy befolyást gyakorolt s a műveltségnek magas fokán áll, múltjáról egyszerre megfeledkezik, s megvetve, a minék dicsőségét és jelen állását köszöni, egyszerre utópiákért lelkesüljön; hogy jeles férfiak, a kik egész életüket a történet tanulmányozásának szentelik, abban keressék koruk feladatát, hogy ez újra kezdje a történetet; hogy egy nagy testület, mely több kitűnő egyént foglalt magában, mint talán a világ bármely törvényhozásában volt valaha, oly pillanatban, midőn a hazát a legnagyobb veszélyek környezik, minden egyebet mellékesnek tartson s tisztán elméleti vitatkozásokkal foglalkozzék, abban keresve hivatását, hogy az emberi jogokat a lehetőségig tisztán formulázza, alkotmánya elé függeszse, s tekintet nélkül a létező viszonyokra, ezen alapelvekből vonja le törvényeit: mindez oly tünemény, a melyhez hasonlót nem találunk a világtörténetben, s a melynek magyarázatát csak abban kereshetjük, hogy a francia nép kizárólag az irodalomnak köszönte politikai nevelését.

A francia forradalom ugyanazon szellemben vezettetett, melyben az államról a XVIII. században megjelent elvont könyvek írtak. Az általános elméletekhez, tökéletes rendszerekhez, s minden törvények symmetriájához ugyanazon hajlaint találjuk mindkettőben; ugyanazon bizodalmit a teoriához; ugyanazon rögeszmét, mely az író és törvényhozókat arra birta, hogy az alkotmány javítása helyett a nemzet üdvét csak az összes létező viszonyok felforgatásában, csak philosophiai elvek nyomán, a logika szigorú szabályai szerint készült alkotmány létesítésében keressék. Ha meggondoljuk,

hogy az írónak főérdemei, azon bátorság, a melylyel elveit a fennálló viszonyok ellenében fölállítja, a következetesség, melylyel azokat keresztülviszi, sokszor épen legnagyobb hibái az államférfiúnak: megítélhetjük azt a hatást, melyet az irodalomnak egyoldalú és korlátlan befolyása a dolgok kifejlődésére Franciaországban gyakorolt; főleg miután az irodalom a fennálló államszerkezet ellen működvén, egyszersmind a nép vallásos fogalmait is megingatta, s így a nemzetet azon pillanatban fosztotta meg legerősebb támaszától, midőn arra leginkább volt szüksége.

Első tekintetre csaknem megfoghatatlannak tetszik az a határtalan elkeseredés, melyet a forradalom alatt a keresztyén vallás ellen találunk. Az egyenlőség, a népek közössége, a testvériség, — mely a szegényt és gazdagot összeköti, kötelességül téve mindenkinek, hogy embertársai javáról gondoskodjék — a humanitás és emberszeretet elvei, melyekért a forradalom annyira lelkesült: mind e vallás által hirdettek először. S ha a fennálló viszonyok nem feleltek is még meg az elveknek, bizonyos, hogy a keresztyén vallásnak, sőt az egyháznak volt köszönhető minden lépés, mely századok óta ezen irányban történt. Az oldotta meg a rabszolgák lánczait, az korlátozta a világi hatalom zsarnokságát, mely ellen az elnyomott nem talált más oltalmat; annak köszönhetni azon számos intézetet, melyek a középkor alatt a szegényebb osztályok fölségelésére alakultak. A tapasztalás azt mutatja, hogy épen a leggazdagabb nemzetek: az angol, az amerikai és sehwtzi a legkeresztyénebbek egyszersmind, s ha vallásunk tanait tekinti, minden gondolkozó meg fog győződni, hogy az a hatalom, melyet a vallás elvei az életre gyakorolnak, nemcsak nem áll ellentétben a polgári szabadsággal, sőt hogy az minden valódi szabadság nélkülözhetlen feltétele, mert az anyagi hatalom, melylyel a világi hatóságokat felruházzuk, csak azon arányban válik nélkülözhetővé, a melyben az állam és egyesek jogai a vallás magasabb szentesítése alatt állanak.

A vallástalanság, vagy helyesebben mondva: az a düh, melylyel a vallást a forradalom alatt megtámadták, mint Tocqueville helyesen jegyzi meg, mindenekelőtt

azon összeköttetésnek tulajdonítható, melyben az egyház a forradalom előtt az állammal állott.

Míg az ember oly vágyakat érez, melyeknek kielégítését e földön hasztalan keresi; míg a tudomány minden kételyére nem felelhet; míg a boldogtalannak vigasztalásra lesz szüksége, azaz valamíg műveltség lesz: mindaddig a vallás nem veszi el hatalmát az emberek felett, s a kik a vallás tanait hirdetik, nem lehetnek befolyás nélkül az államra. A mi a legfontosabb elveket illetőleg minden egyes meggyőződésére hat, szükségkép hat azon viszonyokra is, a melyek között s más egyesek, vagy közötté és az állam között léteznek. Csalatkozik, a ki úgy érti az állam és egyház egymástóli elkülönzését, hogy az állam más, sőt ellenkező elveket követhet, mint a melyeket polgárainak vallása szentesít. Minden ellentét, sőt minden észrevehető eltérés vagy a vallást, vagy az államot rontja meg. A hol az élet legfontosabb viszonyai a vallás elveire való tekintet nélkül rendeztetek el, ott az emberek idővel közönyösek lesznek a vallás egyéb tanai iránt is; vagy nem tartja fenn magát az állam, mely polgárainak meggyőződésével ellentétben áll. De épen mivel a vallás elhatározó befolyást gyakorol az államra s mivel ezen befolyás nélkülözhetetlen: szükséges az is, hogy kerültess[^]k minden, a mi azt veszélyeztethetné. A vallás befolyása olyan, mint az észak csillaga, a mely szerint a hajós útját irányozza. Csak az által uralkodik, mivel elérhetetlen magasságban áll. Ha a vallás vagy az egyház (mert a tömeg a kettő között különbséget nem szokott tenni) magas állásából alá száll; ha a mindennapi élet sűrűlődásai közé vegyül, s nemcsak mások által tekintetik az államgépezet egyik kerekének, hanem önmagát annak tekinti: ez esetben oly hatalomból, mely az államot szellemileg kormányozza, az államban felsőbbségért küzdő hatalmak egyikévé válik, s e küzdőterén a világi hatalom végre mindig erősebb.

Ez történt Franciaországban is. A forradalom előtt sehol sem látszott szilárdabbnak a kath. egyház állása. A vallástalanság csak a társaság felsőbb rétegeiben terjedhetett el, s a nép még oly erősen ragaszkodott egyházához, s annak szertartásaihoz, hogy például a

nép összeírásánál azt tartották a legkönnyebb és legbiztosabb módnak, ha az egyes községekben azoknak száma vétetik fel, kik húsvéti ájtatosságukat elvégezték. Azok száma, a kik az úrvacsoráját felvették, akkor még a népesség összes számának felelt meg. Ötven évvel utóbb a kath. cultust vad dühvel támadák meg, vérpadra hurcolák az egyház szolgálait, s oly üldözés vévé kezdetét, a minőt Diocletian óta nem szenvedett egyházunk, s nem a keresztyénséggel ellenkező más vallás nevében, hanem a mi egyetlen példa a történetekben, tisztán ellenszenvből, vakbuzgóságból a vallás-talanság iránt. E rögtöni változásnak első, s ha a nép alsó rétegeit tekintjük, fő oka az egyház világi állásában kereshető. Az egyház oly tökéletesen beillesztette magát a létező viszonyokba, oly erősen összefűzte létét az államéval, hogy a nép a kettőt nem tudta egymástól elválasztani, s midőn a világi hatalom lánczait szét-törte, szenvedélyében elfelejté, hogy azok, a kiket mint paireket a trón körül lát, egyszersmind püspökei, s a kik tőle a dézsmát szedik, vallásos vezetőknek és igazságtalóknak rendeltettek.

De nézetem szerint ez nem egyedüli, s nem is a legfontosabb ok. Egy másik, mélyebben fekvő ok, melyet Tocqueville nem említ, azon ellentétben keresendő, mely a keresztyénség alapeszméi s a forradalom politikai elvei közt létezik.

Legyen szabad e nézetemet, melyet másutt hosszasan kifejték,* röviden elmondanom.

Az ó-világ műveltségének maradványai a renaissance korától mostanig sehol se gyakoroltak nagyobb befolyást, mint államtudományaink körében.

A római császárság emléke az egész középkor alatt elevenen fentartotta magát, s nagy részint ennek tulajdoníthatjuk azon következetes törekvést az absolutismus felé, melyet e korszak fejedelmeinél találunk. A XV. században e törekvés már nagy eredményekre vezetett, s ha a királyi hatalom távol vala is még azon állástól, melyet a XVIII. században elfoglalt: úgy találjuk, hogy csaknem mindenütt legyőzte már a legnagyobb

* A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.

akadályokat, a melyek törekvéseinek útjában állhatták. Mi természetesebb, mint hogy azon elveket, melyeket a római imperium az állam iránt felállított, nemcsak az uralkodók, hanem azon osztályok is lelkesedéssel fogadták, a melyek a királyi hatalomban a közrend és saját jólétök egyedüli pártfogóját látták. A római jog, melyben azon elvet találjuk, hogy a fejedelem akarata törvény erejével bir, miután a nép minden hatalmát s uradalmát átadta neki* — szükségkép népszerű volt a királyok udvaránál; s azon általános pártolást, melyre a régi irodalom a renaissance korában minden műveltebb uralkodónál talált, eléggé indokolva látjuk azon elvek által, melyeket az irodalom a fejedelmi hatalomról felállított.

Azon állás, melyet az állam már a reformatió korszakában elfoglalt az egyház irányában, legjobban bizonyítja azt a felfogást, a melyet ezen, a tudós világ által előszeretettel hirdetett elvek a népek életére gyakoroltak.

Ne higye senki, hogy csupán a fejedelmek vették igénybe azt a zsarnoki hatalmat, a melyet VIII. Henrik az egyházra gyakorolt, s a melynél fogva akkor Anglián kívül is a fejedelem akarata s tisztán a világi hatalom nevében egyes országokban majd a reformatió, majd a katolikus hitvallás behozatott és ismét eltiltatott. Mi az állam jogkörét illeti, a XVI. század folytán nem monarchikus formájú államokban is ugyanezen elveket találjuk.

Alig menekült meg Zürich a konstanci püspök törvényhatósága alól, s a reformált egyház azonnal az államnak rendeltetett alá. A püspöki hatóság egy részét a nagy tanács gyakorolta. Ha a felsőség meggyőződött arról, hogy a keresztyén igazsággal valami ellenkezik: azonnal eltörlé; ha valamely új intézkedést az gvan geliummal megegyezőnek talált, azonnal életbe lépteté. Egyházi és világi dolgokban egyaránt azon elv szolgált zsinórmértékül, hogy a kisebbség engedni kény-

* *Quod principii piacait legis habét vigorem, utpote cum lege regia, ijuac de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.* Pand. Fr. 1. pr. D 1. 4.

télén a többségnek. A ki a reformatiónak kódolni nem akart, akadályozva lön vallása gyakorlásában. Ugyan-ezen elveket találjuk a katolikus Schweitzban is; Bern, Schwyz, Solothurn, Luzern, Uri, Unterwalden, Zug és Glarus küldöttei, a kikhez később a vallasiak is csatlakoztak, 1524-ben azon elv szerint, hogy nekik, mint a világi felsőségek, vált kötelességökké némely pontokban segédkezet nyújtani, hogy a tiszta hit mellett maradhassanak, a legfontosabb s tisztán egyházi ügyekben rendelkeznek.* Az 1566 iki helvét hitvallás azon elve: »Magistratus omnis generis ab ipso Deo est institutus, ad generis humani pacem et tranquillitatem, ac ita ut primum in mundo locum teneati, és a katolikus helységek papságának azon nyilatkozata, hogy a zsinat határozatai és az *In coena domini* bullának követésére csak kegyelmes uraik és előljáróik törvényhatósága és parancsának fentartása mellett kötelezik magukat, mindezek — mondjuk — csak ugyanazon elvek következetes alkalmazásai.

Hogy ez elvek minden egyéni szabadság megsemmisítésére vezetnek: magában világos. Mert ha a világi hatalom az egyesek leikiismeretébe is beleavatkozhatik; ha az egyháznak (vagyis annak, a mit isteni eredetűnek ismernek el) illő állását az államhatalom mutatja ki: ugyan hová meneküljön a polgár e hatalom túlcsepontosságai ellen? De világos az is, hogy az egyház függetlensége, mely vallásunk lényegéhez tartozik, nem fér össze az államhatalomnak ilyen kiterjedésével. Oly egyház, mely vallási elveihez ragaszkodva, minden világi érdeket alárendel a szellemieknek, egyházi dolgokban soha sem ismerheti el az állam felsőbbbbségét. Az állam mindenhatósága s a keresztyén szabadság nem fémek meg egymás mellett.

A XVII. és XVIII. században kevésbé tűnt fel ez ellentét. A protestáns egyházak, hogy magokat saját körükben új szakadások és a katolicizmus foglalásai ellen oltalmazzák, s a katolikusok, hogy a reformatiónak, a világi hatalom karával élve, annál jobban

¹ Bluntschli: *Bundesstaatsrecht* VI. k. és Bullinger: *A reformatió története*.

ellenállhassanak, könnyen elnézték e hatalom beavatkozásait. De a kik mélyebben láttak, akár az egyház, akár az állam szempontjából tekinték a dolgokat, érezék ezen ellentétet; s bár kisebb arányokban, e korszak folytán sem szűnt meg a két hatalom között azon küzdelem, a melynek az emberiség szabadságát köszönhető. A VII. Gergelyek és III. Inczék ideje jlejár; de ha a római szék vitatkozásait XIV. Lajossal figyelemmel követjük, úgy látjuk, hogy az egyház még sem mondott le háttérbe szorított követeléseiről; a mint más részről Franciaországban XIV. Lajos, Portugálban Pombal, Ausztriában II. József eljárása arra mutat, hogy a világi hatalom, mely magának minden egyebet alávetett, az egyház függetlenségének végső maradványait sem akará többé túrni.

Utóbb még világosabban tűnt föl ez ellentét. Az a visszahatás, mely Franciaországban a XVIII. század folytán támadt az absolut királyi hatalom ellen, nem változtatta meg azon elveket, melyeket a monarchia az állam hatalmának határaitól felállított. Valamint XIV. Lajos a római császárságban, úgy a forradalom a római és görög respublicákban kereste kormánya mintáját; a különbség csak abban áll a kettő között, hogy előbb a király, majd a nép nevében követelték az állam mindenhatóságát, a mi szükségkép oda vezetett, hogy azon kímélet helyett, melylyel az állam jogai az egyház irányában előbb alkalmaztattak, később a nép absolut souverainitásának elve az egyház irányában is szigorú következetességgel alkalmaztatott s így az állam és egyház elvei között létező ellentét szembetűnőbbé vált.

Már Eousseau tisztán belátta és sajátságos nyíltságával a *Contrat social* utolsó fejezetében ki is mondotta ez ellentétet. Ha igaz, hogy jól rendezett állam csak ott létezhetik, »a hol minden egyes tökéletesen alárendeli összes erejét a közakarát legfőbb kormányának* I. k. 6. fej.); s ha e szerint az »államnak absolut hatalomra van szüksége, s az egyes szabadsága az államra nézve kevésbbé fontos dolgokban fennállhat ugyan, de minden tárgy fontosságát csak az állam határozhatja meg (II. k. 4. fej.); ha az államnak az egyénnel minden viszonyában érintkeznie, ha az egyént minden fonto-

sabb cselekményeiben vezetnie s arra kell nevelnie, hogy az ő akaratának föltétlenül hódoljon; szóval, ha azt kívánja az állam czélszerű elrendezése, hogy a polgárok egyénisége megsemmisíttessék: akkor az államot vallási dolgokban is a legtökéletesebb souverainitas illeti. E szempontból mindegy, hogy az egyesre vagy a többségre van-e ruházva e souverainitas gyakorlása. Azon elv, mely az egyént teljesen aláveti az államnak, ugyanazon következtetésekre vezette Hobbést és Rousseaut: hogy a világi és egyházi hatalom megosztása czélszerűen rendezett államszerkezettel nem férhet össze. Ha azt akarjuk, hogy az egyén akár egyesek, akár a többség rabszolgája legyen; annak kell lennie vallási tekintetben is; — s nézetem szerint saját elveinek következtetéseit s a keresztyén vallás lényegét helyesen fogta fel Rousseau, mikor azt állítá, hogy államideálja lehetetlen, míg a keresztyénség fennáll; s mikor e meggyőződésből kiindulva, e vallást saját nézpjából minden vallások között a legrosszabbnak nyilvánítá (si évidemment mauvaise que c'est perdre le temps de s'amuser á le démontrer. L. IV. eh. 8.)

Miután Rousseau és követői egészen az ó-kor államai szerint alkoták ideáljaikat, azt kellene tenniök azon viszonyra nézve is, melyben a vallás az államhatalom irányában áll. Miután tehát a nemzeti cultusok kora megszűnt, s a keresztyénség, mint az összes emberiség vallása, egyes országok törvényhozásától nem függhet; a vallás és állam tökéletes egysége csak úgy létesíthető, ha az állam maga alkotja vallását, s annak elfogadására kényszeríti polgárait.*

* B y a une profession de foi purement civile, dont il appartient au souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme sentimens de sociabilité. — Sans pouvoir obliger personne á les croire, il peut bannir de l'état quiconque ne les croit pas. Que si quelqu'un après avoir reconnu publiquement ces memes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu' il soit puni de mort, il a commis le plus grand des crimes, il a menti devant les lois. Chacun peut avoir au surplus telles opinions, qu' il lui plait, sans qu' il appartien au souverain d'en connaître. Les sujets ne doivent compte au souverain de leurs opinions qu' autant que ces opinions importent á la communauté. (L. IV. eh. 8.)

Mindez természetes és logikai következménye azon elveknek, melyeket nemcsak Rousseau, hanem jelesebb kortársai is felállítottak az államról, s azon eljárás, melyet a forradalom az egyház irányában követett, nem egyéb, mint ezen tanok következetes alkalmazása. A francia forradalom politikai elvei, s az egyház iránti eljárása oly világos összefüggésben állanak egymással, hogy az utóbbinak főokát csak az előbbiben kereshetjük. Azon állás, melyet az egyház a forradalom előtt az államban elfoglalt, feudális jogai, melyek az egyház tagjai és a nép között súrlódásokat idéztek elő, mind előmozdíták a mozgalom kitörését; de a mozgalom maga nem vala kikerülhető, s hacsak az irodalmat tekintjük, nem szenved kétséget, hogy annak keresztyénellenes szelleme nem az egyház állásának, hanem a vallás elveinek s azon ellentétnek tulajdonítható, melyben azok az állam absolut souverainitásával állanak.

Az irodalomnak ezen, mind a fennálló államszerkezetre, mind a vallásra egyaránt veszélyes irányán kívül vannak még más tényezők is, melyeket, a forradalom okait keresve, mellőznünk nem lehet.

Egyike a főbbeknek Páris nagysága és határtalan befolyása.

Rég átlátták ennek veszélyeit, és már XIV. Lajos kormánya legfényesebb korszakában hat ízben megkísérté, hogy a város terjedését rendeletek által megakadályozza. Hasztalan. »Nincs többé Franciaországban egyéb, mint Páris, s azon távolabb tartományok, a melyeket Páris még nem emészthetett fel«, így ír Montesquieu 1740-ben barátjai egyikéhez. Ugyanez ellen panaszkodik 1750-ben Mirabeau marquis, a híres szónoknak ismert apja. Ezt említi Young Artúr is, ki a fővárost kevéssel a Bastille ostroma előtt hagyta el, s nem győzte bámulni az ellentétet a között, a mit a városban, s a mit a vidéken tapasztalt. »Párisban a legélénkebb tevékenység és lárma — így szól ő; — soha ehhez hasonló mozgalmat még Londonban sem láttam. Minden pillanatban új röpiratok jelennek meg, egy hét alatt kilenczvenkettő hagyta el a sajtót. Ugyanekkor a tartományokban a legnagyobb csend és tétlenség uralkodik; s a híres utazó, ha valamely

Tárosban a lakosoktól kérdé, mit fognak tenni — minde-
nütt azt nyeré válaszul, hogy várniok kell, mit tesz
Páris. Ezen emberek — teszi hozzá — még vélekedni
sem mernek, míg azt nem tudják, mit gondolnak
Párisban«.

Ismerjük azt a befolyást, melyet a párisi nép a forra-
dalomra gyakorolt; de csalódnánk, ha azon kártékony
hatást, melyet a főváros túlságos terjedelme Francia-
ország kifejlődésére gyakorolt, csak a városi pór által
az ország törvényhozásán elkövetett brutális erőszaknak
tulajdonítanók.

Politikailag izgatott korszakokban alig képzelhető
nagyobb veszély, mint ha a törvényhozás, a melynek
főkelléke a függetlenség, oly helyzetbe állítatik, hol
durva erővel szemközt e függetlenséget csak rendkívüli
erények által tarthatja fel. A Catók es Boissi d'Auglasok
mindig ritkák voltak a világon, s Eszak-Amerika insti-
túciói között nincs talán egy, mely a rend és szabad-
ság föntartására fontosabb annál, hogy Washingtonba
tették a szövetség kormányát és törvényhozását.*

Még fontosabb azonban a hatás, melyet Páris kiterje-
dése Franciaországra azáltal gyakorolt, hogy a nemzet
legműveltebb és legvagyonosabb osztályai s főleg a föld-
birtokos nemesség nagyobb része e városban teleped-
tek le.

Ha meggondoljuk, hogy — a mint feljebb említők —
a hűbéri viszonyok maradványai sehol sem voltak terhe-
sebbek, mint azon tartományokban, a melyeknek népe
a forradalom alatt a trón védelmére fegyvert fogott:

* Nagyobb városok — bármit mondjanak Párisról — sohasem
képviselik az országot. Valamint azon műveltség és vagyon, a
melyet azokban találunk, az ország általános műveltsége és vagyo-
nossága mérlegéül nem szolgálhat: úgy azon kétségbejítő nyomor
és romlottság sem terjed falain túl, a mit néha a fővárosi nép
legalsó rétegeiben tapasztalunk. Nagyobb városokban az osztályok
különbsége mindig nagyobb, az ellentétek mindig élesebbek, s főleg
ha, mint Páris a XVIII. században s napjainkban csaknem minden
főváros, az ipar főhelyévé váltak, érdekeik is lényegesen külön-
bözők az ország érdekeitől; mi, ha a városi népesség helyzeténél
fogva a törvényhozásra kényszerítő befolyást gyakorolhat, az
egészre nézve talán a legfontosabb érdekek feláldozását vonja
maga után.

legalább kétely támadhat bennünk, vajon az egész forradalom nem vett volna-e más, talán Franciaország érdekében kedvezőbb fordulatot, ha az összes nemesség, mely a fővárosban vagyónát és tekintélyét vesztegeté, a bretagnei s vendéi földesurak példáját követve jószágán él, s azon természetes köteléket, mely a nagyobb birtokost a kisebbel, sőt az egész fölmívelő osztálylyal összefűzi, önmaga nem tépi szét. Mert minden, főleg a földbirtokra alapított aristokrátiának befolyása nem a törvényhozás, hanem csak az aristokrátia hibája által veszhet el. Ha természetes állásáról maga megfelelkezik, csak akkor felejtik azt el mások is; ha a fölmívelő osztályokat az aristokrátia hagyja el, csak akkor hagyják őt el azok is, csak akkor aljasul a trón támaszából annak fényes, de töredékeny ékességévé, mint Franciaországban a forradalom alatt láttuk.

Tagadhatlan az is, hogy a kormány eljárása az utolsó században szintén elősegíté a forradalmi eszmék fejlődését. Ha a hidak és utak igazgatósága, csak az egyenes vonalt tartva szemei előtt, töltéseit a szántó-földék és rétek közepén vezette át, s a magántulajdont, sokszor kártalanítás nélkül, sérté; ha a kormány az egyes községekben létező kegyes alapítványokat, a hagyományozok végrendeletei mellőzésével, más célolfra fordítá; ha, főleg szűk esztendőknben, az árakra nézve maximumokat határozott: mindezen példákat nem felejtették el, s a birtokjog illetén sértései csak annál veszélyesebbekké váltak, miután a közjó nevében történtek.

Főleg XVI. Lajos kormányá hibázott e részben. Az utolsó á5 év alatt úgyszólván semmit sem hagytak meg régi helyén. A czéhek eltörlése s részben visszaállítása, az úri hatóság megszüntetése, a törvényhozási rendszer körül tett változtatások, főleg a gyökeres reform, mely az ország közigazgatására nézve 1787-ben történt, a nemzet minden osztályát zavarba hozták; s elmondhatjuk, hogy ha az ország főkormányá látszólag megtartá is még előbbi alakját, az egyes polgárok egymás közötti és az államhoz való viszonyaiban a forradalom előtt már a legnagyobb anarchia uralkodott.

Hogy e változások, melyek a legnemesebb indokból történtek, magokban véve üdvösöknek mondhatók, nem

szenved kétséget. Senki se tagadhatja, hogy az 1787. évben behozott igazgatási rendszer az egyes hatóságok körét és eljárását sokkal világosabban és czélszerűbben jelölte ki; de a tapasztalás hamar megmutatta a veszélyeket, melyek ily rögtöni változásokból következnek, főleg ha oly tárgyak körül történnek, melyek minden osztály mindennapi életébe vágnak. Az új — bár sokkal tökéletesebb — közigazgatási rendszer csak nagyobb zavart vont maga után. A régi állapot hiányait a gyakorlat részben pótolta, a megszokás túrhetőkké tette; az új rendszer, mely tekintet nélkül az egyes tartományok különböző helyzetére és szokásaira, mindenütt egyszerre hozatott be, egyaránt idegen volt mindenki előtt. A tisztviselő ép oly bizonytalan vala hatáskörére nézve, mint az egyes polgár az iránt, kihez forduljon; az adminisztratív rendszer látszólag legüdvösebb átalakításának következménye csak az volt, hogy az ország közigazgatása úgyszólván megakadt, s a kormány azon hatalomtól, melyet az összes közigazgatásra gyakorolt, épen akkor fosztatott meg, midőn arra legtöbb szükségé volt. Oly körülmény, mely szintoly elhatározó volt azon állásra, melyet a királyi hatalom a népmozgalom irányában elfoglalt, a mint a kormány pénzügyi nehézségei sietteték a mozgalom kitörését.

Mindezeknél még fontosabb azon befolyás, melyet a francia forradalomra — mint minden nagy eseményre — a nép jelleme gyakorolt. »Ha e nemzetet magát nézem, — e szavakkal jellemzi Tocqueville a francziákat, — rendkívüliebbnek találom azt története minden eseményeinél. Volt-e valaha nép a világon, melynél annyi ellentétre akadnánk, mely minden tetteben annyira túlzó, annyira inkább érzéseit, mint elveket követő, s mely ez okból mindig több jót tesz és több rosszat, mint tőle várunk; néha alantabb áll más népeknél, többször sokkal magasabban. Volt-e nemzet, annyira változhatatlan fő hajlamaiban, hogy kétezer év előtt készült leírásokból megismerhető, s mégis annyira változó mindennapi gondolkozásában és Ízléseiben, hogy végre magát sem foghatja meg, s a mit maga tett, sokszor szintoly meglépéssel látja, mint mások. A legotthonosabb és szokásaihoz ragaszkodóbb, ha magára

hagyják; s kész mindenre, kész a világ végéig menni, ha akaratja ellen egyszer háza köréből és szokásaiból kiragadtatott. Volt é nép oly kormányozhatatlan hajlamú, s a mely mégis könnyebben megszokja fejedelmei önkényes, sőt erőszakos kormányát, mint azt, hogy a főbb polgárok rendes és szabad igazgatása alatt álljon; ma minden engedelmességnek nyílt ellene, holnap oly szenvedélyes szolga, minőt a szolgálásra leginkább termett népek közt is hasztalan keresünk; egy hajszálon vezethető, míg senki ellent nem áll, kormányozhatatlan, mihelyt valahol az ellentállás példáját látja; e szerint mindig ámítván urait, a kik tőle vagy kelleténél inkább vagy kevésbé tartanak, soha sem oly szabad, hogy lenyűgözésén kétségbe kellene esni, és soha sem annyira lenyűgözött, hogy lánczait szét ne törhetné; mindenre alkalmas, de csak a harcban kitűnő; a véletlennek, az erőnek, a sikernek, a fénynek és zajnak inkább bámulója, mint a való dicsőségnek; képesebb hősiességre, mint erényre, lángészre, mint józanságra, képesebb roppant föladatakra, mint nagy dolgok kivitelére; a legkitűnőbb s legveszélyesebb Európa népei között; arra hivatva, hogy más népek előtt felváltva bámulat, gyűlölet, sajnálkozás és borzalom tárgya legyen, de hogy azok iránta soha, közönyesek ne lehessenek.

Más nemzetnél százados institúciónak megváltoztatása ily rögtön talán nem történhetett volna; hasonló tettekre, minőket a forradalom alatt borzadással látunk, más nemzet talán nem ragadtatná el magát és a comité de salut publique eljárása, valamint az a rögtöni — csaknem csudálatos — visszahatás, mely a 9-ik thermidor után bekövetkezett, valószínűleg egyaránt lehetetlen volna komolyabb népeknél.

Összefogván a mondottakat, azon meggyőződésre jutunk, hogy azon viszonyok és állapotok, melyek a forradalmat előidézték s annak szerencsétlen irányát elhatározzák, főleg a kormány századok óta követett ferde eljárásának eredményei.

Ha a francia aristokrátiát a néptől egészen elszigetelve látjuk; ha azon osztály, mely Angliában a nemzet élén áll, s a mely Franciaország régiebb történetében

hasonló helyzetet foglalt el, udvari nemességgé és pénz-aristokráciává változott, (mert hisz a nagyobb birtokos, a ki javainak kezelését egészen másokra bízva, jövedelmeit a városban költi el, miben különbözik a pénztózsértől?); ha a földművelő benne érdekeinek természetes képviselője helyett itt csak elnyomókat látott, a kiket személyesen nem is ismer, a kiktől semmit sem vár, a kikhez őt élvezett jótétemények nem kötik, s a kiknek nevében tőle majd munkája, majd jövedelme egy része követeltetik: vajon ezen viszonyok nem a kormány törekvéseinek eredményei voltak e?

Soha egy kormány sem dolgozott valamely cél elérésére századokon által nagyobb következetességgel, mint a francia munkált azon, hogy a nemességet minden befolyásától megfoszsza. Sügértől XIV. Lajosig minden nagyobb király és államférfiú arra törekedett. A lehetőségig távoltartani a nemességet és földnépet egymástól: ez az, a miben a kormány az utolsó két század folytán kereste egyik fő feladatát. A miről IV. Henrik panaszkodott, hogy a nemesség elhagyja jószágait, — utódai célul tűzték ki. Azon kérdések között, melyeket a kormány az egyes tartományok intendánsaihoz intézett, egyebek között azt találjuk: vajon a tartomány nemessége jószágain él e? — mire az intendánsok egyike, — a kinek levele Toequeville kezébe került — válaszában panaszkodik, hogy tartománya nemessége, a helyett, hogy kötelességeit a király személye körül teljesítné, inkább parasztjai között marad. Történetesen épen Anjou, a későbbi Vendée intendánsa emeli e panaszt, azon nemesség ellen, mely utóbb a trón védelmére fegyvert fogott, s ezt kétségen kívül csak azért teheté, mert a helyett, hogy a versaillesi előtermekbe tolakodott volna, parasztjai között maradt.

Azon jogok, melyeket a főbb nemesség a középkor alatt élvezett, az állam egységével s a királyi hatalom természetes állásával nem fértek össze. Hogy Franciaország nagy állammá váljék, le kelle győznie azon akadályokat, a melyek ennek útjában álltak, s ezek között a nemesség hatalma és függetlensége volt a legnagyobb. Mi természetesebb, mint az, hogy a királyi hatalom, híven emlékeihez, az előbbi irányt akkor is

követte, miután a nemesség, mely ellen századokig küzdött, rég elvesztette mindazt, a mi által egykor a királyi hatalomra veszélyessé vált. A mit a kormányok külpolitikáikban régóta tudnak, hogy egykori ellenségeik később legbiztosabb frigyeseik lehetnek, — többnyire elfelejtik, ha a belügyekről van szó; s Franeziaország nem az egyedüli állam, mely legerősebb támaszától fosztotta meg magát az által, hogy jelen helyzetét felejtve, egykori, de már rég nem létező veszélyek és ellenségek ellen küzdött.

S ha azon káros befolyást tekintjük, a melyet az irodalom gyakorolt a forradalomra, erre nézve sem menthetjük Franciaország előbbi kormányait. Részint elnézés, részint nyílt pártolás által ők magok gyámoltották azon irányt, mely később a királyi hatalomra nézve oly veszélyesnek mutatkozott.

Miután oly államban, mely absolut hatalmat követel, e hatalom tisztviselői és az egyház között összeütközések nem maradhatnak el: a kormány az irodalomban, mely pillanatnyi elleneit megtámadja, sokszor frigyeseket lát, vagy legalább nem bánja, ha az elégedetlenség oly tárgyak ellen fordul, melyek reá nézve látszólag idegenek. Ezt látjuk Franciaországban is. Míg az irodalom a napi kérdések megvitatásától eltiltva, mindazon keserűséggel, a melyet a létező viszonyok ezerek keblében meggyűjtöttek, az ellen fordult, a mit megtámadnia szabad volt, s azon aljasságot, melylyel az intendáns és annak legutolsó tisztviselője előtt hajlongott, az által gondola jóvá tehetni minden firkász, hogy mindazt, a mi mások előtt legszentebb, hallatlan merészséggel bemocskolja: addig a kormány nyugodtan nézte e zajt, meggyőződve, hogy ha a vallás és erkölcsiség minden alapja megingattatik is, ez reá nézve sokkal kevésbé veszélyes, mint az lenne, ha az irodalom a legkisebb államszolga vagy tisztviselő ellen fellépni bátorzkodnék.

Még szembetűnőbb a kormány hatása az irodalomra, ha az irodalom azon részét tekintjük, mely az állammal foglalkozott. Itten nyílt pártolásra talált azon irány, mely minden létező viszony megváltoztatását tűzte célul.

Tocqueville helyesen jegyzi meg, hogy a physiokraták

és oekonomisták, ha nem is a forradalom kitörése, legalább annak menetére az úgynevezett philosophoknál nagyobb befolyást gyakoroltak. Minden létező jognak s a múltnak megvetése soha sem hirdettetett oly leplezetlenül, mint ezen iskolák munkáiban. A nemzet századok óta hibás elvek szerint kormányoztatik; úgy látszik, mintha létező állapotjait csak a véletlennek köszönnél, mondá Letronne. S e meggyőződésből kiindulva, nincs, a mi az indítványozási merészségnek korlátokat szabhatna. Nincs olyan törvény, a melynek rögtöni eltörlését nem követelnék; nincs szerződés, nincs magánjog, a melynek tisztelete az Írókat visszatartóztatná. Természetesnek, sőt szükségesnek látszik minden létező viszony felforgatása, mihelyt rendszerék symmetriájához nem illik, s ellentétben áll a közjőval, a melylyel szemközt minden szerződés vagy jog elveszti erejét.

Csupán az elveket tekintve, nem találunk különbséget azok között, a melyeket a franczia forradalom követett és azok közt, a melyeket e tudományos iskolák felállítottak. Az alapeszme mindkettőjöknel ugyanaz. Már az oekonomisták hirdették azon elvet, hogy az államnak joga nemcsak alattvalóinak kormányzására szorítkozik, hanem szabadságában, sőt kötelességében áll a nemzetet előre kijelölt terv szerint bizonyos meggyőződésre s érzésekre nevelni; s Bodeau nyíltan kimondja, hogy az állam az emberekből azt csinálhatja, a mit akar.

Minden társadalmi hierarchiának, minden osztályi és más különbségnek eltörlése; oly nép, mely jogilag tökéletesen egyenlő s hasonló állású egyénekből áll, s a mely az állam egyedül törvényes fejedelmének tekintetik, de akarata kivételére minden törvényes eszköztől meg van fosztva, s megbízottját, a ki nevében kormányoz, legfeljebb forradalom által kényszerítheti akarata teljesítésére: — ime azon ideál, melyet az oekonomisták és physiokraták magoknak a legtökéletesebb kormányról alkottak, s a mely őket arra bírta, hogy tisztelettel hajoljanak meg China előtt, a hol ezen ideál még legjobban létesítettett.

De nemcsak ezen általános elvekre, hanem egyes szabályokra nézve is csak azt fitté ki sokban a forradalom, a mit az érintett iskola hívei rég hirdettek.

Így például Franciaország új területi felosztását egy oekonomista munkájában negyven évvel előbb indítványozva találjuk, mielőtt az assemblée constituante e rendszabályt a világ bámulatára keresztül vivé; sőt még a communismus és socialismus, a francia forradalom eszméinek e végeredményei sem igényelhetik az újdonság érdemét. Morelly *Code de nature-je* már magában foglalja azon bámulatos elveket, a melyeknek buzgó hirdetése napjainkban meglepett bennünket.*

Mindezen elvek hirdetése a kormány által nemcsak elnézetett, de pártolásban részesült, s ez természetes. A ki tökéletes egyenlőséget akar, s azt kívánja, hogy az állam, tekintet nélkül minden egyéni jogra, csak a közjót tartsa szemei előtt, annak első feladata az, hogy az állam hatalmát a lehetőségig erőssé tegye. »Szükséges, hogy az állam mindenható legyen«, mond Mercier de la Kiviére. — »Legyünk azon, hogy az állam feladatát jól megértse, azután hagyjuk szabadon«, — szól egy másik író. Quesnaytól Bodeau apáig nincs e részben különbség az egész iskola nézetei között; s mivel valamennyien átlátták, hogy az egész népet oly messzeható és általános újítások elfogadására hinni, a minöket ők indítványoztak, csaknem lehetetlen, a physiokraták és oekonomisták a királyi hatalom szilárdításában keresték terveik egyik legbiztosabb eszközét.

Letronne csak egész pártjának nézetét fejezi ki, mikor azt mondja, hogy Franciaország helyzete sokkal kedvezőbb Angliáénál, miután a legnagyobb reformok, a melyek az egész ország állapotját megváltoztatják, rögtön keresztül vitethetnek, míg az angoloknál az ily

* „A társaságban semmi sem lesz valakinek külön tulajdona” — így szól ezen törvénykönyv első cikkelye. „A tulajdonjog undorító, s a ki azt ismét vissza akarná hozni, mint veszett bolond s az emberi nemnek ellensége, el fog zárni egész életére. Minden polgárnak ellátásáról és élelméről az állam gondoskodik, minden egyes csak a köznek dolgozik, ez a második cikk rendelete. Minden termékek s készítmények közraktárakba tétetnek le, s innen az egyes polgárok között szükségük szerint osztatnak fel. A városok egy terv szerint fognak építtetni, az egyesek lakása között nem lesz különbség. Öt éves korukban a gyermekek elvétetnek családjuktól s az állam költségén közösen s egészen egyenlő módon neveltetnek.»

reformokat a pártok akadályozzák; — oly tanok, melyek a korlátlan királyi hatalmat a polgári társaság legtökéletesebb formájául állítják fel, s oly állapot létesítését tűzik ezéül, a melynél minden egyéb különbség megszűnván, csak azon felsőbbség hagyatik meg, a melylyel a hivatalnok az állam által felrubáztatott. Hogy ne találtak volna pártolást e tanok az oly kormánynál, a mely egy század óta ugyanezen czélok felé törekedett? De szint' oly természetes az is, hogy e pártolás hatalmasan elősegíté e tanok elterjedését; s így miután azok a forradalom kifejlődésére észrevehető hatást gyakoroltak, senki sem mentheti fel a kormányt azon vád alól, hogy rövidlátásában önmaga ásta alá hatalmának alapjait, s önmaga dolgozott azon elvek terjesztésén, melyek a dolgok természete szerint csak vesztére vezethettek.

Szint ez áll a többiekre nézve.

Ha Páris túlnyomó befolyása a forradalomra káros hatást gyakorolt: Páris nagy részben a kormánynak V köszönte ezen állását. Részint kormányrendszere, részint az által, hogy a birtokos nemességet a főváros körébe voná, a kormány maga fosztotta meg a tartományokat minden fontosságuktól. Az a megvetés, a melyet a forradalom minden történeti jog iránt mutatott; az a könnyűség, a melylyel százados intézményeket felforgatott: mind az ancien régime-nek tulajdonítható. A forradalom e részben csak az előtte létezett kormányok példáját követte és soha sem mehetett volna annyira, ha a jog iránti tisztelet az előbbi kormányok eljárása által a nép szívében meg nem semmisítették. A pénzügyi nehézségek is, a melyek a forradalom kitörésére alkalmul szolgáltak, részben a kormány könnyelmű s hibás kezelésének tulajdoníthatók, s ha a francia, mint minden nép, jellemének magyarázatát csak múltjában kereshetjük, ki nem látja át, hogy a kik e népet századokig kormányozák, elhatározó befolyást gyakoroltak jelleme kifejlődésére?

De bármily felelősség nyomja is azoknak vállait, a kik Franciaországot XIV. Lajostól kezdve kormányozák, elfogultság nélkül tekintve a dolgokat, be kell vallanunk, hogy mindazon hibák, a melyeket a kormány elkövetett, s a melyekből — mint Tocqueville mondja — a forra-

dalom szükségkép kifejlődött, nem egyeseknek, hanem inkább azon rendszernek tulajdonítható, melyet Riehelieutól fogya Franciaország minden kormánya követett.

Azon kérdés megfejtésére, a melyet Tocqueville munkájában kitűzött: hogy az a forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülöben volt, miért ütött ki Franeziaországban előbb, mint másutt, — előbb azon kérdést kell kitűznünk: mi az, a miben Franciaország állapota a XVIII. század alatt más országok állapotától leginkább különbözött? S ha e kérdést vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy Franciaország semmiben sem különbözött inkább más országoktól, mint kormányrendszerében, s hogy ezért, valamint az a túlnyomó befolyás, a melyet e hatalom Európa ügyeire egy ideig gyakorolt, e rendszernek volt következménye: úgy későbbi nyomorúsága s ezt követő forradalma is szint' ennek tulajdonítható. Ha a centralisatio, melyet annyian a forradalom legfontosabb eredményének tekintenek, e nagy eseménynek nem eredménye, hanem inkább fő oka: könnyen kimagyarázhatjuk azon, egyébként megfoghatatlan tümenényt is, hogy ámbár mindazon viszonyok és állapotok, a melyek közönségesen a forradalom okainak tekintenek, rég nem léteznek többé; s ámbár Franciaország az utolsó félszázad alatt nemcsak uralkodóinak személyeit, hanem az uralkodásnak formáit is annyiszor megváltoztatá, minden új kísérlet ugyanazon eredményre, a respublica, a korlátlan császárság s az alkotmányos monarchia mind új forradalomra vezetett.

Valamint az ancien régime a históriai jog alapjáról eltérve s leküzdve azon akadályokat, a melyek - az államhatalom független mozdulatainak útjában állottak, nem állhatott meg az egyszer választott ösvényen s apránként kénytelenségből lerontá mindazt, a mi ezen jogalapon állt (habár egyesek bizonyosan átlátták, hogy-így a trón egyszersmind legbiztosabb támaszaitól fosztatik meg): úgy azon kormányok, a melyek Franciaországban a forradalom óta egymást követték, ép oly kevésbé kerülhették el helyzetök természetes következményeit.

Miután az állam mindenhatósága oly valami, a minek képtelenségét csak azért nem látjuk át első tekintetre,

mert a szójárást megszoktuk, de a mi korlátolt emberi természetünknel fogva elérhetetlen: igen természetes, ha mindazon kísérletek, melyek Franciaországban egy félszázad óta történtek, eredményhez nem vezettek, s nem fognak vezetni ezentúl sem, mindaddig, míg az államszerkezetnek legczélszerűbb formáit keresve, oly ezélok tűzetnek ki, a melyek elérhetetlenek.

Franciaország hosszú politikai vajúdásai között jó időket élt. Az a harminczhárom év, mely alatt az állam alkotmányos monarchia elvei szerint kormányoztatott, mint általános jólétnek és haladásnak korszaka hozatik fel e rendszer barátjai által; mások nem győzik dicsérni a közmegelegedést és bőséget, melyet az ország jelen fejedelme alatt élvez. Általán véve bizonyos, hogy a centralisatio monarchikus országban kevesebb rossz következtést szül, mint a hol az állam korlátlan hatalma a nép által gyakoroltatik. De felejthetjük-e, hogy Franciaország alkotmányos létének rövid korszaka a júliusi forradalom által zavartatott meg, s hogy azon jólét, melyet Franciaország némelyek állítása szerint jelenleg élvez, a császár kitűnő egyéniségétől függ, s hogy az oly állapot, a melyben egy egész nagy népnek jóléte ily föltételen alapszik, kielégítő és egészséges állapotnak nem mondható.

Voltak Trajanok és Titusok, s a római világ talán soha nem élt boldogabb napokat, mint az Antoniusok bölcs kormánya alatt; de valamint e jólét senkit sem győzhet meg azon kormányzási formák üdvösségéről, a melyeknek daczára egyes erényes fejedelmek népeiket holdogíták: úgy Franciaország állítólagos gyarapodása sem bizonyítja azon államelvek jótékony hatását, a melyek a dolgok természete szerint csak a caesarismus-hoz, azaz oly kormányformához vezethetnek, mely mindig forradalommal kezdve, mindig új forradalmakat vont maga után.

Miként a műveltség fokához képest a szabadságnak mindig csak egy bizonyos foka lehetséges, úgy van az állam hatalmával, vagyis a szabadság megszorításával is. Az állam tökéletes absolutismusa ép úgy az utópiák sorába tartozik, mint a korlátlan szabadság, s a kik ezt elfelejtve, mint Franciaországban látjuk, az államot

minden korlátaitól meg akarják szabadítani: csak támaszaitól fosztják azt meg. Így volt az s így is lesz mindig; s valamint Franciaország félszázados története, úgy a jövő is igazolja Tacitus szavait: »Quam arduum, quam subjectum fortunae cuncta regendi onus«; igazolni fogja mindaddig, valamíg a cuncta regendi onus az állam természetes feladatának tekintetik. Hogy túl-emelkedve honfitársai előítéletén, mindezt belátá és bátran kimondá, sőt adatokra támaszkodva bebizonyítá: abban fekszik Tocqueville fő érdeme, s munkájának több, mint irodalmi fontossága.

A HAZAI SPORTRÓL.

(Levél Btrczy Károly szerkesztőhöz.)

Tisztelt szerkesztő úr! — E napokban vettem hoz-
zám intézett becses sorait, melyekkel tudtomra adván,
hogy *Lapok a lovászat és vadászat köréből* című folyó-
irata jövő év elejével megindul, egyszersmind e lap
munkatársául szólít fel.

Miután azon tapasztalások, melyeket a vadászat terén
szereztem, fájdalom, csak emlékeim közé tartoznak,
becses felhívásának követésére nem érzek magamban
képeséget; de nem mulaszthatom el ezen alkalmat,
hogy örömemet, melylyel e vállalat megindulását fog-
dom, ne fejezzem ki.

Hogy a lóverseny, kopászat, ugarászat, szóval minden,
mi a hazai lótenyésztést emeli, gemzetgazdászati tekin-
tetben nagy fontossággal bír, ezt napjainkban talán még
azok sem fognák tagadni, kik, midőn gr. Széchenyi
István ezen állításával első lépett fel, azt gúnynyal
fogadták. Ma kevesen lesznek, kik annak tudatában,
hogy a magyar lóra termett, a kérdést, mily ló az,
melyre adandó alkalommal felülhet, közönyösnek tekint-
sék s így kevesen fogják oly lap létezését fölöslegesnek
tartani, mely kizárólag ezen tárggyal foglalkozik.

Én, ki az anyagi érdekek kifejlődését mindig csak
eszközül tekintem, a *Vadász-lapok* megindulását más
szempontból üdvözlöm, melyet mások mellékesnek, sőt
talán figyelemre éppen nem méltónak tartanak.

A *Vadász-lapoknak*. egyik, s szerintem fő feladatuk
az, hogy hazánkban a nemes »sport « -tál foglalko-

zóknak közlönyül szolgáljanak s midőn azt, mi az ország különböző vidékein mezőn és erdőben történt, hitelesen eléadják, egyszersmind az érdeket neveljék, mely e nemes időtöltéshez nálunk, mint minden tetterővel bíró nemzetnél, mindig mutatkozott.

Miután pedig angol szótárt véve kezünkbe azt találjuk, hogy sport tulajdonkép csak időtöltést, mulatságot jelent, sokan nagy komolysággal talán azt fogják kérdezni: vajon oly tárgy, mely csak mulatságnak, csak időtöltésnek tekinthető, méltó-e arra, hogy vele komolyan foglalkozzunk?

E kérdésre, a dolgot magasabb szempontból tekintve, könnyű megfelelni, s ki ezt teszi, át fogja látni, hogy mindazon okok közt, melyek a népek fejlődésére elhátározó befolyást gyakorolnak, alig van olyan, mely egyes nemzetek emelkedésével vagy süllyedésével szorosabb kapcsolatban állana, mint azon mtíltáság vagy időtöltés nemei, melyek nálók bizonyos korszakokban divatoztak s melyek ha egyrészt a nemzet jellemének kifolyásai, másrészt arra visszahatnak. Én legalább azt hiszem, hogy ha egy nemzet életéből annak nemzeti mulatságain kívül egyebet sem ismernénk, jellemének megítélhetésére ez maga elég leendene. Nép, mely férfias időtöltésekben gyönyörködött, gyáva és elpuhult nem lehetett soha.»

Én sem szenteltem másoknál több időt mulatságoknak; én is meg vagyok győződve, hogy a férfiút komoly törekvés illeti s hogy való megelégedést csak való munka után találhatunk; — miután azonban Isten az embert úgy teremtő, hogy a legerősebbnek pihenésre, a legkomolyabbnak oly valamire legyen szüksége, mi őt felderítse, miután egy szóval mulatnunk kell, a tudósnak és államférfiúnak szintűgy, mint a gazdának, vagy annak, ki napjait számolásai közt tölti: ezen általános szükség kielégítésének módja közönyös nem lehet; s ha valaki a megvetést, melylyel e tárgyra tekint, bölcsességnek tartja, úgy e bölcsesség legalább nem az, melyet a régiekben bámulunk.

Mert ha azokat, kik a sport-ot magyarra fordítva csak haszontalan időtöltésnek tekintik, emlékeztetjük, hogy az angol szó latin fordításban ludus-t tesz, s hogy

az olympiai, isthmusi s mindazon játékok, melyeknek győzőit Hellas legnagyobb költői megénekelték, szintén ló- és szekérvényekből, diskos hajításból s más testi gyakorlatokból álltak, talán ők is elismerik, hogy a régi népek a sportot nem tartották oly mellékes dolognak, mint ezt korunk deákjai oly emberekről, kik csak classikai nyelven szóltak, felteszik — s mi legalább a görögöket illeti, úgy hiszem, el fogják ismerni azt is, hogy a fontosság, melyet a testi gyakorlatoknak tulajdonítanak, nem akadályozó őket oly művek alkotásában a művészet és tudományok mezején, melyeket két ezredév után bámulunk; míg épen e játékok nevelték azon férfiakat, kik hónukat Marathon- és Salamisnál Perzsia ellen megvédték.

A görögök és rómaiak példája ma kevesebb meggyőző erővel bír, mint húsz év előtt. A classikai (tanulmányok, melyek akkor minden egyebet háttérbe szorítottak, ma csaknem fölöslegeseznek tartatnak. Én, mellékesen mondva, nem nagy haladást látok ebben, s úgy hiszem, hogy a pontos számvetés és fölületes természettudomány, melyre sokan gyermekeiket tanítják, nem fogják pótolhatni azon nemes érzéseket, melyeket az újabb kor legdicsőbb férfiai századokon át a régiek ismeretéből merítének.

De hagyjuk a régieket; nem szükséges ez esetben hozzájuk folyamodni; mert ha meggondoljuk, hogy korunk legkitűnőbb nemzeténél — melynek felsőbbségét, kivált az anyagi kifejlődés terén, kétségbe még senki sem vonta — a sport tiszteletben van tartva; hogy abban ott a legkitűnőbb férfiaktól a szerény gazdáig mindenki részt vészén s egész irodalmat találunk, mely azzal foglalkozik; hogy — nagy hadvezérek állítása szerint — Anglia legbátrabb s legkitűnőbb tisztjeit a rókavadászatoknak s más nemes sport gyakorlatának köszöni; hogy e nemzeti időtöltést nagy államférfiak pártolják s fontosnak tekintik: akkor talán azok törekvése is, kik e nemes sport meghonosítását tűzték ki céljokul, más színben fog feltűnni.

Sokan nem osztják nézetemet. Felfogásuk szerint nem idegen divatok utánzása, hanem saját nemzeti szokásaink fenntartása feladata korunknak s őrizkednünk

kell, nehogy nemzetiségünket lassanként oly dolgok honosítása által veszítsük el, melyeknek még neve is idegen; s én ezen elvekkel tökéletesen egyetértek, de azt hiszem, hogy azok a jelen esetre nem alkalmazhatók, még pedig azért nem, mert a sportnál éppen csak a név idegen és semmi más.

Sok mindenfélét beszélnek ősainkről, s ki róluk azt mondja, hogy a politikának azon nemét, mely a közép-kor alatt Olaszországban uralkodott, nem ismerék, hogy lakásaik feldíszítésére kevés gondot fordítottak, a művészeteket nem nagyon pártolók s tudományokkal igen keveset foglalkoztak: az talán be is bizonyíthatja állításait; de ki azt akarja elődeinkre fogni, hogy nem vadásztak, hogy a lötenyésztéssel nem foglalkoztak, sólymaik- és agaraikban élvezetet nem kerestek, hogy egy szóval sportsmanek nem voltak: kis gondolkodás után maga is be fogja vallani, miként, ha nyelvünkben hiányzik is a szó, melylyel mindazt, mit az angol «sport» alatt ért, egyszerre kifejezhetnénk, legalább maga a dolog e hazában soha sem volt ismeretlen; s miként az újítás legfőlebb abban kereshető, hogy az e hazában mindig divatozó élvezeteket most szabályozni s rendszeresíteni akarván, ebben bizonyos mértékig más nemzeteknél divatos formákat követünk, szintúgy mint azt elődeink tették, midőn harczjátékaikat más országokban követett tornaszokások szerint rendezők el, a nélkül, hogy ez által nemzeti jellemükből kivették volna.

Nem lehetünk eléggé féltékenyek nemzetiségünkre. Mi az egyesnek jelleme, az népnek a nemzetiség, s a mely nép ezt elvesztő és múltját megtagadta: a jelenben csak megvetést, a jövőtől enyészetet várhat és nem is érdemel mást. De ne féljünk, hogy nemzetiségünk veszélyeztetve van, ha versenylovainkat egészen az angol elvek szerint idomítjuk s a kopászatnál az angol szokásokat követjük is. Vannak ennél veszélyesebb dolgok is s elődeink, ha körünkbe vissza térhetnének, utódaik magaviseletét talán soha sem értenék jobban, mint mikor őket csaholó kopók után árkon és sövényeken keresztül nyargalni látnák.

Többet írtam, mint talán kellett; de ha már ön fel-

szólítását nem követhetem, legalább legőszintébb részvétemet s azon óhajtást akartam kijelenteni, vajha e lap, melynek szerkesztését elvállalá, mentül szélesebb körre terjedve, nemcsak azok várákozásának feleljen meg, kik attól a lótenyésztés emelébét remélik, de azokénak is, kik velem azt hiszik, miszerint e hon termelési képességei közt legfontosabb az, hogy férfiakat teremjen — s kik erre azon férfias gyakorlatok elterjedésénél, melyeket az angol sportnak nevez s melynek a *Vadász-lapok* egyik fő tárgyát képezik, jobb és biztosabb eszközt nem ismernek.

IRODALMI TANULMÁNYOK.

A FRANCZIA DRÁMAI LITERATURA ÉS VICTOR HUGÓ.

Volt egy kor Franciaországban — XIV. Lajos korának nevezik, mert akkor csak egy ember élt, s annak neve XIV. Lajos vala — nagy kora az alávalóságnak, a hitetlenségnek. Fáradtan a középkor hosszú viadalaitól, nyugalom után vágyódott az emberi nem, habár tömlőezben volna is. El vala használva a szenvedelem, kihűlve az érzemény, s csak hideg önzés dobogtatá még az emberi szíveket. Volt egy kor, melyben Franciaország eltűnt s Versailles lépett helyébe, s alig hihetnék, hogy úgy volt, ha a literatura nem adna, tanúságot az elmúltról. E literatura, mint akkor minden, csak kevesek tulajdona lévén, regálénak nevezhetném, melyet az akadémia kibérelt, a népben erős gyökereket nem hajthatott, vele nem erősülhetett, nem tenyészhetett; függetlenül s kevélyen állott a Théâtre Français vagy az akadémia szűk téréin, inkább ama fácskához hasonlatos, melyre karácsonkor gyermekeknek ajándékokat aggatnak, mint az erős tölgyhöz, melynek árnyai-ban nyugodalmat keres a férfi. A régi féktelenséget oly annyira elunta mindenki, hogy végre mindennek törvény szabott, nem félve akkor semmitől inkább az emberi nem, mint a korlátlanságtól. Útlevére vala szüksége minden szónak, s ezt csak az akadémia szótárában nyerheté; mindennek meghatározott, változhatatlan formák rendeltettek, s mint a kertekben, úgy a gondolatokban minden kitűnő ki vala küszöbölve, míg végre a kertész ollója a fák valódi formáit elfeled-

teté. S itt álltak ők, a szegény ifjak, lángoló leikeikkel, zajgó szíveikkel, magányosan a középkor múmiái között, kiknek egykori életökből czifraságuknál nem vala meg egyebök, s vágy tölté ifjú lelkeiket valami nemesebb után; itt álltak ők, körültekintve az elvénült, kiégett, erőtelen hazában, keresve, ha nem találnak-e valami jobbat, mi szíveikhez férne, s midőn nem találtak semmit, elszomorodva némultak el. És az akadémia, oly halaványoknak látván őket, szóla gúnyolólág: Legyetek költők, — s régi elassikusokat ada nékik, ifjú érzeményeiknek. És e könyveket átvevék a balavány ifjak, és olvasának bennök nagy férfiakról s nagy tettekről, s egy időről, melyben még voltak emberek; kimondhatatlan vágy tölté el szíveiket és e kor az ő korukká lett és éltek benne. Mert az emberi nem oly halottnak látszott, azért támasztának fel régi hősöket, kik hajdani nagyságról szóltak és hajdani erényről; és a nép kíváncsian hallgatá, gyermekhez hasonlóan, kinek mesét mondanak, s ha a szomorujátéknak vége volt, kimentek mind a felvilágosult színházból setét utczáikba, s nevettek a csodálatos dolgokon, melyek csak egy óra előtt oly hihetőeknek látszottak, s örültek józanságukon, gondolván, hogy az emberi nem felébredett, mert elvesztette álmait. És a nagy urak is örültek a főséges játékon, melyet oly nyugodalmasan nézettek páholyaikból; s mert a haj dánkora minden hősében csak magokat találták, elvégre a költőnek ügyes hízelkedéseért épen egy tobákszelenczét vagy egy pár aranyat küldének. Ez vala éltetek, ez sorsotok: megvetés a kezdet, a vég az akadémia; mert ha egyszer e czélt elértétek, a poesisnak úgy is vége volt, s csak sírjaitokon tudá meg végre a nép, hogy egykor költők valátok.

Voltaire halálával mindaz, mi a classikus iskolában egykor nagy volt, sírba szállt; a elassieitas nem vala többé, s habár élve még a trónuson mutogatták is a népnek, mint egykor Szigetnél Szolimánt, az csak azért történt, hogy más uralkodót ne válaszszon magának; s mindaz, mi e herosok halála után annyi kötetekben Íratott, nem érdemel figyelmet, hanem ha mint halotti jelentése a classicitásnak.

Régi tapasztalás a literatúra történeteiben, hogy két

nagy epocha egymásra szakadatlanul nem következnek, mindig egy időszak fekszik közöttök, melyet bámulás tölt el. Ifjú emberek, és hisz az övék a poesis, sokkal boldogabbak nagy mesterek csodálásában s követésében, mintsem hogy függetlenül új utakat választának munkásságuknak. A mi mindenütt történt, Franciaországban is történt volna, habár nagy esetek e népet a művészet határaiból ki nem ragadják. De a tett kora eljött, az ütközet napja véres fényével, és ki csak erővel bírt Franciaországban és bátorsággal és egy lélekkel, harciba szállt; a költésre, mint a bámulásra, csak aggok maradtak s gyávák, kiknek nem vala elég vérök, hogy kionthassák.

És ki is énekelt volna a korban, hol senki nem hallgata dalára, hol egy pár népdal dörögve szállt az országon át, s bennök mindenki minden érzeményit feltalálta; egy nagy hősköltevény vala egész Franciaország; ki szállt volna pályára a históriával, ki rímelt volna a nép előtt, mely bősök szavához szokott? És mégis voltak ily emberek, kik az idő ellen panaszolkodták, mely őket nem érté, melyet ők nem érték. A republicán és a császárságon átvonult e literatura régi Ízetlenségével, unalmas alexandrinusaival, elhasznált gondolataival, melyeken, hasonlóságukból, ^önnyen megösmertetni az ősoket, kiket Corneille vagy Kacine teremté egykor. Létezni hagyák őket, mert megveték, s mert a nagy császár akarta úgy, kinek akkor magának vala akarata Franciaországban.

Egy Augustus kora kedvező lehet a literatura kifejlődésének, egy Napóleon kora nem az; sokkal szebb vala a jelenlét, mintsem hogy múlt dolgokról szólt volna valaki, és annyi izgalomhoz szokott a nép, hogy költésre nem vala szüksége. Mint XIY. Lajos egykor elbizottan mondhatá: L'état, c'est moi, úgy mondbatá ő: La gloire, c'est moi, s elmerült minden azon férfi bámulásában, ki annyi nagyot tett, hogy maga az igazság hizelkedésnek látszott. Sülyedett végre ő is; ő vala sírköve a revolutiónak, melyen minden, mit ez nagyot tett, nagy betűkkel fel vala jegyezve; levetették őt is és sóhajtott Franciaország, de e sóhajtás vala első lélekezése egy új életnek, mely ifjan és hatalmasan

kifejlett. Elveszté a férfival jelenkorát, a múltra tekinté vissza s régi gondolatai felébredtek ismét.

Restauratióját ünnepelte a literatúra is. Büszkén és fönségesen lépe föl az akadémia, s elkezdé legitimitásról beszélni; negyven-fejű cerberusként ült le hatalmasan a literatura küszöbén, vigyázva, hogy senki az árnyékok országából ki ne léphessen, s folytatta nagy szókönyvét. De Franciaország megváltozott: egy gondolatért hevült most, s mint az ifjú, ha szeretni kezd, költővé lett. Bátran s bátrabban zenge a dal, magasabban emelkedék a dalnokszív. Új formákat alkota mindenki magának, új szókat az új érzeménynek; s ha néha a régi lánczok csörögtek még, az azért vala, mert széttörték. Kíváncsian hallgata a nép ez énekre, melyet most először ő is érte, örülve a szebb jövőnek, melynek tavaszhangjait hallá. De az akadémia nagyfontosan rázta hajporos fejét s diplomájára mutatott és elfonnyadt babérjaira, és non plus ultráról kezdé beszélni. Az ifjúság szemébe nevetett és tovább danolt. Ekkor összehítta a tudós kórház egész hatalmát s elkezdők hosszú syréndalukat, mely még mindenkit álomba szenderített, hogy a bátor ifjúságot elaltassa; de hisz álmodott, hogy' lehete őt elaltatni?

A romanticismus elkezdé, s mert elkezdett, mert némi szívekben erős gyökereket vert, mert meggyőződéssé vált, győznie kellett; mert kevésnek adatott meggyőződés, de annak, ki bírja, nem állhat ellent semmi, s legkevesebbé a hit, mely nem egyéb, mint legfensőbb álom a meggyőződésről. Ha felnyitjuk a történetek könyvét, e naplóját az emberi nemnek, melyben nem találunk feljegyezve mást, mint bizonytalanságait; ha visszatekintünk a küzdés epocháira: az újat találjuk mindenütt győzve a régin, épen mert új, mert a századból eredett s a században találja visszhangját, mert lennie kell, míg a másik csak maradni akar, mert ifjú, s mint olyan, az élet csiráját épen úgy hordja magában, mint a régi a halálét.

Nemcsak művészség a poesis, mint p. o. szobrászat, vagy festés, vagy architectura, — a poesis szükség, egy jalkiáltása az emberi nemnek, mely jobb után vágyódik, — egy hang, mely accordját még csak keresi, s dissonansá

válik, ha nem találja; a poesisnak van hazája, van százada, s csak ott érteni egészen. A classicitás örökké idegen vala Franciaországban: a Parnasson, a Heliconon, a castali forrásnál kereste exaltatióját a költő, s dala idegen hősökről szólt, kiknek nevét a francia kimondás, ha elronthatá bár, francziává nem teheté. S ha mindez nem vala is, az idegen mythologia, melyben nem hitt senki már, mely, mióta iskolában tanítók, minden poesisét elvesztette, elég vala minden érdek elrontására. Az akadémiának valónak költői, a népnek nem vala; szüksége vala költőre s Hugó Victor támadott.

Vannak emberek, kik századukat megelőzik, kiknek lelki világa szebb jövőnek nyílt meg, kik az aersztatához hasonlóan magasan, tisztább légebe emelkedve, az alatt álló emberiségre lenéznek, melytől, mint a sasnak, nincs mit várniok mást nyilaiknál; voltak ily emberek s csodáljuk őket, ez úgyis egyetlen jutalmuk; de csak az, ki egészen korában élt, ki korát megérté, az hathat. Hugó Victor ez utóbbiak egyike. Az ő aerája a XIX. század, az ő hazája Franciaország; minden érzeményt, mely népének szívét emelte, ő érzette; minden öröm, remény, fájdalom visszhangot talált szivében is. Minden, a mit énekelt, V. Henrik születésére készített ódájától a *l'ioi s'amuse*-ig népérmény vala; és abban fekszik nagysága, hogy felette nagy volt nem vetni meg a popularitást. Midőn látó azon literaturát, azon hideg XVIII. század poesisát illatlan virágaival, jege3 napjával, embereivel élet nélkül, — midőn látó e művészetet, mely márványszoborként hidegen, halaványan állt előtte, tudósoknak remiscencia, tudatlanoknak semmi: akkor érzé, hogy más poesisnak is kellek lenni, mint melyet utánözás szül, és új ösvényt tört magának, vezetőül nem véve mást, mint érményét, czélul az igazságot.

Múlt kelle dalának, de érzé, hogy múltunk nem a római vagy görög világ, hanem hogy a középkor. Felfogta tehát e kort, ez ifjú korát az emberi nemnek, egész nagysága- s boldogtalanságával, álmaival s reményeivel, és oda állító századja elébe, mint egy kérdést. Az ő poesisa egy világ, de világ, mint a mienk, teli

keservvel; világ, melyben a napot csak néha, terhes fellegek szélein látni; virágtalan s teli sírokkal, örömtelen s teli dicsőséggel; világ, melyet bámulunk, de melyből elkíváncozunk. Nyelvén szólítá meg századát; mi csoda, hogy keményeknek látszanak hangjai? Korából festett egy képet; mi csoda, hogy komolyak vonásai? Egy Napóleont birt e század, Delile énekein örvendjen-e? — Nem tetszeni, használni vala Hugó Victor ezélja, és ő elérte azt. Felette szent, felette nagy vala néki a poesis, mintsem hogy játékként czélnek tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény. Igazság az, mit keresett, mit feltalált, és azért fog élni, legnagyobb tanúja korának.

Nem fejezhetem be ezen hosszú és sokaknak talán unalmas előszómat a nélkül, hogy itt Hugó Victor ön szavait, melyekben drámai munkálatiról szól, elő ne hoznám. »Szükség, hogy a dráma, — így szól Angelóhoz irt előszavában, — mint ezen munka írója azt alkotni kívánná, philosophiát adjon a sokaságnak, — az ideáknak formát, a poesisnak inakat, vért, életet, — részrehajlatlan magyarázatot a gondolkodónak, a beteg léleknek gyógyszer, a rejtett sebeknek balzsamot, — egy tanácsot mindeniknek, mindenkinek törvényt.«— A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt; *a publicum*, így szóla a költő egykor; *a nép*, így szól a költő ma.

HUGÓ VICTOR MINT DRÁMAI KÖLTŐ.

All seeras infected thet the infected spy
As all looks yellow to the jaundicet eye.

Pope.

Mi küzdések korában élünk. A nagy világban, mint a tudományok mezején, bármerre forduljunk, két systemát találunk mindenütt, egymással ellenkezőt s küzdőt: rationalismust és spiritualismust, ha a vallást tekintjük, whiget s toryt az alkotmányos világban, s ott, hol egyébkor nyugodalmat keres az ember, a művészet körében romanticismust s classicismust. Küzdések korában élünk, s egy csatatérre vált a világ, hol csak vívókat látunk még, s még senkinek nem juttat győzelem; hol némi visszalépés nélkül nincsen haladás.

A literaturában is a mozgás pártja az, mely az első csapásra, mintegy roham által, győzött; de már feltámadott a reactió, melyet minden diadal szül, s már új ellentömegek egyesülnek más lobogók, új jelszavak s vezérek alatt, új harczra készülve; már visszalépés a régihez mutatkozik mindenfelől, s épen ez az, miről itt rövidesen értekezendünk.

Minden újításnak egy ember a képviselője, s neve mintegy jelszavul szolgál megtámadóinak; s ilyen Hugó Victor a francia romanticismusra nézve. Kezdője s alkotója ezen egész iskolának ugyan nem ő, s jól tudjuk, miként Chateaubriand s Lamartine őt e pályán dicsően előzték, de ő az, ki a harczot elkezdé, ő, ki, mint Luther, mindazon egyes véleményeket s okokat

a régi ellen, melyek ezerek fejében elszórva léteztek, egybegyűjté s egy systemává összeolvasztá, s így ha dicsőség szünetlen megtámadásoknak kitéve lenni, ha szép a kajánság- és irigykedésnek céljául szolgálni, valóban nem érdemetlenek jnta ez. Minekutána Hugó hosszú küzdések után a közvéleményt végre meghódítá s már nagy költőnek elismertette az új francia literatúrában mintegy első helyet foglala, mindig új meg új szózatok emelkednek két év óta a magasztalt író ellen, s nincs későbbi munkái között egy sem, mely az ócsárlásokat kikerülhette volna. Sorsa minden hatalmasabb geniusnak, hogy midőn pályáján először fellép, csak ellentállást talál, s ha végre mindazon közepszerúségeket, melyek útját állták, legyőzte és soraikon áttörve céljához közelít, látni, mint zudúlnak utána, mint kapaszkodnak rá, hogy visszatartsák; s ha Chaudes Aigne a *Párisi Szemlé* ben s Jules Janin az angol *A thenaeumban* Hugó roppant népszerűsége ellen harczba szállnak, nincs mit csodálnunk, nem volna mire felelnünk, ha csak a személy s nem inkább az ügy ellen, melynek ő képviselője, irányoztatnának e csapások.

Hugó hazánkban csak mint drámai költő ismeretes s a mennyire színházaink mostani állapotában író azzá lehet, népszerű is; azért nem leend talán kellemetlen néhányak előtt, ha ezen tekintetben szót teszek felőle, főképen minekutána szándékom inkább elvekről, mint egyes művekről szólani.

Minden poesis a népből ered, s csak a meddig vele összeköttetésben marad, a míg rá hat s oktatva vagy gyönyörködtetve belső életébe befoly, addig felei meg magas hivatásának, addig érdemli azon fenséges állást, melyet elfoglal. A bárdtól, ki műveletlen hangzászatával a britt sziget durva népségeit tettekre hevíté, Shakespearig, ki e föld első nemzete erkölcsiségére hatott, a költő legnagyobb érdeme az, hogy szava tetté vált, hogy a rég elhangzott dal a népben mintegy testesült, s vele, habár felejtve is, következményeiben tovább él.

A népből ered a poesis s vele fejlődik, s miként az szüntelen változások közt tökéletesül, úgy ő; ódává válik az egyszerű ének, a rhapsodia epossá nevededik, a pásztori költemény drámává, nem egyszerre, de lép-

csönként s észrevehetlenül. Mert, a mint helyén már egyszer mondtam, a poesis szükség. Mi az egyszerű pásztornak vagy a még durva bajnoknak elég vala, a már kifejlett embernek nem az többé, egy század nem érti a másikat, és ennek nem csak az az oka, hogy nyelve változott. De a művelődés határai nem egyenlők, s minél magasabb fokra hág valamely nemzet, annál többek, szembetünőbbek azon különbségek, melyeket ember s ember közt létezni látunk; s innen van, hogy ugyanazon helyen, ugyanakkor, a poesis annyi s oly különböző nemeit látjuk; sokfélekép fejlődtek az individualítások és sokfélekép szól hozzájuk a poesis: mint ének az egyszerű földmivelőnek, mint epos a bajnoknak, mint óda a műveltebbnek, mint dráma mindeniknek.

Mert a dráma is népszerű költemény, s a görög literatúrájának mindama nagy művei, melyeket annyira csodálunk, azok valának; népszerűek a szó legszorosabb értelmében, a művelt és műveletlenre egyszerűen hatók. Cselekvények által a görög nép legnagyobb emlékeivel összefonva s így mintegy hősköltemények, előadásokban az énekkel, szenvedelmekben az ódával, chorusaik által a reflectáló poesissel rokonok; a teherhordót, ki lerakva holmiját a színpad előtt megáll, mint a hatalmas athéni polgárt, ki factiójától körülveve helyet foglalt, mindeniket ki kelle elégíteniök, mert mindeniknek nyújtának valamit, ha mást nem, legalább a cselekvényt, mely miként a költemény egyes részeit, úgy e különböző néptömeget egy nagy érdekel lelánczoló.

Minden egyéb görög művészettel a dráma is Rómába költözött által, barbároknek csapásaitól az egész civilizációval egy sírba dőlendő, hogy későn, minden egyebek között legkésőbbben ébredjen fel ismét. Mert már régen elénekelő vágyakkal teli dalait a provencei dalnoksereg, s rég elmondá Dante *Isteni comoediáját*, s a régi művészet romjai felett új plastikai mesterművek támadtak vala, minekelőtte a dráma újra fölléphetett.

S miért van az, hogy kor, mely Dantét szülhete s Petrarcat a költészet e nagy mezején, soha dialogisált álorszasságokon, melyek akkor mistére-k vagy mora-

lité-knek neveztetének, tovább nem haladhatta? Honnan jön, hogy e nagy tettekben s hatalmas szenvedélyekben oly gazdag századok csak egy tragoediát sem mutatnak elő, nem egyetlen egy vígjátékot, hol mégis, Pierre Cardinal provençali költő munkáiból látjuk, a tiszta satira oly ösmért vala? Nép kell a drámának, s innen magyarázhatjuk, miért oly korban, melyben csak urak és szolgák léteztek, s egynek a dal, a másikkal a hősköltemény minden érzelmeit kimondá, drámára szükség s hely nem találtaték; miért az csak ott s akkor fejlődheték, hol népet látunk, jogait értőt, nagy érzeményekre képest s minden szépre fogékonyt; miért élhete Shakespeare csak Angliában s már a XVI. században? Mert felébredett ugyan a dráma is, azaz felébresztetett, de nem úgy, mint egykor sírjába szállt, nem azon régi komoly művészet, mely erős szavával egy népnek hirdeté a közpiaczon tanítmányait, mely könyre s vigalomra gerjeszté a lomha tömeget, s neme-sebb tette, mert jobbítá. Az új dráma időtöltés vala, nem más, — esteli multság azon kevesek számára, kik csak egy pár hosszú óra megrövidítését keresék. Költséges voltuk, a fellengzőbb s a köznépek majdnem érthetetlen nyelv, s a C3elekvények idegensége a népet szükségkép elhidegíté, ha nem zárta is ki egészen; s ezen válogatott közönségnek befolyással kelle ismét lenni a költőre; s keskenyebb korlátokba szorítván hatását, őt végre azon feszes, hogy úgy mondjam, udvarias formákra kényszeríteni, melyeket műveiken fájjalunk. Mert hol vegye elragadtatását e részegülni nem tudók között, min hevüljön ez ember-téltől körülvéve? Hogy' mondja ki belsőjének rejtett titkait e jól öltözött úri társaságban, hol senki nem értené, s mégis mindenik bírálójának gondolja magát, hol őt, a szegényt, mindenik egy odavetett erszénnyel boldogíthatja; hol őt, az utolsót, egy odavetett rossz elmesség örökre megsemmisítheti? Magát alkalmazni kelle a lángésznek, tanulni, s mivel már egyszer Aristoteles parancsai kegyesen felvétettek s mint egy drámai etiquette-ként megállapítottak, ha e jó társaságból mint nevetlen ki nem akara igazíttatni, azokhoz kelle szabni minden műveit, s megelégedni, ha néha egynéhány sorban

egész lelkét kiöntheté s örülni, ha neki, a költőnek, pillanatokra engedelem adatott annak lenni.

S így vala a dráma, midőn Hugó Victor azt felfogá. A hősköltemény regénynyé s így idő- és népszerűvé vált; a kor örömeit s bánatát zengé a dal s a magasabb lyra: Béranger az eltűnt dicsőbb időket, Lamartine a hanyatló hit küzködéseit, — ez Istenét, amaz a császárt; csak a dráma vesztegle még, csak ez nem követte a közhaladást, csak ez nem változott még azzá, mi már egyszer a régiek között vala, s minék lennie kell: az emberi társaság hasznos eszközévé. S hogy azzá váljék, ez az, miért Hugó fáradta s így, mivel a görög tragoedia természete nem costumeokban s neveken áll, hanem népszerűsített művészetben, nem hibás az, ki Hugót a görög tragoedia felélesztőjének nevezi. De hogy e cél elérhesse, hogy a dráma hivatásának megfeleljen, s azzá legyen, mi a görögöknél volt, szükséges vala neki mindazon tulajdonokat visszaadni, melyektől egykor hatását nyeré.

Egy morális meggyőződés az, mi minden drámai költőnek mindenekelőtt legszükségesebb; bármiként örvendezteti is a taps, bármily nemes jutalom a hír, mely művét követi, nem ez azon cél, mely után törekednie kell; az igazság terjesztése, a népnek oktatása B jobbitása az, mi után a jobb író fárad; mert nem csak mulatni, tanítani is hivatása, s mint Jules Janin Hugóról gúnyolva mondá: nem kell megelegednie azzal, hogy nagy költővé válhatott, hanem még valami más, még valami nemesebb után törekednie. De hogy elérhesse, hogy a népre hathasson, szükség, hogy mulassa is; mennél szentebb a cél, melynek áldozik, annál szorgalmasabban kell választania azon eszközöket, melyekkel munkálódní kíván; vigyázniá kell, hogy hathatósak legyenek, hallgatói személyességére alkalmasak, sem alantabb sem felsőbb körűek, hanem épen velők egy irányban levők; egy szóval igyekeznie kell, hogy a lehető legnagyobb érdeket szerezze művének. Az igazság változhatatlan mint érzemény, s valamint minden hitvallás ugyanazon erkölcsstanon alapul, s miként Confucse és Mózes, Mahommed és Krisztus az emberi nemet egy cél felé vezérlék: úgy egy érzemény az,

melyet a költészet minden században ébreszteni fáradozott, melyért Sophokles mint Shakespeare munkált; de az utak különbözők s nem csak célj októl, hanem inkább még azon ponttól függők, melyet az induló elfoglal, annyival különbözőbbek, a mennyivel ezéirányosabbak. Hogy Bálám hygen, szükség, hogy számarra megszólaljon; Pál nagy lelke csak az ég erős szavának, az egész fenségében megjelent Istennek hajol meg; s így nagy isteni, komoly vitézi kellenek a görögnek, a spanyolnak regényes báj csodái, az angolnak véres, de erőtelvi királyai, hogy meginduljon. Ki a népre hatni akar, annak néha hódolni kell; mert az ő hatalma is, mint minden egyéb hatalom, nem ment a szolgaság egy nemétől, melyen mintegy alapul, s mely nélkül fenn nem állhat.

S ha most Hugó költői pályáján végig nézünk, mi az, mi inkább szemünkbe szökik, mint azon szüntelen iparkodás, vagy inkább kétségbeesett küzdés, hogy érdeket gerjesszen; legyen elmésség, sőt épen bohózat, vagy a vétek minden szörnyeivel, legyen az szerelem vagy gyűlölés, nagylelkűség vagy alávalóság, nemes vagy undok szenvedély, neki mindegy, neki csak hallgatók kellenek. Miért mindegy s mért kíván csak hallgatókat? Mert csak úgy hathat. Elértéé e cél, nem-e, nem én, az idegen, bírálhatom ezt. De hogy célja csakugyan ez vala, minden munkájából világos, s hogy ez új pályán — mely véleményem szerint a drámában az egyetlen józan — követői jutának, mutatja az egész újabb francia irodalom, mely ugyanezen elveken indult.

Távol legyen tőlem, hogy Hugó egyes tragoediái meg-bírálásába s igazolásába beléereszkedjem, sőt talán van bennök sok, mit én hibásnak tartok; de nekem, ki benne inkább az új iskola alkotóját — a professort, mint Jules Janin mondja, — mint a nagy költőt tekintem s tisztelem, úgy látszik, nem elvei alkalmazásában, hanem ezekben magokban fekszik a kérdés, melyet ha magamnak így teszek fel: Hugó az által, hogy a drámát népszerűvé tenni s iránta közérdeket gerjeszteni igyekezett, használt-e a művészetnek? — csak igenezve felelhetek; csak azon meggyőződésemet mond-

hatom ki, hogy ő a művészetet azon félreútról, melyen századokig járt, az egyetlen igaz ösvényre visszavezetvén, teoriája által használt annyit, mint annak alkalmazásában — bármily rossz legyen is az — valaha árthatott volna. »A dráma — így szól Lamartine — a népnek jutand, a népből született a nép számára, s oda tér vissza ismét, csak a nép hordja még szívét a színházakba; hogy értessek, mindig lejjebb szállni kénytelen a színmű. S mit e nagy költő a költészet jövődjéről írt értekezésében mondott, való; a dráma, mint a parabola, csak azért használtatik, hogy érthetőbbé s nagyobb behatásúakká legyenek némely ideák; s ha nem is kirekesztőleg, legalább nagyobhrészt a népnek való, s azért népszerűségével fő okát s egész hatását elveszti. Nincs törvény — véleményem szerint — minden költőnek szeghetetlenebb, mint az, hogy magát érthetővé tegye; s valamint a nyelv már egy hazára szorítja hatását; úgy vannak korlátjai gondolatainak is, melyeken mihelyt túl hág, csak magának énekel, s talán a jövődőknek. Ön korának használni szebb s biztosabb, s ezen iparkodjék a művész.

A drámában — mint láttuk — minden cselekvény eszköz s véleményem szerint jó, ha célhoz vezető, azaz ha a költő alapgondolatját helyesen kifejezi, úgy, hogy a hallgatókra erősen hasson; de a cél a földolog, maga azon erkölcstani gondolat: ez az, mi köszönetre vagy átokra teszi érdemessé a költőt, ez, a mi sok hibát mentetet, a mi nélkül mívet csodálhatunk, de nem szerethetünk; s azért mindazon panaszokban, melyek Hugó drámái ellen a kritikákban felhordatnak, nincs egy sem, mely annyi figyelmet érdemlene, mint az, hogy ő rossz, erkölcstelen tendenciákat követ, s a rútznak egy csodálatra méltó szerelme által elragadtatva, minden testi s lelki szörnyeket hozott be a művészetbe. Ő az, így zajongnak, ki Cromwell komoly személyét mint gyenge hiút vezeté a színpadon által; ki a vitézt, a kít hazájáért csatázva szerettünk, kinek rideg nagysága előtt hódoltunk, mihelyest útjától eltért s korona után vágyódik, oly kicsinynek mutatja. Ő, ki XVI. Lajos fényes udvarát elfelejti s a mindenható Richelieut és e kor ragyogó lovagjait, hogy egy vesztett asszonyt,

a Lormi Mariont tegye mivé fő személyének, s csak azért, mert szeretni tudott. Ő, ki *A király mulat*-ban Tribuletet, a púpos udvari bolondot választja herosának, s oly szívbe helyezi az atyai szeretet legszentebb érzelmeit, mely a nyomorék testben talán nem jó helyen áll. Borgia Lucretiát ő tévé anyává, hogy még e szörnyeteget is nemesítse, s ő mutatá Hn[^]elójában, miként mindig nemes az asszony, ha szeret, — miként az asszonyi kebelnek, bármennyire sülyedett, csak egy erény kell, hogy rajta ismét felemelkedjék s egész jósága magasztaltságában álljon előttünk, melyre születt. Testi- vagy lelki-képen bármiként elcsúfítva, bármennyire sülyedve, az ember ember lenni soha egészen meg nem szűnik; mindenikben él egy erény s csak nagyobb talán, mert egyetlen, és az egyben csirája minden többinek. Ezt Hugó mondá, s nem hozta-e be a rútat a művészet körébe, nem mutatta-e mindenütt a púpos hátat, mindenütt a sülyedett asszonyt, nem mint őket látni szoktatva valánk, amazt, hogy rajta ne vessünk, ezt, hogy megvessük: nem, hanem hogy szánjuk, hogy a legrútabb tettből kitüntesse a nemes lelket, melyet az élet letarla, s egy nagy szerencsétlenség végre kitüntet; hogy a kőben nemtelen vegyülete között az aranyt mutassa, mely csak lángra vár, hogy belőle teljes fényében kiváljon. S nem gonoszság-e ez, nem erkölcs sértés, nem rossz ízlés és csak a véteknek apológiája? — Nem.

A poesisnek is vannak szörnyetegei, mint a természetnek — így szól d'Alembert; s ha valaha költőnek szabad vala ez elvet használni, bizonyosan Hugó az, ki ezt ily nemesen, ily emberszeretően tévé, ki minden előítéletnek ellene meré magát szegezni, ki minden erejét arra használá, egész dicsőségét azért kockáztatá, hogy a hideg emberektől egy könyvet nyerjen azoknak, kikért könyve nincsen senkinek, mert a természet tőlök némely adományait megtagadd, — kiket senki nem szán, mert oly valamit tettek, mire őket szerencsétlenség, szegénység, egy — s talán tisztelt — csábító alávalósága és a könyörületlen világ csábítá s kényszeríté. Nem a rút az, nem a vétek, hanem épen azon szépségek, melyeket a rút alakban nem gyanítánk,

épen az erény, melyet annyi véteknél nem kerestünk volna, mit Hugó figyelmünknek s szeretetünknek ajánl; a Hegyetek könyörületesek, ti boldogok#, ez a szó, melyet minden mívében ránk kiált. És ez erkölcs-telen e?

A világ minden szörnyei között nincs egy, mely annyi boldogtalanságot szült volna, mint előítéletek s Ítéletek; amazok századokig tűzre kárhoztatták az agg beteges asszonyt, kinek rútságán kívül más vétke nem vala; egy népet jeleltek ki apáinknak üldözésére, minnen-magunknak megvetésre; s a szabad Amerikában amazok fosztják meg lakóinak nagy részét az emberi nem legszentebb jogaitól, mert színe setétebb; ezek áthághatatlan gátot építenek a vétke és jobbulása között, a sülyedőt alávalóvá, a megbántót kétségbeesővé téve. S nem szép-e e kettőnek ellenszegezni magát, a költőnek nem legszentebb kötelessége-e ez? Nem legszebb dicsősége? Bármily nagy legyen azon hír, melyet Hugó mint lyrai költő magának szerze, legyen az övé, legyen ódájával halhatlan, éljen tovább dalában; drámáit az idő folyama talán elhordja magával, de ezekért irigylem őt, mert mit bennök tön, egy nemes férfiú tette vala.

Túlságokkal kezdődik minden újítás és a ki elkezdé, azt megtámadások sokra kényszeríték, mit máskép nem vala teendő; mint a bajvívó, védelemre kényszerítve, mozdulataiban nem önkényes: úgy senki nem az, kinek küzdeni kell; de épen azért újítást első következményeiből ítélni nem lehet. S miként a szobrászt, ha a még durva kövön első csapásait ejté, nem Ítéli ol senki: úgy nem kellene azt, ki csak kezdett mívét, mely lelkében él, s melyet ő belső szemével látott; ez csak idővel fejlik ki, addig csak sejdíthetjük.

A drámát népszerűvé tenni vala czél, mely után Hugó Yictor fáradott; hogy elérhesse, szükséges vala érdeket gerjeszteni; hogy érthetőbbé váljék, jónak látszék prózával élni; de miként a próza alatt rejtve lánkol a költés, úgy él a durva cselekvény alatt egyike a legszebb erkölcsi valóságoknak. És ez az, a mit Hugó tett, s a miért őt tisztetem. Az idő mutatja, ki ítélt valóbban: megtámadói-e vagy én?

HORVÁTH ISTVÁN.

Vásárkor a magyar ember szívesen eljár a városba; ha nincs is mit eladnia, ha pénzén keveset vásárolhat is, legalább ott jár a tolongás között, nézi azokat, kiknek dolgok van, s néha elhitei magával, mindig feleségével s szomszédaival, hogy neki is véghetlen sok tenni valója volt, s csak azért ment a pesti vásárra. Körülbelül ez volt az ok, mely engem is Pestre vezetett, hol szokott módom szerint megkéstem s csak 15-én — hogy a forróságot kikerüljem, este — indultam hazafelé. — Még egy ismerősömet, ki a Duna-parton lakik, látogatám meg, s hat óra lehetett, midőn tőle korcsmám felé ballagtam, még egyszer végig nézve e szép házsoron, melyet több hónapig ismét nem fogok látni. Így értem a Nemzeti Casinóhoz, midőn figyelmemet egyszerre sötét füst vonta magára, mely az új piac környékén a házak fedelei fölött emelkedett. Megijedtem, hogy tűz van, s egy mellettem átmenő urat, ki azon oldalról jött, kérdeztem, nem tudja-e, mit jelent e füst?

— Ne aggódjék az úr, nincs baj, — mondá amaz; — nincs baj, csak Horváth István professort temetik.

Az idegen közömbösen tovább ment. A szerencsétlen csakugyan nagyobb bajnak tartotta volna, ha egy vásári bódé meggyúl, mint hogy legnagyobb tudósunkat temetik. Én szorult kebellemmel a nagy piac felé indultam, honnan szomorú halotti ének hangzott át hozzám. Nem tartóztam Horváth jobb ismerősei közé, ő bizo-

nyosan rég elfeledte a falusi embert, ki őt néhányszor meglátogató; de kísérni akartam a koporsót én is, mert melegebben szív nem dobogott a hazáért, mint az, melyet most magyar ifjak végnyughelyére vittek, s habár ebbeli érdeme kevesek által ismertetett el, kevesen voltak, kik nemzetiségünk ébresztésére, kik a hazafiúi érzet fölgújítására többet tettek, mint ő.

Horváth István száraz tudósnek tartatott. Voltak sokan, kik fáradozásait hasztalan munkának tarták, s csaknem szánakozással szóltak azon férfúró, ki negyven hosszú éven át terméketlen ismeretek fölkeresésében izzadott, s élete céljául azt tűzte ki, hogy nemzetünk eredetét feltalálja, s mindazon érdemeket, melyeket valaha magyar a világirodalom mezején tett, összeállítsa. Mily eredménye lehet e vizsgálódásoknak a gyakorlati élet mezején, mely haszna csak a tudományokra nézve? — Így kérdeznék nagy büszkén, s úgy látszott nekik, hogy e kérdések előtt Horváth érdeme porba dől. A tudós érdemeit kellőleg méltányolni nem érzem magamat képesnek. Ha majd egyszer az elhunynak annyi kisebb munkái, — melyek közül csak a magyar eredeti nemzetségekről Írottat említem, — egyszer összeállíttatnak, teljes meggyőződéseim szerint senki nem fogja tagadni, hogy Horváth élete eredményekre nézve is gazdagabb vala, mint bármely tudósé, ki a magyar történelem mezején eddig fáradozott. De hát csak az eredmény-e az, mi a tudományos pályán érdemeink mérlegül szolgálhat? Nézzétek a bányászokat: vannak köztök, kik egész éltökön át kalapácsosai a hegyek között járva, csak jeleket keresnek, melyeket követve, társaik nemes érez után áshassanak; mások évekig mélyebb s mélyebbre ássák az aknát fényes reményekkel, de látszó eredmény nélkül; ha végre az áldás napjai jönnek is, az ércdarabok, melyeket az egyes munkás felhoz, egyenkint véve kis becsüek, s csak ha ezer meg ezer napszám munkája keresztülment az olvasztón, akkor vehetni észre, hogy kincset szereztek a világnak. Hasonló ehhez a tudományos munkásság is; minden egyes ismeret több emberéletnek mivé, s balgatag, ki, midőn a fényes eredményeket látja, melyekhez valamely egyes száz előzőjének szerzeményét feldolgozva jutott, ezeknek fárado-

hatatlan szorgalmáról s kitűréséről megfélekedzik. Azt, mit Horváth a tudományokért tett, a jelen pillanatban kevesek, sőt talán senki sem ismeri. Magyarország historiographusa nem foglalatzkodhatott a történet írásával, neki forrásokat kelle keresni, neki föl kelle gyűjteni az anyagot, melyből nemzetünk története egykor összeállíthatassék, s ha majdan hátrahagyott irományai, mint biztosan hiszem, az ország tulajdonává válván, tudósaink előtt megnyílnak: el fogja ismerni mindenki, hogy e hivatást Horváthnál hívebben senki nem teljesíthető; nem teljesíthető hívebben azért, mert soha kebel nemzete dicsőítéséért az övénél inkább nem lángolt.

Azok, kik — csakhogy a hazáért semmi hasztalan munkát ne tegyenek — inkább egész éltökön át nem tesznek semmit, nevetségesnek fogják tartani, hogy oly ember, ki szorgalma s tehetségei által vagyont, dicsőséget, talán magasabb hivatalokat szerezhetett volna magának, megfélekezve magáról, egész birtokát könyvek vásárlására fordítá, egész idejét arra, hogy nemzetének eredetét keresse fel. Oly emberek előtt, kiknek felfogása szerint csak az érdem, a mit jutalmaznak, kik a dicsőséget a címekben keresik, kik előtt értékkel csak az bír, mit ennyi s ennyi forinton eladhatnak: Horváth élete nem egyéb egy elveszett emberi létnél; ők, kik Körösit kétségen kívül örültek tárták, miként Ítéljenek másként azon férfiúról, ki híres utasunkkal hasonló ezél után indult ki, s nézetem szerint még nehezebb s örömtelenebb úton; mert ki nem töltené életét inkább India pálmái s ragyogó napja alatt, mint könyvtárában, mohlepte irományok között? De kik a dolgok valódi becsét más mérleggel mérik, nem érzik-e a hatást, melyet tudósunk munkássága előteremtett? A ezél, mely után indult, elérhetlen vala, megengedem, — hisz ha nem lennének egyesek, kik magoknak látszólag elérhetetlen célokat tűztek ki, a nemzetek nem haladnának még a középszerűségig sem; de valamint nemzetiségünknek a bálványozásig vitt szeretete volt az, mi őt e ezél választására bírá, úgy egész élete egy hosszú apostolság vala, hogy ez eszményt másokban terjessze; s Horváth munkássága e részben nem volt

sikertelen. Vizsgálódásai között néha talán magyarokat talált oly helyen s századokban is, hol soha magyarok nem voltak, ez meglehet; de hogy még többször teremtetett magyar érzeményeket oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak, s nála nélkül nem is lettek volna soha, ez bizonyos. Ki őt egyszer hallá, ha tanítói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állításait, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybekötő, — vagy tovább haladva philologiai vizsgálataiban, az etymologia tekervényes ösvényein mindig messzebb s messzebbre nyomult, míg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állíta: az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük, Horváth érdemeit a haza soha nem hálálhatja meg eléggé.

Nem volt tanítóink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.

Ennek érzete vala az, mi Horváth temetésénél annyi s oly különböző helyzetű s állású embereket összevezetett. A czéhbeli tudósok közül sokan hiányoztak, de fiatalok s aggok, minden osztályú s minden párt-szinezetű emberek együtt követék ravatalát; mindenki érzé, hogy e férfiúban valamit veszített. S miért? Épen mivel Horváthban nemcsak a tudóst, de a hazafit keseregjük, mert a múltnak aknáiból ő nemcsak száraz tudományt, de meleg lelkesedést is hozott fel tanítványai számára; mert azoknak egyike ő is, kik midőn e hont annyian elhagyták, nem feledkezett el múltjáról, nem kétkedett jövőjén soha. Boruljon e honi föld, melynek dicsőítése után vágyódott, lágyan s melegen nemes szíve fölébe, s maradjon fenn emléke sokáig honfitársai között! Tanuljanak példáján szorgalmat, kitörést, s mindenek előtt lángoló honszeretetet, s ha majdan hazánk felemelkedik a polczra, melyen azt látni kívánjuk, — fölemelkedni pedig csak úgy fog,

ha azok, kik magokat bármi pályának szentelik, mint Horváth, egészen s mellékcziel nélkül neki szentelik magokat — tekintsünk háladatossággal vissza a férfiúra, ki múltunkat talán csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomorultságát velünk inkább éreztesse s bennünket nagy eldődeink példáinak követésére serkentsen.

A NEMZETI MÚZEUMRÓL.

A nemzetek nagyságának nincs biztosabb mérlege középületeiknél. Átlátta ezt már Demosthenes is, kit, mellékesen legyen mondva, utolsó időben azért olvasék, hogy őt újabb nagy szónokainkkal összehasonlítsam, s kiben azon igen nagy hibát találok, hogy csak nagyszerű dolgokról tud nagyszerű szavakkal élni, míg az újabbak — legalább egy bizonyos országban — ezt a legkisebb tárgynál is értik, magát a híres Holsteiniust, ki az éjszaki szél dicséretére nagy eclogiumot írt, jóval felülmúlva. Tehát, a mint mondán, már Demosthenes átlátta a középületek fontosságát, s hogy az állapotot, melyre Athéné az ő korában sülyedett, élénk színekkel festhesse, Aristokrates elleni beszéde végefelé ekkép szól: »Előbbi időben az, mi az állami s közülethez tartozott, gazdag s fényes vala; az egyes saját házában nem tün-teté ki magát polgártársai felett. De azon kornak emlékei s épületei nagyok s oly természetűek, hogy a később élők közül senki még csak indítványozni sem mert hasonlókát. Most egyesek a középületeknél nagyobb palotákat építenek magoknak, de a mit az ország nevében építtettek s újra bevakoltattak, oly kicsi s nyomorú, hogy szinte szégyen, ha róla említés tétetik.«

Ha Demosthenes hazánkban élne, azt, hogy hatalmasb egyesek palotái nagyszerűségökben a középületeket felülmúlják, nem hányhatná ugyan szemökre; — nagyjaink sokkal patriotikusabbak, mintsem fényes úrilakok által

a haza középületeit felülmúlnák, s azért inkább a külföldön építtetnek; — a középületek hiánya azonban talán mégis föltűnnék a nagy szónok előtt, s bármit beszéljenek Aesthineseink, nem kedvezőleg ítélne korszellemünkről. Hogy középületek sokszor csak nemzeti hiúság szüleményei, azt nem tagadom; de valamint Franklin — nézetem szerint igen helyesen — azt vitatja valamely munkájában, hogy a hiúságot, mely annyi szép s nemes fáradozásnak kútfeje, tulajdonkép nem kellene a hibák közé sorozni: úgy én — bármi paradoxnak lássék is — azt merem állítani, hogy a nemzeti hiúságnak egy bizonyos mértéke minden nemzet kifejlődésére szükséges, s hogy a hiúságnak csak épen ezen egyetlen neme az, mely hazánkban hiányzik.

Furcsán hangzik, de érett megfontolás után nem fogja senki tagadhatni, hogy a magyar, mint nemzet, nem eléggé hiú. Sujtásos népek neveznek bennünket, s tán bizonyos tekintetben helyesen: de a sujtást mi önmagunkra rakatjuk, legfeljebb ha cselédeink s a megyék huszárai részesülnek e pazarságban, míg a nemzetnek mint nemzetnek külső fénye senkit sem érdekel. S ha talán nincs nemzet, melynek eldődei a legnemesb ügyért több vért ontottak volna: nálunk, úgy látszik, a deák »sit eis terra levis« nemcsak puszta kíváнат, hanem teljesítésbe is vitetik; legalább nem emlékezem, hogy dicső bajnokaink sírját valahol emlékkövel terheltük volna. Igen, még egyszer mondom, a magyar nemzet — jól értsük egymást, én csak a nemzetről szólok — nem eléggé hiú! Akár országgyűlésünk tanácskozó termeibe, akár fővárosunkba lépünk, akár az ország határain járjunk végig, hol csak egyetlen egy emléket sem találunk: e meggyőződés fog bennünk támadni. S ez nagy baj, mert e hiány oly nemzetnél, hol a hiúság minden egyénnél annyira kifejlődve taláztatik, arra látszik mutatni, hogy nemzeti szellemünk még fel nem szólalt, hogy magunkat mint nemzetet érzeni eddig nem tanultuk.

E gondolatok támadtak bennem, midőn néhány nap előtt, több ismerősöm s barátom társaságában, a Nemzeti Múzeum termein körüljártam. Ez intézetnek lelkes igazgatója, érezve a hiányt, melyet tudományos világunk az által, hogy senki e nemzeti gyűjtemények használatá-

hoz nem férhet, már annyi éven át szenvedett, elkövette mindent, hogy a rábízott tudományos kincsek többé ne heverjenek haszontalanul. Tisztársai buzgón segítik nemes törekvéseiben; így például a csak nevében nem magyar tudósunk, Luczenbacher, a mennyire hely s idő engedék, a rábízott pénz, drágaság s egyéb régiségek gyűjteményét már felálltá; ennek megtekintése volt tulajdonkép az ok, mely velem együtt többeket a múzeum termeibe összegyűjtött. A ki kételkedik előbbi állításomon, hogy a magyar, mint nemzet, nem hiú, menjen azon termekbe, hol régiséggyűjteményünk felállítatott, s meggyőződhetik. Mi a felállítók szorgalmát s készült-ségét illeti, senkinek sem lehet kifogása. A görög s római rézsobrok között sok középkori utánzás található, némely tárgyak még nem tudományos rendszer szerint állítottak fel, s e termekben található dolgok, melyek művészi beesők szerint más helyre lennének állítandók. Azonban akár a felállításra eddig szánhatott idő rövid-ségeit, akár a régiségek tudományos elsorozhatásának nehézségeit tekintjük, akár azt, hogy a Nemzeti Múzeumban tartásra nem érdemes tárgyak kiküszöbölése eddig még nem az igazgatók köréhez tartozik: minden igaz-ságos és tárgyhoz értő bizonyosan nem a tisztviselőknak fogja ezen hiányokat tulajdonítani, s szívesen elismeri, miként ezen intézet fenntartása jó kezekre bízott. E termék első tekintetre csak kellemes hatást tehetnek a nézőre; a sok drágaság között — mi, eldődeink fény-űzésére emlékeztetve, élőkbe csillog, — minden egyéb-ről megfelelkezünk s meglelgedve járunk körül, hisz mindez a nemzeté, s félíg tulajdonosnak érezhetjük magunkat. De lépünk közelebb, s nézzük, mindé drágaságok mire állítottak fel? Gyalultatlan deszkákra, melyek ácskézzel faragott lábakon nyugszanak! Igen, komolyan szólok, a magyar nemzet régiséggyűjteményei gyalultatlan deszkákon állítottak fel, a Nemzeti Múzeum ezen részének bútorait ácsok készítők, s pedig azon egyszerű oknál fogva, mert a nemzet más, illőbb bútorok készítésére pénzt nem adott; s a magyar múzeum igaz-gatói, igen helyesen fogva fel állásukat, inkább ily alak bán állíták ki a rájuk bízott tudományos kincseket a közönség használatára, mintsem azokat még tovább

haszontalanul hevertessék. S most kérдем, van-e nemzet annyira ment minden nemzeti hiúságtól, hogy ily valamit tűrne, s nem kell-e óhajtánunk mindenikünknek, hogy e túlzott szerénységből végre kivetközzünk?

A múlt országgyűlés ismeré a Nemzeti Múzeumnak helyzetét, és ámbár — legalább az én csekély belátásom szerint — e nemzeti intézetnek méltóképen való fenntartása a nemzet becsületében áll, a szükséges segedelem megajánlására rá nem ért. Nem fogok a múlt ellen panaszkodni, míg egy szebb jövőnek reménye tölti lelkemet, de épen, hogy e jövő szebb legyen, szükség, hogy a múltnak szégyenét el ne takargassuk magunk előtt, s tisztába jöjjünk magunkkal; miként eddig a kötelességet, melylyel minden nemzet tartozik közintézeteinek magához méltó fenntartásával, eddig vagy épen nem, vagy legalább igen hiányosan teljesítettük. — A Nemzeti Múzeum még mindig inkább első alapítóinak tudományosságát s honszeretetét, mint a nemzet méltóságát képviseli. Azért, hogy az intézet valóban nemzetivé váljék, a nemzet részéről több áldozat, saját méltóságának melegebb érzete kívántatik, s jaj nekünk, ha erre fölemelkedni nem tudunk.

E szavakat az úgynevezett gyakorlati emberek tán könyörületos mosolylyal fogják olvasni. Gyárak s vasutak századában élünk — így szólnak talán, — miért költjük pénzünket haszontalan régiségekre, antidiluvianus állatok csontvázaira s mindé gyűjteményekre, melyekben tőkénk kamat nélkül hevernek, legfőlebb egy pár haszontalan tudós (a szokott kifejezéssel élek) gyönyörűségére. — Nem fogok a szoros kapcsolatról szólni, melyben századunkban a tudomány s az élet egymáshoz állanak. Török szomszédink s bizonyos tekintetben saját példánk eléggé mutatják, hogy oly ország, hol a tudomány mezeje parlagon hagyatik, mennyire juthat a polgárosodás ösvényén. Van e hazában az embereknek egy bizonyos neme, mely míg a magyar zeneművészet cigány-zene s hármastáncz által képviseltetik, nemzetiségünket biztosítva hívé, s e tekintetben minden tudományos munkásságot feleslegesnek gondolja; s nines kedvem vele vitatkozni; de hát nem fekszik-e szívünkön e nemzet becsülete; nem érezzük-e a kötelességet, mely-

lyel minmagunknak tartozunk, s mely abban áll, hogy ha egyszer valaminek »nemzeti« ezímet adtuk, azt egy nemzethez illő fényben s nagyszerűségben tartsuk fenn? A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn, s törvényhozásunk rosszul fogná fel föladatát, ha erről megfeledkeznek s el nem követne mindent, mi az intézet emeléséhez szükséges; s én e tekintetben igen helyesnek tartom, hogy az ács munkával faragott régiség-tár megnyitattott a közönségnek. Ha valahogy idegennel találkoznak e termekben, nem lesz magyar ember — úgy remélem legalább — ki a külföldinek bámulását észrevéve, el nem pirulna; de épen e pirulás, épen az, hogy közintézetünk állapota felett megszégyenülve állunk, válik annak megváltoztatására ösztönné; s talán a gyalultatlan deszkák jobban szónokolnak a legsimábbra gyalult deszkáknál.

Hosszú s talán unalmas beszédemnek rövid értelme; utasításaink készítésekor ne feledkezzünk meg Nemzeti Múzeumunkról, ha nem is azért, mert múzeum, miután a tanulás a legszebb politikai beszédek tartására szükségesnek tartatik, — a tudományt nálunk sokan a fényűzési tárgyak közé számítják, — de legalább azért, mert nemzeti, s mert minden nemzet, mely nevével felruházott intézetek- s emlékekben önméltóságáról megfeledkezik, a külföld tiszteletére soha nem számolhat.

PETŐFI KÖLTEMÉNYEIRŐL.

Bírálatot ígertem Petőfi költeményeiről. Most, midőn e szavam beváltásához készülök, érzem, hogy oly valamit vállaltam magamra, minek megfelelni nem tudok. A lyrai költészetnek, mely nem fárasztó munkának, hanem pillanatnyi fölgerjedésnek gyermeke, melyben a költő nem aesthetikai theoriák létesítését keresi, hanem legbensőbb érzelmeit fejezi ki, s mely csaknem öntudatlanul árad el ajkairól, hasonlóan ama kis patakokhoz, melyek hegyes vidékekben a sziklák alól néha erőszakkal kitörnek, mivel a bérez nem zárhatja többé magába gazdag forrásait, a lyrai költészetnek érdekeit a kritika bonczkésével méltányolni, felfogásom szerint, igen nehéz, s főképp én e műtételre semmi hivatást nem érzek magamban.

Egyike vagyok azoknak, kik a csalogánynak énekétől elbájolva, nem igen kérdik, mennyire szabályos rhythmus szerint zengé el énekét, s kik ha a virág színein s illatán örülnek, nem szokták széttépni kelyhét, hogy botanikai nevét feltalálják; ki várhat tehát tőlem szabályos aesthetikai bírálatot, főképp miután Petőfi költeményeiről szólva még elfogulatlanak sem mondhatom magamat, kevés költői mű lévén, melynek több kedves benyomást, több valódi élvezetet köszönnék, mint épen Petőfi dalainak? Legfőlebb egyes gondolattörödékeket mondhatok el, melyek most támadtak bennem, midőn Petőfi verseit a nem rég kijött gyűjteményben újra elolvastam.

Nem emlékszem irodalmunkban senkire, ki első föl-

lépése után a közfigyelmet oly rövid idő alatt magára vonta volna, mint Petőfi. Alig jelentek meg első dalai, s Vörösmarty, kinek tekintélyét talán senki nem vonhatja kétségbe, örömragyogó arczzal hirdeté fényes reményeit; alig múlt néhány hét, s a dalokhoz zene készült, s a költő már a népnek ajkáról hallá szavait. Honnan ez általános hatás? Nincs senki, ki az irodalmi hír elnyerésére oly hatalmas pajtáskodás mesterségéhez Petőfinél kevesebbet értene; ő nem szegődött bizonyos iskolához, s így első föllépésénél mestereinek magasztalásaira nem számolhatott; dalaiban nem vala semmi, mi egyes épen divatos eszméknek vagy érzelmeknek hizelgett volna. Mi szerzett hát műveinek ily rendkívüli hatást? — Ha Petőfi költeményeinek gyűjteményét végig nézzük, nem nehéz okát föltalálnunk. Kétségkívül sok van e gyűjteményben, mi művészi belbecse által teljes mértékben igazolja a dicséretet, melylyel a költemények nagy része fogadtatott, nézetem szerint azonban nem csupán e költői érdemek azok, melyeknek Petőfi népszerűségét leginkább köszöni, — a varázs, melyet közönségére gyakorolt, másban is keresendő. Petőfi kiválólag magyar, legkisebb műve is a nemzetiség bélyegét hordja magán, s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőnkénél, szavait, de az érzést is, melyet dalaiban kifejez, minden magyar megérti. Távol vagyok attól, hogy minden költeményt, mely e nagy gyűjteményben foglaltatik, remeknek hirdessek; vannak egyesek, melyek követeléseimet nem elégitik ki s melyeket, épen mivel a költő tehetségeit ismerem, ez új kiadásban szívesen nélkülöznék: de, bátran merem állítani, ez egész vastag kötetben nincs egy dal, mely nem lenne kezdettől végig magyar, gondolatában, érzéseiben, minden szavában; a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak; bámulhatjuk-e, hogy midőn dala a legfellengzőbben emelkedik, az egyszerűbb olvasó is könnyen követi röptét; hogy a legpajkosabb tréfa, mely előtt a finom műbíráló elborzadva aljasságról szól, senkit nem sért, s a kisebb művészi becsú munkák is majdnem mindenkire legalább kedvesen hatnak? Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő, s ez az, mi valamint magyarázatául szolgál a nagy hatásnak,

melyet művei gyakoroltak: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbike.

De honnan van, hogy a kritikának egy része, mely nálunk dicséreteiben nem szokott fukar lenni, s annyi nevet és álnevet egekig emelt, épen Petőfire nézve helyezé magát ellentétbe a közvéleménnyel. Egyes kitörések magyarázatát irigységben kereshetjük, mely, mint máshol, úgy az irodalomban is sok, egyébként megfoghatatlan rejtélyt megold, de kritikánknak Petőfi irányában követett eljárását még nem magyarázza meg, s én hajlandó vagyok azt szintén azon okban keresni, melyben Petőfi népszerűségének alapját találok.

Petőfi népszerű a közönségnél, mert magyar, nem népszerű kritikaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból és szabályok szerint ítélé meg, miben egyszersmind okát találjuk azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt.

Az újabb irodalmak nagyrészt utánzással vevék kezdetüket. Talán az angol és spanyol irodalmakat kivéve, hol mind az epikai, mind a drámai költészetben több önállóságot találunk, a többiek majdnem kivétel nélkül minták szerint dolgoztak, s a befolyás, melyet a régi classikusok az olasz s francia Írókra, ezek ismét a németekre gyakoroltak, ismeretesebb, hogysen arról hosszabban kelljen szólanom. Nálunk a német irodalomnak jutott e befolyás; s ha meggondoljuk, hogy mikor irodalmunk új életre ébredett, nemzetiségünk épen legszomorúabb napjait élte, s a magyar nyelv és érzés míveltebb osztályaink között csaknem kivételé vált: nem csodálhatjuk, ha Íróink működésük szabályait azon nemzetnél keresték, melynek nyelve csaknem sajátunkká vált s a diákon kívül műveltségünk majdnem egyedüli eszköze volt. Irodalmunknak kezdete kevés kivétellel a német irodalom utánzásául tekinthető; kevés kivétellel, mondom, mert hogy a francia és classikus művek szintén nem maradtak hatás nélkül, tagadhatatlan, s a versificatio, melyben, a nyelvünk sajátosságainál fogva szükségessé vált módosításokkal, egészen a német rendszer szerint jártunk el, s azon számos germanismus, melyet — bármit mondjanak puristáink —

irodalmi nyelvünkben találunk, elég világosan bizonyítja a mondottakat,

Nincs is mit bámulni e tüneményen. Csak annak ismételése az, mit más nemzeteknél találunk, s nálunk annyival természetesebb, mivel irodalmunk nem egy már erős nemzetiségből fejlődött ki, hanem egyesek által épen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtott, s a kritika mit tehetett egyebet, mint hogy elfogadva az irányt, melyet irodalmunk vezérei adtak, szintén a németeknél keresse szabályait; hisz a kritika azt tette s teszi mindenütt: vezeti az irodalmakat, de ildomos vezérként nem seregei előtt, hanem utánok jár. Új irodalmunk kezdetén a kritika nem is tehetett mást. De most, midőn főkép lyrai költőinknél több önállóságot kezdünk tapasztalni, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngye ere többé, hanem nemzetségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat: vajon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck- és Schlegelek theoriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbirálására nem egészen illenek?

A német és angol irodalomnak nincs őszintébb tisztelője, mint én; teljes meggyőződésemm, hogy magyar író nem tehet jobbat, mint ha e nemzetek nagy íróival minél tökéletesebben megismerkedik; de hiszem azt is, hogy ha a magyarnak is egykor nagy Írói leendenek, — miről én soha nem kételkedtem, — azok nem a külföldi nagy példák utánzása által, hanem csak úgy fognak támadni, ha a lehetőségig önállólag lépnek fel, s nem a külföld kritikai nézeteit, hanem nemzetük sajátosságait tartják szemük előtt. *Wilhelm Meister*, *Werther*, *Faust*, *Emilia Galotti*, Uhland és Goethe költeményei nemcsak remek művek magukban véve, hanem egész jellemük által németek, s ha magyar regényeink, drámáink s költeményeink lesznek, érdemesek arra, hogy ezekkel egy sorba állíttassanak, azok bizonyosan nem fognak hasonlítani a nevezettekhez, melyeknek analysiséből kritikánk szabályait gyártja. — Nem az a kérdés: francia vagy német modort kövessünk-e műveinkben — ez az, mi felett kritikusaink oly erősen vitatkoznak; —

feladatunk magyar műveket alkotni, s a mód, mely szerint bírálóink eljárnak, e célzt nem segíti elő. — Nemcsak egyes szókötésekben: magában az egész mű conceptiójában és kivitelében is lehetnek germanismusok, s kritikánk úgy jár el, mint ha ez utóbbit csaknem erénynek tartaná.

Mint előre mondtam, Petőfi költeményeinek bírálata helyett másról Írtam. Boesássanak meg az olvasók; mondom, nem születtem bírálónak, s Petőfi dalai annyi élvezetet szereztek s szereznek most is, midőn azokat ismét és ismét olvasom, hogy csak mint megvesztegetett bíró szólhatnék. Ha azonban a szerző, kit a kritikus oktatni szokott, e sorokból semmit nem tanulhat, ha egyes verseinek hibás rhy thmusáról, egyes kitételek póriasságáról s arról, miként vált múzsája, a piros csizmájú királyleány, német philosophussá — magyar menyecskétől minden kitelik, hisz hány magyar asszonyosság tündöklött egykor mint nagy Verbőczianus jurista — mind-ezekről részletes tudomást máshol kell keresni; ha végre nagy meglepetésére másoktól hallja a hírt, hogy Petőfi Sándor cosmopolita lett: egyet megtudhat e sorokból — mit eddigi kritikáinak nagy részénél talán elfeledhetett, — s ez az, hogy irótársai között vannak olyanok is, kik eddigi működését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségeiben bíznak. Ki huszonnégy éves korában ennyi jelest alkotott, mint Petőfi, mindenkit kielégíthet, de magát bizonyosan nem, s törekvéseit arra fogja fordítani, hogy még jelesbeket teremtsen.

BACON.

Alig találunk híresebb egyediséget, kinek jellemére nézve mindenki annyira egy véleményben volna, mint Bacon. Mióta Popé kimondta ítéletét, a híres vers:

The wisest, brigtest, meanest of mankind: közmeggyőződéső vált, és Hume, Lord Campbell, Macaulay, Bemusat, Fischer s annyi más nagyobb s kisebb bírú író, ki a nagy angol kancellárról értekezett, több s kisebb ügyességgel ismétlé azt, mi a szerencsétlen dicső iránt mint az utókornak változhatatlan ítélete fogadtatott el.

Dixon könyve érdekes már azért is, mert a közvéleménnyel szembe száll, s azon kívül tagadhatatlan, hogy ki e könyvet végig olvassa, azon meggyőződéssel fogja azt letenni, hogy az ítélet, melyet az újabb tudományok egyik megalapítójának jelleme felett kimondunk, ha nem igazságtalan is, legalább túlszigorú. Egyébiránt nem vonom kétségbe, hogy Dixon a szabály szerint: »Dum vitant vitia, in contrarium currunt,« — Bacon iránti pietása által elragadtatja magát és oly dolgokat védelmez, melyek ha Bacon aljasságát nem bizonyítják is, legalább bizonyosan nem szolgálnak dicséretére.

Ez áll főkép Essex iránti magaviseletére nézve.

Dixon elég világosan bizonyítja be, hogy Essex azon buzgóság által, melylyel Bacon előmenetelén dolgozott, ennek inkább ártott, mint használt; de vajon nem bizonyítják-e mindazon levelek, melyek annak megmutatására felhozatnak, hogy Erzsébet Bacont főkép azért nem nevezte ki, hogy Essex irányában függetlenségét bizo-

nyítsa be, nem mutatják-e mindezen levelek Essexnek, megengedem, túlzó s meggondolatlan, de meleg részvétét s barátságát; s ha Bacon a szerencsétlen grófnak magaviseletére nézve jó tanácsokat adott, s miután ezek nem követték tőle, visszahúzó magát; s ha midőn perében, mint a korona vádlója, ő lépett fel ellene, azt a lehetőségig szelíden s csak hivatalos minőségében tette is: vajon nem sérti-e érzéseinket, midőn őt, habár csak ily minőségben is, barátja ellen fellépni látjuk, s nem kívánta volna-e maga az Hiedelem, hogy oly viszonyban állva Essexhez, minőben irányában állt, legalább mindent elkövessen, hogy hivatalának e keserű kötelessége alól felmentessék?

Bacon testvére, Antony, éveket töltött Essex udvarában; ő maga ügyvédje s pártfogoltja volt, s miután e viszonyt egész Anglia s főkép — mint Dixon előadásából látszik — Erzsébet maga ismeré, senki nem bámulhatta volna és senki nem vehette volna rossz néven, ha a felmentésért folyamodik, s ha ahhoz nem köti is hivatalának megtartását, legalább mindent megtesz, hogy a kínos ellentétől, melybe őt hivatalos állása emberi kötelességeivel hozta, szabaduljon.

Minderre Dixon semmit nem hoz fel, sőt a mód, melyen Bacon maga későbbi időben szólt, midőn Essex barátai a közvéleményben felülkerekedtek, bizonyítja, hogy azt, mi magaviseletében lealázó vala, nem érezé, mi minden esetre morális érzületének finomsága ellen bizonyít.

Hasonló nézetem azokra nézve, miket Dixon a hízlegésnek mentségére felhoz, melylyel Bacon nemcsak Erzsébet és Jakab, hanem Burgley, Cecil, Essex, Egerton s áltálján véve mindazok irányában élt, kiktől előmenetelét várta.

Igaz, hogy a XVI. században más fogalmak uralkodtak, s hogy a legjelesebbek is akkor a trónhoz és környezetéhez oly módon szóltak, melyet rég nem használnunk többé, s mely által jelenleg saját magunk előtt megalázva éreznők magunkat. Azt is megengedem, hogy Bacon azon egyéniségek közé tartozott, kiknek csaknem szükséggé vált, hogy magokat mindenkinek kellemessé tegyék s kik ennek mindent feláldoznak; azonban, ha e szüntelen hízlegéseket olvassuk, ez önmegalázást oly

embertől, ki saját érdemét egész kiterjedésében ismerő: e szakadatlan urbanitás még oly emberek irányában is, kiket, mint Bacon Coekot, ellenségüknek ismernek s gyűlölnék, s kiknek irányában mégis soha, nem mondom éles, de csak férfias kifejezést sem használnak, legalább azon meggyőződés támad bennünk, hogy az, a ki így viselheti magát, legalább a szilárd férfias jellemek közé nem tartozik.

Egészen másképp áll a dolog azokra nézve, miket Dixon Bacon hivatalos visszaéléseiről mond, s ha az általa felhozott adatok állnak — min kételkedni alig lehet, — bizonyos, hogy a megvesztegetésnek vádja, mely ellene bebizonyítottnak tekintetik, legalább részben alaptalan.

A fejezetek, melyek e tárggyal foglalatосkodnak, talán a legérdekesebbek az egész könyvben. Látjuk ezekből, hogy a XVII. századig az angol törvényszékeknél ugyanazon viszonyok léteztek, mint hazánkban 1848-ig. Hogy a kancelláron kívül a legfőbb birói hivatalok egyikének fizetése sem ment fel 100 fontra s hogy a bírák, kik egyszersmind egész sereg írnokot és más alsóbb tisztviselőt tartottak el házukban, s kiknek jövedelme 4000, sőt kétszer annyi fontra emelkedett, kizárólag a birói taxákra számítottak; hogy ajándékok elfogadása nemcsak nem vala tiltva, hanem általános szokásban volt s csak azon esetben rosszaltatott, ha az pendente lite történt; egy szóval ugyanazon viszonyok, mint hazánkban, s ha ezt tekintetbe vesszük, csakugyan úgy látszik, hogy Bacon semmi hivatalos visszaélést nem követett el, s nemcsak rosszabb nem volt, mint mások, kik őt a kancellári hivatalban megelőzték s becsületben haltak meg, sőt hogy elődeit épen becsületesség tekintetében jóval felülmúlta.

Az, hogy, ámbár Bacon ellenségei mindent elkövettek, hogy ellene vallomásokat gyűjtsenek, azon sok ezer esetből, mely Bacon, mint kancellár előtt lefolyt, négy év alatt csak 25 eset fordult elé, mely ellen vád emeltetett, ezen eseteknek természete, az állítólagos megvesztegetésre fordított summának csekélysége, a nyilvánosság, melylyel a fizetések elfogadtattak, nem is Bacon, hanem Írnokai által, kik azokat rendesen protocollálták: mind

arra mutat, hogy ezen állítólagos vesztegetések csakugyan mint taxák fogadtattak el, s hogy ha azok közül néhány pendente lite folyt is a kancellár pénztárába, ez tudta nélkül történt. E mellett szól, hogy annyi ítélete közül, melyet Bacon mint kancellár hozott, egy sem változtatott meg; az, hogy hivatalát elvesztve minden egyéb büntetése — elzárás, birság stb. — elengedtettek; hogy minden czimei és a felsőházbani helye visszaadattak; hogy haláláig nemcsak a hóbornos király, hanem mindenki által tiszteletben tartatott; s mindeneknél inkább az, hogy több évig viselve oly hivatalt, melynél minden előde meggazdagodott, ő mint szegény ember halt meg, oly annyira, hogy kevés idővel halála előtt az etoni collegiumban hivatalt kért, hogy magát becsületesen elláthassa.

De mentül meggyőzőbbek azon okok, melyeket Dixon állításának bebizonyítására felhoz, mentül valószínűbb, hogy — mint Dixon állítja — Baeon, ha az ügy perbeli tárgyalásra kerül, ártatlanságát bebizonyíthatta volna, s csak azért nem védelmezé magát, hogy a scandalum kikerültessek s a király kívánatának eleget tegyen, annál meglepőbb, sértőbb s csaknem érthetlenebb, hogy Bacon nevével s állásában valaki csak azért, hogy a per kellemetlenségeit kikerülje s a királynak kedvét keresse, magát bűnösnek vallja és pedig midőn oly büntettről van szó, mely nevére örök szegényfoltot nyom. Ily eljárásnak magyarázatát csak a morális érzet tágságában vagy gyengeségében kereshetjük, s ha Bacon életét tekintjük, e két hibától, úgy hiszem, nem menthetjük őt fel.

Bacon nagy befolyást gyakorolt minden tanulmányaimra, s így nagyobb érdekléssel szedtem össze életének részleteit, hogy magamnak egész individualitásáról tiszta képet szerezhessenek s őszintén megvallom, alig foghatom meg, hogy az előítélet, mely a híres kancellár ellen létezik, s melyet ha nem is kizárólag Popé idézett verse okozott, de legalább igen terjesztett, oly férfiakat is, minő Macaulay, annyira elvakíthatott, hogy Bacon jellemét mint megmagyarázhatatlan rejtélyt Írják le, mint pszichologiai monstrumot, melyben a természet mindent, mi a legnemesebb s legaljasabb az emberi természetben,

oly tarkán vegyített össze, mint arra más példát a történetben nem találunk.

Én Bacon jellemében semmi rendkívülit, semmi meglepőt nem találok.

Nagy ész és gyenge jellem, — óriási hiúság, mely mindenre kiterjed és kielégítését oly utakon is kérésé, melyeket az, kiben a férfihez illő büszkeség s öntudat nem hiányzanak, megvet, — nagy ambíció a szükséges erély s kitartás nélkül, nem tartoznak azon tulajdonok közé, melyeket ritkán találunk együtt; sőt ha azon férfiak jellemét tanulmányozzuk, kik a tudomány és irodalom körében időszakot képeztek, azt fogjuk találni, hogy ezen tulajdonok vegyülete éppen ily férfiaknál a legközönségesebb.

Mi Bacon életében rendkívüli, az az, hogy ugyanazon férfiú, ki a tudomány körében egy új iránynak megalapítója volt, talán a tudományok, de mindenesetre saját szerencsétlenségére, az államban oly állást foglalt el, mely által nemcsak az irodalom körében, hanem általánosan irigység tárgyává vált s hogy így azon hibák, melyeket másoknál csak egyes irodalmi vitákból ismernénk, az angol felsőház által tárgyalattak.

Gondoljunk magunknak fiatal embert rendkívüli tehetségekkel, ki azoknak tudatában s oly családnak tagja lévén, mely Anglia legfőbb hivatalait foglalja el, nagy reményekkel lép az életbe; gondoljuk, hogy e fiatal ember szegény s minden becsületes törekvéseinek daczára nem vergődhetik fel, mert éppen azok, kiknek segélyére számolt, őt törekvéseiben akadályoztatják; gondoljuk, hogy ezen ember, ki minden fáradtság után 46 éves lesz, mielőtt hivatalra szert tehet, maga mellett akárhányszor lát, kik mellékes utakon kegy által oly polczra emelkednek, mely után ő hasztalan vágyódik; gondoljuk hozzá a kort, melyben Bacon élt s mely politikai moralitás tekintetében oly elveket követett, melyeket napjainkban senki nem vallana be, s hogy ő maga jellemszilárdsággal nem bírt: s úgy hiszem, a híres kancellár egész magaviseletében, még Essex irányában sincs semmi magyarázhatatlan. En legalább mindig inkább sajnálat, mint megvetéssel tekintek vissza e nagy szellem életére, kinek a természet annyit adott,

s ki mindezen adományok által csak azt érte el, hogy halhatatlan nevet szerezve magának, az utókor bámulatával egyszersmind megvetését nyerje el, s ki életén át — mire munkáiban s leveleiben számos bizonyóságot találunk, — érezte mindazon keserűséget, melyet a gondolat s tudomány embere a közélet rögzös pályáján nem kerülhet ki.

AZ AKADÉMIA MEGNYITÁSAKOR.

A magyar Akadémia palotájának története mindnyájunk előtt ismeretes. Midőn az utolsó másfél évtized hosszú veszteglése közben, összes politikai institutióink hamva alatt, a m. Akadémia hű örököse mellett már csak a hazai nyelv és irodalom parázstüze csillámlott: akkor a zsibbadó nemzet e tűz éltető melegénél virrasztotta át az éjszakát, míg csak újra meg nem virradt. De a szerény tűzhelyet fényes oltárrá alakította át, s a nép filléreiből palotát épített körülte, melyre hálás kegyelettel fognak tekinteni késő unokáink is, mint veszélyben forgott legdrágább kincseink mentő-oszlopára.

A palota most készen áll és megnyitásának ma lezajló ünnepéye a szó legszentebb, legbiztatóbb értelmében nemzeti ünnep, mely tiszta örömmel töltheti el minden hazafi lelkét, mert a megváltó eszmének hozott áldozat dús jutalmát látja szeméi előtt a nemzeti tudomány ékes házában megtestesülve. A mi kevés-ezelőtt csak reménytelen óhajtás volt, most valóság. S az anyagi tőke, melyet hazafias indulattal az öntudatos áldozatkészség gyűjtött, hovatovább szellemi tőkévé változik át, mely száz alakban, de ezer áldás képében visszahárul a nemzetre.

Csakhogy a kölcsönös egymásrahatás üdvös lánczolatából hiányzik még egy láncszem s e hézag kitöltésére megjött az idő.

Mert a magyar Akadémia palotája felépült ugyan; a hazai tudománynak tág és kényelmes háza van, melyben szélesebb alapon működhetik s bármennyire

terjeszkedik, még sokáig elfér benne; de e ház csonka marad és befejezetlen mindaddig, míg a belső termek kopár falai és a szobroknak szánt üres fülkék a csarnokokban hirdetni fogják szegénységünket; hézagos lesz és tökéletlen, míg csak a művészet díszével nem koronázzuk a művet, mely a hazai történet egy a jelen ivadék lelkébe vésett fordulópontjának s a magyar közszellem jelen fejlettségének maradandó emlékekül szolgálni van hivatva.

A palota külső alakja és dísze, belső termeinek nagymérvű arányai és építészeti részletei bármilyen fényesek legyenek s bármint megfeleljenek külön rendeltetésüknek: az épület tüzetes céljáról, alakulása történetéről, összes művelődésünk kiválóbb mozzanatairól ékeesebben fogna szólni a művészet ezerhangú beszéde, mely belsejében várja megszólaltatását, mint az az egy-két arany betű, mely homlokzatán ragyog.

A teendők első és nagyobb fele be van fejezve; kisebb, elbírhatóbb felét, mely még hátra van, ne bízzuk utódainkra.

Legyen az Akadémia egyöntetű teljes emléke jelenünknek, és midőn a tudomány diadallal tartja bevonulását a házba, melylyel a nemzet azt megajándékozá, nyissuk meg azt a hazai művészetnek is.

Szebb tér ereje megfeszítésére nem nyílhatik, mint az Akadémia felékesítése körüli; a nemzetnek viszont a hazai művészet felkarolására hálásabb, szebb alkalom, mint ennek létesítése, nem kínálkozik soha.

A kezdet az Akadémia nagy termét illetné. Tág falain, egymás mellett és fölött, tizenhat nagyobb négy-szög várja a falfestmény színes öltönyét, hogy a tudomány ünnepélyeire ide gyűlt közönséget sivár meztelensége által ne szomorítsa.

Hogy e falfestmények tárgyai kizárólag a magyar nemzet művelődése történetéből merítendő, okszerűleg foly a díszépület külön céljából, mely a nemzet tudományos munkálkodása körein túl nem terjeszkedik.

Művelődésünk sarkpontjai voltak: a korán szervekedett állami élet; a keresztyén vallás befogadása; a tudomány és művészet meghonosítására és lendítésére célzó intézkedések.

Ez eszmekörből választandók a földszinti nyolcz falfestménynek, mint szoros értelemben vett történelmi képek tárgyai. Ilyenek lehetnének: I. A pusztaszeri gyűlés. II. Szent István átveszi a Sylvester pápától küldött koronát. III. Kálmán elfoglalja az Adria partját. IV. Mátyás tudósaitól környezve a Corvinában. V. Tinódi, mint az egeri hősök lelkesítő dalnoka. VI. Pázmány Péter s a nagyszombati egyetem alapítása. VII. Bethlen Gábor Enyeden, mint az erdélyi magyar tanügyi és tudományos mozgalmaknak megindítója. Végül VIII. a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása.

E földszinti falfestmények lánczolatát kiegészítené a karzat mentében alkalmazandó, kisebb térfogatú falfestmények felső sora, azon helyek és hazai városok ábráival, (történelmi tájképek), melyek a kijelölt irányban kiválóbb szerepet játszottak. Ilyenek volnának, megfelelő történelmi staffage-zsal: I. Munkács. II. Szent Margit kolostora a Margitszigeten. III. Visegrád, Nagy Lajos korában. IV. A kassai főegyház építése. V. Körmez, mint a bányamívelés központja. VI. Pécs, az egyetem székhelye. VII. Brassó, a könyvnyomdászat első befogadója. VIII. Nagy-Szombat, az újkori magyar tudományosság bölcsője.

A menyezet alatt elnyúló, félköralakú mezőket a nemzet szellemi nagykorúságát előkészítő és azt fokozatosan képviselő férfiak domborművű arczásab foglalják el.

Íme dióhéjba szorítva a díszítési tervezet lényege, mely nem csupán a kiszemelendő történelmi anyag, hanem egyúttal a művészi alakíthatás szempontjából is részletesen taglalva, készen várja a hazai közvélemény bírálatát.

A cél, mely előttünk lebeg — a monumentális palotának a nemzet méltóságához illő befejezése — aránylag már csekély áldozatot igényel, s rövid egy-két év alatt érhetné teljesülését, ha egyelőre a felsorolt számokhoz képest ugyanannyi lelkes hazafi, vagy hazai társulat egy-egy falfestmény, dombormű vagy szobormű elkészítését saját költségén magára vállalná.

Nem a filléreiből kifogyott nép összességéhez fordulunk e kéréssel, csak egyes, földi javakkal gazdagabban megáldott hazánkfiához, kik magasabb műveltségüknél

fogva a nagy és az összes nemzet dicsőségére szolgáló mű méltó befejezésének szükségességétől át vannak hatva, másrészt arról is meg vannak győződve, hogy a kelletténél tovább mellőzött hazai művészet azon időponttól fogja számítani magasabb lendületét, melyben a nemzet, szíve vérén ápolt közintézete palotájában, méltó és lelkesítő feladatokat tűz ki lelkesülni s teremteni képes művészeinek.

Ne gondolja pedig senki, hogy ily emlékszerű feladatok sikeres megoldására a hazai művészet képviselői elégtelen erőnek fognának bizonyulni. Többen már kitűnő képességüknek adták jeleit. Mások, hogy hasonló bizonyosságokat tegyenek, csak kedvező alkalomra várnak. Az itthon lakó, szintűgy a külföldön elszórva élő hazai művészek lelkesültséggel fognak gyülekezni a megtisztelő felhívásra és nincs miért aggódnunk működésük sikerén, mert a közlelkesültség pillanatjai, a felfokozott közszellem oly melegágya a teremtő képzeletnek, mely a valódi tehetség szunnyadó csiráiból a legszebb virágokat képes fakasztani.

Ne feledjük, hogy a tiszta hazafias érzelmek közérényeinknek mostanában legközönségesebb, legáltalánosabb nemét képezik; — az ily közhangulat a közönségre, úgy mint a művészekre minden időben és államban termékenyítő hatása által csodákat mívelt, s van elég, ki ilynemű feladat elnyerése által élete legszebb álmának teljesedését fogná üdvözölni.

Nem kétkedünk sem a nemzet áldozatkész buzgalmasában, sem művészeink képességében, a magasztosan szép cél valóstítására.

A mitől tartunk, az, hogy felszólalásunkat korainak, serkentő szavainkat idő előtt kiejtetteknek ítélandik. Gondolják meg, a kik így vélekednek, hogy jóllehet többségben vannak, velök szemközt áll mégis egy tekintélyes minoritás, számra nem nagy, de sürgető hivatásának tiszta öntudata s aggodalmainak ösztönszerűsége miatt meghallgatásra méltó, mely fájó szívvel tudja évkönyveinkből és évek óta látja tulajdon szemével azt, hogy a magyar mindenben férfi tudott lenni, csak a művészet körében maradt gyermek századokon keresztül; vagy ha jobban tetszik: úrnak érezte magát

subában és bocskorban is mindenkor, széles e világon, csak a művészet birodalmában hordja tagjain századokon át a jobbágyság békéit, melyek világrázó forradalmak szellem szabadító tuséiban is csak meg sem csörrentek soha. Nem kell-e attól tartanunk, hogy mire öntudatra ébred s a szolgaság szégyenpírja ellepi homlokát: késő lesz, s a zsibbadt tagok végső erőlködésével sem fog felvergődhetni oda, a külföldi mozgalmak magas színvonaláig, melyek rohanó árja rég összecsapott feje fölött.

Az időpont kedvező: tegyük próbára szárnyainkat, melyek horderejét megkísérleni soha eszünkbe nem jutott. Egy új időszak nyílik előttünk, vonuljunk be a szellemi fegyverek minden nemével.

Az ecset is hatalom, mely lelkeket igaz, s a véső is emeltyűvé válhatik kezünkben hírré és nagyságra, mint régebben a kard, melynek forgatásához oly jól értett a magyar.

Most is hadjáratot tervezünk; hódítás a célunk: — azon szellemi látkör magaslata, melyhez a foglalási jog mindnyájunkkal velünk születik, melyre küzdelem nélkül feljutni lehetetlen.

Támadjunk először is ott, hol lábaink alatt szinte önként összeporlik a rés, s az új küzdőterem legyen első győzelmünk az Akadémia palotájának művészi fölékesítése.

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

A gyászír, mely gróf Dessewffy Emilnek haláláról tudósított, fájdalommal töltötte volna el a nemzetet minden körülmények között, annál inkább most, midőn a hazának e válságos napokban legjobb fiainak közreműködésére még több szüksége van, mint máskor, s midőn a szakadatlan tevékenységet látva, melylyel e férfiú élete végső napjáig hazafiúi feladatain dolgozott, e veszteségre elkészülve nem valánk.

Oly érdemeknek méltánylása, melyek több mint harmincz éven át az irodalom és közélet mezején szereztek, s melyek nagysága nem egy kitűnő műben, vagy szerencsés tettben, hanem azon lankadást nem ismerő tevékenységben rejlik, melylyel a férfiú nagy feladatain dolgozott, — nem tartozik az időszaki sajtó feladásai közé.

Való beesők szerint méltányolni ez érdemeket a történet tiszte, mely, ha majdan az utolsó évtizedek eseményei fölött Ítélni fog, igazságosan kijelöli a helyet is, mely kartársai között azon férfiút megilleti, ki kevesebb zajjal, mint mások, de a legtöbбекnél nagyobb sikerrel dolgozott szellemi s anyagi haladásunkon, s kit honfiúi érzéseinek kifejezésében talán sokan, de való hazafiságában senki felül nem múlt.

Azonban, ha az időszaki sajtó csak a jelennel foglalkozik, s napokra szólván, az egyes nap érzelmeit s ítéletét jegyezi is fel: vajon elhallgathatjuk-e a mély fájdalmat, melylyel a nemzet egyik leghívebb fiát sírjába kíséri, s nem tartozik-e feladásunkhoz, hogy érde-

meinek igazságos megítélését a jövőre bízva, fejezzük ki azon hálát, melyet a közjónak szentelt tevékenysége érdemel, s melyet senki, ki annak eredményeit ismeri, nem fog tőle megtagadni.

Mellőzzük politikai tevékenységét. Mozgalmas időkben, minőkben élünk, midőn t. i. a nemzet legfontosabb érdekei kérdésben forognak, s kötelességök érzete, melylyel meggyőződésükhöz ragaszkodnak, a politika mezején néha örökre elválasztja a barátokat is, senki nem képes arra, hogy az egyes férfiú politikai tevékenységéről igazságos ítéletet mondjon. Mint látkörünkben minden tárgynak nagysága távolságától függ: úgy Ítéülünk a közélet mezején az emberekről, nagynak tartva azt, ki hozzánk közelebb áll, míg az, kiről messze távolból Ítéülünk, törpének látszik; nem azért, mert nem akarunk, de mert nem tudunk igazságosak lenni, s mert helyzetének tévedésein egészen túlelmedni senki nem képes. Egy van, mit Dessewffyról e részben bátran elmondhatunk, s mit barátai s azok, kik e téren ellenei valánk, egyiránt el fogunk ismerni, s ez az, hogy egész életén át híven s szilárdan ragaszkodott elveihez, s ez elég, hogy ha eltértek is nézeteink, néki tiszteletünket biztosítsák. De bármily nagy azon befolyás, melyet a nemzet politikai helyzete annak jólétére gyakorol, bizonyos, hogy az a nemzet életének csak egy részét képezi.

A külső hatalomnak s polgári szabadságnak foka, melyet nemzetek élveznek, nem annyira írott törvényeiktől s politikai szervezetöktől, mint anyagi s szellemi képességéktől függ, s minden haladás, melyet a politika mezején teszünk, csak annyiban biztos, a mennyiben e képességnek megfelel. És vajon, ha ezen nézetből indulva ki, legközelebbi múltunkra visszatekintünk, s azon vigasztaló meggyőződéshez jutunk, hogy e szomorú időszak alatt, midőn a nemzet, a politika mezejéről leszorítva, látszólag vesztegelt, a halotti csend között, mely határainkon elterült, haladásunk azért mégsem szakadt meg; hogy szenvedéseink között fejlődünk is, s hogy megsibbasztott erőnkkel látszólag legyőzhetetlen akadályok között tettünk s alkottunk olyakat, mik anyagi jólétünknek alapjai lehetnek és szellemi fejlődésünket a jövőre biztosíthatják; vajon mindezeknél

nem Dessewffynek neve áll-e első helyen; nem ő-e az, kinek e nehéz időkben a nemzet törekvéseinek ezen eredményeit köszöni?

Az utolsó tizenöt év alatt három tárgy van, melyre meglepéssel tekinthetünk vissza, s mely nemzetünk életében valóságos haladásnak nevezhető, u. m.:

A Tisza szabályozása körüli munkálatok;

hitelintézetünk megalapítása;

azon nagyszerű mozgalom, melynek a Magyar Akadémia palotáját s alapjának növelését köszöni.

S ki nem tudja, hogy mindazoknál, hol törekvéseinket siker követte, Dessewffynek köszönjük a legtöbbet? Nem ő volt-e az, ki a Tisza-szabályozás nagy munkájánál, mely a roppant területet, melyet eddig az ár fedett, a nemzet szorgalmának megszerezte, Széchenyi nyomdokait követé s példátlan erélye és kitartása által oly időben, midőn minden nemzeti vállalatot gyanús szemmel tekintettek, minden szabad mozgást még a társulati téren is akadályoztak, legtöbbet tett, hogy e nemzeti vállalatot befejezve láthatjuk; s vajon van-e valaki, ki el nem ismerné, hogy a föld-hitelintézet, mely földmivelő országunkban és pénzügyi helyzetünk mellett anyagi haladásunknak egyik leghatalmasabb eszköze, sőt melyet föltételének mondhatunk, nála nélkül még nem léteznék, s az Akadémia palotája, melyre a nemzet méltó büszkeséggel tekint, nem állna befejezve?

A tudomány körén kívül nagy eredmények csak sokaknak egyesült törekvései által eszközölhetők, s a nemzet jól teszi, ha azt, mire ezeken áldoztak, s mit ezerek összetett munkássága alkotott, saját művének tekinti; de vajon nines-e igazunk akkor is, ha kimondjuk, hogy az, ki a nemzet azon törekvéseinek élén állt, s a helyes pillanatot kiválasztva, munkaerejének irányát meghatározá, a legnagyobb érdemet szerezte magának, melyet a közélet pályáján elérhetünk, s mások felett érdemes arra, hogy emléke a nemzet által hálás kegyelettel tiszteltessék; mert neki köszönjük azon eredményeket, melyeket a legnagyobb lelkesedés is csak úgy érhet el, ha az egy célra egyesülve, egész hatalmával egyes tárgyakat karol fel.

A népszerűség az életben némikép a szerencse adománya, s a visszhang, melyet az egyes szavai találnak, a helyzettől függ, melyet elfoglalt, midőn azokat kimondá. De az egyes nemzedékek eltűnnek a szavak, melyekért lelkesült, s a jövő nem a zajból, melyet okozott, hanem a szerint Ítéli meg a múltnak nagyságát, a mit alkotott. — S mi kimondjuk meggyőződésünket, hogy e mértékkel mérve, Dessewffy Emilt a legnagyobbak egyikének fogja tartani, kiket nemzedékünk a hazának adott.

JEGYZETEK.

E kötetben Eötvös tanulmányai vannak összegyűjtve, megtoldva néhány közjük illő hírlapi czikkel. A kötet tartalma tárgya szerint önkényt oszlik két csoportra, a mint az egyes essayk társadalmi, vagy inkább irodalmi kérdéssel foglalkoznak.

Társadalmi tanulmányok.

A *Társadalmi tanulmányok* sorát első e nemű műve nyitja meg, a *Vélemény a fogházjavítás ügyében*. A tárgy nem volt egészen új s az érdeklődést iránta nem Eötvös keltette föl. A külföld emberséges börtönrendszerére s hazánk elmaradottságára e tekintetben a figyelmet Toldy (akkor még Schedel) Ferencz hívta fel még 1830-ban, a *Tudományos gyűjteményben*. (*Tudományos gyűjtemény*. 1830. II. kötet. Tizennegyedik esztendei Folyamat. Szerkeztette Vörösmarty Mihál. Kiadta Trattner J. M. és Károlyi I. — A' Cs. s Apóst. Kir. Felség Kegyelmes Engedelmeivel. — Pesten, a kiadók könyvnyomtató intézetében. 102—109 l.) A *külföldi literatúra* rovatában *Könyvismertetés* cím alatt ismerteti Schedel Friedreich würzburgi orvos folyóiratának 1829 ik évi első és második füzetét. (*Magazin für die philosophische, medizinische gerichtliche Seelenkunde*. Herausgegeben von Dr. I. B. Friedreich, Prof. d. Medizin und Arzt am Waisenhouse zu Würzburg etc. Würzburg. 1829.) Julius onnan idézett munkája nyomán (*Vorlesung über Gefangnissskunde*. Berlin, 1828.) a dolgozó-házakról szólva, Schedel e felkiáltással végzi cikkét: „Mikor fogunk mi is hazánkban ily intézeteknek örülhetni?” Ha sorai nem ébresztettek is nagyobb figyelmet, ő maga megmaradt érdeklődésének ez új tárgya mellett, s 1834-ben megint egy ismertetést ad közre T. F. jegy alatt e címen: *A bűnhesztő rendszer az egyesült országokban*. (*Tudománytár*. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Szerkeszted Schedel Ferencz, orv. dr. rendkiv. kir. prof. a' m. tud. társaság rendes tagja. Budán, a magy. kir. egyetem betűivel. IV. kötet 1834 105—119 l.) A cikk Beaumont és Tocqueville

munkáját (*Du systéme pénitentiaire aux Etats-Unis et de son application á la Francé.* Paris, 1828.) ismerteti, s az auburni rendszer mellett foglal állást. 1834-ben jelenik meg Böllni Farkas Sándor útiraja, *Utazás Észak-Amerikában*, mely X. fejezetében az amerikai büntető rendszereket ismerteti. E mű, a tudós társaság nagy díjával ékesítve, nagy zajt ütött, s végre valahára fölébresztette a figyelmet botrányos börtönrendszerünk iránt. Több vármegye új dolgozóházról gondoskodott, Borsod pedig egy bizottságot küldött ki a börtönjavítás tervének kidolgozására. Borsodvármegye szándéka két nevezetes munkát termelt. Egyik a Szemere Bertalané, melynek címe: *Terve egy építendő javító-fogháznak a magányrendszer elvei szerint* (Egy tervrajzzal, Kassa 1838.) Szemere a büntetés céljának az erkölcsi megjavítást tartja, s erre a Pensylvániában honos magán rendszert látja a legalkalmasabbnak. A másik Eötvös munkája; ez a ballgató-(auburni)-rendszert ajánlja, mely csak éjjelre különíti el magányosan a foglyokat, s nappalra megengedi a hallgatag együttdolgozást. Címe: *Vélemény a fogház javítás' ügyében, n.s. Borsod-vármegye ebbeli küldöttségéhez.* Irta báró Eötvös József.

Először a *Themis-ben* jelent meg. Teljes címe: *Themis.* Értekezések a' jog' körében. Szerkeszti Szalay László, hites ügyvéd, 's magyar tudós társasági I. tag. (Pesten, Heckenast Gusztávnál.) Az első szám élen ez ajánlást olvashatni: Nagyméltóságú illésházi gróf Illésházy Istvánnak, Trencsén' örökös urának, aranygyapjas vitéznek, ő császári királyi felsége valóságos belső titkos tanácsosának, aranykulcosos hívének, kir. asztalnoknak, Liptó és Trencsén vármegyék' örökös és valóságos fő ispánjának, a magyar tudós társaság igazgató tagjának, ő excellentiájának, etc.

Úgy látszik, Illésházy Maecenása volt a vállalatnak, de a fiatal Írók jószándéka és buzgalma megtörött a közönség nembánomságán. A harmadik számmal megszűnt a gyűjtemény. A rövidéletű folyóiratot Szalay László 1837-ben alapította, abban a hitben, hogy — mint az Előszó-ban mondja — a Beccaria és Montesquieu óta nagy változásokon átment jogtudományt „phasisaiban figyelmes szemmel kísémi, 's fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik.” — „Szabott időhöz nem mért füzetekben” kívánta megjelentetni, s legjobb barátainak munkáival szándékozott megtölteni. A szorosan vett jogi kérdéseken kívül helyet adott társadalmi irányuaknak is, így fennállásának rövid ideje alatt is szentelt egy cikket a zsidó-törvényeknek, s mindjárt első számában ismertette — az 1837-iki *North-American Review* nyomán — Livingston Edwardnak Philadelphióban 1833-ban megjelent könyvét: *A System of Penal Law the State of Louisiana.* E tudományos szakfolyóirat második füzetében jelent meg Eötvös munkája s ugyanakkor külön is Heckenastnál. (1—50 I.) A különkiadáshoz *Toldalékul* hozzá vannak fűzve a connecticuti fogház szabályai (51—61 I.) s öt rajz: a börtön homlokzata, továbbá földalatti részének, földszintjének s két emeletének alaprajza.

Eötvös tolla azonban még nem végzett a börtönügygyel. 1842-ben Lukács Móriccczal egy terjedelmes kötetet tesz közzé, melyben bővítte és átalakítva fölhasználja első munkáját. Lukács

Móricz is irt volt a büntetőjogról egy jeles tanulmányt: *Büntető-jogi theoriák* czímen (*Budapesti Szemle* 1840. II. 1—79.1.; újabban *Lukács Móricz munkái*, összegyűjtötte Gyulai Pál, kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1894. I. 183—242. — V. ö. Lukács Móricz *A büntető-törvényjavaslat a felsőházjában, A főrendek és a börtönrendszer, Börtönrendszer* ez. cikkeket, melyek először az augsburgi *Allgemeine Zeitung* 1843. és 44-iki folyamában jelentek meg, később összegyűjtött munkái második kötetében). Most a két tanulmányt egygyé olvasztják, s mintegy kiegészítik egymással. Lukács könyvéből átveszik a büntetőjog elméletét, Eötvös munkája szolgáltatja magára a börtönügyre vonatkozó részt.

Az új könyv czíme: *Fogházjavítás*, írták báró Eötvös József és Lukács Móricz. Pesten. Kiadja: Heckenast Gusztáv, 1842. (350 oldal.) A könyv homlokán Sallustius szavai: Nisi proderis, ne accidat, frustra, ubi evenit, judicia implores, s első lapján ez ajánlás: Deák Ferencz- és Klauzál Gábornak baráti tiszteletük jelül a szerzők. A kötet élén — alkalmasint Eötvös tollából — ez Előszó áll:

„Azon kérdések között, melyekre utolsó időszakunkban haladó nemzetünk figyelmét kiterjesztő, alig van egy, mely általánosabb részvétet s pártolást talált volna, mint a fogházak javítása. Legyen maga ez ügynek igazsága, vagy az, hogy tömlöczeink óriási hibáit s visszaéléseit tagadni még azoknak sem lehetett, kik egyébiránt minden fennállót helyesnek s mindent, mi önszemélyeket nem sérti, igazságosnak tartanak; legyen, mert e reform azoknak egyike, melyeknél keresztényi szeretet a külön álló politikai véleményeket központosítja: elég az, hogy mihelyt Bölöni Farkas Sándor utazásának leírásában a hazát az amerikai büntető-rendszerre figyelmessé tévé, azonnal az ügy számtalan lelkes pártolókra talált. Tanúsítja ezt több, a tömlöczök iránt tett javítás, mely azóta több egyes törvényhatóságnál létrehozott, tanúsítják múlt országgyűlésnek utasításai, tanúsítja végre s leginkább azon kiküldöttség, mely az utolsó országgyűlés által nevezve, e tárgy iránt már hónapokig munkálkodik.

Nem szándékunk tehát ez ügy hasznairól s igazságáról szólani, Ítélt erről napjainkban az egész civilisált világ, ítél e haza mind egyes törvényhatóságai, mind egész törvényhozása által; s ha netalán volna, ki ez iránt e hazában még kételkedni tud, az menjen tömlöczeink egyikébe, tekintsen körül, s szíve fel fog szólalni. De mennyivel általánosabb azon meggyőződés, hogy a tömlöczök javítása korunkban szükséggé vált, s egyik azon morális köteleességeknek, melyeket nemzetek nem mulaszthatnak el büntetlenül: annyival többfelé ágaznak véleményeink azon módok iránt, melyek által e javítást legjobban eszközölhetőnek véljük; s midőn egy részről a hallgató-, más részről a magány-rendszer javai tátik, némelyek által csak a tömlöcztartási költéségeknek a rabok munkája által szerzendő kisebbitése, másoktól csak a rabok anyagi jólétének nevelése tartatik szemmel. Howar első javításaitól a philadelphiai s auburni rendszerig alig van egy neme a tömlöczi javításoknak, mely némelyek által, mint hazánkra

legalkalmasabb, nem ajánltnék. Ez tehát a kérdésnek azon része, mely még eddig eléggé megvitatva nincs, ez az, melyre mind azoknak, kiket az ügy érdekel, egész figyelmüket fordítani szükséges. A lelkesedés, melylyel a tömlöczök javítása elvként mindenfelől elfogadtatott, szép s dicséretes; de csak azon módoktól, melyek létrehozására választatnak, fog függni, hogy azon nagy áldozatok, melyeket a nemzet e fenséges céljának elérésére majdan tenni kényteleníttetik, sikeretlenek ne legyenek. Legyen tehát szabad véleményünket a tisztelt közönség előtt kimondanunk, s ha csak azért volna, hogy más a dologhoz jobban értőket a kérdés megvitatására buzdítván, szavaink alkalmat adjanak arra, hogy az igazság, melyet magunk feltalálni képesek nem valánk, czáfolóink által derüljön ki: ez egyedüli szerény igénye jelen munkánknak, melyben részint két, már előbb megjelent, de mint véljük, a közönség által alig ismert dolgozatainkból, részint azokból, mik a külföld tudósai által a büntető-rendszer javítása iránt mondattak, azt, mit a szőnyegen fekvő kérdés megértésére szükségesnek véltünk, összeállítók; más czélunk nem volt, mint hogy a közönségnek leginkább azon részét, mely utatásai által a törvényhozásra befolyással bír, mielőtt határoznia kell, a mennyire lehet, e kérdés iránt tökéletesen felvilágosítsuk, nehogy, mi, mint mindenütt, úgy hazánkban is néha történik, ily fontos tárgyban nyugodt megfontolás helyett szenvedély, vagy — mi a közjóra még károsabb — véletlen alkossa törvényünket. Az e munkához mellékelt három tervet *Graefel Károly* úr, fogház-építés körül teendő stúdium végett külföldön hosszabb ideig utazott hazánkfiá, volt szíves rajzolni.”

Az új nagy kötetben csak kis részt teszen ki Eötvös régi munkája. A mi ebben át van is véve, szerteszét oszlik a fejezetek tárgya szerint s úgyszólván minden egyes mondat bővítve és átfórmálva került át az új kötetbe, melyben a két munka szervesen olvad egygyé.

Hogy Eötvös tanúim nya mennyire bővült, s mennyire illeszkedett az új munka büntetőjogi részéhez, arról nagyjában fogalmat adhat e vázlatos összevetés:

Az itt közölt régi szöveg Az Eötvös-Lukács kötetben

3—4. oldala ott is

bevezetésül szolgál
az 1—2. lapon
4. 1.

-5. „, ’

5—6. „, „A tömlöczök javítása jó és kívánatos sehol.” „

328. 1.

—6. laptól „1577-ben az oxfordi ú. n. fekete assisokkal

103—110. 1.

a 11-ig ha hozzá lánczoltatik?*

114-19.1.

12., 13., 14., 15. 1.

141. 1.

17. oldalán, a singsingi példa „

164. 1.

23. „, A fogház célirányosságáról „

171. 1.

-<«’—31. „, A biztosságról „

295. 1.

25. „, A pálcáztatásról „

27. oldalán A rabok tartásáról ott is	bővítve a 189. és 233. lapon.
29. ° „A szabadakarat oly gazdag forrása stb. „	195. 1.
30. * A rabnak részesedése szerzeményében fogsága alatt „	254. 1.
31. * A rabnak részesedése szerzeményében fogsága alatt „	255. 1.
32. ° A genfi tömlöcz leírása „	176. 1.
33. ° A fogházigazgatóról „	221—222. 1.
35. ° A Panopticum „	206—207. 1.
36. ° „Nem azon hideg vallásosságot értem erényeket tanítja”	198—199 1. szó-szerint
37. ° „Nagy a kor — végig	338. 1. szószerint.

Íme, Így elaprózva, szétforgácsolva, átdolgozva, kibővítve olvadt bele Eötvös véleménye a Lukács Móriczczal közösen írt könyvbe. Átvették a connecticuti fogház alapszabályait és rajzait is.

De Eötvös még most sem hagyta el tárgyát egészen.

A *falu jegyzőjében* maró sarcasmussal gúnyolja Taksony-megye börtönét, szívrázón festi azok kegyetlen állapotát, részvétellel nyomorult lakóikat. A börtönrendszer ügye nem is aludt el többé. Többen foglalkoztak e kérdéssel; a hatvanas években Kemény Zsigmond *Pesti Naplója* is több czikket közölt e tárgyról Résző Ensel Sándor *Külhoni utinapl. ójából. (Melyik börtönrendszer lenne hazánkban honosítandó? 1865 márcz. 17. — A hallgatórendszer. ápr. 13. — A párisi Prison de Mazas és a mi 1843-iki börtönrendszerünk, ápr. 25. — Statisztikai észlelőiek a külhoni fogházak és börtönök köréből, május 17. — A magán-rendszer ellen és mellett küzdők nézeteiről, május 30. — A mi fogházaink, jun. 14. stb.)* Íróink érdeme, a kik ez iránt az érdeklődést fölébresztették és a véleményeket tisztázták, hogy börtöneink ma Európa nyugati államainak fogházaival kiállják a versenyt ember-séges voltukat tekintve. — V. ö. Eötvös beszédeit: *A börtönrendszeréről. (Politikai beszédek. I. kötet. XIV. és XXVI.)*. —

Szegénység Irlandban. Megjelent először a *Budapesti Szemle* 1840-iki évfolyamának I. kötetében, a 89—156. lapokon. E folyóiratot az érdeklődés hiánya miatt megszünt *Themis* (1. a *Fogházjavításról* szóló jegyzetet) helyében indította annak volt szerkesztője, Szalay László, Eötvös társaságában. Kiadására Heckenast vállalkozott. A lap homlokán Baco *De augmentis scientiarum* munkájából vett ezen jeligét viselte: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicum, cuius non fit etiam doctrina aliqua in heoria. A jogi szaklapból általánosabb tudományos folyóirat vált, melynek legszorgalmasabb dolgozótársai a szerkesztőkön kívül Schedel Ferencz, Trefort Ágoston, Lukács Móricz és Henszlmann Imre voltak — E folyóirat első számába írta Eötvös e tanulmányát, melyet másból azóta sem nyomtattak le.

A zsidók emancipációjára. Megjelent először az 1840-iki *Buda-pesti Szemle* II. kötetében, a 110—156. lapokon. „Dubraviczky Simonnak, ez ügy lelkes pártolójának barátságos tisztelettel* ajánlva. — A zsidók emancipációjának kérdése élénken foglalkoztatta Szalay és Eötvös körét. Már a *Themis* III. füzetében is irt Trefort Ágoston *Az orosz birodalomban 1835-ben hozott, zsidókat illeti) törvény-T6*). Általában ekkor kezdett feléjük fordulni a figyelem, midőn az alkotmány és polgári szabadság áldásai az alsóbb néposztályokra is kezdtek világítani. Akkor lehetetlen volt észre nem venni a zsidók egyre szaporodó tömegét, kiknek sárga foltot kellett viselniük bélyegül ruhájokon, kik csak a városok kerítésén kívül tanyázhattak, s csak nappal járhattak be a városokba, mely éjjelre kizárta őket. Verejtékek e földre hullott, de ez a föld nem volt hazájok. A felvilágosodásnak azonban rájuk is esett egy-két sugára; sorsuk javítására gondolt II. József is, az 1790-iki országgyűlés is, melynek munkálatait azonban csak 1825-ben vette elő újra a követi tábla, A francia háborúk felidézte forgalom többeknek módot adott a meggazdagodásra. Számuk is egyre növekedőben volt, de a nemzet nem épen jó szemmel nézte terjeszkedésüket, mert a pálinka-mérésével több kárt okoztak, mint hasznot. Ez az oka, hogy oly férfiak is ellenők voltak, mint Kölcsey és Berzsenyi. A 25-iki országgyűlés operatuma papjaik kinevelését kívánják tőlök s rendes anyakönyvvezetést, viszont megengedi nekik a földművelést, kereskedelem és ipar üzését, s gyermekeiket is befogadja a keresztyén iskolába. Szabadon lakhatnak bárhol az országban, kivéve a bányavárosokat, s házakat is szerezhetnek, de valamely város házainak csak egy századrésze lehet zsidókézen. Midőn az 1839-iki országgyűlés újra elővette ez operatumokat, a számukra tizennégy évvel azelőtt javasolt kedvezmény már csekélynek látszott. A kereskedés az ő kezükbe ment át, s ennek kifejlesztése fontos érdeke volt az országnak. Gróf Desseffy Aurél is mellettük emelte fel szavát, Eötvös pedig teljes emancipációjukat sürgette. Felszólalt érdekükben a főrendi táblán (1840 márczius 31., 1. *Politikai beszédek*, I. 3.), s megírta röpiratát. Atörvény azonban csak a főrendiház megszorításaival ment keresztül (1840: XXIX. t.-cz.) s végleges rendezésük a jövő országgyűlésre maradt, de az 1843—44-iki országgyűlésnek nem volt rá ideje, s csak 1867-ben ment teljesedésbe. (XVII. t.-cz.). Közben többen fölszólaltak jogaik bővítése mellett, így Fábrián Gábor, számukra a vegyes házasság megengedését sürgetve (*Pesti Uirlap*, 1844 május 5. 349. sz.). Eötvös még egyszer fölemelte szavát a zsidóság érdekében. A *Falu jegyzőjében* a nyomorult üveges-zsidóval élesztgette nemzete részvétét a szétszórt, üldözött és elnyomott derék faj iránt, A zsidó-emancipatio Franciaországban 1791 szept. 27-én ment törvénybe, Angliában 1849-ben és 1858-ban, Dániában 1849-ben, Olaszországban 1860-ban és 1870-ben, Németországban 1869-ben és 1871-ben, Schweitzban 1869-ben és 1874-ben, Bulgária- és Szerbiában 1878—79-ben. Kitűnő könyvet irt róluk Leroy-Beaulieu: *Les juifs et l'antisemitisme. Isra'él chez les nations.* (Paris, Calmann Lévy. 1893). Ugyanezt kivonatossan magyarra fordította dr. Simonyi Jenő 1894-ben. (*Olcsó könyvtár*, 914—915. szám.) Eötvös ragyogó

essayje a *Budapesti Szemlében* megjelent után külön is megjelent Budapesten, 1892-ben, Ráth Mórnál. E különnyomatot ismertette a *Nemzet* 1892. éri 55. számában. Németül kétszer is: *Die Kmnacpation der Jódén*. Aus dem ungarischen übersetzt von Hermann Klein. Pest, 1840. Heckenastnál, másodsor ugyanott, mindjárt a következő évben. Olaszul: *Discrctatione nulla eman-cipatione deyN e.brei*. Pest, 1842. Presso Landerer e. Heckenast.

.1 *francéin forradalom okai*. E cikk tulajdonképen Tocqueville munkájának: *L'ancien régime et la llévolution* (Paris, 1856. M. Lévy-Frères) ismertetése. Először megjelent az újabb *Budapesti Szemle* 1857-iki évfolyamában, a III. füzet 323—373. lapjain. A Szalay és Eötvös által megindított *Budapesti Szemle* ugyanis már a második, füzettel megbukott Aztán a nemzet reform-kora és élethalál barcza nem volt alkalmas idő tudományos folyóirat megindítására. 1857-ben táVnadt fel újra e szemle, midőn a nemzetnek szüksége volt komoly férfiak irányítására, létjogáért vívott vérnélküli küzdelmében. Ekkor újra összeállt a régi gárda a régi lobogó körül s újra megindult a régi lap, mint: *budapesti Szemle*. Szerkeszti és kiadja Csengery Antal. — Herz János nyomdájában. — Az első lapon e sorok állnak: „Hodosi és kizdiai báró Sina Simon ő méltóságának, kinek hazafias ajánlata hozta létre e vállalatot.“ — A régi *Szemle* dolgozó társai újra fölkeresték munkáikkal hasábjait, csak Eötvös irt most kevesebbet, mert elfoglalták előbb nagyobb tanulmányai, később politikai szereplése. E cikke után nem is kereste föl többé e folyóiratot. Tanulmánya e helyen kívül sem önállóan, sem összegyűjtött munkái közt nem jelent meg.

A hazai sportról. 1857-ben Bérczy Károly, Puskin *Anyegin*-jének jeles fordítója s néhány sikerült beszély írója, lapot indított e címmel: *Lapok a lovászat és vadászat köréből*. Szerkeszlé Bérczy Károly kiadó tulajdonos. Pest, 1857. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. — Az első számba cikket kért Eötvöstől is, ki ilyes írására nem sok kedvet érzett s cikk helyett egy hosszabb levelet küldött a szerkesztőnek, ki azt lapja első számában közre-adta. Máshol nem jelent meg.

Irodalmi tanulmányok.

A francia drámai literatura és Vidor Hugó, Ifjúkori munkája Eötvösnek. Fiatalon nagyon szerette Vidor Hugó romantikus költészetét, égben és pokolban termett szörnyetegeit; egy drámáját, *Angéla*-1, le is fordította s fordítását kiadta Heckenastnál: *Angéla*, dráma, Hugó Viktor után báró Eötvös József Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdonja. 1836. - A fordítás halavány, nem sok szerencsével adja vissza Hugó szines, választékos nyelvét, s az egészen meglátszik a kezdő kéz munkája. Többet ér az előszó, mely Ercsi-ben kelt, 1835 november 24-én. — Ez előszó volt első irodalmi tanulmánya, mely különben *Angelo*-va\ együtt eltemetve feküdt a könyvtárak polezain s mostanig nem látott újra napvilágot.

Hugó Viktor mint drámai költő. Megjelent az *Athenaeum*-ban, 1837. II. 35. szám (okt. 29.) 545—554. I. — A rövid essay-nek

nagy fontosságot ad az, hogy Eötvös itt fejtette ki először felfogását a költészetről s meggyőződését az irodalmi művek hasznáról. Erre vonatkozó egyéb nyilatkozataira utalás van *A falu jegyzőjé-nek* jegyzetében.

Horváth István. Megjelent először a *Pesti Hírlap*-ban, 1846 jun. 21-iki 695. számában, mint *Agricola levele*. (L. erről a *Hírlapi csikkek* jegyzetét.) Horváthoz Eötvöst sok kötelék fűzte. Magyar történelmi tanára volt az egyetemen s buzdítója az írói pályán. Túlzó, de lelkes magyarsága lehetetlen állításokra ragadta, egész a rajongásig; de a tanárok közül egynek sem volt akkora hatása az ifjúságra, mint neki, az ő tüzes lelkével, eleven fajszeretével. „Nem volt tanítóink közt senki, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.” Eötvöst és Szalayt különösen kedvelte s gyakran magával vitte őket író-barátjaihoz. Mert Horváth nemcsak történet-tudós volt, hanem irodalmi ember is, feje azon kis írói körnek, melyet Kazinczy „pesti triászának” nevezett s melynek, kivüle, Szemere és Vitkovics voltak a tagjai. Lassanként egészen a történelmi nyomozásba merült s képtelen szövelemzések sivatagjára tévedve, rajongó fajszeretetével mindenütt a magyar fajt kereste, szenvedélyesen, egész a hóbortig. írói jellemrajzát l. Flegler; *A magyar történetírás történelme*. Ford. ifj. Szinnyey József. (*Olcsó könyvtár*, új folyam 77—80. szám.) Eötvös hibásan írja Horváthnak Horvát helyett.

A Nemzeti Múzeumról. Megjelent a *Pesti Hírlapban*, 1846 decz. 17-iki, 797. számban, mint *Agricola levele*. Azonkívül sehol.

Petőfi költeményeiről. Megjelent a *Pesti Hírlapban*, 1847 május 14-én, a 880-ik számban. Petőfi 1847 elején kiadta *Összes költeményen*. Az apró-cseprő csipkedések és magasztalások közül két komoly bírálat emelkedett ki rövid idő alatt, a Pulszkyé és Eötvösé. Pulszkyé a *Szépirodalmi Szemlében* jelent meg, május 9-én. Elismerte Petőfi nagy, fejlődő tehetségét, de azt tartotta, hogy nem elég szigorúan válogatta össze gyűjteményét. Hibáztat nála néhány ma már jellemzőnek ismert vonást; „ráragadt” világfájdalmat, németes philosopháló kedvet emleget, bordalait triviálisaknak tartja, szemére veti, hogy népdalaiban nem vet elég ügyet a mértékre, s nem kerüli eléggé a dagályt és Ízléstelenséget. — Petőfi e bírálatot „barátságosnak” találta. Gyulai híres czikkében túlszigorúnak és hiányosnak ítélte. (Pulszky e bírálatot, részben — a dicséző részeket szemelgetve — újra lenyomatta *Életem és korom* I. 299 és köv. 1. Bírálatáról l. bővebben: Ferenczy Zoltán, *Petőfi életrajza*, III. kötet 119 s köv. 1.) Eötvös már régebben ígért ismertetést a *Pesti Hírlapnak*, de késlekedett vele. Mo'st olvasta Pulszky bírálatát, erősnek, túlzónak találta, munkához fogott, s megírta cikkét, mely az első helyes úton induló vizsgálódás s az első méltányló bírálat Petőfiről. A 248. lapon a kritikus dicséret-fukarságáról szóló rész egyenesen Pulszkyra vonatkozik.

— Eötvös kitűnő tehetségnek tartotta Petőfit, vonzódtott is hozzá; 1846 márcziusában az ő közbenjárásával adta el Petőfi Hartlebennek *A hóhér kötelék* 150 írton. (Ferenczy Zoltán: *Petőfi életrajza*, III. 229. 1.) — A bírálat itt jelenik meg másodszer.

Bacon. Bacon egy életrajzának ismertetése és bírálata: *Personal History of Lord Bacon* by William Hepworth Dixon. Hihetően a *Budapesti Szemle* irodalmi értesítőjébe volt szánva, de Írója aligha adta át, mert a cikk nem jelent meg, s csak hagyatékában került elő, kéziratban. Végén e dátum áll: Svábhegy, 28/VIII. 1862.

Az Akadémia megnyitásakor. Megjelent Eötvös lapjában, a *Politikai Hetilap*-ban, az 1865-iki évfolyam 24. számában, december 11-én. L. e hetilapról bővebben a *Hírlapi cikkek* kötetében.

Gróf Dessewffy Emil. Megjelent a *Politikai Hetilap*ban, 1866. január 15-én, a 3-ik számban. Lásd Eötvös emlékbeszédét; *Emlék- és ünnepi beszédek*, 211—231. 1.

TARTALOM.

Társadalmi tanulmányok.

Vélemény a fogházjavítás ügyében (1837)	3
Szegénység Írlandban (1840)	38
A zsidók emancipációja (1840)	109
A francia forradalom okai (1857)	159
A hazai sportról (1857)	214

Irodalmi tanulmányok.

A francia drámai literatura és Victor Hugó (1835)	221
Hugó Victor mint drámai költő (1837)	227
Horváth István (1846)	236
A Nemzeti Múzeumról (1846)	241
Petőfi költeményeiről (1847)	246
Az akadémia megnyitásakor (1865)	257
Gróf Dessewffy Emil (1865)	262
Jegyzetek	267